tevfik çavdar

türkiye'nin demokrasi tarihi

1950'den Günümüze

İMGE kitabevi

5. BASKI

Tevfik Çavdar, 1931 yılında İzmir'de doğdu. İstanbul İktisat Fakültesi'ni bitirdikten sonra Devlet İstatistik Enstitüsü ve Devlet Planlama Teşkilatı'nda uzun yıllar görev yaptı. Bu arada ABD ve İngiltere'de mesleki araştırmalarda bulundu. Ortadoğu Amme İdaresi Sevk ve İdare Yüksek Okulu'nda, aynı kurumun Kamu Yönetimi uzmanlık programında, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi İşletme Bölümü yüksek lisans programında, ODTÜ Şehircilik Bölümü'nde değişik zamanlarda öğretim görevlisi olarak çalıştı. 1970'ten sonra Türkiye'nin yakın dönem siyasi ve iktisadi tarihi üzerine çalışmalarını sürdürdü. 15 Ekim 2012'de aramızdan ayrılan değerli yazarın, kitaplarının yanı sıra pek çok gazete ve dergide yayınlanmış makale ve incelemeleri vardır.

Çavdar'ın Eserleri:

- *Türkiye 1968* (1969)
- *Osmanlıların Yarı Sömürge Oluşu* (And Yayınları, 1969; Gelenek Yayınları, 2000)
- *Milli Mücadele Başlarken Sayılarla "Vaziyet ve Manzara-i Umumiye"* (1971)
- *İktisat Kılavuzu* (1973)
- *Milli Mücadelenin Ekonomik Kökenleri* (1974)
- *Özgürlük Kavgasında Yaşayan Geçmiş* (1981)
- *Yüzyıllık Pahalılık* (1983)
- *Talât Paşa* (Dost Kitabevi, 1983, 1984; Kültür Bakanlığı, 1995; İmge Kitabevi Yayınları, 2001)
- *"Müntehib-i Sani"den Seçmene* (1989)
- *İttihat ve Terakki* (1991)
- *Türkiye'de Liberalizm* (İmge Kitabevi Yayınları, 1992)
- *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)* (İmge Kitabevi Yayınları, 1995, 1999, 2004, 2008, 2013)
- *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950'den Günümüze)* (İmge Kitabevi Yayınları, 1996, 2000, 2004, 2008, 2013)
- *Bilanço: Yüzyılın Sonunda Dünya ve Türkiye* (Gelenek Yayınları, 2001)
- *Örgüt ve Mücadele ile Tanışırken* (Gelenek Yayınları, 2001)
- *Türkiye Ekonomisinin Tarihi (1900-1950)* (İmge Kitabevi Yayınları, 2003)
- *İz Bırakan Gazeteler ve Gazeteciler, Babıâli'den Geriye Ne Kaldı?* (İmge Kitabevi Yayınları, 2007)
- *Bir İnkılâbın Günbatımı: 1908-2008* (İmge Kitabevi Yayınları, 2008)

Tevfik Çavdar

Türkiye'nin Demokrasi Tarihi

1950'den Günümüze

5. Baskı

İMGE kitabevi

Tevfik Çavdar
Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1950'den Günümüze
ISBN 978-975-533-176-8

© İmge Kitabevi Yayınları, 1995

Tüm hakları saklıdır.
Yayıncı izni olmadan, kısmen de olsa
fotokopi, film vb. elektronik ve mekanik
yöntemlerle çoğaltılamaz.

1. Baskı: 1996 • 2. Baskı: Mart 2000
3. Baskı: Nisan 2004 • 4. Baskı: Eylül 2008
5. Baskı: Ankara, Ekim 2013

Kapak Fotoğrafı
Aydın, Bozdoğan, 27 Mayıs 1960

Baskı ve Cilt
Pelin Ofset Tipo Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti.
İvedik Organize Matbaacılar Sitesi
558. Sok. No: 28 Yenimahalle-Ankara
Tel: (312) 395 25 80-83 • Faks: 395 25 84
www.pelinofset.com.tr
Sertifika No: 16157

İmge Kitabevi
Yayıncılık Paz. San. ve Tic. Ltd. Şti.
Konur Sok. No: 3 Kızılay 06650 Ankara
Tel: (312) 419 46 10-11 • Faks: (312) 425 29 87
İnternet: imge.com.tr • E-Posta: imge@imge.com.tr
Yayınevi Sertifika No: 11546

İçindekiler

GİRİŞ

Sanal ya da Yapay Demokrasi Üzerine 9

BİRİNCİ BÖLÜM

DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ (1950-1960) 13
1950 Seçimi ve Yeni İktidar 13
Nâzım Hikmet'in Affı 27
Kore Savaşı, NATO'ya Giriş ve
Barışseverler Hareketi 29
Sol Düşünceye Yönelik Baskılar;
1951-52 Tevkifatı 34
CHP Değişmeye Çalışıyor 40
1954 Seçimi 45
Kıbrıs Sorunu ve 6-7 Eylül Talanı 48
Ekonomik Bunalım ve Yükselen
Toplumsal Huzursuzluk 53
1957 Seçimi 62
1957-1960 Dönemi Olayları 70
Baskılar Artıyor, Tahkikat Komisyonu,
Gösteriler 74
Demokrasinin Neresine Geldik? 80

İKİNCİ BÖLÜM

27 MAYIS'TAN 12 MART 1971 DARBESİNE 85
27 Mayıs Darbesi 85
Yassıada Olayı 95
Kurucu Meclis ve Yeni Anayasa 98
Çift Meclis 102
Anayasa Mahkemesi 102
Devlet Planlama Teşkilatı 103
Çalışma Yaşamındaki Yenilikler 104
Toprak Reformu 105
Üniversite Özerkliği ve TRT 105
Seçim Sistemi ve Siyasi Partiler 107
Yargı Bağımsızlığı 107
Milli Güvenlik Kurulu 108
Yeni Siyasi Partiler ve Adalet Partisi 110
1961 Seçimi ve Koalisyonlar Dönemi 113
22 Şubat ve 21 Mayıs Darbe Girişimleri 117
Çalışma Yaşamındaki Değişiklik ve Atılım 122
Solda İlk Adımlar ve Türkiye İşçi Partisi 131
1965-1971 Döneminde CHP ve AP 151
15-16 Haziran Olayları 163
Solda Yeni Açılımlar ve Bölünmeler 174
A. TİP'teki Gelişmeler 175
B. Fikir Kulüplerinden (FKF) Dev-Genç'e 182
C. Gençlik Olayları 185
D. Devrimci Doğu Kültür Ocakları (DDKO) 188

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

12 MART'TAN 12 EYLÜL'E 191
12 Mart Muhtırası ve Sonrası 191
Yükselen Silahlı Mücadele, Sıkıyönetim ve Balyoz Harekâtı 198
CHP Lider Değiştiriyor 207
A. Anayasa Değişiyor 207
B. TİP Kapatılıyor 211
C. Ecevit, CHP Genel Başkanı Oluyor 215
D. Cumhurbaşkanlığı Seçimi 219

Naim Talu Hükümeti ve 1973 Seçimi 222
A. Naim Talu Hükümeti 222
B. İslamcı Akımın Siyasal Örgütü:
Milli Selamet Partisi 224
C. 1973 Seçimleri, CHP ve
Ak Günlere Programı 226
CHP-MSP Koalisyonu 231
Birinci Milliyetçi Cephe Hükümeti 242
İkinci Milliyetçi Cephe Hükümeti ve
CHP İktidarı 247
Sol Partiler ve Örgütler 253
Adalet Partisi Azınlık Hükümeti ve
24 Ocak Kararları 258

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

12 EYLÜL 1980'DEN 1990'LI YILLARA 263
Yeni Anayasal Düzen 263
Yeni Siyasi Partiler ve 1983 Seçimi 271
SODEP-Halkçı Parti Birleşmesi 276
Siyasi Yasakların Kalkması,
1987 Seçimi ve Sonrası 278
Körfez Savaşı 283
ANAP'ın Sözde Liberal Ekonomik
Politikasının Sonuçları 286
1990'lı Yıllarda Dünyadaki Gelişmeler 293
1990'lı Yıllarda Türkiye'deki Başat Gelişmeler 307

BEŞİNCİ BÖLÜM

KOALİSYONLARDAN TEMELDE İSLAMCI OLAN
TEK PARTİ İKTİDARINA 327
Vargı: Cumhuriyetin Sekseninci Yılında
Siyasal Katılımın Neresindeyiz? 358

KAYNAKÇA 379

DÖNEMSEL YAYINLAR 382

GİRİŞ

Sanal ya da Yapay Demokrasi Üzerine

Türkiye'de 1839 Tanzimat Fermanı'yla birlikte tek egemen olan padişah, tebaalarına, yani yurttaşlarına temel insan haklarını; can, mal, inanç ve onur güvenliğini sağladığını ilan etmişti. Bu haklar, Fransız Devrimiyle birlikte yadsınamaz bir biçimde gündeme gelen insan hakları bütününün parçalarıydılar. Demokratik bir toplum yapısının da temellerini oluşturmaktaydı. Demokrasi diye betimlediğimiz kurum, düşünce, inanç, mülk sahibi olma, basın ve yayın, örgütlenme, eşit olarak yönetime katılma, sendika kurma, grev ve toplu sözleşme yapma, toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme, bilimsel çalışma vb. daha nice özgürlükten oluşan bir bütündür. Başta can ve mal güvenliği olmak üzere, demokratik bir toplumun bireyi olarak sahip olunan güvenceler, demokrasi denilen kurumun vazgeçilmez, devredilemez kurallarıdır. Fransız Devrimi'nden günümüze demokratik toplumun üç simgesi özgürlük, eşitlik, kardeşlik ya da dayanışmadır. Bazı çevrelerce demokratik bir toplum olarak tanımlanan Türkiye'de bu kurumlar, kurallar ve olmazsa olmaz simgeler var mıdır? Buna vereceğimiz yanıt, belirli dar bir katmanın dışında "hayır"dır. Türki-

ye'de biçimsel olarak tüm bu kurumlar, kurallar ve simgeler var gözükse de, gerçek anlamda yoktur. Bu nedenle ülkemizdeki demokrasiye, bütün iyi niyetli çabalara karşın yapay, sadece kâğıt üzerinde sanal olarak var olan bir demokrasi adını vereceğiz.

Yıllardır ileri sürülen bir sav vardır: Ülkemizde iktidara gelecek partiler halkın özgür iradesiyle, serbest seçimle seçilirler; işte bu demokrasidir. Acaba Türkiye'deki seçimler halkın özgür iradesini yansıtabiliyor mu? Bu soruya olumlu yanıt vermemiz olanaksız. Bir kere seçmenlerin tamamının seçim kütüğüne kayıtlı olduğu konusunda bir güvencemiz yok. 1950'ye kadar seçmen listesini hazırlama görevi idari makamlara verilmişti. Bu durum daima kuşku uyandırmıştır. Var olan iktidar istemediklerini liste dışı bırakabilmekteydi. Daha sonraları yargı denetiminde seçmen listeleri hazırlanmaya başlandı. Bu durum başlangıçta kuşkuları ortadan kaldırdıysa da zamanla, özellikle yenilerde seçmen listelerinin noksanlığı tartışılır hale geldi.

Seçim sistemindeki en büyük noksanlık, siyasi yelpazede yer alan bütün siyasi grupların özgürce seçime katılamamalarıdır. Siyasi partilerin üzerinde çeşitli yasaklar vardır. Özellikle solda yer alan siyasi akımların büyük bir çoğunluğu partileşememekte, buna izin verilmemektedir. Yasaklar siyasi düşünce ve örgütlenmenin elini kolunu bağlamış durumdadır. Sadece sağda ve merkezde yer alan partilere izin vardır. Seçimlerde bu nitelikteki partiler yarışmakta, seçmenler de bunlardan birine oy vermek mecburiyetinde bırakılmaktadır. Yani bir sürü meyve arasından yalnızca elma ve armudu yeğlemek zorunda kalmak gibi bir şeydir bu seçim. Bu iki meyvenin dışında başka bir meyve yemek isteyenlere böyle bir hak tanınmamaktadır.

Diğer yandan yurt çapında ve bölge düzeyindeki barajlar da ikinci bir engeldir. Örneğin ülkemizde genel baraj % 10'dur. Bunun altında oy alan partiler, parlamentoya temsilci sokamamaktadırlar. Böylece o partilere oy veren seçmenlerin oyları yanmaktadır. Örneğin 30 milyon seçmene sahip olan bir toplumda, üç parti 2-2.5 milyon ara-

sında oy alsa, toplam olarak 6-7.5 milyon insanın siyasi tercihleri parlamentoya yansıyamayacaktır. Ülke barajını geçmek de bir şey ifade etmemektedir; çünkü partilerin milletvekili çıkarabilmeleri, seçim bölgesi barajını aşmalarına bağlıdır. Örneğin ülke barajını geçen bir parti, hiçbir seçim bölgesinde barajı aşamamışsa, milletvekili çıkaramayacaktır. Yani barajlar, seçme özgürlüğünü fiilen ortadan kaldırmaktadır.

Seçmenlerin sadece parti seçmekle baş başa bırakılmaları seçme özgürlüğünü kısıtlayan bir başka etkendir. O partinin adayları arasında herhangi biri tercih edilememektedir. Sadece adaylara dayanan karma bir liste yapılmaktadır. Bütün bu kısıtlayıcı unsurların yanı sıra televizyon, radyo ve basın aracılığıyla seçmenlerin belli doğrultularda koşullandırılmaları, görünen ya da görünmeyen baskılar seçme özgürlüğünü sözde kalan, sanal bir özgürlük haline getirmektedir.

Gerçek şudur: Türkiye'de tüm kurum ve kurallarıyla bir demokrasi (burjuva demokrasisi anlamında da olsa) hiçbir zaman var olmadı. Bir önce de açıkladığımız gibi, sözde seçimlerin varlığı hiçbir şey ifade etmez. Türkiye'de bugünkü rejime biçimsel demokrasi bile denemez; bu, olsa olsa yapay ya da sanal demokrasidir. Bugün iktidar ve muhalefette olan siyasi partilerin üzerine titredikleri, korumak için her şeyi göze aldıkları kurulu düzende (müesses nizam);

İnsanlar yargılanmadan öldürülebilir.

İnsanlar bir gecede kaybolabilir.

Doğal hakkı için gösteri yaparken dövülüp tutuklanabilir.

İşkence görebilir; gördüğü işkenceden sakat kalabilir.

Kendi kaderine sahip olmaktan men edilebilir.

Seçtiği temsilcileri bile oligarşi atar.

Düşüncesini hiçbir kısıt duymadan yazamaz, çizemez, anlatamaz.

Kitaplar, dergiler, gazeteler toplanır, yasaklanır.

Kimse yarınından emin olamaz.

İşgüvencesi sadece bir öykünme düzeyinde kalır.

Soyulur, ünlü deyimiyle soğana çevrilir, sesini yükseltemez.

Emeğinin karşılığında sadaka düzeyinde ücret alır.

Ve bütün bunlar demokrasi adına yapılır... İşte bundan ötürü demokrasi gerçek değil, sanaldır.

İki ayrı kitapta sergilemeye çalıştığımız "Türkiye'nin Demokrasi Tarihi", bir sanal ya da yapay oluşumlar tarihidir. Kurumlar yapaydır, seçimler yapaydır, özgürlükler yapaydır, haklar yapaydır. Eğer tüm bu sanal görüntülere inanılırsa, Türkiye'de demokrasi vardır ve yüz elli yıldır da sürekli gelişmektedir.

Oysa, şöyle bir anımsayalım:

– 1912 seçimleriyle şimdiki seçimler arasında ne fark var?

– Yönetemeyen Osmanlı Meclisi Meb'usanı ile şimdiki meclisler arasında ne fark var?

– Bugün siyasal partilerin İttihad ve Terakki, Hürriyet ve İtilaf, Ahrar vb. siyasal oluşumlardan ne farkı var?

– Bugünkü milletvekilleri ile liderlerinin her dediğine boyun eğen İttihat ve Terakki ya da bir başka parti milletvekilleri arasında ne fark var?

Şiddet aynı şiddet, soygun aynı soygun, kan dökmede geriye adım yok, gene ilmikler boyunda, gene köşebaşlarında kim vurduya gitmeler, karakol dayakları dört başı mamur işkenceye dönüşmüş, gene pahalılık, gene açlık, gene eğitimsizlik, gene sağlıksız milyonlar... Eskilerden sadece görece farkları var... Bunun için demokrasimiz, Hilmi Yavuz'un şu dizelerini anımsatırcasına acılı ve sanaldır:

Ölümün anayurdu bendedir
Solgun idam fermanıdır rüzigar
Bir türkünün derin ağaçlığında
(ya da)
Hüzün ki en çok yakışandır bize
Belki de en çok anladığımız.

I. BÖLÜM

Demokrat Parti Dönemi (1950-1960)

1950 SEÇİMİ VE YENİ İKTİDAR

14 Mayıs 1950 seçimi, demokrasi tarihimizde önemli bir dönüm noktasıdır. O gün halkımız sandıklara koşarak, özgür iradesiyle CHP iktidarına son vermiştir. 1950 seçimi seçmenin serbest iradesinin, oyunun, tercihinin sandığa yansıdığı ilk seçim olarak tarihimizde yer almıştır. Tek parti döneminde yapılan tüm seçimlerde belirli bir baskı unsuru ya da dayatmadan söz edilebilir. Adayların parti genel başkanı tarafından tespiti, ikinci seçmenlerin partinin yerel yöneticileri tarafından belirlenmesi, biraz önce sözünü ettiğimiz dayatmanın temel nedenidir. 1946 seçimlerindeki (Türkiye'deki ilk tek dereceli milletvekili seçimidir) baskılar, sandık oyunları ise bilinmektedir.

Şaibeli seçim olarak bilinen 1946 seçimi, mevcut antidemokratik seçim yasası uyarınca yapılmıştı. Seçmen listeleri yargı denetiminde hazırlanmıyor, yörenin mülki amirlerince oluşturulan komisyonlar, muhtarlar bu işi yapıyorlardı. Listelere itiraz olayının bir işlerliği yoktu. Bu listelerde yer alan seçmenler, oylarını açık olarak kullanıyorlardı.

Böylece atılan oyların sandık kurullarınca denetimi sağlanıyordu. Seçim yasasının en sakıncalı yanı tasnif, yani ayırma işleminin gizli, daha önce de sözünü ettiğimiz çoğunlukla memurlardan oluşan sandık kurulu ve üst komisyonlarca yapılmasıdır. Buna 1946 seçimleri sırasında bulunduğum Ulukışla ilçesinde tanık oldum. Akşamüstü, saat dört sıralarında kaymakam, seçmen listesinde yer almayan geçici görevli memurları ve ailelerini oy kullanmaya çağırmıştı. Sonuçta ilçe merkezinde CHP, o zamanki deyimiyle "kahir" bir çoğunlukla seçimi kazanmıştı.

Biraz önce de sözünü ettiğimiz gibi, 1946 seçimleri yurt düzeyinde çeşitli baskıların ve hilelerin yaşama geçirildiği bir seçim olmuştur. Bu seçimin yarattığı olumsuz yankılar günümüze gelinceye kadar sürmüştür. Dönemin muhalefet partisi Demokrat Parti, seçimdeki yolsuzlukları her fırsatta kullanmış, hatta ilk kitabımızda değindiğimiz "Milli Husumet Andı"nı, ikinci büyük kurultayında oybirliğiyle kabul etmiştir.

1946'dan sonra Recep Peker ve Hasan Saka başkanlığında kurulan CHP hükümetleri döneminde, demokratikleşme doğrultusunda atılan adımlar çok sınırlıdır. 1946-1950 döneminin son Başbakanı Şemsettin Günaltay, CHP'nin içerisinde belirginleşen ve otuzlar diye bilinen milletvekillerinin de desteğiyle ılımlı bir kabine oluşturdu. Hükümet ve muhalefetin de katılımıyla yeni seçim yasası hazırlandı. Bu yasa o güne kadar tanınmayan, hatta tartışılmayan güvenceler getirdi. Bu güvenceler seçmen listelerinin hazırlanmasından oyların ayrımına kadar seçim sürecinin tüm aşamalarını kapsıyordu. Bu seçim yasasının özelliklerini şöyle sıralayabiliriz:

– Gizli oy ve açık tasnif ilkesi yasanın temellerinden birini oluşturmaktaydı. Bu yaklaşım seçim sistemimize ilk kez giriyordu ve günümüze kadar taviz verilmeden uygulanmıştır.

– Partilere devlet radyosundan propaganda konuşması yapma olanağını eşit bir biçimde sağlıyordu. O güne kadar, muhalefet partilerinin en çok şikâyet ettikleri konu-

lardan biri devlet radyosunun iktidar tarafından tek yanlı kullanılmasıydı. Yeni yasa, seçim döneminde devlet radyosunun tek yanlı kullanımını engellediği gibi muhalefete de, o dönemin en etkin kitle iletişim aracı olan radyodan, politikalarını açıklama olanağını tanıyordu.

– Seçim yasası, seçimin tüm evrelerini yargı güvencesine bağlamaktaydı. Böylece bağımsız yargı güvencesi seçimlerin yansızlığı olayını yaşama geçirmekteydi.

Yasanın hazırlanması ve TBMM'deki tartışmalar sırasında üzerinde en fazla durulan nokta, seçimlerin çoğunluk ya da nisbi temsil yöntemiyle mi yapılacağı konusuydu. İktidarda bulunan CHP, seçimi kazanacağını umut ettiği için çoğunluk sistemini tercih ediyordu. DP (Demokrat Parti) ise nisbi temsilin uygulanmasından yanaydı. Ne var ki TBMM'de yapılan oylamada çoğunluk sistemi kabul edildi. Böylece CHP'nin istediği olmuştu. Fakat, 1950-60 döneminde, bu partinin şikâyet ettiği konuların başında, kendi önerisi olan çoğunluk sistemi gelmiştir.

Yargıç denetimi ve güvencesi ile gizli oy açık tasnif ilkesi başta olmak üzere, 1950 seçim yasasının getirdiği prensipler günümüze kadar (bazı değişikliklerle) süregelmiştir. Ayrıca bu yasa, seçmenlerde oylarına sahip olma bilincini de yükseltmiştir. Nitekim demokratikleşme tüm kural ve kurumlarıyla yaşama geçmese bile, seçmenin sahip olduğu oy güvencesi (biçimsel niteliğine karşın) gerçek anlamda demokrasiymiş gibi algılanmıştır. Güvencelerle donatılmış serbest seçimlerin yapılmasını bugün bile demokrasinin gerek ve yeter şartı olarak kabul etme yaklaşımı çok yaygındır.

1946-1950 dönemi, CHP'nin tek parti yönetimine karşı toplumsal muhalefetin yaygınlaştığı ve yükseldiği zaman dilimidir. Yeni kurulan DP, söyleminde fazla değişik öneriler bulunmamasına karşın, bu toplumsal hoşnutsuzluğu kendi lehine kullanmayı başarmıştır. Değindiğimiz bu toplumsal muhalefete kaynaklık eden nedenleri şöyle sıralayabiliriz:

– Tek parti yönetimi, insanların düşün, inanç ve yaşam biçimleri üzerinde büyük baskı yaratmıştı. Bu baskının değişik boyutlarına birinci kitabımızda değinmiştik.

– Kırsal alandaki küçük üreticiler (az topraklı çiftçiler, marabalar, ortakçılar ve ücretli çalışanlar), kısacası köylüler, merkezi hükümet (iktidar) ve onun arkaladığı feodal beyler ile büyük toprak sahipleri tarafından ezilmekte, sömürülmekteydi. Kısacası bu yörelerde yoksulluk dayanılmaz boyutlara erişmişti.

– Kırsal alanda yaşayan yoksul köylülerin üzerinde, başta yol vergisi olmak üzere çeşitli nedenlerle baskılar yapılıyor, vergiyi ödeyemeyenler, yol yapımında borçları karşılığı çalıştırılıyordu. Her fırsatta jandarmaların yaptığı işkenceye benzer (dayak, elinden ürünü alma vb.) eylemler, insanları yaşamaktan bile bezdirmişti.

– İşçilerin tüm hakları ellerinden alınmıştı. Sendika kurma, toplu pazarlık, toplu sözleşme, grev hakları yoktu. 1936'da kabul edilen İş Yasası bazı güvenceler getirmekle beraber, bu durum işçilerin, iş ve yaşam koşullarını düzeltmekten çok uzaktı. İş güvenliği ve çalışma saatlerinde belirli bir düzen yoktu. Sekiz saatlik iş günü yasada yer alsa da uygulanmıyordu. Ücretler düşüktü. Kadın ve çocuk işçilerin sömürülmesi en üst düzeydeydi. Özellikle savaş yıllarında, Milli Korunma Yasası'nın çıkmasından sonra işçilerin durumu daha da kötüleşti. Enflasyonun hızla yükselişi hayat pahalılığını artırdığı gibi, mal kıtlığı, bazı ürünlerin yokluğu ya da karneye bağlanması, karaborsa ve ihtikâr, emekçi ailelerin yaşamlarını dayanılmaz hale getirmekteydi.

– Memurların, özellikle orta ve alt dereceli kamu görevlilerinin durumu işçilerden farklı değildi.

– Tüccar ve sanayiciler de gayrı memnunlar arasındaydı. Milli Korunma Yasası'nın getirdiği (tam olarak uygulanmasa da) bazı mükellefiyetler, bu grubu rahatsız etmişti. Tüccar ve sanayicilerin iktidara, yani CHP'ye karşı cephe oluşturmalarının bir başka nedeni de Varlık Vergisi

ve onun kural tanımaz uygulamalarıydı. Böylece sermaye de CHP'nin karşısına geçmişti.

– "Çiftçiyi Topraklandırma Yasası" büyük toprak sahiplerini de ürkütmüş, muhalefet partisinin, yani DP'nin yanında yer almasına neden olmuştu.

Bütün bu nedenler CHP'de somutlaşan zımni koalisyonun bozulması sonucunu verdi. Bu zımni koalisyonu hangi kesimler oluşturuyordu? Bunlar asker-sivil bürokratlar, büyük toprak sahipleri, tüccar ve sanayiciler ile yerel eşraftı. 1945 yılında, II. Dünya Savaşı sona erdiğinde bu zımni koalisyon, biraz önce altını çizdiğimiz nedenlerden ötürü bozuldu. Böylece geniş tabanlı toplumsal muhalefetin isterlerini yanıtlayan siyasi parti olarak DP gelişme ortamını buldu.

1950 yılına gelindiğinde toplumsal muhalefet patlamaya hazır haldeydi. Ne var ki, o günün CHP iktidarı bu durumun farkında değildi. Hatta halkı yanına çekebilmek için bazı tavizler vererek durumunu güçlendirdiğini varsayıyordu. Örneğin Köy Enstitüleri'nin etkisiz hale getirilmesi, ilkokullara (seçmeli de olsa) din dersinin konması; devletçilik ilkesinin göz ardı edildiğini gösteren bir dizi kararın alınması; Çalışma Bakanlığı, İşçi Sigortaları ile İş ve İşçi Bulma Kurumu'nun kurulması bunların bazı örnekleridir.

DP'nin muhalefeti sırasında, eleştiri oklarını yönelttiği kurumlardan biri de Köy Enstitüleri'dir. Partinin önde gelen kişileri, yazarları bu kurumun komünist yuvaları olduğunu; kız ve erkek öğrencilerin adap dışı ilişkilerde bulunduklarını, akla gelebilecek en ağır suçlamalarla ileri sürüyorlardı. CHP ise kendi eseri olan bu kuruma sahip çıkacak tek harekette bulunmadığı gibi, Köy Enstitüleri'nin yaratıcısı Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel'e de 1946 seçimlerinden sonra Recep Peker hükümetinde görev vermedi. Onun yerine göreve getirilen Reşat Şemsettin Sirer ve Tahsin Banguoğlu ise Enstitüleri savunamayacak nitelikte tutucu kişilerdi. Hasan Âli Yücel'e yönelik saldırıların

doruk noktası, DP'nin İstanbul İl Başkanı Kenan Öner'in, Yücel'in komünistleri koruduğuna ilişkin ithamlarıdır. Bu saldırıların sonucunda açılan dava günlerce, haftalarca basın organlarının birinci sayfalarında yer almıştır. Bu arada gerek CHP gerekse Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Yücel lehine en küçük bir tavır almamışlardır.

1950 seçimi yaklaşırken halk, büyük bir çoğunlukla DP'nin yanındaydı. Dönemin basını da muhalefeti destekliyordu. DP'nin yarı-resmi organı olan "Kudret"in dışında Vatan, Tasvir, Cumhuriyet gibi önde gelen gazeteler açık ya da örtülü muhalefet yapıyorlardı. Nadir Nadi vb. yazarlar DP listelerinde bağımsız aday olmuşlardı. CHP'yi kendi organı olan "Ulus" ve bir ölçüde "Akşam" desteklemekteydi.

Yansız bir gözle de saptanabilecek bu gerçeklere karşın, seçim dönemine girildiğinde kimse (DP liderleri ve örgüt yöneticileri hariç) Demokrat Parti'nin kazanabileceğine inanmıyordu. CHP kendinden emindi.

Seçim kampanyası boyunca muhalefet sözcüleri özellikle hayat pahalılığı üzerinde durdular. Bunun temel nedeninin CHP'nin halkı düşünmeyen politikaları olduğunu ileri sürdüler. Bazı DP sözcüleri Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'na girmemesini bile eleştiriyorlardı. Başta basın özgürlüğü olmak üzere birçok konudaki antidemokratik yasaların ele alınıp değiştirileceği, ileri sürülen vaatlerden biriydi. DP açık bir biçimde işçiye grev hakkı verileceğini vurgulamaktaydı. Demokratikleşme o günlerin de sıkça öne sürülen belgisiydi. Halk, demokrasi ve demokrat sözcüklerinin gerçek anlamını özümseyemediği için "Demokrat" kelimesini "Demirkırat" şeklinde telaffuz ediyordu. Daha sonraları, DP'nin izleyicisi olduğunu ileri süren "Adalet Partisi" ve "Doğru Yol Partisi"nin amblemi ya da simgesi bunun için "Kırat" olarak saptanmıştır.

1950 seçim kampanyası muhalefetin özgürlük, demokrasi çığlıklarıyla doludur. Adnan Menderes, Fuat Köprülü, Samet Ağaoğlu ve diğer DP hatipleri sadece "Hürri-

yet" istediklerini, iktidara geldiklerinde demokrasiyi tüm kurallarıyla işleteceklerini söylüyorlardı. Onlara göre basının önündeki tüm engeller kaldırılacaktı. Gazeteciler iktidar sahiplerinin yatak odalarına bile girebileceklerdi. İşçilere grev hakkı kesinlikle verilecekti. Antidemokratik yasalar ayıklanacak ve değiştirilecekti. Tek partinin tüm baskılarına son verilecekti. DP'nin seçim afişinde ise, "dur" işareti veren bir el resmi ve altında "Yeter, söz milletindir" cümlesi yer almaktaydı. Celal Bayar ünlü cipiyle hemen hemen tüm yurdu dolaşıyordu. DP'nin ileri gelenlerinden örgütün en küçük bireyine kadar seçimlerin kazanılacağına yönelik bir inanç vardı. Rüzgâr DP'den yana esiyordu.

İnönü, seçim kampanyasına bizzat katıldı. Oysa Cumhurbaşkanı anayasaya göre yansız olmalıydı(!). Fakat İnönü bu ilkeye uymadı. Birçok kente gitti. Konuşmalarını büyük kalabalıklar izliyordu. Bu kalabalıklar, CHP ileri gelenlerini umutlandırıyor, seçimi kazanacaklarını söylüyorlardı. Başta İnönü olmak üzere CHP ileri gelenleri kampanya süresince özgürlüğün, demokrasinin anarşi demek olmadığını vurguluyorlardı. Düşün özgürlüğünün sınırlarını, sağda dinin siyasete karıştırılması, solda ise sosyalizm ve komünizm olarak çizmişlerdi. Grev hakkına bütünüyle karşıydılar. Grev CHP'ye göre çağdışı bir savaşım biçimiydi. İşçiyi yoksullaştırırdı. Bu arada İsmet Paşa'nın Türkiye'yi Dünya Savaşı'na sokmamasının yararları öne çıkarılıyor, övülüyordu.

Seçime böylesine bir söz düellosu içerisinde girildi. 14 Mayıs 1950 günü tüm yurtta sessiz bir kararlılık hissediliyordu. Seçmenler, sabahın erken saatlerinden itibaren sandık mahallerinde uzun kuyruklar oluşturmuşlardı. Hastalar, hatta yatalak olanlar bile kucakta, sedyede oy vermeye gitmekteydi. Katılım olağanüstüydü. Sandıklar kapandıktan sonra, bu kez de ayrımı izleyenlerin kalabalığı sürdü. Seçim gecesi saat 21'e doğru DP'nin büyük bir çoğunlukla iktidara geleceği belli olmuştu.

14 Mayıs 1950'de yapılan milletvekili seçiminin sonuçları aşağıdaki gibidir.

Kayıtlı seçmen 8.905.743
Oy kullananlar..... 7.953.055
Seçime katılma oranı ..... % 89.3

CHP'nin oyu ..... 3.176.561 (% 39.9)
Çıkardığı milletvekili sayısı..... 69

Demokrat Parti'nin oyu ..... 4.241.393 (% 53.3)
Çıkardığı milletvekili sayısı..... 408

Millet Partisinin oyu..... 250.414 (% 3.1)
Çıkardığı milletvekili sayısı..... 1
Bağımsızların oyu ..... 383.282 (% 4.8)
Çıkardıkları milletvekili sayısı 9

Görüldüğü gibi seçimde uygulanan çoğunluk sisteminin neticesinde CHP'den bir milyon daha fazla oy alan DP, dört yüz sekiz milletvekili gibi ezici bir ekseriyete ulaşmıştı. Nisbi temsil yöntemi uygulansaydı, CHP'nin milletvekili sayısı yüz doksan, DP'nin 250 dolaylarında olacaktı.

Sonuçta yirmi yedi yıl (1923'ten bu yana) tek başına iktidarda kalan CHP devrilmişti. O günden sonra koalisyonlar ve milletvekili transferleri dışında hiçbir zaman tek başına iktidara gelemeyecekti (hemen hemen yarım yüzyıl). Seçim gecesi DP genel merkezinin tüm odaları doluydu. Yabancı ve Türk gazeteciler yakalayabildikleri her yetkiliden bir demeç kapmaya çalışıyorlardı. Genel merkeze tam bir bayram havası hâkimdi. CHP kanadı ise suskundu. Milli Şef (İnönü) ve partinin ileri gelenleri seçim sonuçlarını izlemek için Çankaya'da Cumhurbaşkanlığı köşkünde toplanmışlardı. Gecenin ilk saatlerinden itibaren yenilgi belli olmuştu. Bakanların, parti ileri gelenlerinin büyük çoğunluğu seçimi yitirmişlerdi. Salona tam bir matem havası egemendi. İçlerinde en sağlıklı düşüneni gene İnönü'ydü. Kendisi Ankara'da seçimi yitirmiş, fakat Malatya'da kazanmıştı (o dönemde bir kişi birden fazla seçim bölgesinden aday olabiliyordu).

15 Mayıs 1950 günü, Türkiye'ye tam anlamıyla şaşkınlık dolu bir sevinç egemendi. Gazeteler iri puntolarla DP'nin zaferini yansıtan haberleri veriyorlardı. Yeni hükümetin kuruluşu ve Cumhurbaşkanlığıyla ilgili yorumlar, spekülasyonlar, tahminler daha ilk günden itibaren başlamıştı. Özellikle Cumhurbaşkanlığı konusunda Rauf Orbay, Ali Fuat Cebesoy ve Halil Özyörük'ün adları geçiyordu. Hükümetin ise Celal Bayar tarafından kurulacağı ileri sürülüyordu.

TBMM'nin ilk toplantısındaki (22 Mayıs 1950) yemin töreni ile Meclis Başkanı ve Cumhurbaşkanı seçimi radyodan naklen verildi. Cumhurbaşkanı seçiminde DP'nin adayı Celal Bayar büyük bir çoğunlukla seçildi. Bayar'ı, yemin için TBMM'ye geldiğinde DP'liler otururak alkışlarken, CHP'liler ayakta ve alkışlamadan karşıladılar. Böylece 1946'dan beri süren bir tartışma da noktalanıyordu. Şöyle ki, 1946 seçiminden sonra İnönü Cumhurbaşkanı seçildiğinde DP'li milletvekilleri ayağa kalkmamışlardı.

Celal Bayar'ın yemin töreninin hemen sonrasında Adnan Menderes'in Başbakanlığa atandığına ilişkin Cumhurbaşkanlığı tezkeresi okundu. Menderes hemen hükümeti kurdu. Adnan Menderes hükümetinde şu isimler yer alıyordu:

Başbakan	Adnan Menderes (İstanbul)
Başbakan Yrd. ve Devlet Bakanı	Samet Ağaoğlu (Manisa)
Adalet Bakanı	Halil Özyörük
Milli Savunma Bakanı	Refik Şevket İnce (Manisa)
İçişleri Bakanı	Rüknettin Nasuhioğlu (Edirne)
Dışişleri Bakanı	Fuat Köprülü (İstanbul)
Maliye Bakanı	Halil Ayan (Bursa)
Milli Eğitim Bakanı	Avni Başman (İzmir)
Bayındırlık Bakanı	Korgl. Fahri Belen (Bolu)
Ekonomi ve Ticaret Bak.	Zühtü Veli Beşe (İzmir)
Sağlık ve Sos. Yrd. Bak.	Dr. Nihat R. Belger (İstanbul)

Gümrük ve Tekel Bakanı	Nuri Özsan (Muğla)
Tarım Bakanı	Nihat İyriboz (Çanakkale)
Ulaştırma Bakanı	Tevfik İleri (Samsun)
Çalışma Bakanı	Hasan Polatkan (Eskişehir)
İşletmeler Bakanı	Muhlis Ete (Ankara)

DP iktidarının ilk hükümet programı, seçim vaatleriyle uyum açısından önemliydi. Adnan Menderes tarafından 29 Mayıs günü TBMM'ye sunulan hükümet programında da şu noktalar öne çıkarılmaktaydı:

"Biz aynı partinin birbirini takip eden hükümetlerinden biri değil, millet iradesiyle henüz iktidara gelen bir partinin hükümeti olduğumuz için, iktidarı devir alırken karşısında bulunduğumuz müşküllere ve memleket işlerinin umumi manzarasına kısaca bir göz atmayı faydalı görmekteyiz...

... Milli ve siyasi mürakabeden mahrum bir idarenin çok uzun yıllar sürüp gitmesi birçok hataların irtikabına, israflara ve ifratlara yol açmıştır. Eski iktidarın tek parti idaresinde ifadesini bulan siyasi görüş ve kanaatları onun iktisadi ve mali politikasına da aksetmiştir. ... Böylece, zamanla kapitalist, bürokratik ve müdahaleci bir devlet tipi ortaya çıkmıştır. Bu tip devletin; masrafları mütemadiyen artırarak memleketi borçlanma yoluna sokmuş olmasını ve iş ve istihsal hayatını kısırlaştırarak iktisadi kaynaklarımızın gelişmesine engel olmuş bulunmasını tabii görmek lazımdır. ...

... Umumi bütçeden köy sandıklarına kadar devlet masraflarının mütemadiyen arttırılması yanında bir de devlet iktisadi teşekküllerinin her türlü gümrük duvarları ve türlü imtiyazlar himayesinde verimsiz çalışmaları ve mamüllerini pahalıya mal edip, pahalıya satmaları memleketi ayrıca tazyik eden, mühim bir yük teşkil edegelmiştir. Devlet imalatçılığı gibi devlet nakliyeciliği de bu memlekete çok pahalıya mal olmaktadır... Devlet bankacılığı ile devletin istikraz politikasının rasyonel bir yolda olduğu iddia edilemez. Faiz ve iskonto hadlerinin yüksekliği şüphe

yok ki, iş ve istihsal hayatı üzerinde daima menfi tesirler icra edegelmiştir. Bundan başka istikraz imkânları daraldıkça devlet faiz hadlerini yükseltmiş ve bu suretle de yerli sermaye terakümü ve bunun istihsale akışı önlenmiştir... İşte bütün bunların neticesi hayat pahalılığı, maliyetlerde yükseklik şeklinde tecelli etmiş, memlekette geniş halk kütlelerini sıkıntılara ve içtimai sefalete maruz bırakmıştır...

... Hal böyle olunca, iktisadi ve mali düşüncelerimize göre hükümetimizce takip edilecek yolu şu dört esasta ifade etmek mümkün olacaktır:

1. Bütün devlet hizmetlerinin görülmesinde azami tasarruf zihniyetiyle hareket ederek devlet masraf ve külfetlerini asgariye indirmek ve devlet bütçelerini iktisadi bünye taktiğiyle mütenasip ve hakiki manasıyla müvazeneli bir hale getirmek.

Ancak bu suretledir ki iktisadi bünye ferahlığa kavuşturulmuş ve yarının iktisadi refahı ve mali istikrarı teminat altına alınmış olacaktır.

2. İktisadi cihazlanmamızı süratlendirmek. Bu maksatla;

A) Bütçede envestisman (yatırım) mahiyetinde olan kısmı, mümkün olduğu kadar genişletmek ve bunun dışındaki bütün imkanlarımızı da yalnız ve yalnız istihsale matuf mevzilere tevcih etmek;

B) Hususi teşebbüsün kendini hukuki ve fiili emniyet altında hissetmesini sağlayacak bütün tedbirleri almak ve onun süratle gelişmesine yardım etmek,

C) Memlekette mevcut sermayenin istihsale akmasını kolaylaştırmak,

Ç) Yabancı teşebbüs sermaye ve tekniğinden geniş ölçüde faydalanabilmenin şartlarını tahakkuk ettirmek ve icaplarını yerine getirmek.

3. İktisadi cihazlarımız için devlet bütçesinden envestisman mahiyetinde ayrılacak tahsisatı memleketimizin tabii şartları gözönünde bulundurularak vücuda getirilecek bir plana bağlamak.

4. İstihsal hayatını devletin zararlı müdahalelerinden ve her çeşit bürokratik engellerden kurtarmak.

... Kanaatimizce ancak bu yollardan yürünmek suretiyledir ki, memlekette hayat pahalılığını önlemek, maliyetleri dünya seviyelerine yaklaştırmak; istihsali hayat pahalılığının ve yüksek maliyetlerin baskısından kurtarmak iş ve istihsal hacmini genişletmek kabil olacaktır...

... Bundan böyle amme karakterini haiz olmayan sahalarda işletmeciliğe geçmeyeceğimiz gibi muhtelif sebepler altında kurulmuş olan işletmeleri, amme hizmeti gören ve ana sanayiye taalluk edenler hariç, muayyen bir plan dahilinde elverişli şartlarla peyderpey hususi teşebbüse devretmeye çalışacağız...

... Ziraatın iktisadi bünyemizin temelini teşkil ettiğini hiç bir zaman gözden uzak tutmayacağız. Eski iktidarın yaptığı gibi gösterişli ve pahalıya malolan bir devlet müessesesinin, karasapan ve kağnının mahkûmu olan yeni bir zirai bünye üzerine kurulamayacağı, kurulmak istendiği takdirde ise milli ekonomiyi takatsız düşüreceği hakikatı daima hesap olunmak lazımdır. Bugüne kadar takip olunan yol şayet şu kısaca ifade ettiğimiz görüşe mutabık olsaydı, yalnız ziraatimiz inkişaf etmekle kalmaz diğer bütün istihsal ve iktisadi faaliyet şubelerinde de çok feyizli gelişmelere şahit olmak mümkün olurdu...

... Motorun süratli, ucuz ve kolay nakliyatı temin ettiği bu devirde bilhassa karayollarına ehemmiyet vereceğiz...

... Gençliğini milli karakterine ve ananelerine göre manevi ve insani kıymetlerle teçhiz edemeyen bir memlekette ilmin ve teknik bilginin yayılmış olması, hür ve müstakil bir millet olarak yaşamanın teminatı sayılamaz...

... Demokrasi prensiplerine göre tabii bir hak olarak tanıdığımız grev hakkını sair demokrat memleketlerde olduğu gibi, içtimai nizamı ve iktisadı ahengi bozmayacak surette kanunlaştıracağız...

... Anayasada vatandaş hak ve hürriyetlerine ve millet iradesine dayanan istikrarlı bir devlet nizamını teminat al-

tında bulunduracak esaslı tadiller hazırlayıp huzurunuza arzetmek kararındayız... Bununla muvazi olarak kanunlarımızda, itiyatlarımızda ve telakkilerimizde tek parti devrinden arta kalan ne varsa tam olarak tasfiye edeceğiz...

... Biz bugünün şartları içinde aşırı sol cereyanları fikir ve vicdan hürriyeti mevzuunda mutalaa etmek gafletinde bulunmayacağız. Bugün aşırı sol cereyanlara mensup olanların, mücerret bir fikir ve kanaat sahibi olmaktan ziyade yıkıcı cereyanların aletleri olduklarına şüphemiz yoktur. Fikir ve vicdan hürriyeti perdesi altında bütün hürriyetleri kan ve ateşle yok etmekten başka bir maksat gütmeyen bu ajanları adalet pençesine çarptırmak için icap eden kıstasları vuzuh ve kat'iyetle tesbit etmek zaruretine inanıyoruz. Ancak bu suretledir ki, mizah veya siyasi tenkit kisvesi altında ayakta tutunmak istenilen ve hakikatta düpedüz aşırı sol cereyanların eseri olan neşriyatın tahribatından memleketi korumak kabil olabilecektir...

... Hakiki laikliği, dinin devlet siyasetiyle hiçbir ilgisi bulunmaması ve hiçbir din düşüncesinin kanunların tanzim ve tatbikinde müessir olmaması şeklinde anlıyoruz. Bu itibarla gerek din dersleri meselesinde gerekse din adamlarını yetiştirecek yüksek müesseselerin faaliyete geçmesi hususunda icap eden tedbirleri süratle ittihaz etmek kararındayız."

Bu program DP'nin 1950-1960 döneminde, on yıl sürecek iktidarının ana hatlarını çizmiştir. Bu anahatları şöyle sıralamamız mümkündür:

i- Tek parti döneminin halk üzerindeki olumsuz izlerini sonuna kadar kullanmak. Nitekim başta Başbakan Menderes olmak üzere DP'nin ileri gelenleri, her fırsatta bu dönemi eleştirerek yığınların tepkisini canlı tutmuşlardır. Özellikle jandarma baskısı anımsatılmıştır.

ii- Ekonomide serbest piyasa uygulaması savunulmuş, programlara alınmıştır. Ne var ki, bu doğrultuda uygulamaya pek geçilmemiştir. Özellikle 1955'ten sonra etkisini artıran ekonomik bunalım günlerinde, eleştirdikleri Milli Korunma Yasası tekrar gündeme gelmiş ve uygulanmıştır.

Savaş sonu ithalat olanaklarının da artmasıyla iç piyasada bir mal bolluğu yaşanmıştır. Bu sırada tüketim kamçılanmış, buzdolabı, çamaşır makinası, radyo vb. ürünler evlere girmiş, yaygın bir kullanım alanı bulmuştur.

Serbest piyasa doğrultusunda üretimi artıracak teşvikler yaygınlaştırılmış, özel sektör her fırsatta özendirilmiştir.

iii- Karayollarının yapımı, ABD yardımlarının da desteğiyle hızlandırılmış, karayolu ulaşımı kolaylaştırılmıştır. Köyler, ücra kasabalar ticaret merkezlerine bağlanmış, böylece iç piyasa genişlemiştir. Bu canlılık, Toplumbilimci Mübeccel Kıray'ın deyimiyle, Anadolu'yu bin yıllık durağan uykusundan uyandırmıştır.

iv- DP, karayolu, baraj, sulama kanalları, elektrik santralları gibi altyapı yatırımlarına ağırlık vermiştir. Bu da iktisadi gelişmeyi yaşama geçirecek ilk hızı sağlamıştır.

v- DP tarıma o döneme kadar görülmeyen bir destek sağlamıştır. Marshall planı ve diğer kanallardan sağlanan, ucuz ve krediyle satılan traktör vb. modern tarım araçları çiftçiler tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Bunun sonucu ekili topraklar % 70 artmıştır. Çiftçiler devletin destekleme politikası sonucu ürünlerini iyi fiyatla satabilmişlerdir. Bu durum, kırsal alandaki refahın görece artması sonucunu vermiştir. Ne var ki, adaletsiz toprak dağılımı sözünü ettiğimiz bu refahtan en büyük payı büyük toprak sahiplerinin almasıyla sonuçlanmıştır.

vi- Hükümet programında yer almasına karşın, grev hakkı konusunda DP en küçük bir adım bile atmamıştır.

vii- DP, tüm iktidarı boyunca yoğun bir popülizm politikasını gündemde tutmuştur. Bu arada o güne kadar baskı altında tutulan din duyguları da istismar edilmiştir. DP iktidarının ilk ayı içerisinde ezanın Arapça okunmasını yasaklayan kanunu kaldırmış, Arapça ezanın önünü açmıştır. Bir yerde biçimsel sayılabilecek böyle bir karar bile yığınların desteğini sağlamaya yetmiştir. Aynı dönemde partinin tarikatlarla ilişkisi de derinleşmiştir. Örneğin Said-i Nursi

ve Nurculuk devlet katında itibar kazanmıştır. İmam-Hatip okullarının sayısı artmıştır.

viii– DP dönemi sola karşı olmanın çeşitli örnekleriyle doludur. Okunan hükümet programında da bu konu açıklıkla ortaya konmuştur. ABD'den esen McCarthyci hava Türkiye'de de yansımasını bulmuştur. 1950-1960 döneminde bırakın komünizmi, sosyalizmden bile söz etmek mümkün değildi. Sol eğilimli olduğu zannedilen kişiler yoğun bir şekilde izleniyor, hatta zaman zaman gözaltına bile alınıyorlardı. Buna karşın aşırı sağ unsurlar iktidardan destek buluyorlardı. "Komünizmle Mücadele Derneği", "Milliyetçiler Derneği" gibi örgütlerin yöneticileri, fikir babaları, DP'nin milletvekili, hatta bakanıydılar. İslamcı sağ ise açık bir biçimde destekleniyordu.

Programda yer alan bu noktalar DP'de simgeleşen, merkez sağ iktidarların da vazgeçemediği ilkeleri oluşturmuşlardır. DP iktidarı halkla olan köprülerini sağlam tutma doğrultusunda dinsel, milliyetçi duyguları sürekli sömürmüştür.

NÂZIM HİKMET'İN AFFI

1949 yılının ikinci yarısında, Ahmet Emin Yalman "Vatan" gazetesinde yayımladığı bir başyazıda, on yılı aşkın bir süredir cezaevinde bulunan Nâzım Hikmet'in bir adli hata kurbanı olduğunu ve affedilmesi gerektiğini ileri sürdü. Yalman bu yazısından sonra aynı konuyu işleyen birkaç makale daha yazdı. Onu izleyen günlerde, ünlü avukatlardan Mehmet Ali Sebük de konunun hukuki yanını irdeleyen bir yazı dizisini "Vatan"da yayımladı. Bu yazılardan sonra aydınlar arasında Nâzım'ın affedilmesi yönünde bir imza kampanyası başlatıldı. Birçok aydın (sanatçı, yazar, düşünür) bu kampanyaya katıldı. Nâzım'ın annesi de, "Oğlumu Bağışlayın" yazılı bir pankartla Galata Köprüsü'nde dolaşarak kampanyayı destekledi. Kampanya etkili oldu, öyle ki iktidar partisi CHP, bu doğrultudaki bir önergeyi Meclis'e sundu. Önergenin kabulüyle affın kabul edi-

leceği beklendiği sırada CHP kararını değiştirdi. Buna neden olarak, solcu bir şairin adli bir hata sonucu da olsa cezasının affedilmesinin seçimlerde muhalefet tarafından istismar edileceği ileri sürüldü. Bu bir korkuydu, ne yazık ki CHP bu korkuyu aşamadı.

Kampanyanın olumlu bir sonuca ulaşmadığını gören Nâzım Hikmet açlık grevine başladı. Karaciğer ve kalbinden rahatsız olan Nâzım'ın sağlığı grev sonucu daha da bozuldu. Bu durumda arkadaşlarının, özellikle de, "Zincirli Hürriyet"teki yazısı nedeniyle aynı cezaevinde yatmakta olan Mehmet Ali Aybar'ın ısrarıyla Nâzım grevden vazgeçti. Bu gelişmeler olurken "İlerici Gençler" ve aydınlar, Laleli'deki "Çiçek Palas" düğün salonunda büyük şairin affını isteyen, bu doğrultudaki girişimleri destekleyen bir toplantı düzenlediler. Bu toplantıyı (emniyetin göz yummasıyla) sağ eğilimli gençler bastı. İçeridekilerin büyük bir bölümünü, polisin de katkısıyla dövdüler. Polis bu saldırıyı engellemek yerine toplantıyı düzenleyenleri gözaltına aldı.

DP'nin iktidara gelmesinden sonra genel af eğilimi güçlendi. Böylece iktidar değişimi de bir anlamda olumlu bir yankı uyandıracaktı. Nitekim genel af Temmuz 1950'de çıktı. Böylece yaklaşık on üç yıl cezaevinde yatan Nâzım Hikmet serbest kalıyordu. Ne var ki, attığı en küçük adım bile emniyet güçleri tarafından izleniyordu. Dostları, arkadaşları bile bu izlemeden nasiplerine düşeni aldılar. Kitaplarını, yazılarını yayımlayamıyor, oyunları sahnelenmiyordu. Dostlarının girişimiyle İpek Film'de sıradan sayılabilecek bir iş bulabilmişti. Bu arada bir komplo sonucu öldürüleceği söylentileri de yoğunlaşmış; bu durum da endişelerini artırmıştı. Temelde endişesinde haksız değildi.

Nâzım'ın gençler ve aydınlar üzerindeki etkisi büyüktü ve iktidarda olanlar da bundan hoşnut değillerdi. Sola karşı olduğunu bağnaz bir biçimde ilan eden DP hükümeti de, kendisi hakkında önceki iktidarlardan farklı düşünmeyecekti. Sabahattin Âli'nin düzmece bir komployla öldürülmesi, Nâzım'ın endişelerini pekiştiriyordu. Nitekim cezaevinde karşılaştığı bir öldürme girişimi, mahkûmlarla

olan iyi ilişkileri nedeniyle gerçekleşemedi. 1951 yılının baharında Nâzım askere alınmak istendi. Oysa kendisi bahriye okulunda, çok önceleri çürüğe çıkarılmıştı. Bu nedenle, yeniden askere alınmak istenmesi çeşitli endişeleri akla getiriyordu. İşte Nâzım'ın yurtdışına çıkması düşüncesi böyle gündeme geldi. Sonuçta akrabası olan Refik Erduran'ın motoruyla İstanbul Boğazı'ndan Karadeniz'e açılarak bir Romen gemisine sığındı, oradan da Moskova'ya gitti.

Böylece, demokrasiye geçtiğini övünerek ileri süren Türkiye, en büyük şairlerinden birini yitiriyordu. Nâzım'ın kaçışı gerek iktidar, gerekse basın tarafından alabildiğine büyütüldü. İstisnasız bütün gazeteler şairin ne büyük bir vatan haini olduğu suçlamalarıyla doldu. Soğuk savaşın en koyu günlerinde bu olay bulunmaz bir fırsattı. Sağ gruplar buna akla gelebilecek çeşitli öykülerle katılıyorlardı. Sonuçta Nâzım Hikmet, Temmuz 1951'de Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığından çıkarıldı.

Şu noktayı öncelikle vurgulamak durumundayız: Demokrasi ve özgürlük havarisi olarak iktidara gelen DP, sol düşüncenin düşmanı olarak yaşamını sürdürmüş, onun takipçisi olan merkez sağ partiler de aynı yolu izlemişlerdir. 1950'ye kadar bu konuda yapılanlar da zaten DP'nin bu davranışlarını destekliyordu. Muhalefet ise, yani CHP sola yönelik bu histeriye katılıyor, en azından sessiz kalıyordu. Nâzım'ın kitapları, şiirleri ancak 1965 ve daha sonraki yıllarda okurlarına kavuştu. Oyunları oynandı, şiirleri bestelendi.

KORE SAVAŞI, NATO'YA GİRİŞ VE BARIŞSEVERLER HAREKETİ

1946 yılının ilk ayları Türkiye-ABD ilişkilerinde dönüm noktasıdır. Savaşın kaderinin belli olduğu 1943 ve sonrasında müttefikler arasında yapılan bütün zirve toplantılarında Türkiye daima gündem maddelerinden birini oluşturmuştur. Özellikle Yalta ve Postdam zirvelerinde Sovyetler Birliği'nin Boğazlar'la ilgili talepleri masaya getirilmiş-

tir. Ne var ki Başkan Roosvelt'in ölümünden sonra, Başkan olan Truman'ın tutumu ve ABD'nin atom bombasına sahip olması soğuk savaşın başlamasına neden olmuş, bu durum da Türkiye'nin konumunu (antikomünist cepheye girerek) güçlendirmiştir. 1946'da gazetelerde Sovyetler Birliği'nin Boğazların denetimini ortaklaşa sağlamak istediği iri puntolarla yer aldı. Sovyet istekleri arasında Kars ve Ardahan yöresinin SSCB'ye bırakılmasının da bulunduğu gene aynı dönem gazetelerinin haberleri arasındaydı. Bu konu günümüze kadar açıklık kazanamamıştır. Ne var ki, bu haberler anti-Sovyet propagandanın başlamasına yol açtı. Hükümetin Sovyet Notası'nı reddettiği kamuoyuna heyecanlı sözlerle duyuruldu. Biraz önce de belirttiğimiz gibi, yıllar sonra bu noktanın tam bir açıklığa kavuşmadığı bilinmektedir. Ne var ki o günlerde, yani dünyanın iki kampa ayrıldığı dönemde bu nokta üzerinde irdeleyici biçimde durulmadı. Zaten tek yanlı haberlerle koşullandırılmış olan kamuoyunun da böyle bir irdelemeyi beklediği yoktu.

Sovyetler karşısında yalnız kalmış bulunan Türkiye'ye, ilk açık destek ABD'den geldi. ABD'de vefat eden büyükelçi Münir Ertegün'ün naaşının Missouri savaş gemisiyle gönderileceği haberi bir bomba gibi patladı. Missouri gemisi ABD donanmasının en büyük gemilerinden biriydi ve Japonya'nın kayıtsız şartsız teslim belgesi de bu gemide imzalanmıştı. Bir anlamda ABD'nin gücünü simgeleyen bu gemi Karadeniz Boğazı'na, Sovyetlerin su yolu üzerine geliyordu.

Missouri'nin İstanbul'a gelişi büyük bir olay olarak algılandı. Kent Amerikalı misafirleri karşılamak için seferber oldu. Genelevler boyandı, bu mahallere temiz bir düzen getirildi. Böylece Amerikalı denizcilerin en iyi şekilde ağırlanması sağlandı. O günleri anımsayanlar İstanbul'daki heyecanı da anımsarlar. Geminin geleceği gün Sarayburnu, Harem ve Salacak kıyılarına halk dolmuştu. Bir dev örneği Boğazı dolduran halk, Missouri'yi ve refakatındaki diğer gemileri seyrediyor, hatta alkışlıyorlardı. Gazeteciler ve halk için ziyaret saatleri saptanmış, herkes akın akın gemileri gez-

mişti. ABD'li kumandanlar Ankara'ya giderek Milli Şef İnönü'yü ziyaret ettiler. Missouri'nin bu gelişi, ABD'nin yaşam sahasının Türkiye'ye kadar uzandığını ortaya koymuştu.

Böylece, Türkiye ABD'nin önderliğindeki kampa ya da Batı kulübüne ilk adımı atmış oldu. Bunu "Truman (ABD Başkanı) doktrini" diye bilinen, Türkiye ve Yunanistan'ı içeren dört nokta programı izledi. Bu program uyarınca ABD, Türkiye ve Yunanistan'a askeri ve ekonomik açıdan yardımı kabul ediyordu. Daha sonra Marshall Planı (bu plan gereğince savaştan zarar görmüş olan Avrupa'daki ülkelere gıda vb. ekonomik içerikli destek yardımları yapılıyordu) gereğince yeni yardımlar da gelmeye başladı. Özellikle karayollarının yapımı, ıslahı ile çiftçilere taksitle, ucuz traktör sağlanması bu programın göze çarpan noktasıydı. 1950 yılına girerken Türkiye, tamamen ABD çizgisine girmişti. Bu durum DP iktidarı döneminde vazgeçilmez bir ulusal politika niteliği kazandı. 1950'li yıllarda sözünü ettiğimiz bu ulusal politika konusunda DP iktidarı ve CHP muhalefeti tam bir uyum halindeydiler. Bu politikanın değişmez öğelerini şöyle sıralayabiliriz:

- Solun her türüne karşı olmak.
- Sovyet karşıtı bir tutumu izlemek.
- ABD'nin politik çizgisini kayıtsız şartsız izlemek (ya da buna uyumlanmak).

Türkiye'nin bu tutumu, Kore Savaşı ve NATO'ya girişinden sonra daha da kökleşti.

Kore, Uzakdoğu'daki Japon Denizi ile Sarı Deniz arasında uzanan bir yarımadadır. İkinci Dünya Savaşı'ndan önce bu bölgede, Mançuko adıyla bilinen, Japonya'nın denetiminde bir kukla devlet bulunmaktaydı. Japonya Çin'e saldırdıktan sonra ve İkinci Dünya Savaşı'na girince bölge bütünüyle Japon askeri nüfuz alanına girdi. Savaş sonunda ise Kore'nin siyasi statüsü konusunda ABD ile Sovyetler arasında bir anlaşma olmayınca, yarımada 38° Kuzey Enleminden ikiye bölündü. 38° Enlemin güneyinde de, 15 Ağustos 1950'de Kore Cumhuriyeti (Güney Kore) ilan edildi. Kore'de bu gelişmeler olurken, Çin'de de Çan Kay

Şek rejimi devrilerek, Mao'nun önderliğinde Çin Halk Cumhuriyeti kuruldu.

Bir süre Kuzey ve Güney Kore'nin birleşmesi için diplomatik temaslar, ilgili ülkeler arasında ve Birleşmiş Milletler düzeyinde sürdü. Fakat olumlu bir sonuç alınmadı. 25 Haziran 1950'de Kuzey Kore orduları 38° enlemi geçerek Güney Kore'ye saldırdılar, hızla ilerlemeye başladılar. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi olayı, "Barışın çiğnenmesi ve bir saldırı eylemi" olarak niteleyerek bu duruma silahla karşı konmasını kararlaştırdı. Bu karar uyarınca Birleşmiş Milletler, ABD'nin geniş katılımıyla oluşturulacak askeri güce bütün ulusları katılmaya çağırdı. Birleşmiş Milletler gücü devreye girmeden, Kuzey Kore orduları Güney Kore'de başkent Seul'ü de alarak Naktong ırmağına kadar ilerlemişlerdi. Savaş hemen hemen yitirilmekteyken, General McArthur'un komutasındaki Birleşmiş Milletler (Amerikan) Gücü Güney Kore'nin batı kıyılarına çıkarak, Kuzey ordularını arkadan kuşatıp ilerlemeye başladı. Türkiye, savaşın bu aşamasında uluslararası güce katılmaya çağrıldı. Bu çağrıya olumlu yanıt veren hükümet, bakanlar kurulu kararıyla bir tugayı Kore'ye göndermeye karar verdi. General Tahsin Yazıcı komutasındaki tugay büyük bir merasimle uğurlandı. Hükümetin kararı yurtta büyük yankılar uyandırdı. Hemen hemen bütün yayın organları, Türkiye'nin ABD yanında etkin bir şekilde yer alışını isabetli bularak onayladılar. Bu doğrultuda çeşitli yazılar yayımladılar. CHP muhalefeti ise bu kararı sadece biçimsel yönden eleştirdi. CHP'ye göre bu karar bir çeşit savaş ilanı olarak kabul edilmeliydi. Bu durumda ise yurtdışına asker gönderilmesi, anayasa gereğince ancak TBMM'nin onayıyla mümkün olabilirdi. Yani haklı olarak sorun, bir anayasa ihlali olarak tanımlanmaktaydı. Ne var ki, bu yaklaşım işin özüne değil, biçimine yönelik bir itirazdı. Hükümet bu kararı TBMM'nin onayına sunsaydı CHP ne yönde oy kullanacaktı? O günkü ortama göre büyük olasılıkla CHP'nin oyu da olumlu olacaktı. Hele o günlerin heyecanlı beklentileri sırasında yapılacak eleştiriler de fazla etkili olamazdı.

Nitekim DP'nin bazı sözcüleri, CHP'nin biçimsel eleştirisini bile "Milletin erkekliğini öldürmekle" suçladılar.

Kore savaşına katılma kararına en ciddi tepkiler soldan ve aydınların kurduğu "Barışseverler Derneği"nden geldi. Bu dernek 12 Mayıs 1950'de kurulmuştu. Derneğin başkanı Behice Boran, genel sekreteri de Adnan Cemgil'di. Yönetim kurulu üyeliklerinde ise Nevzat Özmeriç, Reşat Sevinçsoy, Vahdettin Barut, Fuat Toprakoğlu ve Muvakkar Güran bulunmaktaydı. Dernek Kore'ye asker gönderme kararını bir bildiriyle protesto etti. Dünya barış hareketinin bir uzantısı olan dernek, yayımladığı bu bildiri üzerine askeri mahkemece takibata uğradı. Mahkeme, derneğin kapatılmasına karar verdi. Yöneticileri on beş ila on ay arasında değişen cezalara çarptırıldı. O günlerde kimse, hiçbir aydın (sol düşünce çizgisinde olanların dışında) barış istemenin neden suç olduğunu sormadı, irdelemedi. Bu tutum bugün de etkisini sürdürmekte, barış istemek bir suç olarak algılanmaktadır.

Türk Tugayı Güney Kore'nin Pusan limanına vardığında, ABD ordusu (yani Birleşmiş Milletler Gücü) Kuzey Kore'nin Çin Halk Cumhuriyeti'yle sınırını oluşturan Yalu ırmağına kadar ulaşmıştı. Bu durumda kamuoyu ve yayın organları savaşı fiilen bitmiş sayıyorlardı. Ne var ki, Çin Halk Cumhuriyeti orduları aniden Kore'ye doğru saldırıya geçti. Çin orduları sayıca Birleşmiş Milletler Gücü'nden fazlaydı. Havada ve karada kanlı çarpışmalar oldu. Geri çekilen ABD kuvvetlerini korumakla görevli Türk Tugayı, Çinliler tarafından Kunuri'de kuşatıldı. Yüzlerce şehit ve yaralı veren Tugay, kanlı bir huruç hareketiyle kuşatmayı yardı; askerlerimiz yaralılarını, hatta şehitlerini taşıyarak Güneydeki BM güçlerine katıldılar. Türkiye savaşın dehşetini böylece anladı. Radyolar, ajanslar ve gazeteler haftalarca şehitlerin, yaralıların adlarını yayımladılar. Bu arada yaralı ve gazilerimize "Silverstar" isimli ABD kahramanlık nişanı verildi. Yaralılar yurda dönünce olayın boyutları daha bir anlaşıldı. Savaş, 27 Temmuz 1953'te ateşkes anlaşması-

nın imzalanmasıyla sona erdi. Kore gene ikiye ayrılmıştı. Kuzey ve Güney'in sınırı olarak belirlenen 38° enlem bu kez de sınırdı. Yani yüzlerce şehit verildikten sonra varılan nokta, savaşın başladığı nokta oldu. O dönemdeki yoğun antikomünist propaganda bombardımanı olayın derinliğine sorgulanmasını engelledi. Ancak aradan geçen kırk yılı aşkın zaman solcuların, barışseverlerin ne kadar haklı olduğunu ortaya çıkardı.

Kore Savaşı'nın Türkiye açısından tek getirisi (o da getiri sayılırsa) NATO'ya kabul edilmemiz oldu. Kuzey Atlantik Güvenlik Örgütü olarak oluşan NATO, 4 Nisan 1949'da kuruldu. Bu paktın içerisinde daha güvencede olacağına inanan Türkiye, 1949'da üyelik için başvurdu. Fakat bu başvuru kabul edilmedi. Daha sonra Türkiye'nin iki başvurusu daha reddedildi. Kore Savaşı'na katılmasından sonra Türkiye ve Yunanistan, 21 Eylül 1951'de NATO'ya üye olmaya davet edildiler. 13 Ekim 1951'de her iki ülke anlaşmayı imza ettiler. TBMM anlaşmayı tek muhalif olmadan 19 Şubat 1952'de onayladı. Böylece Türkiye soğuk savaştaki konumunu belli ederek pekiştirdi.

SOL DÜŞÜNCEYE YÖNELİK BASKILAR; 1951-52 TEVKİFATI

Önce de altını çizdiğimiz gibi, İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesiyle birlikte dünyadaki kamplaşma daha belirgin bir hale geldi. Sovyetlerle Doğu Avrupa'daki halk cumhuriyetleri; Polonya, Macaristan, Arnavutluk, Çekoslovakya, Yugoslavya (daha sonra yansız bir tavır almıştır), Doğu Almanya, Bulgaristan bir blok oluşturdular. Bu bloklaşmaya karşı Atlantik ittifakı (NATO) oluşturuldu. Sosyalist blok da buna karşın Varşova Paktı'nı kurdu. 1946'da Rusya'nın, daha önce değindiğimiz Boğazlara yönelik talepleri iddiası, Türkiye'yi de ABD ve müttefiklerinin yanında yer almaya itti. Truman'ın Yunanistan ve Türkiye'yi kapsayan ekonomik ve askeri destekleme politikası bu durumu daha da

pekiştirdi. Türkiye'nin Rusya'yla olan tarihi çekişmesi de halkın tavrını belirledi.

İlk olarak, çok partili yaşama geçince kurulan iki sosyalist parti kapatıldı, Tan gazetesi, her yönüyle iktidardaki CHP'nin tertibi olan bir mitingle tahrip edildi. "Kahrolsun Komünistler" avazı her yerde yükseltildi. Böylece demokrasimiz sola kapalı bir biçime dönüştü. 1950 seçimleri yaklaşırken ünlü yazar Sabahattin Âli'nin Bulgaristan'a kaçarken öldürülmesi, sol düşünceye yönelik saldırıların somut bir göstergesi, örneğidir. Bu cinayetin, Milli Emniyet'in tertibi olduğu daha sonraları ortaya çıktı. Bütün gelişmeler, olaylar sol siyasetin ülkemizde önünün tıkandığını ortaya koymaktaydı. Sözünü ettiğimiz gelişmeler ceza yasasındaki 141. ve 142. maddelerin daha da ağırlaştırılmasını kapsamaktadır (11.12.1951 tarih ve 5844 sayılı yasayla yapılan değişiklik).

1950'li yılların başında, Sovyetlerin nükleer silah yapımını gerçekleştirmesinden sonra, ABD'de başlayan ve her türlü liberal akımı da tehdit eden McCarthy hareketi, Türkiye'de de yansımasını bulmuştu. Senatör McCarthy'nin başı çektiği anti-sol kampanya sonucu, ABD kongresinde oluşturulan Amerikan Karşıtı Faaliyetleri İnceleme Komisyonu ABD'de bir fırtına gibi esti. Birçok sinema sanatçısı, yazar ve düşünür bu komitenin hışmına uğramış, damgalanmış, işsiz kalmıştır. Genel aftan yararlanarak cezaevinden çıkan Nâzım'ın Sovyetler Birliği'ne kaçması, Türkiye'deki antikomünist rüzgârın fırtınaya dönüşmesinde son damla olmuştu. Bir yandan askerlerimizin Kore'de, demokrasi (ABD) güçleri yanında çarpışması, şehit olması diğer yandan NATO'ya girişimiz, antikomünist ve anti-Sovyet akımları daha da kuvvetlendirmişti. İşte 1951-1952'deki sola yönelik tutuklamalar bu ortamda gündeme geldi.

Türkiye Komünist Partisi'nin (TKP) yeniden örgütlenmesi, bir anlamda toparlanması Zeki Baştımar'ın (Yakup Demir adıyla parti birinci sekreteri olmuştur) önderliğinde gerçekleştirildi. 1945'te "Terziler Tevkifatı" diye bilinen tutuklamalar, bu yeni dirilişi engellemedi. Ankara örgütü

1947'de, İstanbul örgütü de 1949'da oluştu. Bu arada bazı yayın organları da çıkarılıyordu. 1946-1952 döneminde çıkan yayınların önde gelenleri şunlardı: Ant, Söz, Hür Gençlik, Hür, Gün, Gerçek, Baştan, Medet, Marko Paşa, Nuh'un Gemisi, Beraber, Yeryüzü. 1949'da Zeki Baştımar'ın genel sekreter olduğu merkez komitesinde şu kişiler bulunuyordu: Dr. Şefik Hüsnü Değmer, Celal Hüsnü Benerci, Halit Yalçınkaya, Reşat Fuat Baraner, Mihri Belli, Mehmet Bozışık. TKP'nin (illegal olarak) örgütlenmesinin belli bir düzeye ulaştığı günlerde, yani 1949'un baharında Paris'teki sol eğilimli gençler tarafından "İleri Jön Türk Birliği" kuruldu. Bu derneğin ilk yönetim kurulunda Kemal Baştuji (Başkan), Doğan Aksoy, Fahrettin Petek, Gün Togay ve Necil Togay bulunuyordu. Bu dernek ilk iş olarak Nâzım Hikmet'in affı için yurtdışında etkin bir kampanya yürüttü. Ünlü Sovyet yazarı İlya Ehrenburg, Fransız şairi Aragon ve nice aydının bu kampanyaya katılmasını sağladı. TKP'nin bu ilerici gençlerle uzaktan da olsa bir ilişkisi bulunmaktaydı. Dr. Sevim Tarı'nın (Belli) eğitim amacıyla Fransa'ya gidişi, daha sonraları partinin Avrupa sorumlusu olması, İleri Jön Türkler ile TKP bağını daha da belirgin hale getirmişti. 1951'in ortalarında Doğu Berlin'deki gençlik festivaline Jön Türk Birliği'nin üyesi yedi kişi değişik isimlerle katıldı. Bunlar Sevim Tarı, Halim Spatar, Erem Esen, Yıldız Sertel, Necil Togay'dı. Daha sonra Dr. Sevim Tarı ve bir kaç arkadaşı Varşova'daki bir başka toplantıya da katıldılar.

Dr. Sevim Tarı, 19 Eylül 1951'de uçakla Türkiye'ye döndü. Gelişini ailesi başta olmak üzere kimseye bildirmemişti. Tarı, Türkiye'de partili arkadaşlarıyla buluştu. Daha sonra, Baştımar'ın isteği üzerine onunla bir kır kahvesinde biraraya geldi. Baştımar kendisine Paris'e götürmek üzere bazı belgeler ve parti yayını verdi. Bütün bunlar olurken siyasi şube elemanları onları yakından izliyorlardı. Nitekim Dr. Sevim 26 Ekim 1951'de vapurla Marsilya üzerinden Paris'e dönmek isterken İstanbul limanı yolcu salonunda yakalandı. Böylece 1951-1952 tutuklamaları başla-

mış oldu. Bu tutuklamalar Cumhuriyet tarihinin en geniş kapsamlı antikomünist kampanyasıdır. Partiyle uzak yakın ilişkisi olan birçok aydın, işçi, düşünür, yazar, sanatçı tutuklandı. Haklarında radyo ve gazetelerde türlü suçlamalarla kirletme, çamur atmada bulunuldu. Tutuklananların önde gelenleri şunlardı: Dr. Şefik Hüsnü Değmer, Ahmet Fırıncı, Hüsamettin Özdoğa, Nail Vahdeti, Zeki Baştımar, Celal Zühtü Benerci, Sevim Tarı, Jak İhmalyan, Mihri Belli, Mustafa Börtlüce, Enver Gökçe, Şevki Akşit, İdris Erdinç, Halim Spatar, Erdoğan Berktay, Orhan Suda, İlhan Başgöz, Ulvi Uraz, Nejat Özön, Abdülkadir Demirkan, Kamuran Baştuji, Ruhi Su, Aclan Sayılgan, Reşat Fuat Baraner, Mehmet Bozışık, Şükran Kurdakul.

Aclan Sayılgan "Türkiye'de Sol Hareketler" adlı kitabında, 1951-52 tutuklamalarına ilişkin şu bilgileri vermektedir.

"Mahkemeye verilen TKP mensuplarının yaş vasatileri ve öğrenim durumları:

Yaş Vasatisi (ortalaması)
76 kişi 20 ile 29 yaşında
60 kişi 30 ile 39 yaşında
24 kişi 40 ile 49 yaşında
6 kişi 50 ile 54 yaşında
1 kişi 66 yaşında (Dr. Şefik Hüsnü Değmer)

Öğrenim Durumları:

Yüksek okul mezunu	35 kişi
Yüksek okul öğrencisi	29 kişi
Lise mezunu	19 kişi
Ortaokul mezunu	22 kişi
İlkokul mezunu	10 kişi
Okuma yazma bilmeyen (cahil)	52 kişi

Uzun süren dava sonucunda verilen cezalar aşağıdaki gibidir:

3 kişi	10 yıla
1 kişi	9 yıla
5 kişi	8 yıla
7 kişi	7 yıla
7 kişi	6 yıla
29 kişi	5 yıla
5 kişi	4 yıla
5 kişi	3 yıla
43 kişi	2 yıla
11 kişi	1 yıla
6 kişi	1 yıldan daha az cezaya mahkûm olmuşlardır."

Görüldüğü gibi verilen cezalar çok ağırdır. Ceza yasasının 141. ve 142. maddelerinin tadil edilmesi bu ağır cezaların temel nedenidir. İleriki yıllarda 141.-142. maddeler daha da ağırlaştırılacaktır.

TKP sekreteri Zeki Baştımar'ın mahkemede yaptığı savunma, 1966 yılında "Yeni Çağ"ın eki olarak yayımlanmıştır. Bu savunmanın önemli bölümlerine dönemin (1950-1960) yaklaşımlarını sergilemek amacıyla burada değinmek doğru olacaktır.

"Türkiye Komünist Partisi'nin varlığını şu veya bu kimsenin isteği, iradesi değil, işçi sınıfının Türk halkı karşısındaki tarihi görevi tayin etmiştir. ... Hiçbir engel Türk komünistlerini bu görevi yerine getirmek için mücadeleden alakoymadı ve alakoyamaz. ... 1950'de Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi ile iç ve dış politikada, halkın ve memleketin çıkarlarına aykırı yolda atılan adımlar daha da genişledi, emekçi yığınların maddi hayat şartları daha da ağırlaştı. Yurtseverler, bütün ilerici güçler üzerindeki baskı sertleşti. Türkiye emperyalist bloka daha çok yaklaştı ve Kore Demokratik Cumhuriyeti'ne karşı açılan savaşa sürüklendi..." (Yeni Çağ'ın önsözü)

"Gizli faaliyet partimizin mutlak bir prensibi değildir. Bilâkis, faaliyetini kanunileştirmek için elinde olan her şe-

yi her zaman yapmaya hazırdır. Bu uğurda mücadeleden hiç bir zaman dönmemiştir ve dönmeyecektir. ... Duruşma sırasında Mihri Belli'nin üzerinde ele geçen Sevim Tarı'ya ait 56 sayfalık mektup meselesi: ... Bu mektubun Sevim Tarı'nın ilk soruşturmadaki ifadesini doğrular mahiyette olduğu, parti faaliyetini tamamiyle anlattığı savcı tarafından ileri sürülüyor. Bunun, Sevim Tarı'nın ilk soruşturmadaki ifadesini doğrular mahiyette olduğunu kabul ediyorum. Fakat anlattığı parti faaliyetinin ve umumiyetle anlattığı şeylerin doğruluğunu kabul edemem... İlk soruşturmada bana zorla, işkence ile kabul ettirilemeyen yalanları, bir olup bitti ile kabul ettirmek için tertiplenen oyunlarda Sevim Tarı'ya oynatılan roller ve daha bir sürü olay bana bazı şeyleri öğrenmek fırsatını ve Sevim Tarı'yı içinde bulunduğu şartlara göre kolayca değişen hüviyetiyle tanımak imkâ-nını verdi."

"... Bir kanun temsilcisi için adalet namına zulüm ve işkence yapmaktan, kanun arkasına saklanıp zorbalığa başvurmaktan daha büyük şerefsizlik olamaz. ... Onbir ay gazete okumaktan, kaleme kâğıda dokunmaktan mahrum edilmiş, siyasi bir tutuklu ve iki sene çığlıklar, feryatlar, iniltiler ortasında işkence odasına çağrılmayı bekleyen bir insan tasavvur ediniz... Yirmi dört saatten fazla kalınamayacak bir hücrede, iki sene havadan, sudan, ışıktan mahrum nasıl yaşanabileceğini düşünürseniz, işkencenin ölçüsü hakkında az çok bir fikir edinebilirsiniz. ... Savcı suçu inkâr ettiğimi söylüyor. Doğru değil. Yeryüzünde yüz milyonlarca insanın kutsal bildiği ve peşinde koştuğu bir idealin adamı olmak bir suçsa, ben bu suçu kabul ediyorum. ... Üzerinde durulan fiil, ne insan hakları sözleşmesine, ne anayasa, ne de anayasaya aykırı kanunlar karşısında suç sayılmaz. Ortada cezayı gerektiren bir fiil yoktur. Davanın sükutuna karar verilmesini istiyorum."

TKP davası süresince Türkiye'de tam bir McCarthy havası estirildi. Böylece sol düşünce baskı altına alındı. Bu dava demokrasimiz açısından DP iktidarının da bir umut vermediğini ortaya koydu.

CHP DEĞİŞMEYE ÇALIŞIYOR

1950 seçim yenilgisinin CHP üzerinde bir şok etkisi yarattığı bilinmektedir. Partinin tabanı, asker-sivil bürokrasi, yerel parti önderleri, partinin il ve ilçelerdeki kökleri sarsıldı, moralleri sıfıra indi ve dağılmaya başladı. CHP Cumhuriyetin kurulduğu yıldan beri sadece iktidarda bulunmuştu, muhalefet deneyimi hiç yoktu. Merkez organlarındaki partinin ağır topları ise, milletvekili seçilememenin de etkisiyle onulmaz bir yılgınlığın içine düşmüşlerdi. Böylesi ağır bir yenilgi genel başkandan en küçük üyeye kadar kimse tarafından beklenmiyordu. Nihat Erim, İsmail Rüştü Aksal, Şemsettin Günaltay, Necmettin Sadak gibi ileri gelenler olayın nedenlerini gerçekçi bir biçimde tahlil etmekten uzaktılar. Halkın aldatıldığına inanıyorlardı. Bu halkın aldatılması savı o günlerde birçok ciddi köşe yazarı ve parti yöneticisi tarafından sık sık gündeme getiriliyordu. Bu sava göre halk cahildi (dikkat edilirse bunun nedenini düşünen yok). Din siyasete alet edilerek halkın sağduyulu düşünmesi, seçim yapması engellenmişti. Gene parti ileri gelenlerine göre halk hatasını kısa sürede anlayacak ve İsmet Paşa ile ekibini tekrar göreve çağıracaktı. DP denilen acemiler güruhu Türkiye gemisini yürütmekten uzaktı, acizdi. Hatta şu benzetme de yapılıyordu: "Bayar Başbakan oldu, ama o zaman geminin kaptanı Atatürk'tü; bu kez ne Atatürk ne de İnönü onun yanında değiller. Gemi karaya oturabilir." Kendilerinin dışında kalanları böylesine küçük görmek ve sonra da demokrasiden söz etmek, işte CHP'nin neredeyse yüzyıllık aymazlığı bu yaklaşım üzerine bina edilmiştir.

Genel seçimden hemen beş ay sonra yapılan yerel seçimlerde, CHP ve İnönü'nün propaganda sırasında ağırlık verdikleri nokta, genel seçimlerin sonuçlarından herkesin rahatsız olduğu iddiasıdır. Bir radyo konuşmasında İnönü, "Bütün memurlar denklerini toplamış, akıbetlerinin ne olacağını bekliyorlar" derken yurt düzeyinde esen DP kasırgasının farkında bile değildi. CHP yerel seçimlerde de

ağır bir yenilgi aldı. 1950-54 dönemindeki milletvekili ara seçimlerinde de bu yenilgiler sürdü. Ara seçimde İstanbul'dan aday olan eski İstanbul Valisi Lütfi Kırdar ve Necmettin Sadak da bu yenilgiden paylarına düşeni aldılar.

Seçimlerden bir ay sonra toplanan 8. Kurultay'da CHP'li delegeler seçim yenilgisini tartışırken, ayağı yere basan bir özeleştiri yapmadılar. Zaten CHP tüm yaşamı süresince sözünü ettiğimiz düzey ve ağırlıkta bir özeleştiri yapamamıştır. 8. Kurultayda alınan kararlardan birisi, CHP'nin kökeninin Kuva-yi Milliye'ye dayandığı noktasının açık bir biçimde ifadesidir. Diğer yandan değişmez genel başkanlık kaldırılmış, bu arada örgütün baskısıyla genel sekreterin kurultayca seçileceği ilkesi tüzüğe yazılmıştır. Kurultay genel başkanlığa yeniden İsmet İnönü'yü seçmiştir. Ne var ki bu seçimde yüz elliden fazla karşı oy kullanılmıştır. Genel sekreterlik seçimi, CHP açısından tam bir devrim olmuş, sadece on yıllık parti üyesi Kasım Gülek, İnönü'nün adayına rağmen seçilmiştir. Kasım Gülek, Kurultay süresince delegelerle tek tek temas etmiş, ellerini sıkmış, onlara yaşam öyküsünü, yapmak istediklerini anlatan broşürler dağıtmıştır. Kurultay delegeleri CHP tarihinde ilk kez Şefin gösterdiğini değil, kendi iradeleri doğrultusunda bir karar vermişlerdir. Buna karşın İnönü ve "Lortlar" diye bildiğimiz çevresindeki partinin önde gelenleri Gülek'i pek kabul edememişlerdir.

İnönü, başlangıçta DP ile ılımlı bir ilişki kurmaktan yana olduğunu, Ahmet Emin Yalman'la yaptığı bir söyleşide açıklamıştır. Ona göre laikliğin savunulması ve antikomünizm politikasında DP ile tam bir uyum sağlanabilir. Dış politika açısından iki partinin zaten farklı bir görüşü yoktur. Diğer konularda ise (özellikle ekonomi ve eğitim politikaları) İnönü, DP'ye ikibuçuk yıllık bir süre tanımaktadır. Böylece Demokrat Parti'nin kendi plan ve programını rahatça yaşama geçirebilme olanağını bulabileceğine inanmaktadır. Ne var ki CHP, İnönü'nün bu genel eğilimleri doğrultusunda bir politikayı uygulamamıştır. 1950 seçiminde milletvekilliğini yitirmiş olan ağır toplar, bu

kez merkez yönetiminde ezici bir çoğunluğa sahip olmuşlardı. Nihat Erim'in başı çektiği bu eski lortlar (bu deyim o günlerde CHP'li yöneticiler için sık sık kullanılmaktaydı) sert bir muhalefetin yapılmasından yanaydılar. Özellikle Nihat Erim bu konuda başı çekmekteydi. İnönü de moralsiz ve dağılmakta olan tabanı diri tutabilmek için sertlik yanlısı muhalefete ses çıkarmıyordu. Hatta Nihat Erim'i destekleyen bir tavır içine girmişti. Nihat Erim'i yanından ayırmıyordu. Zamanla parti merkez yönetimi parti grubuyla ihtilafa düştü. Grup büyük çoğunluğuyla yeni milletvekillerinden oluşuyordu. Oysa kendilerinde birçok meziyeti gören üyelerden oluşan merkez yönetim kurulu milletvekillerini acemi buluyor, grubun önerdiği politikaları onaylamıyorlardı. İnönü-Erim ikilisinin yönetiminde merkez yönetimi gerek grup, gerekse yerel örgütler üzerinde tek parti dönemini anımsatan bir baskı kurmuştu.

CHP'nin sert ve hoşgörüsüz muhalefeti doğal olarak DP'yi de sertleştirdi. Liderlerin 1946-1950 döneminde zaman zaman ılımlı olan ilişkileri tamamiyle bozuldu. Öncelikle işçi sınıfına seçim öncesi vaat edilen grev hakkından vazgeçildi. Çeşitli nedenlerle sol düşünce baskı altına alındı, sindirildi. Kamu kuruluşlarındaki sendikalar, cezalandırma-ödüllendirme yöntemleriyle iktidara bağımlı hale getirildi. Türk-İş Konfederasyonu bu dönemde kurulmasına karşın, ABD işçi örgütünün etkisinde bir sendikacılık politikası güdüyordu. Konfederasyon, ABD'den gelen mali ve teknik yardımlarla yaşar hale gelmişti. Sendika önderleri ABD'de eğitiliyordu. İşçilere yönelik bu politikaların yanı sıra basın üzerinde de dolaylı ve dolaysız baskılar kurulmuştu. Resmi ilanların dağıtımı aracılığıyla büyük ve küçük tirajlı gazeteler sindiriliyor, DP yanlısı bir çizgiye çekiliyordu. Bu politika, özellikle 1954'ten sonra daha etkinleşmişti. Bir zamanların en hızlı muhalifleri tek tek DP saflarına katılıyorlardı. Falih Rıfkı Atay, Bedii Faik bunların en çarpıcı örnekleridir.

1950 seçimini izleyen yıllarda CHP'nin çok hırçın bir muhalefet sergilediğini söyleyebiliriz. Bu muhalefetin en kırıcı noktası CHP yöneticilerinin iktidardaki DP'yi küçümseyici tavırlarıdır. Onlara göre DP'nin üst kadroları devlet yönetimini beceremeyecek nitelikte bilgisiz, hatta yeteneksiz kişilerdir. Tek parti yönetiminin, tüm halkçılık iddialarına karşın, halkı küçük gören, horlayan, hatta mahcur sayan davranışları 1950 sonrasında da sürmüştür. CHP'deki bu eğilim birkaç istisnayla (Ecevit dönemi bu istisnanın başında gelmektedir) bugüne kadar sürmüştür. Muhalefetin bu tavrı DP iktidarını da kirpileştirmiş, sertlik yanlısı, baskıcı bir politikayı sergilemesine neden olmuştur. Bu baskı CHP'nin mal varlığına el koyacak noktaya kadar uzanmıştır.

CHP'ye yönelik baskılar, 1950-1954 döneminde iki somut noktaya varmıştır. Birinci aşamada Halkevlerine el konulmuş, ikinci aşamada ise CHP'nin mal varlığı hazineye devredilmiştir. Böylece CHP, DP gibi sadece üyelerinin desteğiyle yaşamaya mecbur edilmiştir.

Halkevleri, çok partili yaşama geçilmesinden itibaren tartışma konusu olmuştur. Bilindiği gibi Halkevleri 1932'de, halkı ve gençliği CHP ideolojisi doğrultusunda eğitmek amacıyla kurulmuştu. Yönetimleri tamamiyle CHP'nin genel merkez ve yerel örgütleri tarafından üstlenilmişti. Akçalı gereksinimleri ise Parti tarafından ve genel bütçeden karşılanıyordu. Parti ve devlet örgütünün iç içe geçtiği tek parti yönetiminde bu durum fazla göze batmıyordu. Fakat vatandaşın verdiği vergilerle oluşturulmuş bu kurumun, demokratik bir ortamda, bir partinin yönetiminde kalmasının da sakıncaları ortadaydı. CHP de bu düşünceyi yadsımıyordu. Nitekim partinin 1947 kurultayında alınan bir karar uyarınca Halkevleri, "Hükmi Şahsiyet" olarak partiden ayrıldılar. Dolayısıyla, sözde özerk kuruluşlar haline geldiler. Sözde diyoruz, çünkü Halkevleri'nin yönetiminde CHP gene söz sahibiydi. Örneğin 14 Mayıs 1950 seçim yenilgisinden sonra, partinin ilk kurultayı gene Ankara Halk-

evi'nde yapıldı. Yani CHP "bu kurumlar benim" tavrını sürdürüyordu.

Halkevleri konusunda Başbakan Menderes, yakın arkadaşlarına şunları söylüyordu: "Siz bunları bilmezsiniz. Hazineden, devletten, belediyeden Halkevine bir tahsisat gelir; bu para ertesi gün parti il merkezine gönderilirdi. Orada parti için sarfedilirdi. Önce parti, sonra Halkevi. Uygulama buydu." Halkevleri sorunu önce iki parti arasında bulunacak bir oydaşmayla çözümlenmek istendi. Bunda bir sonuca varılamadı. Halkevleriyle ilgili DP Meclis Grubuna verilmiş dört tasarı vardı. Bunlar birleştirildi. Yeni tasarı şu başlığı taşıyordu.

"Resmi daire ve müesseselerin siyasi partilere bedelsiz mal devredemeyeceklerine ve bu daire ve müesseselerle münfesih derneklere ait olup siyasi partilere terkedilmiş olan gayrimenkul mallarla bu partiler tarafından genel menfaatler için yaptırılmış olan binaların sahiplerine ve hazineye iadesine dair kanun tasarısı."

Tasarı, Ağustos ayında TBMM'ye geldi. CHP bu konuda sert çıkışlarla mücadele etti. Meclis'teki tartışmalar fırtınalı bir biçimde geçti. İsmet İnönü, Faik Ahmet Barutçu söz aldılar, fakat DP'li milletvekillerinin sürekli sataşmaları sonucunda CHP milletvekilleri ikinci oturuma katılmadılar. Bu oturumda Adnan Menderes, Bahadır Dülger ve Celal Yardımcı ağır sözlerle İsmet İnönü'ye eleştiriler yağdırdılar. Bir gün sonra yapılan oylamaya üç yüz altmış beş kişi katıldı (CHP'liler oylamaya katılmadılar). Üç bağımsızın muhalif oyuna karşın tasarı üç yüz altmış iki oyla yasalaştı. Buna karşın CHP bir bildiri yayımlayarak her türlü olumsuz koşullara rağmen mücadeleye devam edeceğini açıkladı.

CHP'ye yönelik baskılar, 1950-54 döneminde, seçimlerden önce gündeme gelmiştir. Halkevlerinin CHP'nin elinden alınması, Eylül 1951 ara seçimlerinden bir ay önce yaşama geçirilmiştir. Aynı şekilde, 1954 genel seçimleri yaklaşırken CHP'nin menkul ve gayrımenkullerine el konması, daha doğru bir deyimle hazineye devredilmesi konusu gündemi oluşturmuştur. CHP'nin varlıkları konusunda

DP'nin ileri sürdüğü sav, bütün bu malların ve nakitlerin "gayri meşru" yollardan iktisap edildiği noktasında toplanıyordu. Tasarı komisyonda görüşülürken Samet Ağaoğlu, "İcap ederse önlerindeki kâğıtları, masaları da alacağız" diyerek DP'nin niyetini belli etmişti. TBMM'ye sunulan tasarının birinci maddesinde şu nokta vurgulanmaktadır: "... Mezkur partinin bu kanunun neşri tarihinde uhdesindeki menkul ve gayrimenkul mallarla para ve kıymetler hakiki sahibi olan millete iade edilir." Müzakereler sırasında "millete iade edilir" hükmü "Hazineye iade edilir" şekline dönüşmüştür. Tasarı 14 Aralık 1953'te TBMM'de görüşüldü. Yasanın gerekçesinde şu nokta öne çıkarılıyordu: "Bir siyasi teşekkülün iktidarda bulunmaktan istifade ederek kendi lehine menfaatler sağladığı sabit olduktan sonra, bu menfaatlerin istirdadı lazım değil midir?"

İnönü tasarı üzerine söz aldığında, ünlü sözünü söyledi: "Tarih kürsüsünden halinizi seyrediyorum. Suçluların telaşı içindesiniz." İnönü konuşmasını tamamladıktan sonra CHP milletvekilleri Meclis'i terk ettiler. Tartışmalarda elli beş kişi söz aldı. Bunların büyük bir bölümü konuşamadı. Yasanın kabulünden sonra "Ulus" gazetesi son sayısında siyah başlıkla çıktı. Onun yerini "Yeni Ulus" aldı. Bu gazetenin imtiyaz sahibi Nihat Erim'di. Sonuçta muhalefet daha da sertleşti, Nihat Erim'in politikaları partiye (CHP'ye) egemen oldu.

1954 SEÇİMİ

2 Mayıs 1954'te genel seçimler yapıldı. Partilerin, bu seçime girerken, seçmen gözündeki yerlerinde pek bir değişiklik olmamıştı. DP ilk dört yıllık iktidar döneminde kendisine destek veren yığınların beklediği yönde kararlar almış, programlar uygulamıştı. 1950-54 döneminin ekonomik konjonktürü de böyle bir politikanın uygulanmasına uygun bir ortam yaratmıştı. Cumhuriyet tarihinde ilk kez Meclis üyeleri, yani milletvekilleri ile seçmen barışmıştı. Anadolu'nun herhangi bir yöresinden Ankara'ya gelen kişi,

yöre milletvekilini bulabiliyor, derdini anlatabiliyor, nihayet TBMM'ye girebiliyordu. Tek parti devrinin seçkinci, halkı, köylüyü küçük gören tavrını anımsayanlar için olanlar adeta bir devrimdi. Bu durum, şehirlerin ana caddelerine, Ankara'da Yenişehir tarafına zor geçebilen çarıklı, poturlu köylüler için masallar kadar inanılmaz bir yaklaşımdı. Bunun yanı sıra Kore Savaşı'nın getirdiği ekonomik olanaklar da köylüyü rahatlatmıştı. Pamuk vb. ürünler dış piyasalarda çok uygun fiyatlarla alıcı bulabiliyorlardı. Diğer yandan tarıma traktör girmişti (bu, öncelikle Marshall ve ABD yardımlarıyla sağlanmıştı.) Ekim alanları hemen hemen % 70 oranında genişlemişti. Tarımda çiftçinin ürününe yüksek oranlı destekleme fiyatı uygulanıyordu. Böylece çiftçinin, dolayısıyla kırsal alanda yaşayanların alım gücü yükselmişti. Gerçi destekleme alımlarından ve makineleşmeden daha çok büyük toprak sahipleri yararlanmaktaysa da, bu ekonomik refahın yansımasından küçük üreticiler de yararlanmıştır. Köylü artık DP'nin seçim meydanlarında söylediği gibi belki "Yeni Harman" (o dönemin en seçkin sigarasıydı) içemiyordu, ama "Köylü" sigarasını bırakmış, "Bafra" vb. içebiliyordu.

Demokrat Parti iktidara geldiğinde, savaş yıllarının uygun ticari konjonktürünün sağladığı önemli döviz rezervine sahip bir Merkez Bankası bulmuştu (bu birikim Türkiye'nin Almanya ve müttefiklere yaptığı uygun fiyatlı ihracattan kaynaklanmıştı). Diğer yandan, savaş sonrası yükselen tarım ürünleri ihracatından doğan getiri de azımsanmayacak kadar çoktu. Böylece döviz rezervleri, büyüyen ihracat gelirleri, nihayet dış yardımlar ve dış borç olanakları sonucunda tüketim malları ithalatı artmıştı. Bunun sonucunda alım gücü yükselen kesimler buzdolabı, çamaşır makinesi, elektrik süpürgesi gibi o güne değin sahip olamadıkları dayanıklı tüketim mallarını alma olanağına kavuştular. Zamanla bunların taksitli satışlarının başlaması da tüketimlerini yaygınlaştırdı. Savaş yıllarının ve daha önceki ekonomik bunalım yıllarının kısıtlı tüketim imkânlarının yarattığı özlem, halktaki tüketim eğilimini kamçıla-

maktaydı. Bir anlamda yapay ve görece diyebileceğimiz bu refah halkı DP'ye daha da bağlamıştı.

CHP ise tek parti dönemindeki olumsuz imajını değiştirmek için en küçük bir çaba dahi harcamamıştı. Başta İsmet İnönü olmak üzere, halka tepeden bakan, sert, başöğretmen edalı parti büyükleri gene ön safları tutmuştu. Halka yakın olma iddiasındaki, Amerikan benzeri propaganda yapma ustası Kasım Gülek'in genel sekreterliği bile CHP'nin halk indindeki izlenimini değiştiremiyordu. Zaten Kasım Gülek sadece parti tabanına yakındı, oysa merkezdekiler Kasım Gülek'i bir türlü içlerine sindirememişlerdi.

Genel merkezi oluşturanlar halktan kopuk oldukları kadar parti tabanından da uzaktılar. Halk kendi çıkarları doğrultusunda oylarını verirken ya da bu eğilimde gözükürken, parti politikasını yürütenler iktidarın yaptığı herşeyi en sert biçimde eleştirmekteydiler. Bu eğilim onları daha da sevimsiz kılıyordu. 1954 seçimlerine işte bu hava içerisinde girildi.

Propaganda döneminde İnönü ülkenin her yöresini dolaştı, gitmediği il kalmadı. Yaptığı konuşmalarda DP'ye en ağır eleştirilerini yöneltti. İktidarın ekonomi politikasını yerden yere vurdu. Yapılan yatırımları, destekleme fiyatlarını hesapsız ve plansız bir politika olarak vurguladı. Doğal olarak DP yöneticileri, başta Başbakan Adnan Menderes olmak üzere bu eleştirileri yanıtlıyorlardı. Tarafsız olması gereken Cumhurbaşkanı Celal Bayar bile seçim kampanyasına katıldı. Bunu doğru bulmayanlara ise, İnönü'nün 1950 seçimindeki davranışını örnek olarak gösteriyordu. DP ile CHP arasındaki uzlaşmaz karşıtlık ülkedeki siyasi havayı geriyordu. Köylerde CHP ile DP'lilerin gittikleri kahveler bile ayrılmıştı. Kuşkusuz bu durum demokratikleşme sürecini yaralıyor, hoşgörüsüzlük havasını yaygınlaştırıyordu. Ne yazık ki, Türkiye'de partiler arası bu çekişmeler ve uzlaşmaz zıtlıklar İttihat-İtilâf çekişmesinden bu yana sürüp gelmiştir. Böylesine sağlıksız ilişkiler ortamında yapılan 1954 seçiminin sonuçları 1950 seçiminden daha sarsıcı olmuştur. Bu sonuçlara aşağıda değinilmektedir:

1954 seçimi sonuçları

Kayıtlı seçmen sayısı 10.262.063
Oy kullanan seçmen sayısı 9.095.617
Seçime katılma oranı ..... % 88.6
Cumhuriyet Halk Partisi 3.161.696
Çıkardığı milletvekili sayısı 30
Cumhuriyetçi Millet Partisi 434.085
Çıkardığı milletvekili sayısı ..... —
Demokrat Parti 5.151.350
Çıkardığı milletvekili sayısı 490
Köylü Partisi 57.011
Çıkardığı milletvekili sayısı 5
Bağımsızlar 137.318
Çıkarılan milletvekili sayısı 10

Seçimlerin ilk sonuçları geldiğinde DP'nin 1950'den çok daha büyük, ezici bir çoğunlukla iktidara geldiği belli olmuştu. CHP ancak otuz milletvekilliği kazanabilmişti. Bu durum CHP'de tam bir panik havası yarattı. Kapalı kapılar arkasında yenilgiden sorumlu olanların İnönü-Erim ikilisi olduğu belirtiliyordu. Ne var ki bu İnönü karşıtı tavır açıkça sergilenemiyordu. Bu durum CHP'nin tüm seçim yenilgilerinin temel nedeniydi. Seçimleri izleyen günlerde Şemsettin Günaltay'ın çevresinde oluşan bir grup, partinin köylüye yönelik bir parti olmasını istiyordu. Fakat bu eğilim etkili olamadı, üstelik eğilimin öncülerinden olan Cavit Oral partiden istifa ederek DP saflarına geçti. Bir başka istifa eden de Feridun Fikri Düşünsel'di. Özet olarak söylenebilir ki, 1954 yenilgisi partide tam bir çöküntü ve dağılma yaratmıştı.

KIBRIS SORUNU VE 6-7 EYLÜL TALANI

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra İngiltere'nin sömürgelerinde bağımsızlık hareketleri güçlendi. Bunların başını Hindistan çekiyordu. M. Gandi, Nehru ve M. Ali Cinnah'ın önderliğindeki bağımsızlık hareketi başarı sağladı ve 1940'lı

yılların sonunda Hindistan ve Pakistan bağımsız devletleri oluştu. Sosyalist hareketin güçlenmesi de tüm dünyada bu nitelikteki devinimleri adeta teşvik ediyordu. Çin'de Mao'nun zaferi, Vietnam'da Dien Bien Fu'da Fransızların yenilgiye uğraması ve Ho Chi Min yönetiminde bağımsız Kuzey Vietnam'ın oluşması, Afrika'da Lumumba'nın başı çektiği devrimci kurtuluş hareketleri, Mısır'da Abdülnasır'ın krallığı devirmesi, nihayet Castro'nun Küba'da yükselen eylem ve iktidarı 1950'li yılların önde gelen olaylarıydı. İngiliz yönetimindeki Kıbrıs'ta bağımsızlık hareketi de 1950'li yılların başında başladı. EOKA denilen grubun başlattığı bu mücadele sadece bağımsızlığı hedef almıyor, aynı zamanda Yunanistan'la birleşmeyi de (Enosis) amaçlıyordu.

Kıbrıs'ta bu mücadelenin başladığı günlerde olay Türkiye'nin ve hükümetin dikkatini çekmemişti. Hatta bir soru üzerine Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, "Türkiye'nin Kıbrıs'a ilişkin bir sorunu yoktur" diyebilmiştir. Fakat Sedat Simavi'nin yönetimindeki "Hürriyet" gazetesi olayın üzerine gitti. Her gün Kıbrıs'ta EOKA'ya bağlı militanların yaptıklarına, Türklerin nasıl kötü muamele gördüklerine ilişkin haberler birinci sayfada, iri puntolarla yer almaktaydı. Türkiye Makarios, Grivas isimleri ve Enosis sözcüğüyle bu gazete aracılığıyla tanıştı. Kamuoyunun böylece dikkati çekildi. Artık diğer yayın organları da konuyu ele almaya başlamışlardı. 1950'li yılların ilk yarısının sonlarına doğru, Türkiye bir Kıbrıs sorunu olduğunu kabul ediyordu. İşte bu aşamada Türk Talebe Federasyonu ve Milli Türk Talebe Birliği (bunlar üniversite gençliğinin örgütlendiği iki büyük öğrenci derneğiydi) ayrı ayrı ve ortak mitingler düzenlemeye başladılar. Başta üniversite gençliği olmak üzere gençler ve halk bu mitinglere coşkuyla katılıyorlardı. Daha sonraları bu mitingler devlet radyosundan naklen (canlı) yayımlanmaya başlandı. Yürüyüşler sırasında atılan sloganlar arasında en tutulanı "Kıbrıs Türktür, Türk Kalacaktır" biçiminde olanıydı. 1955'ten sonra bu slogan yerini "Ya Taksim, Ya Ölüm"e bıraktı. O günden bu yana Kıbrıs,

değişik evrelerden geçerek günümüze kadar temel sorunlarımızdan biri olarak varlığını sürdürdü.

1955 yılının Eylül ayı, Türkiye'yi derinden etkileyen bir olaya tanık oldu. 6-7 Eylül talanı diye adlandırdığımız bu olayın temelinde istihbarat örgütümüzün bir tertibi yatmaktadır. Sonradan önemli mevkilere kadar yükselecek bir istihbarat ajanı, Atatürk'ün müze olan, Selanik'teki evine bir bomba koydu. İstanbul'da yayımlanan akşam gazeteleri, başta EKSPRES olmak üzere bu olayı iri puntolarla duyurdular. Daha önceden örgütlenmiş gruplar ve onlara katılan onbinler önce bayraklarla Taksim'e yürüdüler, geçtikleri sokaklardaki evleri, mağazaları bayrak asmaya zorladılar, daha sonra da büyük talanı başlattılar. Emniyet güçleri şaşkın ve yetersizdi. Asker saat 22.00-23.00 dolaylarında müdahale ettiği zaman, Beyoğlu ve birçok yörede talan edilmedik azınlık işyeri kalmamıştı. İstanbul'da bu olaylar olurken, İzmir'de de yürüyüşler yapılmış ve NATO'nun Güneydoğu Karargâhı önündeki Yunan bayrağı indirilerek yırtılmıştı.

İstanbul'daki olayları gazeteci Metin Toker şöyle anlatmaktadır:

"... Biz olayı gece yarısına doğru haber aldık. İstanbul'un yakılıp, yıkılmakta olduğuna ilişkin haberler geldi. Bulunduğumuz yer Topağacı idi. Hemen, gene Erdal'ın (İnönü) siyah Citroen'ine atladık ve yola çıktık. Tam karşıda, Üsküdar sırtlarında birkaç kilisenin yanmakta olduğunu eve (Maçka-Taşlık) geldiğimizde gördük. Beyoğlu'na geçtik.

Ben Beyoğlu'nun o geceki halini hayatımın sonuna kadar unutamam. Bütün cadde kumaşlar, vitrinlerden çıkarılıp atılmış eşyalar ile doluydu. Buzdolapları, radyolar, çamaşır makinaları ortadaydı. Sonradan, resmi yorumlar buna 'Milletin asil heyecanı' gibi şatafatlı sıfatlar uydurmuşlardır. Fakat hareketin hiçbir asaleti yoktu. Taksim'den itibaren cadde geçilecek gibi değildi. Kumaşların üstünden Tünel'e kadar öyle gittik. Bu sırada etrafımızda elleri sopalı ve haydut kılıklı kimseler bir yandan onu bunu kırıyor, di-

ğer taraftan amansız bir servet düşmanlığı yapıyorlardı. 'Onbinlerce lira kazanıyorlar, iki paralık malı dünya kadar pahalıya satıyorlar' sözlerini o gece kulaklarımla duydum... Artık Kıbrıs'ı da, Rumları da herkes unutmuştu. Tek istek, haksızlıklarla burulmuş kalpleri dolduran tahrip isterisiydi. Nitekim o gece İstanbul'da yıkılmadık yer bırakılmadı.

Tünel'den Şişhane'ye indik, oradan Atatürk Köprüsü yoluyla Fener'e geldik. Polisler ve askerler Patrikhane'ye giden yolu kapamışlardı. Aksaray'a çıktık. Beyazıt'tan Vilayete geldik. Ben, basın kartımı göstererek içeri girdim. Vali'nin odasında Dr. Namık Gedik (dönemin İçişleri Bakanı) bir koltuğa adeta serilmiş, şaşkın ve kararsızdı. Ankara yolunda olan Başbakan Adnan Menderes'ten sıkıyönetimin ilan edildiği haberi ben vilayette iken geldi. Harekatı bir korgeneral idare ediyordu. Askere ateş emri verilmişti. Fakat asker ateş etmiyordu. Zaten halk orada, burada askeri alkışlıyor, onun gözü önünde tahrip ve yağma hareketini sürdürüyordu. Vali Fahrettin Kerim Gökay işi askerlere bırakmıştı. Dr. Gedik de öyle... Birkaç gün önce muhalefete şimşekler yağdıran adam, şimdi, süt dökmüş kedi gibiydi, bir şeye karışmıyordu.

Vilayette bir süre kaldım, sonra ayrılıp tekrar otomobile girdim. Şehrin birkaç yerini daha dolaştık. Her yerde durum aynıydı. Karanlık yüzlü adamlar, onlara katılmış ve çapulcu oldukları belli kadınlar ganimetlerini koltuklarının altına sıkıştırmış evlerine dönüyorlardı. İstanbul belki de tarihinin en feci gecelerinden birini yaşamıştı. Her taraf yangın yeri halindeydi. Hükümet, devlet ortadan kalkmıştı. Kimse ne yapacağını bilmiyordu. Duvarlara Rumlar aleyhine yazılar yazılmıştı. Fakat onların yanında zenginlere, servete çatan cümleler eksik değildi. Menderes'in iftiharla ilan ettiği her mahalledeki onbeş milyonerin halk vicdanında ne derin yaralar açtığı o sabaha karşı gün ağarırken ve biz Taşlık'a dönerken (İnönü'nün Maçka'daki evi) kendisini bütün çıplaklığı ile hissettiriyordu... Varoşlar şehre inmişti."

Olayın içinde yaşayan azınlıklardan, sinemamızın ünlü karakter oyuncusu Nubar Terziyan'ın ise anlattıkları daha dikkate değer:

"... Karım mutfakta bulaşık yıkamakla meşguldü. Malum ya kadınların kulakları hassas olur, birdenbire odaya hışımla girdi, bana doğru adeta koşarak geldi ve çok heyecanlı bir halde 'Nubar, galiba bir şeyler oluyor dışarda, bir bakıver, yangın filan olmasın ne olur' diye ısrar etti!

Şöyle bir kulak kabarttım, evet bazı sesler duyuluyordu... Sesler yaklaştıkça kulakları sağır eden bağrışmalar giderek bizim eve doğru geliyordu... Sokak kapısını açıp dışarıya baktığım zaman kapının önünden geçen bir insan kalabalığı sel gibi akıyordu. Bu arada kalabalıktan çıkan koro halindeki ses dikkatimi çekti. 'Bayrak asın, bayrak asın.' diye bağırıyorlardı... Şaşkınlığım sürerken karım elinde tuttuğu bayrağı bana uzatarak 'Nubar, bayrağı parmaklıklara asıver.' dedi. Birkaç dakika kapının önünde durup, sel gibi akan kalabalıkları seyrettim. Bu kalabalık nereden çıkmıştı, nereye gidiyordu, bir türlü anlayamıyordum. ... Bu arada kırılan camların ve kepenklerin sesleri kulaklarıma geliyordu... Kalabalığın bir kısmı Şişli'den, bir kısmı Kurtuluş'tan geliyordu. Kervan gitgide uzuyordu. O zamanlar kızkardeşim Balıkpazarı'nda oturuyordu. Hemen eve girerek bir bayrak aldım. Kızkardeşime gitmeye karar vermiştim.

Bu arada ben de akıntıya kapılmıştım, yollarda kırılan ve parçalanan vitrin camlarına basarak ve her kafadan çıkan seslerin temposuna ayak uydurarak Taksim Meydanı'na gelmiştim. Taksim Meydanı'na geldiğim zaman büyük bir insan topluluğu ile karşılaştım. Bunlar bizden evvel buraya gelen grupların birikmesi olmalıydı. Yan tarafımdaki kalabalığa bakınca ellerindeki tenekeleri gördüm. Ne idi bu tenekelerin içindeki? Bağrışmalar giderek artarken, grubun ön tarafındaki bazı kişilerin 'Şu karşıdaki ibadet yerini (Kilise) yakalım' diye bağırdıklarını duydum. Herşeyi anlamıştım. Ellerindeki tenekelerde dükkânlardan aldıkları gazlar vardı. Tenekelerin içindeki gazlarla bu bi-

nayı tutuşturmaktı istedikleri. ... Nasıl olduğunu bilmeden kendimi yerde duran gaz tenekelerinin arkasında bulmuştum... Bu insanlar göz göre göre bu mabeti (kilise) yakıp harabeye çevireceklerdi. Fakat ne yapabilirdim? Burada bir vazifem vardı, bu işe mani olmak... Derken yine bir dalgalanma oldu, bunu fırsat bilerek önümde duran tenekeye birdenbire ayağımla yüklendim, tenekenin içindeki gaz yere dökülmeye başladı... Şimdi sıra ikinciye gelmişti. İkinci tenekenin önünde adeta nöbet tutuyor, kimsenin tenekeyi almasına müsaade etmiyordum. Bu arada birdenbire ortalık karıştı, ben de bunu fırsat bilerek ikinci tenekeyi devirdim... Benim tenekeleri döktüğümü görmüş olmalılar ki, durmadan beni gösteren ve elleriyle de işaret ederek; 'İşte orada, bu, orada.' diye bağıran kişiler ellerindeki sopaları sallayarak bana doğru geliyorlardı... Sopalarla bana yaklaşanların ellerindeki sopaların kafama inmesine adeta saniyeler almıştı ki ellerinde tüfeklerle askerlerimizi görünce sevincimden onlara doğru koştum."

Hükümet olayları kontrol edemeyince İstanbul, Ankara ve İzmir'de sıkıyönetim ilan etti ve olayların nedenini solcuların tahriki olarak gösterdi. Hiçbir şeyden haberleri olmamasına karşın Aziz Nesin, Kemal Tahir, Asım Bezirci gibi sol düşünürler, bilinen solcular gözaltına alındı ve uzun süre tutuldular. Sonuçta hepsinin suçsuzlukları belli oldu.

6-7 Eylül, neticeleri itibariyle İstanbul'un yüzyıllardır sürüp giden çokkültürlü mozayiğini sona erdirdi. Başta Rumlar olmak üzere azınlıklar Türkiye'den göç ettiler. "Son Göçmenler" de, İnönü'nün 1960 sonrası başbakanlığı sırasında çıkarılan bir kararnameyle yurtdışına çıkarıldılar. Bu, bir anlamda Rum azınlığı tasfiye hareketiydi.

EKONOMİK BUNALIM VE YÜKSELEN TOPLUMSAL HUZURSUZLUK

A. **Anadolu Uyanıyor:** 1950-1960 dönemi, toplumbilimci Prof. Mübeccel Kıray'ın anlatımıyla, "Anadolu'nun bin

yıllık durağan yaşamından uyandığı, devinmeğe başladığı zaman aralığıdır." Gerçekten de Anadolu bin yıllık bir durağanlığı yaşıyordu. Köyler (çok azı dışında) dünyayla, hatta en yakın kasabayla bile ilişkisi olmayan, içlerine kapanık yerleşim birimleri halindeydi. Köyler ile kentler arasında ulaşım olanakları çok sınırlıydı. Demiryoluna yakın olan yerleşim yerlerinde sınırlı bir canlılık görülürdü. Bunlar için demiryolu dünyaya açılan tek pencereydi. Elektrik, radyo, telefon gibi iletişime yararlı araçlar bu ücra yerleşim yerlerine girmemişti. Buralarda yapılan tarım geçimlik düzeyi geçmiyordu. Küçük üreticiler, tüccarlar ancak sınırlı bir yöreye hizmetlerini götürebiliyorlardı. Böylece, içine kapanık bir yaşamı sürdüren tarihi yarımada 1950'li yılların ilk yarısında uyanmaya başladı. Bu uyanışın, devinime başlamasının çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Bu nedenleri şöyle sıralayabiliriz:

i. Nüfus Patlaması: Anadolu yarımadasında nüfus artışı çok düşük düzeydeydi. 1912'den 1923'e kadar sürüp giden savaşlar (Trablusgarp, Balkan, Birinci Dünya ve Bağımsızlık Savaşları) genç nüfusu kırıp götürmüştü. İkinci Dünya Savaşı sırasında yarımadanın (Anadolu) erkekleri üç yıla kadar uzanan sürelerle silah altına alınmışlardı. Kuşkusuz bu durum doğurgan nüfusu olumsuz etkiledi. Diğer yandan sıtma, çeşitli salgın hastalıklar, annelerin sağlıklı doğum yapamaması, hem genel hem de çocuk ölümlerini yükseltiyorlardı. Savaşın bitmesinden sonra genç erkek nüfus köylerine döndü. Bu durum doğum oranını artırdı. Diğer yandan sıtma mücadelesinin başarılı sonuçlar vermesi, DDT gibi zararlılarla mücadelede kullanılan ilaçların yaygınlaşması, penisilin vb. antibiyotiklerin geniş olarak kullanılması yetişkin ve çocuk ölüm oranlarını eskiye nispeten azaltmıştı. Bu olayların sonucunda nüfus artış hızı yükseldi ve nüfus patlaması meydana geldi. Nüfusun artışı ile sayısal bilgiler ise şöyledir:

1950-1960 döneminde Türkiye nüfusundaki değişim

Yıllar	Nüfus
1950	20.947.188
1951	21.352.000
1952	21.953.000
1953	22.571.000
1954	23.206.000
1955	24.064.763
1956	24.442.000
1957	25.252.000
1958	25.983.000
1959	26.735.000
1960	27.754.820

Kaynak: DİE, İstatistik Göstergeler (1923-1990).

1940-1945 döneminde nüfus artış hızı % 1.702 iken bu oran 1950-55 döneminde % 2.775'e ve 1955-1960 döneminde de % 2.853'e yükselmiştir. Türkiye bu nüfus artışıyla, dünyada en yüksek nüfus artışına sahip on ülke içerisine girmiştir. Tüm aile planlaması çabalarına karşın bugün de yüksek bir artış oranına sahip bulunmaktayız.

ii. Aynı dönemde gerek Marshall planı, gerekse dış krediler yoluyla çok sayıda traktör tarım alanına girdi. Ekim alanları kısa bir sürede hemen hemen iki misline çıktı. Türkiye'deki marjinal toprakların bile ekim alanlarına katıldığı görüldü. Verimlilik (dönüm başına) artmasa bile üretim arttı. Bu durum ticari tarımı geliştirdi. Toprak dağılımı büyük çiftlikler lehine bozuldu. Her traktörün dokuz tarım emekçisini işsiz bıraktığı düşünülürse geçimlik tarım yapan yarıcılık, ortakçılık vb. çalışanları açıkta bıraktı.

Bu dönemde traktör tüketimi sadece tarımsal gereksinimler için değil, ulaşım vb. diğer amaçlarla da yükseliyordu. Kısa sürede bir traktör oburluğu gündeme geldi. Yaşar

Kemal "Çukurova'da Traktör Oburluğu" başlıklı yazısında (11 Kasım 1952, Cumhuriyet), biraz önce değindiğimiz traktör tüketimini şöyle anlatmaktadır:

"... Adana'da, kasabalarında, kime kimi sorsam, kimi arasam, 'çocuklar ne yapıyor?' desem iki kişiden biri, mutlak, çocuğunun şoför, yahut makinist olduğunu söylüyor. Bu hayret edilecek bir olay değildir. Çukurova öylesine motorla dolmuştu ki... Yüz dönüm, yüz elli dönümlük toprağı olan köylü, bir traktör alıp, evin kapısına dayamış. Niçin almışlar bu traktörü? İhtiyaçları var mı? İhtiyaçları olduğundan değil, laf olsun diye. Daha doğrusu başkasının var diye... Bir tanıdığım köylü vardı. Yüz dönüm kadar toprağa sahipti bu köylü, o da traktör almış. Niçin traktör aldığını sordum. Cevap veremedi. Sıkıştırdım 'Herkes alıyordu' dedi. Bu traktör yüz dönüm toprağı üç-dört günde sürecek, sonra kapıda uyuyacak. Bir de kırılmaya görsün. Ondan sonra belki ebediyen uyuyacak. Çünkü yedek parça yok."

"Topraksız bir köylü kalabalığı, devlete ait araziden kendilerine verilsin diye istida etmek için kasabaya gelmişlerdi.

'Artık tamamen halimiz müşgüle sardı. Yapacak hiçbir iş kalmadı. Bundan sonra Çukurova'da topraksız insan yaşayamaz. Her işi makina yapıyor. Bize traktör sürücülüğü bile düşmüyor. Çünkü herkes kendi traktörünü kendisi sürüyor. Bu böyle giderse çoluk çoluk hep aç öleceğiz. Huğlarımız gün geçtikçe yıkılıyor. Yaptıramıyoruz. Gün geçtikçe, evsiz de kalacağız.' dediler."

Makineleşme, nüfusun hızlı artışı, küçük, geçimlik çiftlikleri kendilerine yetmez hale getirdi. Kentlere göç başladı. Kent varoşlarında gecekondular kuruldu.

Traktör sayısının gelişimi, sayısal olarak şöyledir:

Türkiye'de Traktör ve Biçerdöğer sayısı (1952-1960)

Yıllar	Traktör sayısı	Biçerdöğer sayısı
1952	31.415	3.222
1953	35.600	4.458
1954	37.743	4.706
1955	40.282	5.618
1956	43.727	6.025
1957	44.144	6.523
1958	42.527	6.592
1959	41.896	6.281
1960	42.136	5.554

Kaynak: DİE, *age*

1958-1960 yıllarındaki düşüş, ekonomik bunalımın yarattığı ithal sıkıntısından doğmaktadır. Aynı dönemde tarım alanının yapısı ise aşağıdaki gibidir:

Tarım Alanının Kullanışa Göre Dağılımı (1950-1960)
(Bin Hektar Olarak)

Yıllar	Tarla Bitkileri	Bağlar	Meyvelikler	Zeytinlikler
1950	14.542	561	608	297
1951	15.272	593	620	352
1952	17.361	649	635	382
1953	18.812	671	639	397
1954	19.616	690	648	422
1955	20.998	707	660	443
1956	22.453	728	681	467
1957	22.161	743	690	476
1958	22.765	710	696	513
1959	22.940	770	711	537
1960	23.264	782	730	548

Kaynak: DİE, *age*

iii. Karayollarının yeni tekniklerle hızla açılması, kır-kent arasındaki devinimi artırmaktaydı. Bu ulaşım olanakları, Anadolu'da büyük bir hareketliliği ortaya çıkardı. Köyden köye, köyden kasabaya, köyden kentlere artık kısa sürede ve ucuza gidilebiliyordu. Köylüler kasaba ve kent pazarlarına kolaylıkla inerek ürünlerini değerlendirme olanağını bulabiliyorlardı. Geçimlik topraklarını işleyen küçük üreticiler bile ticari tarımın imkânlarından sınırlı da olsa yararlanabiliyorlardı. Köy Enstitüleri döneminin içine kapanık köyü tarihe karışıyordu. Köye elektriğin girmeye başlaması, transistörlü radyoların yaygınlaşması, telefon ağının ağır da olsa kurulmaya başlaması, köylerin dış dünyayla olan ilişkilerini daha da geliştirmekteydi. Anadolu toprağının bu dünyaya açılışı ve hareketliliği kırsal alandaki isteklerin de büyümesine ve değişmesine neden oldu. Kent varoşlarına yerleşen kır göçmenleri de kentlerin ekonomik, toplumsal ve kültürel olanaklarından yararlanmaya çalışıyorlardı. Bu olgular toplumdaki değişimin habercileriydi.

B. DP'nin Ekonomi Politikasının Belirgin Özellikleri: Demokrat Parti gerek parti programında, gerekse söylemleriyle devletçiliğin karşısında olmuştur. Özellikle 1950 seçim kampanyasında devlete ait iktisadi kurumların özel sektöre satılacağını her fırsatta vurgulamışlardır. Ne var ki, en fazla kamu yatırımı DP iktidarı döneminde yapılmıştır. Bu yatırımların önemli bir bölümü fiziki altyapı yatırımlarıdır. Bu arada özel kesimi çeşitli özendirici tedbirlerle destekleme politikası da uygulanmaya devam ediyordu. Böylece devlet ekonomide, hem kamu hem de özel kesime yönelik bir politika uygulamaktaydı. Bu politikanın ahlaki açıdan değerlendirmesini yapan Prof. Sabri Ülgener şunların altını çizmiştir:

"Her türlü sınırlamalara dayalı bir politika, işadamlarından çok, profesyonel olmayan kişilere büyük kâr etme olanağı tanıdı. Bu da eski değer kavramını muhafaza etmeyi cesaretlendirdi. Bu yıllar boyunca izlenen politika, kârın uzun ve zahmetli bir çalışmanın sonunda kazanılabileceği

düşüncesinin yaygınlaşmasını engelledi. Bunun yerine kişisel ilişkiler ve nüfuz aracılığıyla işin yürütülebileceği inancını besledi. Böylece, çabuk yoldan para kazanmak ve aynı kolaylıkla harcamak çok çekici oldu." Bu yaklaşım geride bıraktığımız yarım yüzyılın baskın (dominant) bir niteliği oldu. DP'nin ekonomik uygulamaları içerisinde şu noktaların altını çizmekte yarar vardır:

i. Tarımın desteklenmesi. Bu destekleme iki yönde olmuştur. Bir yandan, tarımsal girdilerin ucuza sağlanması amacıyla ucuz kredi ve devlet sübvansiyonları gündeme getirilirken, diğer yandan ürün temelinde yüksek oranlı destekleme alımları yapılmaktaydı. Buğday, pamuk, şeker pancarı, tütün, yağlı tohumlar desteklenen ürünlerin başında gelmekteydi. Köylünün satın alma gücü arttıkça iç talep de yükselmekte, bu da sanayi ürünlerinin daha fazla tüketilmesini sağlamaktaydı. Kamu sektöründe yapılan yatırımlar ve destekleme alımları açık finansmanla sağlanıyordu. Bir başka deyimle hükümet hazine bonosu karşılığında Merkez Bankası'ndan gereksinimi karşılayacak parayı alıyor, fakat sonra bu bonolarla aldığı borcu ödemiyordu. Bu durum piyasadaki para miktarını yükseltiyor, enflasyonu körüklüyordu. Fakat yapılan Keynesgil kurama uygundu, ekonomiyi canlandırıyordu. Açık finansman olgusu CHP muhalefetinin eleştirilerinin odak noktasını oluşturuyordu. Fakat ilk sermaye birikimi sınırlı olan bir toplumda bu yöntemin dışında ne yapılabileceği konusunda bir model de ortaya konmuyordu. Ancak 1950'li yılların sonlarında "İktisadi ve Sosyal Planlama" düşüncesi ortaya atılmıştır. Hayvancılığın desteklenmesinin bir türevi olarak Et-Balık Kurumu ve Süt Endüstrisi Kurumlarının doğuşuna ilişkin yaklaşımlar bu döneme rastlar.

ii. 1950-1960 döneminin temel öğelerinden biri de yol, su ve enerji gibi altyapı yatırımlarına hız verilmesidir. Bugünkü karayolları ağının büyük bir bölümü bu dönemde tamamlanmıştır. Sulama ve enerji amacıyla barajlar yapıl-

mıştır. Kızılırmak üzerindeki Hirfanlı, Sakarya üzerindeki Sarıyar, Seyhan üzerindeki Seyhan barajları bunların önde gelen örnekleridir. Bunların yanı sıra birçok hidrolik ve termik santral devreye sokulmuştur. İnterkonekte enerji sistemleri de bu dönemde gündeme gelmiştir. DP dönemindeki altyapı yatırımları sanayinin, 1960 sonrası kazandığı ivmenin temel nedenidir.

1950-1960 Döneminde Elektrik Enerjisi Üretimi
(1000 kwh)

Yıllar	Elektrik Enerjisi Üretimi
1950	789.624
1951	887.922
1952	1.020.248
1953	1.200.802
1954	1.402.442
1955	1.579.818
1956	1.819.156
1957	2.056.683
1958	2.303.442
1959	2.587.349
1960	2.815.071

Kaynak: DİE, *age*

iii. Çimento, şeker ve tekstildeki kamu yatırımları hızlanmıştır. Ereğli Demir Çelik'in yapımına da bu dönemde başlanmıştır.

iv. Özel kesimin teşviki için ucuz kredilendirme politikası gündeme getirilmiştir. Sanayi Yatırım Bankası kanalı ile Dünya Bankası kredilerinden sanayicilerin yararlanması sağlanmıştır. Banka sisteminde de belirli bir büyümeye rastlanmaktadır. Akbank, Pamukbank, Garanti Bankası gibi bankaların yanı sıra, çoğu kısa sürede bunalıma düşerek

kapanacak olan Türk Ekspres Bank, Doğu Bank, Ray Bank vb. bankalar da bu dönemde açılmıştır. Özellikle şunu vurgulamalıyız ki, 1950-1960 döneminin ilk yarısında ekonominin tüm kesimlerine büyük bir iyimserlik ve buna koşut bir dinamizm egemendir.

v. Dönemin bir başka olgusu da yabancı sermayeyi teşvik eden yasa ile petrol yasasıdır. Bugün artık küreselleşmenin doğal bir sonucu biçiminde nitelenebilecek bu yasalar muhalefetin ve aydınların büyük eleştirilerine hedef olmuştur. CHP bu yasaları anayurdun parsellenmesi biçiminde değerlendirmiştir. Dönemin yayın organlarından Pazar Postası, Akis, Cumhuriyet vb. iki yasayı da enine boyuna ele alıp değerlendirmişlerdir. Ne var ki, yabancı sermaye bu dönemde Türkiye'ye koşa koşa gelmedi. Ünilever (Sana-Vita), General Electric Ampul fabrikası ile birkaç ilaç firması (Squip) dışında büyük bir yatırımla karşılaşılmadı. Petrol alanında ise Mobil ve özellikle Shell birkaç kuyu açtı. Bu arada, Mersin'deki küçük ölçekli ATAŞ rafinerisi kuruldu.

DP döneminin, bugüne kadar da devam eden dışa bağımlı ekonomik politikası üzerinde durulmalıdır. Cumhuriyetin kuruluşundan 1946'ya kadar hükümetler ekonomik ve siyasi bağımsızlığın üzerine titremişlerdir. Bu bağımsızlık düşüncesi, bugün birçok çevrede "Dinazor"ca diye nitelenen bu yaklaşım temelde uluslararası iş bölümünde saygın bir yer tutabilmenin vazgeçilmez koşuludur. Ne yazık ki, 1946'dan sonra ABD'nin askeri ve ekonomik yardımları Türkiye'ye dışa bağımlılık açısından ilk adımı attırmıştır. 1950-1960 zaman dilimi, hem siyasi hem de ekonomik bağımlılığın doruğa ulaştığı dönemdir. Amerikan İktisadi İşbirliği Teşkilatı bu iktidar döneminde ülkeye yerleşmiştir. Devletin kilit mevkilerinde ABD'li uzmanlar görev almışlardır. Türkiye'nin bu bağımlı politikası günümüze kadar devam etmiştir.

C. **Ekonomik Bunalım ve Boyutları**: Ödemeler dengesinin bozulması, dış kredi kaynaklarının kesilmesi sonucu itha-

lat daraldı. Artık birçok madde ithal edilemiyordu. Bir yandan kamu harcamalarının açık finansmanı nedeniyle para arzının çoğalması fiyatlar genel seviyesini yükseltirken, diğer yandan mal temelinde kıtlıklar başladı. İç talebin yüksekliği, yurtiçi üretimin yetersiz oluşu hem fiyatları, hem de mal darlığını kamçıladı. Kahve, gazyağı, oto lastiği, otomotiv yedek parçaları, radyo gibi akla gelebilecek her mal ya bulunmuyor ya da karaborsadan yüksek fiyatla elde edilebiliyordu. Hükümet bu durum karşısında savaş yıllarında uygulanan Milli Korunma Yasası'nı tekrar gündeme getirdi, uygulamaya başladı. Birçok maddeye narh kondu. Ne var ki, narh konan maddeler hemen piyasadan çekiliyor, tezgâh altından yüksek fiyatlarla satılıyordu. Bu arada ithal ikamesi yapan birçok küçük üretici ortaya çıktı. Bir anlamda küçük sanayi patlaması yaşandı. Nohuttan üretilen yapay kahveden oto yedek parçasına kadar pek çok ürün küçük sanayi tarafından üretiliyordu. Oto lastiği kaplama vb. tekniklere bu dönemde rastlandı.

Ekonomik bunalıma, dış ödemeler sorununa çözüm bulmak için Sovyetler Birliği'nden kredi alma girişimlerinde bile bulunuldu. Başbakan Adnan Menderes'in Moskova gezisi gündeme geldi. Dönemin bir başka ilginç girişimi de, bir makro ekonomik plan yapılmak istenmesidir. Bu amaçla ünlü Hollandalı İktisatçı Prof. Tinbergen Türkiye'ye davet edildi. İş Bankası tarafından tarım, sanayi vb. kesimleri içeren bir envanter çalışması gerçekleştirildi. Sonuçta Türkiye IMF'ye başvurmak durumunda kaldı. Buna biraz da 1957 seçimlerinde alınan olumsuz sonuç neden oldu. 1958'de IMF'nin istediği doğrultuda istikrar tedbirleri kabul edildi, ithal doları 9.05 TL'ye çıkarıldı...

1957 SEÇİMİ

1957 seçimleri Demokrat Parti'nin iktidarı altında, gittikçe sertleşen bir siyasal ortamda yapıldı. 1950'de büyük bir çoğunlukla iktidarı alan DP, bu kez muhalefet yıllarında çok yakındığı antidemokratik yollara kendisi başvurmaya başlamıştı. Bir yandan kamu personeline, özellikle yargıçlara

ve üniversite öğretim üyelerine yönelik bir sindirme politikasını yürütmeye çalışırken, bir yandan da basını, mevcut yasaları daha da ağırlaştırarak baskı altında tutmaya çalışıyordu. Resmi ilanların dağıtım biçimiyle bir kısım gazeteleri kayırıp (bunlar kendi politikasını izleyen yayın organlarıydı), diğerlerini aynı ekonomik yöntemle sindirmeye gayret eden DP iktidarı, bu yöntemin yarar sağlamadığı durumlarda, gazeteciler üzerinde "hapishane" olgusunu bir tazyik yolu olarak kullanmaktaydı.

1954-1957 döneminde başta Hüseyin Cahit Yalçın, Metin Toker, Şinasi Nahit, Bedii Faik olmak üzere birçok gazeteci cezaevine girmiş ya da hapis cezasıyla yargılanmıştı. Toptaşı cezaevine konulan Hüseyin Cahit Yalçın'ın durumu tüm kamuoyunu rahatsız etmiş, aydınlar arasında büyük tepkiyle karşılanmıştı. İktidarın TBMM'deki büyük çoğunluğuna karşın, bu nitelikteki baskı yollarına başvurması kendi parlamenterleri arasında da yadırganıyordu.

Basına, yayımladıkları haberlerle ilgili "İspat Hakkı" tanınmasının istenmesi, DP meclis grubunda tam anlamıyla bir fırtına kopardı. Bir anlamda bardağı taşıran damla oldu. İktidar çevrelerinde "İspat Hakkı mı, İsmail Hakkı mı?" denli olayı küçültücü tekerlemeler yayılırken, DP milletvekillerinden bir bölümü partilerinden istifa etmiş ve "Hürriyet Partisi" adıyla yeni bir parti kurmuşlardı. 1946 günlerinde yükselen demokratikleşme uğraşına büyük katkıları olan Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu gibi eski DP'lilerin yanı sıra, Turan Güneş gibi genç milletvekilleri de bu partide yer almışlardı.

1954-1957 döneminin bir başka olayı da, muhalefet oylarının yoğunlaştığı illerin bölünmesi olmuştur. Osman Bölükbaşı'nın seçim bölgesi olan Kırşehir ili ilçe yapılarak yeni oluşturulan Nevşehir'e bağlandı. Bu arada İsmet İnönü'nün seçim bölgesi olan Malatya ili de ikiye bölünmüş, Adıyaman il yapılmıştı.

Yaptığı bir konuşmadan ötürü, dokunulmazlığı kaldırılan Osman Bölükbaşı da, o dönemdeki adıyla Ankara Hilton'a, yani Ankara Cezaevine konmuştu. DP'nin bir başka hoşgörüsüzlüğü de, SBF Dekanı Turhan Fevzioğlu

olayında ortaya çıkmıştır. Fevzioğlu'nun suçu, öğrencilerine bir toplantıda "Nabza göre şerbet vermeyin" öğüdünde bulunmasıdır.

Siyasal açıdan bir çözülme doğrultusunda yol alan DP, ekonomik yönden de bir kenara sıkışmıştı. Eldeki döviz kaynaklarının ve dış borçlanma olanaklarının 1950-1955 yılları arasında yaygın bir biçimde tüketilmesi, daha önce de vurguladığımız gibi iktidarı büyük bir ekonomik bunalımla karşı karşıya bırakmıştı. Temelde bu durum iktidarı sarsmıştı. Kısa dönem içerisinde ekonominin düzelmesi, dış para kaynaklarının yeniden açılması beklenmediği için, DP koşullar ağırlaşmadan (kendi açısından) bir erken seçime gidilmesini yeğledi. Böylece 1958'de yapılması beklenen genel seçimin 1957 yılının Ekim ayında yapılmasına karar verildi.

CHP bu dönemde önemli sayılabilecek arayışlara girmişti. Partiye bir araştırma grubu kazandırılmıştı. Turan Fevzioğlu, Osman Okyar, Doğan Avcıoğlu, Bülent Ecevit bu grubun çekirdek kadrosunu oluşturuyordu. Diğer yandan bazı parti önderleri de yeni ideolojik arayışlara girişmişlerdi. Bunların önde geleni Cemil Sait Barlas'ın CHP'ye ılımlı bir sosyalist parti niteliği kazandırma yönündeki gayretleridir. Cemil Sait Barlas bunu, çıkardığı haftalık "Pazar Postası" dergisinde yazdığı yazılarla ortaya koymuştur. Başta Barlas olmak üzere Baki Kurtuluş, Muzaffer Erdost, İlhami Soysal, Orhan Duru, Tevfik Çavdar, Can Yücel, Yılmaz Pütün (Güney), Cemal Süreya, Turgut Uyar, Tevfik Akdağ, Ece Ayhan, Güner Sümer, Asaf Çiğiltepe, Ataç ve daha niceleri bu dergide siyasi, kültürel ve sanat yazılarını yayımlamışlardır. Şiirde İkinci Yeni akımı bu dergide doğmuş ve gelişmiştir. Türkiye'de ilk kez Cezayir'deki bağımsızlık savaşından yana ağırlık konmuş; Castro olayı, ilk çıkışından itibaren gene bu dergide yankısını bulmuştur.

1957 genel seçimi bakımından önemli ve ilginçtir. Bir kere Türkiye tarihinde, 1912 Hürriyet ve İtilaf birleşmesinden sonra, ilk kez geniş bir muhalefet cephesinin oluştuğunu görmekteyiz. Güçbirliği, CHP, Hürriyet Partisi ve Osman Bölükbaşı'nın Cumhuriyetçi Millet Partisi tarafın-

dan dört elle sarılınan bir yaklaşım olmuştu. İkincisi, gene ilk kez olarak bu seçimde iki meclisli parlamento, Anayasa Mahkemesi, Devlet Planlama Kurumu gibi bir dizi yeni kavram ortaya atılmış, alanlarda yaygın bir biçimde gündeme getirilmiştir. Seçimde dikkatleri çeken üçüncü olay ise, 1908'den beri siyasal yaşamda (beğenelim beğenmeyelim) yiğit bir kavga veren ve düşün yaşamımızda saygın bir yeri olan Hüseyin Cahit Yalçın'ın ölümüdür. Hüseyin Cahit Yalçın, ağır hastalığına karşın sonuna kadar başyazılarıyla 1957 seçim savaşının içinde yer almıştır.

İktidarın antidemokratik tutumu siyasal havayı iyice sertleştirmişti. Güçbirliği tartışılmaya başlanmıştı. Fakat 1946'dan beri kendilerini CHP'den uzak hisseden muhalefet liderlerinin bu düşünceye yaklaşması, ancak Osman Bölükbaşı'nın Ankara Cezaevine konması olayının yarattığı hava içerisinde mümkün olabilmişti. Kendi aralarında yaptıkları, kimi zaman sabaha kadar süren toplantılardan sonra 5 Eylül 1957'de yayımlanan bir bildiriyle, güçbirliğinin nedenlerini ve amacını kamuoyuna açıkladılar. Bu bildirinin temel noktaları şöyleydi:

"Muhalefet seçimlerde iktidara geldiği takdirde, mahkeme istiklâli ve hakim teminatı, sendika hürriyeti ve mesleki teşekküller kurma hakkı, bütün idari tasarruflar üzerinde kazai mürakabe, vatandaşlar arasında kanaatlarına göre fark göstermeyen tarafsız idareyi gerçekleştirecektir."

Bu sözlerle başlayan bildiri üç muhalefet partisinin anayasanın değiştirilmesi konusunda anlaştıkları noktaları da şöyle sıralamaktaydı:

"1. Vatandaş hak ve hürriyetleri ile ilgili anayasa hükümlerinin daha sarih ve teminatlı bir hale getirilmesi suretiyle bu hak ve hürriyetlerin hususi kanunlarla zedelenmesinin önlenmesi.

2. Anayasaya aykırı mevzuatın çıkmasına ve tatbik edilmesine mani olmak üzere siyasi kuvvetlerin dışında kalacak bir Anayasa Mahkemesi'nin kurulması.

3. Mahkeme istiklâli ve hakim teminatının bir anayasa müessesesi haline getirilmesi suretiyle muhkem esaslara bağlanması.

4. İki meclis sisteminin kabulü ile teşrii faaliyetin muvazene unsuruna kavuşturulması.

5. Teşrii kuvvetin icra kuvveti üzerindeki murakabesinin tecrübelerin gösterdiği bir selamet hududu içinde gereği gibi işlemesini sağlayacak değişikliklerin yapılması."

Bu bildirinin yayımlanmasından birkaç gün sonra Fuat Köprülü Demokrat Parti'den istifa etti. Bilindiği gibi Köprülü, bu partinin dört kurucusundan biriydi. 9 Eylül'de Yenimahalle Alemdar Sineması'nda CHP'nin büyük kurultayı toplandı. Salon tıklım tıklım doluydu. Sinemanın önündeki küçük park kalabalıktan geçilmiyordu. Hürriyet Partisi genel sekreteri İbrahim Öktem, ikinci başkan Enver Güreli, Cumhuriyetçi Millet Partisi başkan vekili Fuat Arna, genel yönetim kurulu üyesi Ahmet Tahtakılıç da partileri adına kongreyi izliyorlardı. Genel başkan İnönü'nün iltifatlarına mazhar olan muhalefet gücünün liderleri, kurultay delegeleri ve balkonda yer alan dinleyiciler tarafından da uzun süre ve ayakta alkışlanmışlardı. İnönü dinmek bilmeyen (o günün gazetelerinin deyimidir bu) alkışlar arasında yaptığı açış konuşmasında:

"İşbirliği, demokrasiyi gerçekleştirecektir" ve "Rejim huzursuzluğu bitmeli, hukuk devleti kurulmalıdır" sözleriyle, güç birliğinin hedefini belirliyordu. Fakat güç birliğinin yaygınlaşarak kabul görmesi üzerine, DP kendi çoğunluğuna dayanarak çıkardığı bir değiştirme yasası ile seçim kanununa güç birliğini engelleyici, karma liste yapma olanaklarını ortadan kaldıran yeni hükümler ekleyerek bu hareketi önleme yolunu seçti. 1 Ekim 1957'de yayımlanan Ulus gazetesinde, güç birliği düşüncesi çerçeve içerisinde şu sözlerle savunuluyordu:

"Gene söylüyoruz, gene söyleyeceğiz: Yurttaş, oyunu muhalefete ver. Bunu söylemek gerçekten iktidar sözcülerinin iddia ettikleri gibi bir suçsa, tedbir alınabilecek gayrı meşru bir hareketse, işte meydan."

14 Eylül 1957'de, Hüseyin Cahit Yalçın Ulus'ta yazdığı başyazıda, "Eğer Demokrat Parti yeni genel seçimlerde kazanırsa, gene bildiği tarzda mukadderatınıza hakim olacak

ve diktatörlüğün en kötü, en kısır bir şekli memleketin başına bela kesilecektir" diyordu. CHP'nin Kasımpaşa toplantısında kullandığı dövizler ise muhalefet cephesinin kampanyadaki ana çizgilerini ortaya çıkaracak nitelikteydi:

"Kuyruk, kuyruk, kuyruk, işte DP'nin parolası"

"Al eline feneri, ara peynir vereni"

"Taş devri, tunç devri, şimdi de yıkım devri"

"Milletin beş liraya fasulya yemeğe takatı yoktur"

CHP'nin seçim bildirgesinde şu noktalara yer verilmekteydi: "Partizan idareye son - Hukuk devleti düzenini kurmak - Bağımsız mahkeme, hakim güvencesi, hakimler şurası - Muhtar üniversite - Tarafsız radyo - TBMM'nin yönetimi 'ciddi ve hakiki' boyutta murakabesi - Seçimlerde nisbi temsil usulü - İki meclis - Anayasa Mahkemesi - Memurlara sendika hakkı - İktisadi kalkınmanın plana bağlanması - Grev hakkı, sendika özgürlüğü..." Bu konular o güne kadar duyulmadık açıklıkla seçim meydanlarında dile getiriliyordu.

Muhalefet siyasal ve ekonomik düzeni etkileyecek bir dizi yeni kurum önerirken, iktidar seçim kampanyasını bütünüyle kalkınma teması üzerine oturtmuştu. İstanbul, Ankara gibi büyük kentlerde başlamış olan "İmar hamlesi" propagandanın merkezindeydi. Çeşitli tesislerin temel atma merasimleri ya da açılış törenleri, DP'nin tüm seçim kampanyası boyunca kullandığı etkin sayılabilecek araçlardı. DP'nin sloganı ise "Nurlu ufuklara doğru"ydu.

Kampanyada yer alan açık hava toplantıları, diğer seçimlere oranla daha görkemliydi. Yüzbinlerle ölçülen kalabalıklar bu toplantılara katılıyorlardı. Muhalefetin ve iktidarın toplantılarının kalabalıklar açısından pek farkı yoktu. Böylece, belki de ilk kez, kalabalıklarla halkın siyasal nabzının yoklanmayacağı gerçeği ortaya çıkıyordu. İnönü Taksim Meydanı'nda, ses tertibatının elektrikleri kesildiği için konuşamıyordu. Buna karşın, İnönü'nün konuştuğu Ankara Cebeci Fidanlığı'ndaki mitingten sonra, onbinlerce kişi Çankaya'ya doğru yürümek isteyince olaylar patlak verdi.

1957 seçimlerinde muhalefetin ağır toplarından (o günlerin deyimiyle) biri de Ulus gazetesinin başyazarı Hüseyin Cahit Yalçın'dı. Yalçın bu gazetede yazdığı başyazılarla, İttihat ve Terakki günlerinden elde ettiği dövüşken üslubuyla iktidara hücum ediyordu. Bu yazılardan vereceğimiz birkaç örnek, hem Hüseyin Cahit'in üslubunu hem de etkinliğini gösterecektir.

6 Eylül tarihli yazısında şunları okuyoruz: "Halbuki (Millet) daha ziyade siyasi bahislerden bıkmış yahut ürkmüş bir çekingenlikle spor ve eğlence mevzuları üzerinde yaşamayı tercih ediyor gibi görünmektedir. Halkımızdan istifade hususunda bir merak ve itina yok. Memleket işleri sanki onunla meşgul esnafa bırakılmış gibi bir manzara var. Siyaset bir meslek ve sanat değil, cemiyeti yaşatan bir havadır. Onun içinde, onu teneffüs ederek haklarımızı kullanarak yaşayacağız. Demokratik rejimin yalnız ismen mevcut olduğu memleketler medeniyet dünyasında daima istihfaf ile karşılanırlar."

18 Eylül tarihli başyazısında ise şu noktaya ağırlık vermektedir:

"Demokratik bir memleketin normal ve meşru durumunu cebir ve şiddet yoluyla değiştirmeye kalkmak ne kadar menfur ve zararlı bir yol ise, bu normal durumu hakka, kanuna, prensibe uymayan ve hiçbir demokratik ülkede misli görülmeyen sözde "kanuni" çarelerle ihlal etmek de aynı derecede çirkin ve cezayı müstelzim bir suçtur."

4 Ekimdeki başyazıda şu satırlar yer almaktadır: "... Büyüklü, küçüklü diktatör taslakları ve siyaset madrabazları, halk kitlesinde hiç akıl ve muhakeme bulunmadığı kanaatindedirler... Ağızlarına bir şeker parçası sıkıştırılan çocuklar nasıl memnun edilirse, bunların da psikolojik bazı lütuflar ve nutuklarla kazanılacağına emindirler."

Hüseyin Cahit, seçim kavgasına hasta yatağından katılıyordu. Nitekim 19 Ekim tarihli gazetelerde, yani seçimlere bir hafta kala ölüm haberi yer aldı. Ulus sekiz sütunluk manşetle olayı şöyle veriyordu:

"Hürriyet mücahidi Yalçın'ı kaybettik." Başyazı yerinde ise Hüseyin Cahit'in 14 Temmuz 1937'de "Yedigün" dergisinde çıkan "Bir Memleketin Büyüklüğü" başlıklı yazısı bulunuyordu. Hüseyin Cahit, Atatürk döneminde kaleme alınmış bu yazısında şunları öne çıkarıyordu: "Devletin fertler üzerinde böyle kayıtsız ve şartsız, hudutsuz ve mutlak bir hakimiyet hakkı kabul edilirse, günün birinde 'Devlet demek ben demektir' diyebilecek surette hükümeti ele geçiren bir zorba bütün halkı bir sürü halinde kırbaçlayabilir."

Seçim günü radyo, öğle haberlerinden itibaren bazı seçim sandıklarındaki sonuçları vermeye başladı. Bunlar seçmen sayısı az köylerden gelen sonuçlardı ve hemen çoğunda DP önde gidiyordu. İnönü'nün uyarıları karşısında Yüksek Seçim Kurulu bu tip haberlerin yayınını yasakladı. Ama iş işten geçmiş, saat 16.00'yı bulmuştu. Sonraları bu erken haberlerin, oy vermeyen seçmenler açısından DP lehine etkili olduğu iddia edilmiştir. 1957 seçiminin sayısal sonuçları şöyledir:

1957 genel seçim sonuçları:

Kayıtlı seçmen sayısı 12.078.623
Oy kullanan seçmen sayısı 9.250.949
Seçime katılma oranı ..... % 76.6
Cumhuriyet Halk Partisi ..... 3.753.136 (% 40.5)
Çıkardığı milletvekili sayısı ..... 173 (% 28.7)
Cumhuriyetçi Millet Partisi ..... 652.064 (% 7.05)
Çıkardığı milletvekili sayısı ..... 4 (% 06)
Demokrat Parti ..... 4.372.621 (% 47.26)
Çıkardığı milletvekili sayısı ..... 419 (% 69.6)
Hürriyet Partisi ..... 350.597 (% 3.78)
Çıkardığı milletvekili sayısı ..... 4 (% 06)
Bağımsızlar ..... 4.994 (% 005)
Çıkardığı milletvekili sayısı ..... 2 (% 03)

DP bu seçimlerde oy oranı olarak % 50'nin altına inmişti. Bir başka deyimle, seçim sisteminin getirdiği 419 milletvekiline karşın, azınlıktaydı. Seçmenlerin % 50'sinden fazlası ona karşı oy kullanmıştı.

1957-1960 DÖNEMİ OLAYLARI

1957 seçimleri DP üzerinde bir deprem etkisi yarattı. DP liderlerinden birinin söylediği "Allah o gece gibi (seçim gecesi) bir geceyi bir daha göstermesin" sözü, ilk sonuçların yarattığı panik havasını anlatmaktaydı. Nitekim seçimde ve seçimden sonra yapılan yolsuzluklar birçok yörede olayların çıkmasına neden oldu. Özellikle Gaziantep'te huzursuzluk son raddedeydi. Buna sebep, önce bu ilde seçimi CHP'nin kazandığının ilan edilmesiydi. Hatta DP'nin resmi yayın organı olan Zafer de, CHP'nin kazandığı iller arasında Gaziantep'i göstermişti. Fakat daha sonra köylerden gelen oyların etkisiyle DP'nin bin oy farkla kazandığı bildirilince, kent birden ayaklandı. Çoğunluğunu CHP'lilerin oluşturduğu kalabalıklar bitmek, tükenmek bilmeyen gösteriler yaptılar. Hükümet, Milli Savunma Bakanı'nı Gaziantep'e gönderdi. Bu arada oyların yeniden sayılacağı ilan edildi. Fakat oyların bulunduğu hükümet binası o gece yandı. Bu durum kent halkını daha da hırslandırdı. Askeri uçaklar kent üzerinde, alçaktan uçarak göstericileri sindirmeye çalıştılar. Halkı kışkırttıkları iddiasıyla başta CHP adayları Cemil Sait Barlas ve Ali İhsan Göğüş olmak üzere birçok kişi tutuklandı. Aylar sonra beraat ederek serbest bırakıldılar.

Ortam çok karışıktı. Nitekim Menderes seçimden ancak yirmi beş gün sonra yeni hükümeti kurabildi. Basın ve muhalefet, DP iktidarının boy hedefi olmuştu. Basının ve muhalefetin yıkıcı faaliyetlerini incelemek için bir komisyon kuruldu. Sonradan "Şiddet Tedbirleri Komisyonu" denen bu komisyon, uygulanacak baskı tedbirlerini almak, bu konuda yasa tekliflerini hazırlamakla yükümlüydü. Komisyon üyeleri şu DP'li milletvekillerinden meydana gel-

mişti: Hulusi Köymen (Başkan), Halil Özyörük, İzzet Akçal, İlhan Sipahioğlu, Ekrem Anıt, Nusret Kirişçioğlu, Bahadır Dülger, Burhan Belge, Hadi Tan, Halim Alyot, Osman Bibioğlu, Zeki Erataman, Mehmet Daim Süalp, Hamdi Sancar, Behzat Bilgin.

Seçimden sonra birçok gazeteci hapse girdi. Basını sindirme operasyonu her gün şiddetini artırarak devam ediyordu. Başta Metin Toker olmak üzere Ülkü Arman, Beyhan Cenkçi vb. gazeteciler Ankara Hilton'la (Ankara Cezaevi) tanışıyorlardı. TBMM'de bir soruya hükümet adına yanıt veren bir bakan, 1950-58 döneminde 811 gazetecinin hüküm giydiğini söylemiştir. Bu arada Falih Rıfkı Atay, Bedii Faik, Sefa Kılıçoğlu gibi (Dünya ve Yeni Sabah gazetelerinin yöneticileri) büyük gazete sahipleri ise sinmiş, hatta iktidara biat etmiş durumdaydılar.

DP iktidarı basından sonra üniversiteyi de karşısına almıştı. Bugün bakıldığında, hiç de önemli sayılmayacak bir demeci yüzünden İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğretim üyesi Prof. Hüseyin Nail Kubalı, vekalet emrine alındı. Bu olay öğrenciler arasında yaygın bir infial uyandırdı. Çeşitli gösteriler yapıldı. Bu arada üniversiteye yönelik değişik olumsuz demeçler de veriliyordu. Olay kısa sürede ülkenin en önemli sorunu haline getirildi. Bir süre kamuoyunu meşgul etti. Rektör ve bazı profesörlerin Menderes'e bir anlamda teslim olmasıyla geçiştirildi. Fakat Kubalı, direnmesini her şeye karşın sürdürdü.

4 Ağustos 1958'te Paris'te imzalanan bir anlaşmayla kabul edilen istikrar tedbirleri ilan edildi. Böylece ekonomide dış ülkelerin (başta ABD olmak üzere) istedikleri doğrultuya giriliyor, buna karşın 359 milyon dolarlık bir dış yardım (borç) sağlanıyordu. Sözü edilen 359 milyon doların 44 milyon doları borç erteleme niteliğindeydi. 234 milyonu ABD tarafından, 100 milyonu da iktisadi işbirliğince sağlanıyordu. Bu yardım DP iktidarının moralini yükseltti. Fakat gene de baskı düzeni devam etti.

1958'in ilginç olaylarından biri de, Irak'ta bir grup subayın krallığı devirmesidir. Bu darbe sonucu Başbakan Nu-

ri Sait Paşa, Kral Faysal ve Naib Abdülillah öldürüldü. Olay İstanbul'da yapılacak Bağdat Paktı toplantısından önceki gece olmuştu. Irak yöneticileriyle yakın ilişkileri olan Menderes, Bayar ve diğer DP yöneticileri, bu olay üzerine Irak'a yönelik bir askeri harekâtı bile gündeme getirdiler. Ne var ki, başta ABD olmak üzere müttefiklerin karşı koyması sonucu böyle bir harekâttan vazgeçildi. Fakat olay Menderes ve arkadaşlarının moralini bozmuştu. Nitekim bu darbe, CHP'nin kışkırtmasıyla olabilecek bir darbeden DP liderlerinin de kuşkulanmalarına sebep oldu. Menderes bir Ege gezisinde "Devrim" sözcüğünü de kullanarak bu konuyu gündeme getirdi. İşte böyle bir ortamda, Samet Kuşçu isimli bir subayın ihbar ettiği "9 Subay" olayı patlak verdi. Kuşçu, içlerinde bazı yüksek rütbeli subayların da yer aldığı bir darbe yapılacağını ileri sürüyordu. Bu olay iktidar çevrelerinde belirli bir telaş yarattı. İhbar edilen darbecilerin içinde CHP'ye yakın olan Cemal Yıldırım vb.nin bulunması bu telaşı daha da artırdı. Fakat yapılan tüm baskılara karşın bir kanıt bulunamadı. Yargılamaların sonucunda darbe girişimiyle suçlanan subayların hepsi beraat ettiler, sadece ihbarcı Kuşçu, yalan ifadeden ötürü ceza aldı.

1959'un ilk aylarında yapılan CHP Kurultayı'nda kabul edilen "ilk hedefler bildirgesi" büyük yankı uyandırdı. Seçim bildirgesinde ileri sürülen bütün öneriler (Çift Meclis-Anayasa Mahkemesi-Planlama Teşkilatı-Özerk Radyo-Bağımsız Yargı-Yargı Güvencesi-Özerk Üniversite-Özgür Basın vb. konular) bu bildirgede varılması gereken öncelikli amaçlar olarak ilan ediliyordu.

CHP, bu dönemde aydınlar, kentliler tarafından destekleniyordu. Bir başka deyimle asker-sivil bürokrasi, aydınlar ve basın, bu partiyi eskisi gibi tutmaya başlamışlardı. Muhalefetin güçlenmesi, özellikle kentlerde bir çeşit çekim merkezi yaratmıştı. Bu arada Hürriyet Partisi'nin kendisini feshederek CHP'ye katılması, bir çeşit güçbirliği olarak nitelenebilirdi. Gene bu dönemde, CHP de o zamana kadar görmeye alıştığımız soyut, Kemalist ve devletçi

söylemi terk ederek, demokratikleşmeyi ve sivilleşmeyi hedefleyen bazı ilkeleri gündeme getirmeye başlamıştı. Muhalefetin bu etkinliği DP iktidarını her geçen gün daha da hırçınlaştırıyordu. İnönü'nün Ege gezisi sırasında Uşak'ta DP'liler kafileyi kent dışında taşladılar. İnönü'nün başına da taşlardan biri geldi. Aynı şiddet olaylarına Topkapı'da da rastlandı. Baskı, şiddet iyice artıyordu.

1959 yılında, Menderes ve beraberindekileri, Kıbrıs için varılan antlaşmayı (Zürih'te Karamanlis'le yapılan anlaşma) imzalamak için Londra'ya götüren Viscount uçağının Gatwick yakınlarında düşmesi, yeni bir faktörün, gericilik unsurunun daha bir güçle gündeme girmesine neden olmuştur. Uçakta bulunanlardan on dördü ölmüştü. Şans eseri Menderes kurtulmuştu. Bu olay ülkede heyecan uyandırdı. Menderes'in kurtulması Tanrının bir vediası gibi algılandı. Yurda dönüşünde onbinlerce kişi tarafından bir ermiş gibi karşılandı. Yüzlerce kurban kesildi. Hatta Adana'ya gidişinde, Tarsuslu bir köylü oğlunu bile kurban etmek istedi. İktisadi bunalım ve antidemokratik eğilimler nedeniyle kaybettiği desteği, din faktörünü kullanarak yeniden kazanmayı düşünen DP, bu olayı en küçük ayrıntısına kadar istismar etti. Zaten DP, bir çeşit sağ koalisyon yapısına sahipti. Milli mücadele ve sonrasının Halk Fırkası kadrolarından gelme Celal Bayar, Koraltan, Köprülü gibi isimlerin yanında eski İttihatçıların da bulunmasına karşın aralarında Serbest Fırka, Hürriyet ve İtilaf mensuplarına da (Dr. Nihat Reşat Belger) rastlanmaktaydı. Diğer yandan "Milliyetçiler Derneği"ni ya da "Komünizmle Mücadele Dernekleri"ni kuran Turancı ve ırkçı gruptan Fethi Tevetoğlu, Şadi Pehlivanoğlu vb. gibiler, bunların da ötesinde İslami kesime bağlı kimseler de parti içinde yer almışlardı. Said-i Nursi gibi din önderlerinin partiye yakınlığı ve destekleri bilinmektedir. Atatürk ve devrimlerini korumayı amaçlayan bir yasanın çıkarılmasına karşın, DP'nin Kemalist ilkeleri savunduğu pek söylenemez. İşte bu yapıdaki DP'de uçak kazasından sonra dini duygular daha da öne çıktı. Bu konuda İsmet İnönü'nün Metin Toker'e söyledik-

leri bugün de önemini korumaktadır: "Bir başbakan bu yolu dualarla açtı mı, bak istismar nerelere kadar yayılıyor. Ben de bu yolun kenarından geçmeye kalkarsam, Türkiye'de irticayı bir daha tutamazsın. Yol, başta kolay ve kârlı görünür. Kısa vadeli faydalar da sağlanır. Ama sonra bir dalga gelir ki, adamın aklı başından gider..."

BASKILAR ARTIYOR, TAHKİKAT KOMİSYONU, GÖSTERİLER

1960 yılına girildiğinde DP'nin basın ve muhalefet üzerindeki baskısı daha da artmıştı. Bu arada Menderes, iktidarın desteklenmesi için "Vatan Cephesi" adıyla bir sivil örgütlenmeye de girişti. "Vatan Cephesi" ocak, ilçe örgütleri gibi çeşitli aşamaları oluşturuldu. Radyolar her haber bülteninden sonra yeni kurulan "Vatan Cephesi" örgütlerinin haberlerini verdiği gibi, cepheye katılanların isimlerini de okumaktaydılar. Bu iş öylesine yaygınlaştı ki, kimin gerçekten "Vatan Cephesi"ne katıldığını öğrenmek mümkün olamıyordu. Birçok kişinin adı, kendisinin haberi olmadan cepheye katılanların arasında geçiyordu. Gülmece yazar ve çizerlerine böylece bulunmaz bir kaynak sağlanmış oluyordu. "Vatan Cephesi" bir anlamda muhalefetin olası bir kalkışmasına karşın, DP'nin yığınsal bir savunma olanağı gibi görülüyordu.

Olaylar zincirinin ilk adımı Yeşilhisar'da (Kayseri) atıldı. Buradaki "Tarım Kredi Kooperatifi"nde yapılan seçimi CHP eğilimliler kazanınca olaylar başladı. Silahlı DP'liler CHP'lilere saldırdı. Yaralananlar oldu. Bu olayın gazetelere yansımasını engellemek için yayın yasağı kondu. O günlerde yayın yasağına sık sık başvuruluyor, gazetelerin sütunları boş, bembeyaz çıkıyordu. Yeşilhisar olayının akabinde, İnönü beraberinde bir heyetle Kayseri'ye gitme kararı verdi ve 3 Nisan günü motorlu trenle hareket etti. Yol boyunca bütün istasyonlarda İnönü'yü coşkun tezahüratla karşıladılar. Kayseri'ye 32 km. uzaklıktaki Himmetdede istasyonuna gelindiğinde, trenin hareket etmesi Vali muavi-

ni ve diğer yetkililer tarafından engellendi. Kayseri valisinin geriye dönme isteğini reddeden İnönü, trende oturmaya devam etti. İstasyondaki büyük kalabalığa asker müdahale etmedi. CHP heyetinin direnmesi sonuç verdi. Tren üç saat sonra hareket etti. Kayseri'ye gelince istasyonu ve caddeleri dolduran halk, İnönü'ye görülmemiş bir coşkuyla destek verdi.

Ertesi günü karayolu ile Ankara'ya hareket eden İnönü ve yanındakiler, İncesu'da durduruldular ve Yeşilhisar'a sokulmadılar. Uzun pazarlıklardan sonra heyet Ankara'ya doğru yoluna devam etti. Bu olaylarda İnönü'ye karşı kullanılmak istenen Binbaşı Çetiner ve iki subayın ordudan istifa etmeleri, DP iktidarının orduya olan güvenini sarsacak nitelikteydi. Ne var ki, bu istifalar da tutuklama ve yayın yasaklarıyla geçiştirildi.

Yeşilhisar ve Kayseri olayları iktidarı daha da sertleştirdi, 7 Nisan'da toplanan DP Meclis grubunda baskı tedbirlerinin daha da artması doğrultusunda konuşmalara tanık olundu. Yayımlanan grup bildirisinde, "Muhalefet ve basının yıkıcı faaliyetlerini inceleme amacıyla bir tahkikat komisyonunun kurulacağı" açıklanıyordu. TBMM'deki İnönü'nün de katıldığı tartışmalar sonucunda, içtüzüğün 177. maddesine göre bir tahkikat (soruşturma) komisyonunun kurulmasına, DP'li milletvekillerinin oylarıyla karar verildi. Daha sonra Yassıada'da anayasayı çiğnemekle yargılanacak bu komisyonda bulunan üyeler şunlardı: Vacit Asena, Kemal Biberoğlu, Turan Bahadır, Hamdi Sancar, Bahadır Dülger, Sait Bilgiç, Hilmi Dura, Osman Kavuncu, Himmet Ölçmen, Kemal Özer, Necmettin Önder, Selami Dinçer, Nusret Kirişçioğlu, Ekrem Anıt, Nusret Ulusoy. Komisyon başkanlığına Hamdi Sancar, raportörlüğüne de Nusret Kirişçioğlu getirildi. Komisyon, ilk iş olarak TBMM'de o gün yapılan görüşmelere yayın yasağı getirdi, yazan gazeteler toplatıldı.

Komisyon kurulmasına karşın, istenilen yetkilere sahip olmadığı kısa sürede anlaşıldı. Özellikle CHP İstanbul İl Örgütü'nün yayımladığı gizli bir genelgenin iktidara sız-

dırılmasından sonra, bu yetkilere bir gerekçe de bulundu. Genelgede dikkati çeken bölüm şuydu: "İlçelerin irtibata memur ettikleri üyeler aynı zamanda kulak gazetesi muhabirliğini de deruhte edeceklerinden, bu arkadaşlar şimdilik haftanın salı ve cuma günleri saat 14.00 ilâ 16.00 arasında il seçim komitesinden Cemal Yıldırım ile muntazaman temas edeceklerdir."

DP milletvekillerinden Sefer Eronat, Reşat Akşemseddinoğlu, Muzaffer Ünal ve Hüseyin Ortakçıoğlu'nun verdikleri, komisyonun yetkilerini belirleyen ve artıran önerge, 27 Nisan günü tartışıldı ve DP'lilerin oylarıyla kabul edildi. Bu toplantıda İnönü'nün şu sözleri dikkat çekiyordu: "... Bu baskı rejimine, bu tedbirlere teşebbüs eden baskı tertipçileri zannediyorlar ki Türk milleti Kore milleti kadar haysiyetli değildir. ... Artık sizi ben bile kurtaramam."

Kabul edilen yasaya göre komisyon:

"– Savcıların, sivil ve askeri yargıçların bütün yetkilerine sahip olacaktı;

– Gazeteleri toplatabilecek, basımevleri ile birlikte kapatabilecekti;

– Her türlü evrak, belge ve eşyaya el koyabilecekti;

– Komisyon kararlarına karşı gelenler bir yıldan üç yıla kadar hapisle cezalandırılacaklar, bu kararların icra ve infazında ihmali görülenler altı yıldan üç yıla kadar hapsedileceklerdi;

– Tahkikatla ilgili olayları açıklayanlar altı aydan bir yıla kadar hapisle cezalandırılacaklardı;

– Komisyon kararlarına kimse itiraz edemeyecekti."

Olayların gelişiminden duyulan kaygıyı Cumhuriyet gazetesi başyazarı Nadir Nadi şöyle dile getiriyordu (27 Nisan 1960):

"Ey Ulu Tanrım, nereden kalktık, nereye geldik? Tek parti rejimine son verecektik, yurdumuz hürriyet güneşi ile ışıl ışıl parlayacaktı. İnsan hakları bütün heybetiyle yürürlüğe konacaktı. Düşüncelerinden ötürü hiçbir vatandaşın kılına zarar gelmeyecekti. İdare tarafsız olacaktı. Her-

kese eşit muamele yapılacaktı. Yargıçların güvenliği daha sağlam hale getirilecekti. Serbest ve dürüst seçimlerle kurulan çok partili Meclis, Anayasa'nın ışığı altında icra organını rahatça denetleyecekti. Basın, Türkiye'deki hürriyet rejimini lekesiz bir ayna gibi dünyaya yansıtacaktı...

... Bugün Büyük Millet Meclisi'nde görüşülecek kanun teklifi kabul edildiği takdirde, artık Türkiye'de bir hürriyet rejiminin göstermelik kabilinden olsun yürürlükte bulunduğunu, ne içeride ne dışarıda kimseye kabul ettiremeyeceğiz. Büyük Millet Meclisi tarafından soruşturma komisyonuna tanınması istenen yetkiler, Anayasa'nın vatandaşlara sağladığı hak ve hürriyetleri tamamen ortadan kaldıracak kuvvettedir. Komisyon, dilediği kimseyi dilediği gibi sorguya çekecek, evlerde, bürolarda araştırmalar yapacak, her türlü evrak, vesaik ve eşyayı zaptedebilecek, vatandaşlara ceza verebilecek, gazeteleri toplatabilecek, hatta matbaaları kapatabilecektir. Komisyonun bu tasarruflarına karşı vatandaşa hiçbir itiraz hakkı tanınmamaktadır.

İtiraf etmeli ki bu şartlar altında bir hukuk rejiminin himayesi altında yaşadığımızı iddia etmek güç olacaktır. Ama buna rağmen iktidar sorumluları ne kendilerini, ne de yurdumuzu özlenen huzura kavuşturamayacaklardır. Hukuka ve adalete sırt çevirenleri bekleyen akıbet önünde sonunda hüsrandır. Hukukun olmadığı yerde jungle (orman) rejimi hüküm sürer. Haklı haksızı değil, kuvvetli zayıfı yener. Böyle bir anlayış ise insan tabiatine aykırıdır; uzun zaman payidar olamaz."

Yasanın çıkmasından sonra, özellikle İstanbul ve Ankara'da gösteriler başladı ve çığ gibi büyüdü. 27 Nisan akşamı öğrenciler İstanbul'daki tüm öğrenci yurtlarını dolaşarak şu duyuruyu yaptılar: "Yarın sabah saat 7'de Üniversite bahçesinde, Atatürk anıtının çevresinde toplanılacak." 28 Nisan sabahından itibaren gençler ve bazı aydınlar Beyazıt'taki merkez binanın bahçesinde toplanmaya başladılar. Bu arada polis toplanmayı engellemek için copla, silahla kalabalığın arasına girdi. Bazı öğrenciler gözaltına alındı, hatta rektörün bile alnından yaralanması, düşmesi, son-

ra da emniyet müdürlüğüne götürülmesi infiali daha da artırdı. İstanbul'daki olaylar İçişleri Bakanlığı teleksine şöyle yansıyordu:

"... Öğrenciler arka yoldan Süleymaniye'ye çıktı... Oradan Beyazıt'a geliyor... Meydanda kalabalık büyüyor... Üzerlerine giden atlı polise taşla karşılık veriyorlar... Polis ateş açtı... Bir kısım öğrenci vilayete doğru yürüyor... Barikatı aşamayınca Eminönü'ne saptılar... Köprüleri açtık..."

Gösterinin bu noktasında hükümet saat 15'te sıkıyönetim ilan etti. Sıkıyönetim kumandanları olarak Ankara'da Korgeneral Namık Argüç, İstanbul'da da Orgeneral Fahri Özdilek atandı.

Gösteriler 29 Nisan'da Ankara'ya da sıçradı. Namık Argüç SBF'de ateş açma emrini verdi; fakülte duvarları kurşunlarla delik deşik oldu. İstanbul'da ise öğrenci, üniversite bahçesinde kuşatılmış bir halde bekliyordu. O Nisan gecesini Abdi İpekçi şöyle anlatmaktadır: "29 Nisan gecesi İstanbulluların tüylerini ürperten, gözlerini yaşartan bir gece olmuştu. Kız-erkek binlerce üniversiteli, sabahtan beri Atatürk anıtının etrafında kenetlenmiş, aç susuz bekliyordu. Baskılar, tehditler, zorlamalar ve üzerlerine sıkılan sular onları dağıtamıyordu. Güneş batarken binlerce ağızdan çıkan yanık bir türkünün nağmeleri Beyazıt meydanını doldurmaktaydı:

"Olur mu böyle olur mu
Kardeş kardeşi vurur mu
Kahrolası diktatörler
Bu dünya size kalır mı?"

Bu yanık türkü, bütün bir Mayıs ayı süresince gösterilerin sembol marşı olmuştu.

İstanbul'da 2 Mayıs'ta NATO Bakanlar Konseyi toplantısı yapılacaktı. Bu toplantının yeri Şehzadebaşı'ndaki Belediye Sarayı idi. Gösterilerin o gün de yapılmaması için tüm İstanbul'da 2 Mayıs'ta sokağa çıkma yasağı kondu. Ne

var ki semtin ara sokaklarına sızmış ve gizlenmiş olan gençler, NATO ülkelerinin Bakanları toplantıya gelirken birden ortaya çıkarak "Hürriyet", "Kahrolsun Diktatörler" diye bağırmaya başladılar. O günün olağanüstü koşullarına göre çok cüretkâr bir gösteriydi bu. Yayın yasaklarına karşın ülke içersindeki yankısı da büyük oldu.

Ankara'da hemen her akşam üstü gençler ve halk Sıhhiye-Kızılay arasındaki bulvarda toplanıyor, fırsatını bulunca da korsan gösterilerde bulunuyorlardı. Bu gösterilerden biri de "555 K" diye bilinendir.

Bir gün önceden, fısıltı gazetesiyle "555 K" parolası yayıldı. Bu parola "5. ayın (Mayıs), 5. günü, saat 5'te Kızılay'da" cümlelerinin kısaltılmış şekliydi. Denilen saatte Kızılay'da toplananlar, bilinen türkünün eşliğinde gösteriye başladığında oradan geçmekte olan Başbakan Menderes arabasından inerek, kalabalığa "Öldürün beni" diye bağırdı. Çıkan karışıklıktan, bir gazetecinin arabasıyla uzaklaştırılan Menderes'in sinirlerinin ve moralinin çok bozuk olduğu görülüyordu. 21 Mayıs günü de Harp Okulu öğrencileri Atatürk bulvarında bir yürüyüş yaptı. Artık DP iktidarının sona doğru gittiği belli oluyordu. Daha sonraki bölümlerde ele alacağımız ordu içindeki darbe hazırlıkları da olgunlaşıyordu. Nihayet 27 Mayıs'ta sabahın ilk saatlerinde Silahlı Kuvvetler yönetime el koyduklarını açıkladı. İlk açıklama 4.36'da İstanbul Radyosu'ndan yapıldı. Açıklamada şöyle deniyordu:

"Dikkat... Dikkat... Burası İstanbul Radyosu...

Büyük Türk Milleti,

1. Silahlı Kuvvetlerimiz İstanbul, Ankara, Eskişehir ve diğer büyük merkezlerde 27 Mayıs saat 03.00'den itibaren idareyi ele almıştır.

2. Bütün vatandaşlarımızın ve emniyet kuvvetlerinin Silahlı Kuvvetlerle yakın işbirliği sayesinde bu harekât hiçbir can kaybı olmadan başarılmıştır.

3. İstanbul'da ikinci bir tebliğe kadar, Silahlı Kuvvetler mensupları hariç, sokağa çıkma yasağı konulmuştur.

4. Vatandaşlarımızın Silahlı Kuvvetlerin vazifelerini kolaylaştırmalarını ve milletçe ümit edilen demokratik rejimin kısa zamanda tesisine yardımcı olunmasını rica ederiz.

Silahlı Kuvvetler

Daha sonra da Ankara Radyosu'ndan şu anons yapıldı:

"Dikkat... Dikkat... Muhterem vatandaşlar, radyolarınızın başına geçiniz. Güvendiğiniz Silahlı Kuvvetlerinizin sesi bir dakika sonra size hitap edecektir..."

Bu anonstan sonra Türkeş'in okuduğu bildiri şöyle başlıyordu:

"Bugün demokrasimizin içine düştüğü buhran ve son müessif hadiseler dolayısıyla ve kardeş kavgasına meydan vermemek maksadıyla Türk Silahlı Kuvvetleri memleketin idaresine el koymuştur..."

Bildiride, İstanbul bildirisi gibi halkın alınan tedbirlere uyması üzerinde duruluyordu. Okunan metnin en ilginç noktası "NATO ve CENTO"ya bağlılığın vurgulanmasıydı. Böylece Türkiye'nin dış politikadaki çizgisinin değişmeyeceğinin altı çiziliyordu.

DEMOKRASİNİN NERESİNE GELDİK?

1950-1960 dönemi demokratikleşme açısından ele geçirilmiş büyük bir fırsattı ve ne yazık ki ele geçirilen bu fırsat kaçırılmıştır. 1908'den bu yana ilk kez sivil diye nitelenebilecek bir iktidar gelmiş ve bu iktidar, muhalefet yıllarında seçim meydanlarında vaat ettiği demokratik kuralları, kurumları yaşama geçirememiştir. İlk DP hükümeti kurulduğu zaman, programda yer alan antidemokratik yasalar ayıklanmamış, aksine kısa sürede bu yasalara sığınılarak daha despotik bir devlet yapısına ulaşılmaya çalışılmıştır. Basın yasası eskileri aratır hale geldiği gibi, işçilere grev hakkı verilmemiş, nihayet 1958'den sonra muhalefet partilerinin faaliyetleri bile kısıtlanmaya çalışılmıştır. O dönemde ülkeye yerleştirilmek istenen demokrasi anlayışına iki

öğe egemendir: Dört yılda bir seçim yapmak ve seçimde çoğunluğu kazanan partinin kayıtsız şartsız egemenliği. Bu egemenlik görünüşte halk adına kullanılıyordu, ama Dr. Şefik Hüsnü'nün Cumhuriyet'in ilanı günlerinde yayımladığı bir makalede ileri sürdüğü gibi, taçsız bir krallık benzeri yapıdaydı (Maurice Duverger de aynı olguya parmak basmıştır). Özetlersek, bu dönemde demokratik kurum ve kurallar tam anlamıyla kurulamamış, yerleştirilememiştir. Bunun uzantılarını şöyle sıralayabiliriz:

i. Sol düşünce ve siyasete kapalılık: II. Meşrutiyet'in ilanından günümüze kadar, Türkiye sol düşünceye ve sol siyasete özenle kapalı tutulmuştur. İştirakçi Hilmi'nin, Dr. Refik Nevzat'ın oluşturdukları örgütlerden itibaren hiçbir sol nitelikli (gerçek anlamda) siyasal parti, örgüt, dernek yaşatılmamıştır.

DP döneminde bu, daha da belirgin hale gelmiştir. 1950'de keskinleşen soğuk savaş, Kore savaşı ve ABD ile yandaşlarının safında yer alma, bu durumun temel nedenleridir. O yıllarda Rus salatasının adının Amerikan salatası olarak değiştirilmesi bile bunun tipik bir örneğidir. Sonuçta sosyalist ve sosyal demokrat siyaset bile komünizm ile eşdeğer tutulmuştur. Barış özlemleri suçlanmıştır. Melih Cevdet, Orhan Veli gibi şair ve yazarların yapıtları yasaklanmıştır. Toplumdan, insandan, barıştan yana her düşünce "Moskova'ya, Moskova'ya" çığlıkları ile reddedilmiştir. Oysa sola kapalı bir demokrasi düşünülemez. Ayrıca bu kapalılık zıddını da beraber getirir ve besler. Radikal sağın, kökten dinciliğin güçlenmesi bundandır.

ii. Düşüncede çoğulculuk reddedilince, basın özgürlüğünden de söz etmek mümkün olmayacaktır. Önce sol düşünceye yönelik dergilerin kapatılması ve cezalandırılmasıyla başlayan hareket, kısa sürede diğer muhalif basına da sıçramıştır. Özellikle 1950-1960 döneminin ikinci yarısında basın özgürlüğü adeta rafa kaldırılmıştı.

iii. Örgütlenme özgürlüğünden de söz etmek mümkün değildi. Dernek kurma hakkı kâğıt üzerinde kalmıştır.

Barışseverler, İlerici Gençler Derneği vb'lerinin kapatılması, cezalandırılması bunun tipik bir örneğidir. Devletin denetiminde iki öğrenci derneğine izin vardır. Bunlar Türkiye Talebe Federasyonu ve Milli Türk Talebe Birliği'dir. Hem iktidar hem de muhalefet bu dernekleri denetim altına almak için büyük çaba sarf etmekteydiler. Bunların dışında Avrupa Birliği'yle ilintili olan Türkiye Milli Gençlik teşkilatından da söz edilebilir. Gençlik örgütlerinin dışında mesleki kuruluşlar da iktidarın denetimi altındaydı.

iv. Temel insan hakları kâğıt üzerinde kalmıştı. Düşünce özgürlüğü, can ve mal güvencesi (mülkiyet hakkının saklılığı dışında) belirli kurallara bağlı değildi. Anayasa bunlardan söz etmekteyse de, güvenceleri yasalarla sağlanmamıştı. Temel insan hakları sorunu Türkiye'de her zaman gündemde kalmıştır. Özellikle son yıllarda insan hakları ihlalleri toplumun önde gelen sorunudur.

v. İşçiler ve sendikaları her zaman olduğu gibi baskı altındadır. Bu dönemde Türk-İş Konfederasyonu'nun kurulması, atılan tek somut adımdır. Ne var ki 1950'li yıllarda Türkiye'deki sendikacılık hareketi üzerine ABD gölgesi düşmüştür. Söz konusu yıllar içerisinde birçok sendikacı ekonomik-teknik yardım olanaklarından yararlanarak ABD'de eğitim görmüştür. Sendikacılık anlayışına ücret politikası egemendir. DP iktidarı da bir oranda uyguladığı politika ile kamu kesimi işçilerini kendi yanında tutmayı sürdürüyordu. Sendikaların grev, toplu pazarlık, toplu iş sözleşmesi yapma hakkı bulunmuyordu. Emekçilerin kitle ve sınıf sendikacılığı ilkesi doğrultusunda bilinçlendirilmesine izin yoktu. Evrensel bir gün olan 1 Mayıs, bahar bayramıydı ve işçi bayramı olarak yıllardır kutlanamıyordu. Bunun da ötesinde, her yıl 1 Mayıs yaklaşırken sol düşünceli işçiler, aydınlar geçici olarak gözaltına alınıyorlardı. Böylece Türkiye'de işçi sayısı artarken, bunların örgütlü özgürlüğü kısıtlanmış, bir anlamda olanaksız hale getirilmişti.

vi. 1950-1960 dönemi, Türkiye'nin ekonomiden askeri alana kadar her yönüyle dışa bağımlılığının arttığı bir

dönemdir. NATO'ya giriş, onun da ötesinde ABD ile olan ikili anlaşmalar, yakın ilişkiler bu bağımlılığın göstergesidir. Nitekim 1960'lı yılların başında Sovyetlerin Küba'da konuşlandırılmış füzeleriyle ilgili kriz patlak verince, Türkiye'de konuşlandırılmış ABD füzelerinin pazarlık konusu yapılması ve kaldırılması bağımlılığın bir başka örneğidir. ABD ve NATO ile olan bu ilişkiler demokrasimizi de yaralamış, ABD örneği iki merkez partili bir yörüngeye oturtmuştur. Unutulmamalı ki Franko'nun İspanya'sı, Salazar'ın Portekiz'i gibi faşist ülkeler de NATO üyesiydiler.

vii. Çoğulcu ve katılımcı bir yapı bu dönemde yaşama geçirilememiştir. Halk ülke yönetiminde, sadece seçimden seçime biçimsel olarak söz sahibi olabiliyordu. Politikacılar halka popülist bir tutumla yaklaşıyorlar, ona şirin görünüyorlar, yüzeysel de olsa birkaç sorununu çözme uğraşına girişiyorlardı, ama son tahlilde kendi sınıfsal çıkarları doğrultusunda karar veriyorlardı. Katılım sözde kalıyordu. Çoğulculuk ise biraz önce değindiğimiz kısıtlayıcı yaklaşımlar yüzünden söz konusu bile olamıyordu.

İki büyük parti arasındaki ilişkilerse, eskilerin deyimiyle "hasmane" diye nitelenebilirdi. Bu iki partinin dünya görüşleri açısından birbirlerinden pek farkı yoktu. Önceleri bir fark olarak ortaya konan özel girişimcilik-devletçilik ayırımı bile, DP'nin uygulamaları nedeniyle ortadan kalkmıştı. Bu iki partiyi de merkez sağ olarak tanımlayabiliriz. CHP içerisinde çok az da olsa bazı ilerici unsurların yer almasına karşın, DP'de faşist diyebileceğimiz unsurlarla İslami yaklaşıma sahip bir tutucu çoğunluk bulunmaktaydı. İki parti, deyim yerindeyse sadece bir sen-ben kavgasına tutuşmuşlardı. CHP'de 1957'den sonra demokratikleşme doğrultusunda bazı somut öneriler gündeme gelmişti. Ne var ki, tek parti yönetiminin acı ve olumsuz anıları, CHP'nin önerilerinin halk tarafından değerlendirilmesini engelliyordu.

viii. Ekonomide altyapıya yönelik yatırımlara karşın temel sıkıntılar devam ediyordu. Bu sıkıntıların pahalılık,

işsizlik, gelir dağılımının bozukluğu gibi birkaç noktada odaklaştığını görmekteyiz. Ekonomideki çözümsüzlük iktidarı daha da hırçınlaştırıyordu. Muhalefet de bu noktayı işlerken sadece eleştiriyor, köklü bir çözüm önerisi getiremiyordu. Bu kısır döngü, demokrasinin yerleşmesini engelleyen öğelerin başında geliyordu.

II. BÖLÜM

27 Mayıs'tan 12 Mart 1971 Darbesine

27 MAYIS DARBESİ

27 Mayıs sabahı Türkiye, radyoda yayımlanan marşlar ve Silahlı Kuvvetlerin yönetime el koyduğu anonsuyla uyandı. Darbe, en yüksek rütbelisi albay olmak üzere, bir grup subay tarafından planlanmıştı. Lider olarak Kara Kuvvetleri Kumandanı Org. Cemal Gürsel belirlenmiş, bu durum kendisine "lisan-ı münasiple" bildirilmişti. Ne var ki, Cemal Gürsel'in izine ayrılarak İzmir'e gitmesi, genç subayları zor duruma düşürdü. Harekât bir kez ertelendikten sonra, 27 Mayıs sabahı erken saatlerde, fazla bir mukavemetle karşılaşılmadan gerçekleştirilmişti. Sabahın ilk saatlerinde Cumhurbaşkanı Celal Bayar, TBMM Başkanı Refik Koraltan, İçişleri Bakanı Namık Gedik başta olmak üzere DP milletvekilleri gözaltına alınarak Harp Okulu binasına götürüldüler. Menderes ise o gece (26 Mayıs) Eskişehir'de bulunuyordu. Sabahın ilk saatlerinde Ankara'da bir hareketin olduğunu öğrenerek Kütahya üzerinden Ege illerine doğru kaçma girişiminde bulundu. Kütahya'da durdurula-

rak bir uçakla Ankara'ya getirildi. Böylece darbenin ilk aşamasında başarıya ulaşılmıştı.

Darbeyi gerçekleştirenlerin, önceki bölümde de değindiğimiz ilk bildirilerinde üzerinde ısrarla durdukları iki nokta vardı. Bunları şöyle özetlemek mümkündür:

1. Türk Silahlı Kuvvetleri, ülkede bir kardeş kavgasını engellemek için yönetime el koymuş bulunmaktadır,

2. Türkiye, dış politikası açısından NATO'ya ve CENTO'ya bağlıdır.

Radyodaki ilk anonsla birlikte sokağa çıkma yasağı da ilan edilmişti. Başlangıçta darbenin kimler tarafından yapıldığı konusunda tam bir belirsizlik hâkimdi. Darbenin lideri olan Orgeneral Cemal Gürsel, öğle saatlerinde İzmir'den bir askeri uçakla Ankara'ya geldi ve radyodan bir konuşma yaptı. Konuşmasında önemle şu noktayı vurguladı: "Asla diktatör olmayacağım."

27 Mayıs günü akşama doğru sokağa çıkma yasağı kısa bir süre için kaldırıldı. Bu sırada Kızılay Meydanı ile Atatürk Bulvarı'nı dolduran halk, asker lehine ve düşürülen iktidarın aleyhine sloganlar atıyorlardı. Basın üzerine konan yasakların kalkması üzerine bütün gazeteler akşam baskılarını büyük manşetlerle yayımladılar. O günlerin en önemli belgileri olan "Ordu Gençlik El Ele" ya da "Ordu Millet El Ele," gazetelerin birinci sayfalarında yer almaktaydı. Gazetelerde yayımlanan yazılara bir örnek olarak Nadir Nadi'nin 28 Mayıs'ta "Cumhuriyet"teki makalesinden alıntılar yaptık. Yazının başlığı "Dönüm Noktası" adını taşıyordu.

"Türk milleti dünden beri tarihin yeni bir dönüm noktasına ulaştı...

... 27 Nisan 1960 günü TBMM'nde geçen olaylardan sonra genç demokrasimizin soysuzlaşması korkunç bir şekil almış, vatandaşları birbirine kırdıracak kanlı boğuşma ihtimalleri bütün dehşeti ile ufukta belirmişti...

... Böylece rakip bir siyasi partiden davacı görünen iktidar, aynı zamanda hakim rolünü de üzerine almak istediğini açığa vurmuş oluyordu. Böylesine hukuk dışı bir du-

rum memleketi nereye götürecekti? Milletin yegane ve hakiki temsilcisi bildiğimiz TBMM çalışmalarını arka arkaya çıkardığı yayın yasaklarıyla milletten saklamakla, bu komisyon ve ona bu yetkileri veya direktifleri verenler, gerçekte fiilen ve hukuken bir hükümet darbesi yapmış olmuyorlar mıydı?

Bu karanlık ve karışık durum 27 Nisan'dan 27 Mayıs'a kadar günü gününe tam bir ay sürdü. Millet, kendini temsil eden vekillerinin düşünce ve davranışlarını öğrenmek hakkından yoksun bırakılıyordu. İktidarın şiddetli hücumlarına hedef olan siyasal şahsiyetlere kendilerini savunma imkânı verilmiyordu. En ilkel hukuk prensiplerine sırt çevrilmiş, demokratik düzen çatır çatır temellerine kadar yıkılır hale gelmişti...

... Milletimizin gözbebeği kahraman ordumuzun yaptığı ilk hamlenin vatandaş kanı dökülmeksizin başarılması bize iyi yarınlar müjdeleyen bir talih eseridir... Yaşasın Türk Milleti. Yaşasın onun kahraman ve şerefli ordusu."

İlk bildirilerde "Silahlı Kuvvetler" imzası bulunurken, daha sonra yayımlanan bildirilerde "Milli Birlik Komitesi" imzası yer almaya başlamıştı. Ne var ki, bu komitede kimlerin bulunduğu geçici anayasanın ilanına kadar bilinmeyecekti. "Milli Birlik Komitesi" ilk olarak geçici anayasayı hazırlamak amacıyla bir profesörler grubunu Ankara'ya çağırdı. Çağrılanlar şunlardı: Sıddık Sami Onar, Naci Şensoy, Hüseyin Nail Kubalı, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Ragıp Sarıca, Tarık Zafer Tunaya, İsmet Giritli, Muammer Raşit Sevig. Profesörler, Komite toplantılarının yapıldığı Askeri Şûra salonuna alındılar. Toplantıyı açan Cemal Gürsel şunları söyledi:

"Biz üniversiteye inanıyoruz. Yalnız inanmıyoruz, iman ediyoruz. Sizi çağırmamızın sebebi şudur: Bize derhal yeni bir anayasa yapın. Bunu en kısa zamanda başarmanızı bilhassa rica edeceğim. Zira biz üç ay içinde seçimlere gidip iktidarı sivil idareye bırakmak kararındayız. (Bu temenni gerçekleşememiştir.) Hazırlayacağınız Anayasanın muhtevası hususunda size hiç bir tesirde bulunmak iste-

miyoruz. Yalnız şu kadarını söylemek isterim: Öyle bir anayasa yapın ki, bir daha ihlali mümkün olmasın, dinin istismarına imkân bırakmasın. Şahsen ikinci bir Meclisin, bir Ayan Meclisinin kurulmasında da fayda görmekteyim." Bu toplantıda Sıddık Sami Onar, kısa sürede bir hükümetin kurulmasını önerdi. Nitekim bir iki gün içerisinde büyük çoğunluğu sivillerden oluşan bir hükümet atanmıştır. Profesörlerden komitenin bir ricası da, hemen ertesi günü için ihtilalin (doğru deyim darbedir) meşruiyetini bilimsel olarak açıklayan bir bildirinin hazırlanması olmuştur. Bu bildirinin dikkati çeken temel noktaları şöyleydi:

"Bugün içinde bulunduğumuz durumu adi ve siyasi bir hükümet darbesi saymak doğru değildir. Devlet, hukuk, adalet, ahlâk, amme menfaatı ve amme hizmeti fikrini temsil etmesi ve âmme haklarını koruması gereken siyasi kudret maateessüf aylardan, hatta senelerden beri bu mahiyetini kaybetmiş, şahsi nüfuz ve ihtiraslarla zümre menfaatını temsil eden maddi bir kuvvet haline gelmiştir. Herşeyden evvel hukuka bağlı sosyal bir kuvvet olması lazım gelen Devlet kudreti, bu ihtiras ve nüfuzun tahakkuku vasıtası haline getirilmiştir. Bunun içindir ki, siyasi kudret asıl Devlet kudreti olan ordusu ile adliyesi ve baroları ile vazifesine bağlılık göstermek isteyen memurları ile üniversiteleri ile umumi efkârın mümessili olan basını ve öteki sosyal müessese ve kuvvetleri ile her türlü manevi bağlantısını kaybederek, Devletin öz ve ana müesseselerine ve Türkiye'nin dünya devletler camiasında medeni bir Devlet olarak lâyık olduğu yeri muhafaza etmesi bakımından olağanüstü değer ve ehemmiyette olan Atatürk inkılâplarına karşı düşman durumuna düşmüştür...

... Bir hükümetin meşruiyeti sadece menşeinde, yani iktidara gelişinde değil iktidarda da kendisini bu mevkiye getiren Anayasaya riayeti ve millet efkârı, ordu, kaza ve ilim müesseseleri gibi müesseselerle işbirliği yaparak hukuk nizamı içinde yaşaması ile ve devamı ile mümkündü. Halbuki hükümet ve siyasi iktidar bir taraftan Anayasa'ya tamamen aykırı kanunlar çıkarmış ve bunlara dayanmak

suretiyle Anayasa'yı ihlal etmiştir. Kanunsuz icraatta bulunmuştur. Diğer taraftan, hükümetin bir müvazene, sükun ve huzur âmili olması gerekli olduğu halde, hükümet, devlet müesseselerini, politik ve sosyal müesseseleri ve hatta bunların içinde yaşayan insanları birbirine düşürmek, halka ve dış aleme karşı bunları kötüleyerek bir anarşi haline getirmek suretiyle meşruiyetini de kaybetmiştir...

... Milli Birlik Komitesi hareketini, yani Devlet müessese ve kuvvetlerinin idareyi ele almasını bu mecburiyetin, yani Devlet nimazını bozan, halkı birbirine düşürerek anarşiye yol açan, sosyal müesseseleri işleyemez hale koyan ve bu müesseselerin dayandığı ahlâk temellerini yok etmeye çalışan fiili bir durumu önleyerek meşru ve sosyal nizamı tekrar kurmak ihtiyacının bir neticesi sayıyoruz."

Bildirinin –buna bir anlamda profesörler fetvası da diyebiliriz– altında şu imzalar bulunmaktaydı: Prof. Sıddık Sami Onar, Prof. Naci Şensoy, Prof. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Prof. Hüseyin Nail Kubalı, Prof. Ragıp Sarıca, Prof. Tarık Zafer Tunaya, doçent İsmet Giritli. Komisyonun başkanlığını Sıddık Sami Onar yapmıştır.

Bu bildirinin yayımlanmasından sonra hükümet ilan edilmiştir. Bu hükümet şu kişilerden oluşmaktaydı: Başbakan ve Milli Savunma Bakanı: Cemal Gürsel, Devlet Bakanı: Amil Artus, Devlet Bakanı: Şefik İnan, Adalet Bakanı: Abdullah Gözübüyük, İçişleri Bakanı: Muharrem İhsan Kızıloğlu, Dışişleri Bakanı: Selim Sarper (önce Fahri Korutürk olarak bildirilmişti), Maliye Bakanı: Ekrem Alican, Milli Eğitim Bakanı: Fehmi Yavuz, Bayındırlık Bakanı: Daniş Koper, Ticaret Bakanı: Cihat İren, Sağlık Bakanı: Nusret Karasu, Gümrük ve Tekel Bakanı: Fethi Aşkın, Tarım Bakanı: Feridun Üstün, Ulaştırma Bakanı: Sıtkı Ulay, Çalışma Bakanı: Cahit Talas, Sanayi Bakanı: Muhtar Uluer, Basın Yayın ve Turizm Bakanı: Zühtü Tarhan, İmar ve İskân Bakanı: Orhan Kubat. Bu kabine daha sonraları değişikliğe uğrayacaktır.

Darbeden sonra ilk trajik olay, eski İçişleri Bakanı Namık Gedik'in intiharıdır. Gedik Harp Okulu'na götürül-

dükten sonra büyük bir bunalım içine girmişti. Çevresindekilere sürekli olarak "Beni götürecekler, beni linç edecekler, şerefimle oynayacaklar" diyordu. İntiharı ise şöyle olmuştur: "O gece Gedik uyuyabilmek için üç Equanil ve bir Lüminal aldı. Oda arkadaşı Ethem Menderes arkadaşının artık teskin olacağı ümidiyle uykuya daldı. Saat 03.00'e geliyordu. Bu sırada tuvalete gitmek üzere Gedik'in odasının önünden geçen Ahmet Salih Korur, açık bırakılmış kapıdan içerde Gedik'in saçları karmakarışık, gözleri dalgın ve kendi ifadesiyle 'Kriminolojideki tipik intihara kararlı adam haletinde görmüştü'. Korur helada işini bitirip dönerken bir şangırtı sesiyle ürkmüş kalmıştı. O sırada uyanmış olan Ethem Menderes, Namık Gedik'i karyolası üzerinde ayakta bulmuş ve ne olduğunu anlamamış, Gedik'in 'Ya Allah...' diye haykırarak kendini pencereden dışarı fırlattığını görmüştü. Ethem Menderes, Namık diye bağırmış, fakat geç kalmıştı. Gedik camdan uçup gitmişti." (Abdi İpekçi, Ömer Sami Coşar)

Komisyonun hazırladığı geçici anayasa, 12 Haziran 1960'ta resmi gazetede yayımlanarak yürürlüğe girdi. Daha sonra 12 Ağustos'ta kabul edilen 55 sayılı yasayla anayasadaki geçici sıfatı kaldırılmıştır. Geçici anayasa dört bölüm ve 27 maddeden oluşuyordu. Birinci bölüm genel hükümler, ikinci bölüm Milli Birlik Komitesi, üçüncü bölüm Devlet Başkanı, dördüncü bölüm Bakanlar Kurulu'nu tanımlayan, görev ve yetkilerini belirleyen maddelerden meydana geliyordu.

Geçici anayasanın hükümlerinden ilgi çekenler şöyle sıralanabilir:

– "Milli Birlik Komitesi, yeni anayasa ve seçim kanunu, demokratik usullere göre kabul edilip buna göre en kısa zamanda yapılacak genel seçimlerle yeniden kurulacak olan TBMM'ne iktidarı devredeceği tarihe kadar Türk Milleti adına hakimiyet hakkını kullanır." (Madde 1)

– "Milli Birlik Komitesi, Bakanları her vakit denetleyebilir ve görevinden çıkarabilir." (Madde 4)

– "Sâkıt Reisicumhur ile Başvekil ve vekilleri ve eski iktidar mensuplarını ve bunların suçlarına iştirak edenleri yargılamak üzere bir 'Yüksek Adalet Divanı' kurulur." (Madde 6)

– "Sanıkların sorumluluklarını araştırmak ve haklarında son tahkikat açılarak Yüksek Adalet Divanı'na verilmeleri gerekip gerekmediğine karar vermek üzere bir 'Yüksek Soruşturma Kurulu' teşkil olunur." (Madde 6)

– "Milli Birlik Komitesi genel seçimlerle kurulacak TBMM'nin görevine başlaması ile hukuki varlığını kaybeder ve kendiliğinden dağılmış olur." (Madde 8)

– "Milli Birlik Komitesi'nin Başkanı aynı zamanda Devletin ve Bakanlar Kurulu'nun başkanıdır." (Madde 17)

– "Bakanlar Kurulu, Milli Birlik Komitesi üyelerinden veya 27 Mayıs 1960 tarihinde herhangi bir siyasi partiye kayıtlı olmayan vatandaşlardan seçilir." (Madde 21)

– "Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun Devlet şeklinin Cumhuriyet olduğu hakkındaki birinci maddesinde değişiklik yapılması hiçbir suretle teklif dahi edilemez." (Madde 25)

Milli Birlik Komitesi'ni oluşturanların açıklanması konusu bir süre tartışılmıştır. Geçici anayasanın altındaki imzalarla üyelerin kimlikleri ortaya çıkmıştır. Komite üyeleri şu subaylardan oluşuyordu:

Başkan: Orgeneral Cemal Gürsel

Üyeler: Acuner Ekrem, Akkoyunlu Fazıl, Aksoylu Refet, Ataklı Mucip, Baştuğ İrfan, Baykal Rifat, Çelebi Emanullah, Er Ahmet, Erkanlı Orhan, Esin Numan, Gürsoytrak Suphi, Kabibay Orhan, Kaplan Kadri, Kaplan Mustafa, Karavelioğlu Kâmil, Karaman Suphi, Karan Muzaffer, Köksal Osman, Kuytak Fikret, Küçük Sami, Madanoğlu Cemal, Okan Sezai, Özdağ Muzaffer, Özdilek Fahri, Özgüneş Mehmet, Özkaya Şükran, Solmazer İrfan, Soyuyüce Şefik, Taşer Dündar, Tunçkanat Haydar, Türkeş Alpaslan, Ulay Sıtkı, Yıldız Ahmet, Yurdakuler Muzaffer.

Haziran ayının ortalarında, o güne kadar Harp Okulu'nda tutulan Celal Bayar, Menderes, milletvekilleri ve diğer zanlılar İstanbul'un açıklarında bulunan Yassıada'ya

nakledildiler. Yüksek Adalet Divanı da daha sonra onları bu adada yargıladı.

Milli Birlik Komitesi'nin, 1960 yazında aldığı iki karar büyük yankılar uyandırdı. Bu kararlardan ilki orduda yapılan geniş bir tasfiye hareketidir. Emekliye ayrılan 235 generalin isimleri 3 Ağustos'ta açıklandı. Diğer kademelerde ise, albayların % 80'i, yarbayların % 50'si, binbaşıların % 10'u emekliye ayrıldı. Emekli Kanunu'nda yapılan bir değişiklikle tasfiye edilenlerin işlemleri hemen tamamlanıyor, ikramiyeleri ödeniyordu. Emekliye ayrılanların adları 25 Ağustos'ta açıklandı. Böylece bir ay içerisinde 4000'i aşkın subay emekliye sevk edilmişti. Bu tasviye başarılı bir şekilde sonuçlandırıldı. Ne var ki olay uzun yıllar tartışıldı. Emekliler, "Eminsu" adlı bir dernek kurarak savaşımlarını sürdürdüler, fakat hiçbir olumlu sonuca ulaşamadılar. 1960 yazında alınan bir kararla Güneydoğu'daki elli beş toprak ağası (hepsi de Kürt) Batı illerine sürüldü. Diğer yandan 28 Ekim sabahı Resmi Gazete'de yüz kırk yedi öğretim üyesinin üniversiteden uzaklaştırıldığı kararı yayımlandı. Bu karar bir bomba gibi patladı. Üniversite öğretim üyelerinden öğrencilere kadar herkes infial içindeydi. Böyle bir tepkiyi beklemeyen Komite, üyelerinden bazılarını, basını ve üniversiteyi teskin etmek için İstanbul'a gönderdi. Fakat bir kere ok yaydan çıkmıştı, geriye dönüşü ise pek mümkün değildi. Böylece Komite'de reformcular diye bilinen radikal grup ilk yarasını almış bulunuyordu.

Milli Birlik Komitesi çeşitli eğilim ve düşüncelere sahip üyelerden oluşmuştu. Çalışmalar ilerledikçe bunlar arasında iki ayrı grup ortaya çıktı. Birinci grubun eğilimi, ülkede temel reformları ve yapısal değişimleri tamamlayıncaya kadar iktidarda kalmaktı. Diğer grup ise oluşturulacak bir Kurucu Meclis'in Anayasa'yı hazırlamasından sonra iktidarı seçimlerde kazanacak partiye devretmeyi düşünüyordu. Radikal diye nitelenebilecek olan birinci grupta Alparslan Türkeş, Orhan Erkanlı, Orhan Kabibay, Fazıl Akkoyunlu, Muzaffer Özdağ, Numan Esin ve arkadaşları bu-

lunmaktaydı. Bu grubun 147'ler olayında da etken olduğu söyleniyordu. Fakat asıl dikkatleri çeken Milli Birlik Komitesi'ne verilen "Ülkü ve Kültür Birliği" yasa tasarısıydı. Bu tasarı darbenin ilk günlerinde, Milli Birlik Komitesi'nin çalışmalarını halka tanıtmak amacıyla kurulan bir komite tarafından hazırlanmıştı. Bu komisyonun başında Albay Muhterem Seral bulunuyordu. Komisyonun böyle bir tasarı hazırlama emrini kimden aldığı bilinmiyor, fakat tasarı Milli Birlik Komitesi'ne Orhan Erkanlı, Numan Esin, Kadri Kaplan, Sami Küçük, Sezai Okan ve Şefik Soyuyüce'nin imzasıyla sunulmuştu. Tasarı basına açıklanınca kıyamet koptu. Devlet içinde devlet yaratma biçiminde sert eleştiriler alan tasarı Komite üyelerince de yeterli biçimde incelenmemişti. Hatta imza sahiplerinden Sami Küçük tasarının görüşülmeden geri alınıp, incelenmek üzere Bakanlıklara gönderilmesini ileri sürüyordu. Milli Birlik Komitesi'nden 14'lerin tasfiyesinden sonra, konu bir daha gündeme gelmemek üzere kapandı.

Tasarı hakkında Metin Toker şu bilgiyi vermektedir: "Tasarı Türkiye'de bir 'Ülkü ve Kültür Birliği Genel Başkanlığı' kuruyordu. Bu kuruluşla birlikte Milli Eğitim Bakanlığı kaldırılıp yerine bir 'Devlet Milli Eğitim Başkanlığı' oluşturuluyor, bu başkanlık ve onun yanında Diyanet İşleri Başkanlığı, Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü, 'Ülkü ve Kültür Birliği Genel Başkanlığı'na bağlanıyordu. Tasarının felsefesi Türkiye'nin kültürel kalkınmasının politika dışı ve partiler üstü bir örgüt eliyle gerçekleştirilmesiydi. Aslında devlet içinde bir devlet kuruluyordu ve bu, her türlü denetlemeden uzak bir paramiliter örgüt olacaktı. ...

... Genel Başkan, ancak ahlaki zaaf ve idari yetersizlik nedenlerinden biri ile ve kendisini seçen kurulun üçte iki oyuyla emekliye ayrılabilir...

... 15 kişilik seçim kurulunun 7 üyesi Ülkü ve Kültür Genel Başkanı'nın isteği üzerine atanan kişilerdir. (Birliğe bağlı daire genel başkanları) ... Bu durumda seçim kurulunun herhangi bir nedenle, 'ahlaki' ve 'idari' nedenlerle bile

genel başkanı düşürmeye yetecek üçte iki çoğunluğu sağlayabileceğini sanmak büyük bir safdillik olur.

Bu düşürülmez, dokunulmaz, denetlenmez genel başkan, bu hiçbir şekilde millet iradesini temsil etmeyen genel başkan, Bakanlar Kurulu'nun tabii üyesidir... Bu örgüte bağlı memurlar üzerinde, normal devlet cihazının ne idari, ne inzibati hiçbir yetkisi yoktur. Bu örgütün valiler yoluyla hükümetle hiçbir bağlantısı yoktur. Buna karşılık bütün devlet örgütü, valileriyle, kaymakamlarıyla, her türlü araç ve olanakları ile bu Ülkü ve Kültür Birliği'nin emrinde, hizmetindedir...

... Yani hükümet üstü, meclis üstü, millet ve devlet üstü bir örgüt ki, hiçbir şekilde dokunulmaz, denetlenmez bir örgüt ki, devletin, milletin, hatta dış Türklerin bütün yaptıklarını, Türk toplumunun bütün düşünce hayatını, dolayısıyla siyaset yaşamını denetimi altına almak iddiasındadır. Genel başkan hangi ideolojiye bağlanırsa, Türkiye'de ancak o ideoloji makbul ve meşru olacaktır."

Bu ilginç tasarı tüm boyutlarıyla faşist bir eğilimi yansıtıyordu. Komite'deki bölünmenin yaratabileceği tehlikelere en somut örnek bu tasarıydı. Diğer yandan "Kurucu Meclis" yasa tasarısının Komite'nin (bu yapıdan dolayı) 4/5'inin kabulüne mazhar olması olanaksızdı. Radikal grubun tasviyesi konusu Cemal Gürsel ve bazı Komite üyelerinin gündemine gelmişti. Nitekim MBK'nın 14 üyesi 12 Kasım'ı 13 Kasım'a bağlayan gece Gürsel'in imzaladığı bir emirle tasfiye edilmişler, bir-iki gün içinde de aileleriyle birlikte dış ülkelere elçilik müşaviri olarak gönderilmişlerdir. Cemal Gürsel'in imzaladığı tebligat aynen şöyleydi:

"Sayın Bay .....

1. Türk Silahlı Kuvvetleri adına millete verilen sözün yerine getirilmesinde uğranılan aksaklıklar ve güçlükler karşısında vaki istek üzerinde MBK'ni feshetmiş bulunuyorum.

2. Başarmış olduğunuz yüksek hizmete layık bir şekilde size verilecek olan dış görevi beklemenizi, bu müddet

içerisinde memleketin ve şahsınızın menfaatı bakımından evinizden dışarı çıkmamanızı ve ziyaretçi kabul etmemenizi, aksi takdirde hakkınızda 6 ve 25 numaralı kanun hükümlerinin tatbik edileceğini ve bugün (13 Kasım 1960) dan itibaren emekliliğe sevkedilmiş bulunduğunuzu bildiririm."

Bu on dört üye şunlardı: Türkeş, Kabibay, Erkanlı, Soyuyüce, Solmazer, Özdağ, Baykal, Akkoyunlu, Er, Taşer, Esin, Mustafa Kaplan, Karan ve Köseoğlu.

YASSIADA OLAYI

Milli Birlik Komitesi, başlangıçta gözaltına aldıkları eski iktidar mensuplarına yönelik nasıl bir yol takip edilmesi gerektiği konusunda ikircikliydi, bir karar veremiyordu. Geçici anayasayı hazırlayan profesörler, bu konuda geniş bir yargılama sürecinin başlatılması gereğine inanıyordu. Onlara göre bu yapılmadığı zaman ihtilalin meşruiyeti tartışılabilecekti. Bu gerekçeyle geçici anayasaya Soruşturma Kurulu ve Yüksek Adalet Divanı'nın kurulmasına ilişkin hükümleri koydular. Bu arada Anayasa'ya göre (1924 Anayasası'na) sorumsuz olan Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın yargılanabilmesi için bir karar metni de hazırlandı. 13 Temmuz 1960'ta yayımlanan bu kararın başlığı şöyleydi: "Sâkıt ve sabık Cumhurbaşkanının yüksek adalet divanında muhakeme edilmesine dair Milli Birlik Komitesi kararı." Uzun ve ayrıntılı bir gerekçeye dayanarak verilen kararda şu noktalar vurgulanmıştır:

"Yukarıda belirtilen hususlar sabık ve sâkıt Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Türk Ceza Kanunu'nun 125., 141/3. ve 149. maddelerinde yazılı suçlardan maada 146. maddedeki suçtan da itham edilmesi gerektiğini göstermektedir.

Gerçekten de Celal Bayar Meclisçe ve Hükümetçe alınmış olan ve neticede Anayasanın tağyir, tebdil ve ilgasına müncer olan tedbir, tertip, karar ve kanunların fiilen mürevvici olmuştur. Evvela Hükümeti teşkil eden şahıslar, bilâhare doğrudan doğruya veya onlar vasıtasıyla milletve-

killeri üzerinde nüfuz ve otoritesini kullanarak bu suçun işlenmesinde başlıca amil olmuştur...

... Bundan başka Cumhurbaşkanının tarafsız olması Anayasanın esas prensiplerinden biri olduğu halde sakıt cumhurbaşkanının müfrit bir parti lideri gibi hareket edip, Demokrat Parti'nin işaretini taşıyan bastonla seyahatlar yapmaktan çekinmeyerek seçim mücadelelerine Demokrat Parti lehine bilfiil iştirak etmesi...

... Yine Celal Bayar Anayasaya aykırı muhtelif tedbir, tertip, karar ve kanunların da kabul edilip mevkii fiile konulmasında ve binnetice anayasanın ihlal edilmesinde aynı şekilde âmil olmuştur."

Yüksek Adalet Divanı Başkanlığı'na Salim Başol, Başsavcılığa da Altay Egesel getirildi. Duruşmalara 14 Ekim 1960'ta başlanıldı. On bir ay süresince beş yüz seksen sekiz kişi yargılandı. Soruşturma dosyaları, ihbarların da etkisiyle bir hayli çoktu. Temel dava "Anayasanın ihlali" konusunda açıldı. Ne var ki bu temel davadan önce DP iktidarının itibarını zedelemek ve gözden düşürmek için önemli bir yanı olmayan yargılamalar yapıldı. Bunlardan üçü komik diyebileceğimiz davalardı. Örneğin Celal Bayar'a Afgan Kralı tarafından hediye edilen tazının Atatürk Orman Çiftliği'ne satılması, Menderes'in gayrımeşru çocuğunu öldürtmesi, Refik Koraltan'ın eşine bakmak için getirdiği Alman hemşire gibi kanıtlanamayan iddialardan oluşmaktaydı. Davalar sırasında Celal Bayar, Fatin Rüştü Zorlu gibi sanıklar çok metin davrandılar. Sonuçta Yüksek Adalet Divanı on beş kişi hakkında idam, otuz bir kişi hakkında müebbet hapis, dört yüz iki kişi hakkında da çeşitli cezalar verdi. Yüz otuz beş sanık beraat etmişti. Anayasayı ihlal suçundan idama mahkûm edilen on beş kişi şunlardı: Cumhurbaşkanı Celal Bayar, TBMM Başkanı Refik Koraltan, Başbakan Adnan Menderes, Maliye Bakanı Hasan Polatkan, Genelkurmay Başkanı Rüştü Erdelhun, Emin Kalafat, Agâh Erozan, Ahmet Hamdi Sancar, Nusret Kirişçioğlu, Zeki Erataman, Bahadır Dülger, Baha Akşit, İbrahim Kirazoğlu ve Osman Kavrakoğlu.

İdam kararları tüm yurtta şaşkınlık ve tepkiyle karşılandı. Yargılamaları radyolardan (Yassıada saatinde bu yargılamalar banttan yayımlanırdı) dinleyen yurttaşlar, verilen cezaları ağır bulmuşlardı. Tutuklu aileleri bu arada İsmet İnönü'ye başvurarak idam cezalarının affı için arabuluculuk yapmasını istediler. Başta Cemal Gürsel olmak üzere Milli Birlik Komitesi'nde de idam cezalarının uygulanmaması dğrultusunda bir eğilim belirmişti. Fakat ordu içinde adeta bir cunta çekirdeği gibi oluşan "Silahlı Kuvvetler Komitesi", başta Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay olmak üzere Milli Birlik Komitesi üzerinde baskı yaparak idam cezalarının infazını istedi. Bu baskılar sonucunda üç kişinin idam cezası Milli Birlik Komitesi tarafından onaylandı. Bunlar Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan'dı. Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan'ın cezaları 16 Eylül 1960'ta İmralı adasında infaz edildi. Adnan Menderes ise hasta olduğu için 17 Eylül'de aynı yerde idam edildi.

Yassıada davası, Terakkiperver ve İttihatçıların yargılandığı 1926 İstiklal Mahkemesi'nden sonra, Cumhuriyet tarihimizin ikinci siyasal soykırımı olarak nitelenebilir. Siyasi içerikli bu idamlar Türkiye'de yeni bir yolu açmıştır. Üç DP'linin idamı, etkileri günümüze kadar uzanan bir siyasi kan davası yaratmıştır. Sağdaki tutucu partiler sürekli olarak bu idamları sömürmüşler, nihayet 1990'lı yıllara girerken idam edilenlerin naaşları İmralı'dan alınarak İstanbul, Vatan caddesi girişinde hazırlanan anıt mezara konulmuştur. Böylece iade-i itibar etmeleri sağlanmıştır.

Siyasi davalar Osmanlı'dan günümüze Türkiye'nin gündeminde hep kalmıştır. Cumhuriyet tarihimiz de bu tür davalar ve idamlarla doludur. 27 Mayıs darbesinin açtığı kapıdan giren, 1961 Anayasası'yla kurumlaşan ordunun siyasal erke katılması sürecinde sola yönelik bu tip davalar hep açılmış, sayısız genç solcu idam edilmiştir. 12 Mart ve 12 Eylül darbeleri, bu darbeler sonunda kurulan yarı-askeri ve askeri cuntalar bu davaları daha da pekiştirmiştir. 1980 sonrasında kurulan DGM de siyasi baskıların bir başka aygıtı olmuştur. Düşünce üzerine kurulan bu baskılar, demokratik gelişmemizi de etkilemiş ve yozlaştırmıştır.

Yüksek Adalet Divanı'nın bu kararlarından sonra Milli Birlik Komitesi'nin de etkisi pek kalmamıştır. Ordu içerisinde kurulan, adeta bir gizli egemenlik odağı olan bir başka komite daha fazla söz sahibi olmaya başlamıştır.

KURUCU MECLİS VE YENİ ANAYASA

14'lerin tasfiyesinden sonra geriye kalan üyelerin oluşturdukları MBK (ki buna ikinci MBK diyoruz), Kurucu Meclis'le ilgili Turhan Fevzioğlu tarafından hazırlanan Kurucu Meclis Yasası'nı gündemine alarak, bazı değişikliklerle Aralık 1965'te kabul etti. Yasanın birinci maddesinde kurucu meclisin tanımı şöyle yapılmaktaydı: "Kurucu Meclis ... Milli Birlik Komitesi ile Demokratik Hukuk Devleti'nin kurulması yolunda ve mevcut şartlara uygun olarak milletin en geniş manasıyla temsil gayesini gözeten ve bu kanun hükümlerine göre kurulacak olan Temsilciler Meclisi'nden teşekkül eder."

Meclisin amaç ve görevleri ise şöyle sıralanmıştı:

– Yeni anayasa ile seçim kanununu en kısa zamanda tamamlamak.

– En geç 29 Ekim 1961 tarihinde iktidarı yeni seçilecek olan TBMM'ye devredinceye kadar yasama yetkisi ile yürütme organını denetleme yetkisini kullanmak.

Temsilciler Meclisi ise bir anlamda korporatif oluşumdu. Şu grupların temsilcilerinden oluşuyordu:

– Devlet Başkanı
– Milli Birlik Komitesi Üyeleri
– Bakanlar Kurulu Üyeleri
– İl temsilcileri
– Siyasi Parti temsilcileri (CHP ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi)
– Baroların temsilcileri
– Eski Muharipler Birliği temsilcileri
– Esnaf teşekkülleri temsilcileri
– Gençlik temsilcisi
– İşçi Sendikaları temsilcileri

- Odalar temsilcileri
- Öğretmen teşekkülleri temsilcileri
- Tarım teşekkülleri temsilcileri
- Üniversite temsilcileri
- Yargı organları temsilcileri

Temsilcilerin seçimi ise 13 Aralık 1960 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanan 158 sayılı yasaya göre yapılmıştır. Bu yasaya göre Devlet Başkanı on, Milli Birlik Komitesi kendi içerisinden on sekiz kişi seçecektir. İl temsilcilerinin sayısı yetmiş beştir. Parti temsilcileri ise CHP'den kırk dokuz, CKMP'den yirmi beş kişidir. Diğer grupların temsilcileri ise şöyledir: Altı Baro temsilcisi, on iki basın temsilcisi, iki eski muharip, altı esnaf temsilcisi, bir gençlik temsilcisi (Hüseyin Onur, İÜ Hukuk Fakültesi), altı İşçi sendikaları temsilcisi, on Oda temsilcisi, altı öğretmen temsilcisi, altı tarım teşekkülleri temsilcisi, on iki üniversite temsilcisi ve on iki yargı organları temsilcisi.

Kurucu Meclis'e CHP'nin gölgesi düşmüştü. Bunu Metin Toker kitabında şöyle anlatmaktadır:

"Aralık ayında MBK, Kurucu Meclis Yasası'nı Fevzioğlu tasarısı esasına göre kabul etti; o ayın sonunda üye seçimleri başladı. İllerden gelecek temsilciler için partili partisiz farkı kaldırılmış olduğundan, hemen her yerde seçimleri (bu seçimler bir seçim kurulu tarafından yapılıyordu ve bu kurullarda çoğunluk CHP'de idi) CHP adayları kazanıyordu. Gerçi yasaya göre CHP'nin kontenjanı 49 idi, ama birçok CHP ileri geleni illerden temsilci olarak kurucu meclise geliyorlardı. Örneğin Kemal Satır'la Kasım Gülek Adana, Muammer Aksoy Antalya, Şevket Adalan İzmir'de seçimleri kazandılar. İstanbul temsilci olarak dört CHP'liyi, daha doğrusu CHP listesinin dört üyesini, İlhami Sancar'ı, Şahap Gürler'i, Prof. Tunaya'yı ve Lütfi Engin'i kurucu meclise gönderdi. Bu durumda CHP'nin kurucu mecliste tam bir egemenlik (ve çoğunluk) sağlaması güç olmadı ..." İsmet Paşa kurucu mecliste, "İlk Hedefler Beyannamesi"nde ilkelerin yeni anayasada yer alması için CHP çoğunluğunu istiyordu. Nitekim bu isteğine de ka-

vuştu. Kurucu Meclis yeni Anayasayı "İlk Hedefler Beyannamesi" ilkeleri doğrultusunda oluşturdu.

Anayasa tartışmaları sırasında Meclis'te çok hararetli konuşmalar yapıldı. Bu sırada Siyasal Bilgiler Fakültesi, İstanbul Üniversitesi vb. kuruluşlar da Anayasa taslakları hazırlamışlardı.

Kurucu Meclis'te Anayasa Komisyonu 7 Ocak 1961 tarihinde toplantılarına başlamış, hazırladığı taslağı 9 Mart 1961 tarihinde Meclis'e göndermiştir. Komisyon tasarının hazırlanması sırasında dayandığı kaynakları şöyle belirtmiştir: "Temsilciler Meclisi Anayasa Komisyonunda ilk toplantısında verdiği karar gereğince İstanbul Komisyonunca hazırlanmış olan ön tasarıyı etüd metni, Siyasal Bilgiler Tasarısını da yardımcı metin olarak kabul etmiştir. Ayrıca bütün dünya Anayasa sistemlerini ve tatbikatını yeniden gözden geçirmiştir. 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'ndan da daimi surette faydalanmış ve bu kanunun günün ihtiyaçlarına cevap verebilen hükümlerini muhafaza etmiştir." Tasarı 156 madde ve 11 geçici maddeden oluşmaktaydı. Anayasa tasarısı üzerindeki tartışmalardan sonra Meclis'in hazırladığı yasa 27 Mayıs 1961'de, halkoyuna sunulmak üzere kabul edilmiştir. Halk oylaması öncesi siyasi partilerin ve diğer kuruluşların propaganda çalışmaları hayli ilginç tablolar çizmiştir. Özellikle eski Demokrat Partinin çizgisindeki partiler yeni anayasayı bir anlamda önyargılı olarak eleştirmişlerdir. "Hayır'da hayır vardır", "Plan değil pilav istiyoruz" gibi sloganlar yaygın olarak kullanılmıştır.

9 Temmuz 1961'de yapılan halk oylamasında 12.735.009 seçmenden 10.322.169'u oy kullanmıştır. Geçerli oy sayısı ise 10.282.561'di. Evet oyu verenlerin sayısı 6.348.191, hayır oyu verenler ise 3.934.370'di. Böylece yeni anayasa % 61.7 oranıyla kabul edilmiş oldu.

1961 Anayasası, olumlu olumsuz yanları üzerinde en çok konuşulan yasalardan biridir. 1971 ve 1982'de bu anayasadan daha geriye gidilmiş olunması, bu anayasanın değerini daha da artırmıştır. Ne var ki, 1960'tan sonra atılan geri adımlarda 1961 Anayasası'nın Türkiye'ye tanıttığı Mil-

li Güvenlik Kurulu vb. kurumların etkisi bulunmaktadır. Anayasayla Türkiye'ye getirilen yeni kurumların ve yaklaşımların kısa bir tanıtımına girmeden önce, yasanın başlangıç metnine bir göz atmakta yarar vardır.

Başlangıç bölümünde dikkat çeken noktalar şunlardır:

"Anayasa ve hukuk dışı tutum ve davranışlarıyla meşruluğunu kaybetmiş bir iktidara karşı direnme hakkını kullanarak 27 Mayıs 1960 devrimini yapan Türk Milleti;

Bütün fertlerini, kederde, kıvançta ve tasada ortak, bölünmez bir bütün halinde, milli şuur ve ülküler etrafında toplayan ve milletimizi, dünya milletleri ailesinin eşit haklara sahip şerefli bir üyesi olarak milli birlik ruhu içinde daima yüceltmeyi amaç bilen Türk Milliyetçiliğinden hız ve ilham alarak ve;

'Yurtta Sulh, Cihanda Sulh' ilkesinin, milli mücadele ruhunun, millet egemenliğinin, Atatürk devrimlerine bağlılığın tam şuuruna sahip olarak;

İnsan hak ve hürriyetlerini, milli dayanışmayı, sosyal adaleti; ferdin ve toplumun huzur ve refahını gerçekleştirmeyi ve teminat altına almayı mümkün kılacak demokratik hukuk devletini bütün hukuki ve sosyal temelleriyle kurmak için;

Türkiye Cumhuriyeti Kurucu Meclisi tarafından hazırlanan bu anayasayı kabul ve ilan ve onu, asıl teminatını vatandaşların gönüllerinde ve iradelerinde yer aldığı inancı ile, hürriyete, adalete ve fazilete aşık evlatlarının uyanık bekçiliğine emanet eder."

Dikkat edilirse, bu başlangıç bölümünde 27 Mayıs darbesi ulusça kullanılan direnme hakkının sonucu olarak tanımlanmıştır. Bu yaklaşım 12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980 darbelerine de bir gerekçe olarak kapıyı açmıştır. Diğer yandan, bu başlangıçta "Türk Milliyeçiliği", "Milli Birlik ruhu", "Milli şuur ve ülkü", "Kaderde ve tasada ortak bölünmez bir bütün", "Demokratik ve Hukuk devleti" gibi kavramlar da yer almıştır. Buna karşın bu kavramların içlerinin ne şekilde doldurulduğu açık değildir. Kuşkusuz bu muğlaklık, daha sonraları söz konusu kavramların otokratik bir düzen lehine kullanılması sonucunu vermiştir. Anayasanın getirdiği kurumları şöyle özetleyebiliriz:

Çift Meclis

1961 Anayasası'yla çift meclis yaşama geçirilmiştir. TBMM iki meclisten oluşmuştur: Millet Meclisi ve Senato. Millet Meclisi, nisbi temsil yöntemiyle seçilen dört yüz elli üyeden oluşuyordu. Senato ise çoğunluk sistemi ile seçilen yüz elli üye ile eski Milli Birlik Komitesi üyelerinin ve eski cumhurbaşkanlarının tabii senatör olarak katılmasıyla ve de cumhurbaşkanınca atanan on beş üyeden meydana gelmekteydi. Senatörler altı yıllık bir dönem için seçilmekteydi. Senato üyeliğine seçilme koşulu, kırk yaşını bitirmiş olmak ve bir yüksek eğitim kurumundan mezun olmak olarak belirlenmişti. Bu nedenle Senato'ya "okumuşlar meclisi" diye bir de ad takılmıştı. Yasalar önce Meclis'te görüşülür, daha sonra da Senato'ya sevk edilirdi. Bazı özel ve olağanüstü durumlarda her iki meclis birlikte toplanırdı. TBMM deyimi, her iki meclisi kapsayacak şekilde kullanılmaktaydı.

İki meclisli sisteme DP'nin çoğunluk diktası nedeniyle ihtiyaç duyulmuştu. Böylece meclisin kararlarının irdelenmesinin sağlanacağı düşünülüyordu. Ne var ki ikinci meclis, meclisin alacağı bazı radikal kararları da engelleyebilecekti. Sonuçta Senato, kurulu düzenin savunulması açısından da aranan bir kurumdu. Gerçi 1961-1980 arasında Senato böyle bir kurum olarak görev yapmamış, zaman zaman Meclis'ten daha ileri tartışmalara sahne olmuştur. Ayrıca Senato üyelerinin 1/3'ünün iki yılda bir yenilenmesi, kamuoyunun nabzını tutma açısından olumluydu.

Anayasa Mahkemesi

DP iktidarının, CHP'nin iddiasına göre çoğunluk baskısı kurarak anayasayı ihlal etmesi, Anayasa Mahkemesi'ni gündeme getirdi. CHP'nin ilk hedefler bildirgesinde böyle bir yüksek mahkemenin gereği vurgulandı. 1961 Anayasası'nın 145.-152. maddeleri "Anayasa Mahkemesi"nin kuruluş, görev ve yetkilerini, yargılama yöntemini ele almaktadır. 147. maddede mahkemenin görev ve yetkileri şöyle belirlenmiştir:

"Anayasa Mahkemesi kanunların ve TBMM İçtüzüğünün Anayasaya uygunluğunu denetler.

Cumhurbaşkanı, Bakanlar Kurulu üyelerini, Yargıtay, Danıştay, Askeri Yargıtay, Yüksek Hakimler Kurulu ve Sayıştay Başkanı ve üyelerini, Cumhuriyet Başsavcısını, Askeri Yargıtay Başsavcısını ve kendi üyelerini görevleriyle ilgili suçlardan dolayı Yüce Divan sıfatıyla yargılar ve Anayasa ile verilen diğer görevleri yerine getirir..."

Anayasa Mahkemesi sürekli olarak sağ iktidarlar tarafından eleştirilmiş ve ulusal egemenliği kısıtlayan bir kurum olarak görülmüştür. Ne var ki, Mahkemenin verdiği kararlarda tek sınırlayıcı unsur Anayasa olduğu için, engelleyici unsur bizzat Anayasanın kendisidir. Örneğin Ceza yasasının eski 141. ve 142. maddelerinin Anayasaya aykırılığı davasında Mahkeme, bu iddiayı bir anlamda reddeden karar almıştır. Aynı şekilde, Toprak Reformu Yasası'na ilişkin kararlarda da mahkeme tutucu bir tavır sergilemiştir. Diğer yandan, Anayasa Mahkemesi'ne başvuru hakkının siyasi partiler, milletvekilleri ve (istenildiği takdirde) yargı organlarına tanınmış olması da bu mahkemenin tam anlamıyla bir "Yüksek Mahkeme" hüviyetine girmesini engellemektedir. Bu arada asıl sorun, radikal bir partinin iktidara gelmesi halinde (Anayasayı değiştirecek çoğunluğa sahip olmaması durumunda) yapmak istediği birçok reform Mahkeme engeline takılacaktır. Bunun somut örneği 141.-142. maddeler konusunda ortaya çıkmıştır. Şurası açıktır ki, demokratik bir yapıda "Yüksek Mahkeme"ye gereksinim vardır. Fakat bu mahkemenin bizde olduğu gibi yürürlükteki Anayasaya bağlı kalması devrimci diye niteleyebileceğimiz atılımları engelleyen, kısıtlayan bir sonucu da vermektedir.

Devlet Planlama Teşkilatı

Planlama kavramı iktisadi söylemimize 1961 Anayasası'yla girdi. Kalkınma planlarının ve yıllık programların hazırlanması amacıyla Devlet Planlama Teşkilatı bir anayasal

kurum olarak oluşturuldu. Bu teşkilat temelde iktisadi ve sosyal planlama daireleri ile bunlara ek daire ve müdürlüklerden oluşmaktaydı. Kurum iktisadi ve sosyal araştırmalar yapmakla da yükümlüydü. Hazırlanacak Kalkınma Planları ve bunlara bağlı yıllık programlar, hükümetlerin ekonomik politikalarının temelini oluşturacaktı. Bu yaklaşım kısa sürede eleştirilerle karşılandı. İktidar partileri plan ve programı kendi faaliyetlerini, amaçlarını kısıtlayıcı bir unsur olarak algılıyorlardı. Seçim meydanlarında ileri sürülen "Plan mı pilav mı?" sloganı, partilerin (özellikle sağdaki partilerin) DPT (Devlet Planlama Teşkilatı) hakkındaki düşüncelerini ortaya koymaktaydı. İktidarlarla DPT arasındaki uzlaşmazlıklar daha Birinci Planın hazırlanışı sırasında ortaya çıkmıştır. Tarım kesiminin vergilendirilmesi konusunda günün iktidarıyla anlaşamayan DPT Müsteşarı Osman Nuri Torun, İktisadi Planlama Dairesi Başkanı Atilla Karaosmanoğlu, Sosyal Planlama Dairesi Başkanı Nejat Erder görevlerinden istifa etmişlerdir. Bu tip sürtüşmeler uzun yıllar devam etmiştir. Özellikle 1970'li yılların yarısından itibaren yapılan kalkınma planları ya rafa kaldırılmış ya da çok sınırlı bir şekilde uygulanmıştır. Günümüzde ise DPT bir çeşit müşavir firma gibi kullanılmaktadır. Belki de işin doğrusu budur. Çünkü kendi ekonomik politikasını uygulamak için iktidara gelen bir partinin, (uzman olsun olmasın) bürokratlar tarafından hazırlanan bir ekonomi politikasını izlemesi beklenemez. Nitekim de Türkiye'de durum farklı olmamıştır.

Çalışma Yaşamındaki Yenilikler

1961 Anayasası, çalışma yaşamı açısından önemli değişiklikleri içermiştir. Madde 46'da aynen şöyle denmektedir: "Çalışanlar ve işverenler, önceden izin almaksızın, sendikalar ve sendika birlikleri kurma, bunlara serbestçe üye olma ve üyelikten ayrılma hakkına sahiptirler." Bu madde çalışma yaşamında o güne kadar örgütlenmeye yönelik kısıtlamaları tamamen ortadan kaldırıyordu. Bu arada grev

hakkı da Madde 47'de tanınıyordu. Bu madde metni şöyleydi: "İşçiler, işverenlerle olan münasebetlerinde, iktisadi ve sosyal durumlarını korumak veya düzeltmek amacıyla toplu sözleşme ve grev haklarına sahiptirler." Böylece Cumhuriyet döneminde uzun yıllar tartışılan grev hakkı işçiye verilmiş oluyordu.

Toprak Reformu

Toprak mülkiyetiyle ilgili 37. madde şu hükmü içermekteydi: "Devlet, toprağın verimli olarak işletilmesini gerçekleştirmek ve topraksız olan veya yeter toprağı bulunmayan çiftçiye toprak sağlamak amaçlarıyla gerekli tedbirleri alır. Kanun, bu amaçlarla değişik tarım bölgelerine ve çeşitlerine göre toprağın genişliğini gösterebilir. Devlet çiftçinin işletme araçlarına sahip olmasını kolaylaştırır."

Toprak reformu Türkiye'de sürekli konuşulan, fakat uygulanamayan bir istemdir. 1930'lu yıllarda da Atatürk topraksız köylünün toprak sahibi kılınmasını bir söylevinde dile getirmiştir. Ziya Gökalp de Güneydoğu'daki feodal yapının ortadan kaldırılması açısından konuya değinmiştir. Ne ki bütün bunlar istemler olarak kalmış, yaşama geçmemiştir. Bu konuda ilk girişim 1945 yılındaki "Çiftçiyi Topraklandırma Yasası"dır. Bu yasa, birinci ciltte belirttiğimiz gibi Demokrat Parti muhalefetini ortaya çıkarmıştır. Yasa uzun ve sert tartışmalardan sonra kabul edilmiş, ne yazık ki uygulanma olanağını bulamamıştır. Demokrasinin önündeki en büyük engellerden biri olan feodal ilişkileri sona erdirecek böyle bir reform, 1961 Anayasası'na karşın yapılamamıştır. Bugün ise toprak reformu tümüyle gündemden kalkmıştır.

Üniversite Özerkliği ve TRT

1950-60 döneminde, özellikle dönemin ikinci yarısında DP iktidarının üniversite üzerindeki baskısı çok artmıştı. Bazı üniversite hocalarının sadece düşünce ve söylemlerinden ötürü bakanlık emrine alınmaları (Kubalı olayı bunun

en çarpıcı örneğidir), üniversite özerkliğinin gündeme gelmesine neden oldu. 1961 Anayasası bu konuda şu hükmü getirdi; Madde 120: "Üniversiteler, ancak Devlet eliyle ve kanunla kurulur. Üniversiteler bilimsel ve idari özerkliğe sahip kamu tüzel kişileridir. Üniversiteler kendileri tarafından seçilen yetkili öğretim üyelerinden kurulu organlar eliyle yönetilir ve denetlenir...

Üniversite organları, öğretim üyeleri ve yardımcıları, üniversite dışındaki makamlarca her ne surette olursa olsun görevlerinden uzaklaştırılamazlar...

Üniversite öğretim üyeleri ve yardımcıları serbestçe araştırma ve yayında bulunabilirler...

Siyasi partilere üye olma yasağı, üniversite öğretim üyeleri ve yardımcıları hakkında uygulanmaz. Ancak bunlar partilerin genel merkezleri dışında yönetim görevi alamazlar."

Üniversite özerkliği ne yazık ki daha sonraki yıllarda büyük yaralar alacak ve YÖK uygulamasıyla tamamen yitirilecek, bundan ötürü ülkenin ve eğitimin kaybı büyük olacaktır.

Üniversiteye benzer olarak oluşturulan bir başka özerk kuruluş da, o tarihteki devlet radyosudur. DP ve önceki dönemlerde radyonun, o günlerin deyimiyle iktidarın borazanı haline gelişi büyük tepkiler toplamaktaydı. Bu nedenle CHP, "İlk Hedefler Bildirgesi"ne özerk radyo ilkesini koymuştu. 1961 Anayasası'nın 121. maddesi de konuyu şöyle ortaya koyuyordu: "Radyo ve Televizyon istasyonlarının idaresi, özerk kamu tüzel kişiliği halinde, kanunla düzenlenir.

Her türlü radyo ve televizyon yayınları tarafsızlık esaslarına göre yapılır. Radyo ve televizyon idaresi, kültür ve eğitime yardımcılık görevinin gerektirdiği yetkilere sahip kılınır.

Devlet tarafından kurulan veya Devletten mali yardım alan haber ajanslarının tarafsızlığı esastır."

Radyo ve televizyon kanallarının çoğalması, bu konudaki devlet tekelinin kalkmasından sonra bunların yayınla-

rının denetlenmesi, "Radyo-Televizyon Üst Kurulu'na" bırakılmıştır. Şurası açıktır ki, özel kanalların çoğalması tarafsızlık ilkesinin de bir anlamda rafa kalkmasına neden olmuştur. Demokrasimiz açısından bu durumun olumlu ve olumsuz yanlarına ise ileride değinilecektir (Siyasetin Metalaşması).

Seçim Sistemi ve Siyasi Partiler

1961 Anayasası siyasi partileri "Siyasi partiler, ister iktidarda ister muhalefette olsunlar, demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurlarıdır" biçiminde tanımlamıştır. Gene 56. maddeye göre: "Vatandaşlar, siyasi parti kurma ve usülüne göre partilere girmek ve çıkmak hakkına sahiptir. Siyasi partiler, önceden izin almadan kurulur ve serbestçe faaliyette bulunurlar."

Diğer yandan bu anayasayla nisbi seçim yöntemi de gündeme gelmiştir. Kurucu Meclis'te Cemil Sait Barlas, Sırrı Atalay gibi CHP'nin önde gelenlerinin çoğunluk sistemini istemesine karşın, nisbi seçim yöntemi kabul edilmiştir. Daha sonradan seçim yasasının sık sık değiştirilmesine karşın, "nisbi temsil" yöntemi terk edilmemiştir.

Yargı Bağımsızlığı

1950 öncesi ve sonrası, yargının üzerindeki dolaylı ya da dolaysız baskılar yargıç güvencesi ile yargı bağımsızlığını gündeme getirmişti. Bu nedenle 1961 Anayasası'nın 132. maddesinde şu hüküm yer almıştır: "Hakimler, görevlerinde bağımsızdırlar; Anayasaya, kanuna, hukuka ve vicdani kanaatlarına göre hüküm verirler.

Hiçbir organ, makam, merci veya kişi, yargı yetkisinin kullanılmasında mahkemelere ve hakimlere emir ve talimat veremez; genelge gönderemez; tavsiye ve telkinde bulunamaz.

Görülmekte olan bir dava hakkında Yasama Meclisi'nde yargı yetkisinin kullanılması ile ilgili soru sorulamaz, görüşme yapılamaz veya herhangi bir beyanda bulu-

nulamaz. Yasama ve yürütme organları ile idare, mahkeme kararlarına uymak zorundadır; bu organlar ve idare, mahkeme kararlarını hiçbir surette değiştiremez ve bunların yerine getirilmesini geciktiremez."

Diğer yandan 133. maddede hakimlik güvencesi şöyle belirlenmiştir: "Hakimler azlolunamaz. Kendileri istemedikçe, Anayasa'da gösterilen yaştan önce emekliye ayrılamaz; bir mahkemenin veya kadronun kaldırılması sebebiyle de olsa aylıklarından yoksun kılınamaz."

Kuşkusuz bu hükümler, yargı düzenine bir güvence sağlaması açısından 1924 Anayasası'na oranla daha ileri düzeydedir.

Milli Güvenlik Kurulu

27 Mayıs darbesi Türkiye'de ordunun politika içerisinde belirleyici bir rol oynamaya başladığı bir dönüm noktasıdır. Birinci Meclis'ten 1950 seçimlerine kadar ordu ile politika iç içeydi. Milli mücadelenin iki askeri lideri Mustafa Kemal ve İsmet Paşalar, devletin başında olmuşlardır. Bilindiği gibi Mustafa Kemal Atatürk 1923-1938, İsmet İnönü de 1938-1950 dönemlerinde Cumhurbaşkanlığı yapmışlardır. Milli mücadelenin birçok kumandanı da, muhalefet dahil siyasette önemli ve etkin yerlerde bulunmuşlardır. Cumhurbaşkanlığı da dahil olmak üzere tek sivil iktidar dönemi (1950-1960) DP iktidarı dönemidir. 27 Mayıs'la birlikte askerin siyasette etkin olma, bir anlamda bir çeşit örtülü iktidar olma dönemi başlamıştır. Bu eğilim 1961 Anayasası'nda da etkisini göstermiştir. Anayasanın başlangıç bölümünde yer alan ifadeler ve 111. madde bunun açık ifadesidir. "Milli Güvenlik Kurulu"nun görev ve yetkilerini belirleyen bu maddede aynen şöyle denmektedir:

"Milli Güvenlik Kurulu", kanunun gösterdiği Bakanlar ile Genel Kurmay Başkanı ve Kuvvet temsilcilerinden kuruludur.

Milli Güvenlik Kurulu'na Cumhurbaşkanı başkanlık eder; bulunmadığı zaman bu görevi Başbakan yapar.

Milli Güvenlik Kurulu, milli güvenlik ile ilgili kararların alınmasında ve koordinasyonun sağlanmasında yardımcılık etmek üzere, gerekli temel görüşleri Bakanlar Kurulu'na bildirir." Bu madde 12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980 darbelerinden sonra daha da güçlendirilmiştir. Bu maddenin yanı sıra ordu içerisindeki "Türk Silahlı Kuvvetler Birliği", ordunun siyasi iktidarı tam anlamıyla kontrol etmesini sağlamıştır. Bu birliğin oluşumunu Metin Toker şöyle anlatmaktadır:

"... 28 Haziran'da (1961) Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay bütün silahlı kuvvetlere bir emri duyuruyordu. Bu son derece gizli emir bütün subaylara okutularak, emrin anlaşıldığı kendilerine imza ettirilecek ve bu genelge kasalarda saklanacaktı...

... "Türk Silahlı Kuvvetler Birliği" sözün gerçek anlamında bir ordu cuntası olarak örgütlenmişti. Türkiye'nin birçok merkezlerinde örgütün kolları ve adeta şubeleri vardı. Fakat asıl faaliyet Ankara ve İstanbul'daydı...

... Silahlı Kuvvetler Birliği'nin üç kişiden oluşan bir de özel karargahı vardı: Kurmay Albay Talât Aydemir, Kurmay Albay Emin Arat ve Deniz Albayı Nazım Özkan. Özel karargahın mensupları normal olarak haftada iki gün, gerekirse herhangi bir gün genel kurulun kararlarını Genelkurmay Başkanı'na aktarıyorlar, Orgeneral Sunay da bunların gereğini yerine getiriyordu."

Bu askeri cunta çekirdeği, şu ya da bu şekilde günümüze kadar etkinliğini sürdürmüştür. Silahlı Kuvvetler Birliği'nin dişini ilk gösterişi, Hava Kuvvetleri Kumandanı Orgeneral İrfan Tansel'in görevinden alınarak, ABD'de Türkiye Büyükelçiliği'nde bir göreve atanması sırasında olmuştur. Bu kararnamenin resmiyet kazanması üzerine Hava Kuvvetleri'ne ait jet uçakları Çankaya üzerinde yakın uçuşlar yapmışlar, böylece tayin geri alınmıştır. Silahlı Kuvvetler Birliği bu eyleminden sonra etkinliğini artırmış, nihayet Menderes, Zorlu ve Polatkan'ın idam edilmelerini sağlamıştır. Oysa Yüksek Adalet Divanı'nın verdiği idam kararlarının uygulanmaması doğrultusunda Milli Birlik

Komitesi'nde bir eğilim ortaya çıkmıştı. Fakat Silahlı Kuvvetler Birliği'nin fiili baskısı sonucu en azından üç kişinin idam kararları uygulanmak zorunda kalınmıştır.

27 Mayıs'la birlikte asker, adeta bir siyasi parti gibi sürekli biçimde iktidara ortak, hatta egemen olmuştur. 1960-1971 döneminde, TBMM'de Tabii Senatör olarak görev yapan Milli Birlik Komitesi, askerin Meclis'teki kanadını oluşturmaktaydı. 1960'tan günümüze kadar askeri bürokrasinin başat bir rol oynadığı zaman dilimidir. Yani siyasi toplumu, mevcut partiler ile askerler meydana getirmekteydi.

YENİ SİYASİ PARTİLER VE ADALET PARTİSİ

1961 Anayasası, daha önce de değindiğimiz gibi, bir yandan ülkede köktenci dönüşümleri yapabilecek iktidarları sınırladığı gibi, bir yandan da klasik hak ve özgürlüklere o güne kadar tanınmayan bazı güvenceler sağlıyordu. Bu durum, toplumda o döneme kadar baskı altında tutulan birçok demokratik isteğin de yükselmesine neden olmuştu. 27 Mayıs sonrasında yeni politik yaşam bu koşullar altında başlayacaktı. Siyasal yaşam üzerine genelde hiçbir sınırlama getirilmemiş olmasına karşın, Anayasa'yı ihlalle suçlanan DP'nin aynı ad altında politik yaşama dönemeyeceği, DP'nin ileri gelen siyaset adamlarının politika yapamayacakları kabul edilmişti. Bu durum, DP'nin oy tabanında önemli bir alanı rekabete açtı. Çünkü bir partinin tabanına siyaset yasağı konamaz; söz konusu taban toplumun bir parçasıdır ve onun siyasal tercihleri de toplum içindeki konumunun gereğidir. Yani getirilen sınırlama DP'ye oy veren tabanı kapsayamazdı ve bu tabana yönelik yeni siyasal örgütlenmelerin kurulması toplumsal bir gereklilik olarak kaçınılmazdı.

Her siyasal parti yaşamak için toplumsal bir taban arar. Başka bir deyişle toplumsal bir tabana dayanmayan siyasal eylemlerin ve kurumların yaşama şansı yoktur.

1961 yılında eski DP'nin oy tabanı, birçok politikacıya böyle bir tabanı adeta altın tabak içerisinde sunmuştu. Dolayısıyla DP'nin bu mirasının paylaşımına yönelik ciddi boyutlara ulaşan bir savaşım verilmekteydi. Bu arada dönemin iktidarı ve iktidar namzeti de, sözünü ettiğimiz oy tabanının mümkün olduğu kadar çok mirasçı arasında paylaşılması için gayret sarf etmekten çekinmiyordu. Böylece DP'nin toplumsal tabanına yönelik bu mücadele sürerken, şu sorunun cevabı ciddi biçimde irdelenmiyordu: Kimlerden, hangi toplum katmanlarından oluşuyordu bu DP'nin tabanı? Büyük kentlerdeki ticaret burjuvazisi, yeni yeni palazlanan sanayiciler, eşraf, büyük toprak sahipleri, hatta bir yerde feodal ağalar bu tabanın sınıf yapısını meydana getirmekteydi. Öte yandan 1950-1960 döneminde nisbi bir rahatlığa kavuşan, üretim araçlarının gelişmesi, ulaşım imkânlarının artması vb. nedenlerle dinamizmi ve gelişme hızı büyüyen toplumun küçük üretici, küçük memur ve işçilerden oluşan yığınlarının DP'ye yönelik oylarının kalıcılığından söz etmek mümkün değildir. Ne var ki, bu katmanların demokratikleşme yönündeki ısrarlı arzuları, bu oyu on yıl süreyle sağlamıştır.

1961 yılında siyasi faaliyetler serbest bırakılınca, bu mirasın bölüşümü için üç parti ortaya çıktı. Bunlar Adalet Partisi (AP), Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) ve Yeni Türkiye Partisi (YTP). Osman Bölükbaşı önderliğindeki CKMP 1946-1960 döneminde oluşmuş ve o zaman diliminde sürekli olarak Menderes-Bayar ikilisine karşı bir muhalefet sürdürmüştür. Bu parti, 1961'den sonra DP tabanına yöneldiği zaman kadrosuna Kamil Kırıkoğlu gibi ilerici unsurları da almış, karmaşık bir yapı arz ediyordu. Yeni Türkiye Partisi (YTP) ise 1950'li yıllarda ispat hakkı savaşımını veren ve Hürriyet Partisini kuran akımın kaynaklarına dayanıyordu. Parti Genel Başkanı Ekrem Alican'dı. 1961'de parti oluşurken partiye Deniz Baykal gibi bazı öğretim üyeleri de katılmıştı. Daha ilk faaliyetlerinde DP'nin gerçek mirasçısının AP olacağı ortaya çıkmıştır.

AP'nin kuruluş hazırlıkları 1960 Ağustos ayı ortalarına kadar geriye götürülebilir. 27 Mayıs'tan sonra Genelkurmay Başkanlığı'na getirilen Orgeneral Ragıp Gümüşpala, ordudaki büyük tasfiye hareketiyle emekliye sevk edilince, İzmir'de bir muhalif partinin kurulmasına yönelik ilk temaslarına başladı. Sonra bu temasları İstanbul'da da sürdürdü. Gümüşpala'nın asker kökenli oluşu, Milli Birlik Komitesi'nce de güvenle karşılanıyordu. Nitekim Gümüşpala, dolaylı ve dolaysız yollardan yaptığı temaslardan sonra Adalet Partisi'ni 11 Şubat 1961'de kurdu. Parti programı anahatlarıyla DP programının yeni Anayasa'nın gereklerine uyumlandırılmış bir şekliydi. Gerçi programın hazırlanışı sırasında yeni Anayasa tüm boyutlarıyla ortada bulunmuyordu, ama içerdiği ilkeler belliydi. Örneğin planlama teşkilatının kurulacağı, ekonomik kalkınmanın plana bağlanacağı açıktı. Oysa tamamen özel girişim ve serbest piyasa yanlısı olan AP, bu durumu kendi programına geçirmemezlik edemezdi. Bundan ötürü de programda karma ekonomi ilkesi benimsendi.

AP programı, yukarıda söylediğimiz nedenler yüzünden, tek başına fazla bir öneme sahip olmamıştır. Çünkü AP'nin kurucuları ve yetkilileri sürekli olarak DP'nin devamı olduklarını söyleyerek, yayarak onun programını benimsediklerini ifade etmişlerdir. Nitekim Anayasa oylaması sırasında "Hayır'da hayır vardır" sloganı arkasında Anayasa'ya karşı propaganda yürütülmesi bu çabaların ilk örneğidir. 1961 seçimlerinde AP'nin DP çizgisinde olduğu daha bir açıklıkla ortaya çıktı. Yapılan konuşmalarda sürekli olarak "gözlerimize bakarsanız anlarsınız" teması işlenerek Menderes, Polatkan ve Zorlu'nun idamlarından duyulan keder ve isyan vurgulandığı gibi, birçok DP'linin yakınlarının aday ilan edilmesi de bu durumu pekiştirmekteydi. AP'nin o günlerdeki sloganını tek cümlede, hatta tek sözcükte toplamamız mümkündür: Af. 1961 seçimi, DP tabanındaki parçalanmaya karşın, AP açısından bir başarı olarak kabul edilebilir. AP bu seçimlerde oyların % 35'ini al-

mıştı. Bunun sonucu Senato'da birinci parti ve Meclis'te ikinci parti durumuna gelmişti.

AP açısından kuruluş yıllarındaki en önemli olay, 1964 yılında Gümüşpala'nın ölümüyle boşalan Genel Başkanlığı kimin dolduracağı sorunuydu. Gümüşpala'nın sağ kolu diye bilinen ve partinin tüm örgütlenmesini adeta tek başına gerçekleştiren Dr. Sadettin Bilgiç, en doğal aday olarak gözüküyordu. İşte bu sırada ortaya, o günlere kadar adı ancak belirli çevreler tarafından bilinen biri atıldı: Süleyman Demirel. Demirel'in adaylığıyla birlikte Bilgiç aleyhine ilginç bir kampanya başlatıldı. Bu kampanyaya AP'yi tutan büyük sermaye gazeteleri de katılıyordu. Bilgiç'e yönelik tek ve büyük suçlama, onun tutuculuğu, hatta Atatürk ilkelerine ters düşen bazı davranışlarıydı. Gerçi Bilgiç tutucuydu, bir parti genel başkanında olması gereken hoşgörüden yoksun olduğu söylenebilirdi. Demirel ise, Batılı davranışları, iş çevrelerine yakınlığı, hatta ABD Başkanı L. Johnson'a olan bağlılığı anlatılarak yüceltiliyordu. Kasım 1964 Kongresine bu hava içinde girildi. O günlerde Demirel'in şu ya da bu yanını övmeyen bir basın organına rastlamak pek zordu. Bu arada kendisinin mason olduğu iddia edilince, mason locasından elde edilmiş, üye olmadığına ilişkin bir belge elden ele geçirildi; fotokopileri gazetelere gönderildi. Seçim, bu koşullar altında, Demirel'in beş yüz oy fark yaparak kazanmasıyla sonuçlandı. Böylece DP döneminin Devlet Su İşleri Genel Müdürü bir teknokrat, Türkiye'nin en büyük siyasal örgütlerinden birinin başına geçiyordu. Bilgiç'in bu yenilgisi, ileride AP içerisinde patlak verecek bunalımların bir nedeni olarak anılarda kaldı. Demirel o günden bu yana Türkiye'nin siyasal yaşamında başat bir rol oynadı. Kendisine ve partisine yönelik çeşitli bunalımları aşmasını bildi.

1961 SEÇİMİ VE KOALİSYONLAR DÖNEMİ

Ekim 1961 seçimine başlıca dört parti katıldı. Seçim sonuçları ise şöyleydi:

1961 Milletvekili Seçimi Sonuçları:
Kayıtlı seçmen sayısı 12.925.395
Oy kullanan seçmen sayısı 10.522.716
Oy kullanma oranı ..... % 81.0

AP'nin oy sayısı 3.527.435
AP'nin milletvekili sayısı 158

CHP'nin oy sayısı 3.724.752
CHP'nin milletvekili sayısı 173

CKMP'nin oy sayısı 1.415.390
CKMP'nin milletvekili sayısı 54

YTP'nin oy sayısı 1.391.934
YTP'nin milletvekili sayısı 65

1961 Senato Seçimi Sonuçları
Kayıtlı seçmen sayısı 12.926.837
Oy kullanan seçmen sayısı 10.519.659
Oy kullanma oranı ..... % 81.0

AP'nin oy sayısı 3.560.675
AP'nin senatör sayısı 71
CHP'nin oy sayısı 3.734.285
CHP'nin senatör sayısı 36

CKMP'nin oy sayısı 1.350.892
CKMP'nin senatör sayısı 16

YTP'nin oy sayısı 1.401.637
YTP'nin senatör sayısı 27

Seçim sonuçları herkes tarafından şaşkınlıkla karşılanmıştı. CHP'nin kazanacağını tahmin eden çevrelere bir panik havası egemendi. 27 Mayıs hareketini gerçekleştirmiş olan askeri çevreler durumdan büyük huzursuzluk duy-

maktaydılar. DP'nin mirasını paylaşmak üzere sıraya girmiş olan AP, CKMP ve YTP hem oy açısından hem milletvekili sayısı yönünden çoğunluğa sahip olmuşlardı. Bu sonuçlar 27 Mayıs darbesinin halk yığınları nezdinde onaylanmadığı olgusunu da gündeme getirmekteydi. Şu ilginç bir noktadır: 1960, 1971 ve 1980'deki askeri darbelerden sonra yapılan ilk seçimlerde halk, bu darbeleri onaylamadığını oylarıyla göstermiştir. Seçimin ertesinde, Silahlı Kuvvetler'de duruma el konulması doğrultusunda girişimler başlamıştı. Silahlı Kuvvetler Birliği içerisinde etkin bir yeri olan General Refik Tulga, Metin Toker'e şunları söylemekteydi: "Seçimler doğru sonuç vermemişti. Ulusal iradenin belirmesi gerekirdi, ama ortaya çıkan ulusal irade değildi. Bir defa, okuması yazması dahi bulunmayanların milletin kaderinde söz sahibi olabileceklerine, bu hakkı doğru dürüst kullanabileceklerine inanmıyorlardı." Ordunun birçok kademesinde bu düşünce egemendi. Nitekim 21 Ekim 1961'de, Yıldız'daki Harp Akademileri'nde toplanan Silahlı Kuvvetler Birliği bir müdahale kararı aldı. Temel gerekçe seçimlerin umulan sonucu vermemesiydi. Kısaca denilebilir ki, ordu seçim sonuçlarını tanımıyordu. Hazırlanan protokolu hemen bütün üst rütbeli subaylar imzalamışlardı. Protokolün birinci maddesinde "Türk Silahlı Kuvvetleri 15 Ekim 1961 günü yapılmış olan seçimden sonra meydana gelecek TBMM toplanmadan önce fiilen duruma müdahale edecektir" deniliyordu. Bu müdahalenin 25 Ekim 1961' den sonraya bırakılmayacağı da ayrıca belirtiliyordu.

Ordu'nun bu tutumuna karşı AP ile CKMP ve YTP adeta kesin zafer kazanmışlar gibi davranıyorlardı. Bu arada AP'den aday olan Anayasa Profesörü Ali Fuat Başgil'i Cumhurbaşkanı seçmek düşüncesi, CHP karşıtı çevrelerde yaygınlaşıyordu. 23 Ekim'de Genelkurmay'da yapılan bir toplantıda, Orgeneral Cevdet Sunay liderlere askerin koşullarını kabul ettirebileceğini söyleyerek müdahale havasını yumuşattı. Aynı gün komutanların istekleri Gürsel'e bildirildi. İstekler şu noktalar çevresinde toplanıyordu:

- Gürsel Cumhurbaşkanı olacaktır.
- Eminsu'lar orduya geri dönmeyecekler.

– 147'ler üniversiteye alınmayacaklar.
– Yassıada suçluları affedilmeyecektir.

147'lere ilişkin istekler dışında diğer öneriler parti başkanları tarafından kabul edildi. Hazırlanan protokol genel başkanlar tarafından, Çankaya'da komutanların önünde imzalandı.

Toplanan TBMM, Cemal Gürsel'i Cumhurbaşkanı seçti. Bundan sonra hükümet arayışları dönemi başladı. Partilerin hiçbiri çoğunluğa sahip değildi. Türkiye ilk kez koalisyon olgusuyla karşılaşıyordu. Uzun temaslardan sonra Cemal Gürsel, Millet Meclisi'nde en fazla üyeye sahip olan CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'ye hükümeti kurma görevini verdi. İnönü'nün koalisyon teklifini CKMP ve YTP reddetti. AP ise uzun tartışmalardan sonra, biraz da Genel Başkan Gümüşpala'nın ikna etmesiyle öneriyi kabul etti. Böylece CHP-AP koalisyonu kuruldu. İsmet Paşa 1937'den yirmi dört yıl sonra yeniden Başbakan oluyordu.

Bu koalisyon beklendiği gibi AP'nin aleyhine değil, lehine sonuç verdi ve AP dönemin etkin çevrelerinde saygınlık kazandı, adeta kendini resmen kabul ettirdi. Fakat tüm iyiniyetlere rağmen koalisyon zor yürüyordu. Özellikle AP kanadının af konusundaki ısrarı, her an yeni bunalımların ortaya çıkmasına neden oluyordu. Gerçi bu çabaların sonucunda bazı cezalar hafifletildi, hatta sağlık nedeniyle hapishanelerden salıverilmeler başladı. Ama bu durum karşıt çevrelerdeki huzursuzluğu da artırıyordu. Nitekim Celal Bayar'ın sağlık nedeniyle cezaevinden çıkarılması Ankara'da büyük gösterilere neden oldu. Kızılay'da AP Genel Merkezi binası taşlandı, AP'yi tutan gazetelerin yönetim merkezleri tahrip edildi. Bütün bunlar koalisyonda rahatsızlıklara neden oluyordu.

CHP liderinin başbakanlığında kurulan bu koalisyonlar 1965 bütçe görüşmelerine kadar devam etti. Önce AP ile sonra YTP ve CKMP ile nihayet bağımsızlarla koalisyonlar kuruldu. Sonuncusu bir azınlık hükümetiydi. CHP örgütü bu biçim bir iktidarın parti programlarını tam anlamıyla uygulanmasını engellediğini, çok büyük tavizlerin

verildiğini, sonuçta ne kendi yandaşlarının ne de karşıtlarının memnun edildiğini bilmesine karşın İnönü'yü ikna edemedi. İnönü muhalefetin kendisini ve partisini nasıl kullandığını ve zamanı gelince de nasıl bir kenara fırlatıp atabileceğini 1965'teki bütçe görüşmeleri sırasında gördü.

İsmet İnönü'yü uyaran bir başka olay da, Kıbrıs'a yönelik bir müdahalenin ABD Başkanı L. Johnson'un mektubuyla engellenmiş oluşudur. Bu mektup İnönü'ye, Türkiye'nin yeni bir dünyada yer aramasının gerektiği konusundaki yargısını açıklama zorunluluğunu duyurdu. İnönü, ABD gibi bir müttefikine karşı güvenini yitirirken, ABD de CHP ve onun liderine karşı kuşkularını korumaktaydı. Nitekim 1964 yılı sonlarında, ABD yetkililerinin Ankara'da yeni bir hükümet oluşumu için olanaklar araştırdıklarına ilişkin haberler basında sık sık görünmeye başladı. Sonunda İnönü devrildi.

22 ŞUBAT VE 21 MAYIS DARBE GİRİŞİMLERİ

1960-1971 dönemi, etkin konumda bulunan bir grup aydının orduyu toplumdaki hızlı atılımların öncüsü saydığı bir dönem olmuştur. O dönemde ortaya atılan ara tabakalar, zinde güçler yaklaşımı bu eğilimin somut örneğidir. İlhan Selçuk, Doğan Avcıoğlu, Mümtaz Soysal, İdris Küçükömer, İlhami Soysal gibi aydınlar bu konuda başı çekmektedir. Yön ve Devrim gibi yayın organları ise utangaç bir sosyalizm söylemi arkasında Ordu'ya büyük ölçüde güven beslemekteydiler. Yön, tam iki yüz yirmi iki sayı çıkmış ve 30 Haziran 1967'de son sayısını çıkarmıştır. Avcıoğlu ekibi, daha sonra "Devrim" adlı dergiyi çıkarmıştır. Yön'ün ilk sayısında yayımlanan "Yön Bildirisi"ni ilk anda yüz altmış dört kişi imzalamış, sonraları buna sekiz yüz doksan sekiz imza daha eklenmiştir. İmzalayanlar arasında çeşitli meslek ve eğilimlerden aydınlar büyük bir çoğunluğu oluşturmaktadır. Bildiri, Türkiye'nin ekonomik ve sosyal bunalımını sergiledikten sonra bu bunalımdan çıkış yollarına değinmektedir. Bildiri, bu konuda şunu vurgulamaktaydı: "Kalkınma felsefemizin hareket noktaları olarak, bütün

imkânlarımızı harekete geçirmeyi, yatırımları hızla artırmayı, iktisadi hayatı bütünüyle planlamayı, kütleleri sosyal adalete kavuşturmayı, istismarı kaldırmayı ve demokrasiyi kütlelere ımal etmeyi zaruri sayıyoruz. Varmak istediğimiz bu amaçlara yeni bir devletçilik anlayışıyla erişebileceğimize inanıyoruz."

Bu amaca ulaşmanın koşulu olarak da parlamento dışı kaynaklara (ordu vb. ara tabakalar) dayanma önerilmektedir. YÖN'ün 7 Mart 1962 tarihli sayısında, Mümtaz Soysal "Bu Rejim Nasıl Yaşar" başlıklı yazısında şu noktaların altını çizmektedir: "Tartışmalarımızda dürüst ve mümkün olduğu kadar 'bilimsel' davranalım: 'Parlamento dışı' demek, 'demokrasi dışı' demek değildir. Roosevelt, Kongre'ye ve Yüce Mahkeme'ye karşı, radyodaki 'Ocakbaşı' konuşmalarıyla kamuoyuna dayanmasaydı, New Deal hamleleri gerçekleşmezdi. Devlet düzeninin başkanlık sistemine veya parlamenter sisteme dayanması da bu bakımdan sanıldığı kadar önemli değil. Fransa'da Mendes-France, De Gaulle'den sonra reformcu önder olabilmek için halktan kuvvet toplamak ve parlamento dışındaki kaynaklara dayanmak yolundadır." Yazara göre "elbette ülkede, Atatürk devrimlerini durdukları yerde bırakmak istemeyen, halkçılık yolunda köklü reformlar yapılmasını, Türkiye'yi çağdaş uygarlık seviyesine ulaştırmak için hamlelere girişilmesini bekleyen, gençliğiyle, öğretmeniyle, bir kısım memurlarıyla, basınıyla, subayıyla bir sabırsız ve öfkeli adamlar kütlesi vardı. Bu sabırsız ve öfkeli adamların uyuşukluk içinde bırakılmaya, siyaset sahnesindeki miyop oyunlara seyirci kalmaya tahammülleri yoktu" (Hikmet Özdemir).

Bu dönemde adeta bir kurtarıcı gibi nitelenen "Ara Tabakalar"ı, Doğan Avcıoğlu "Bir Sosyalist Stratejinin Esasları" başlıklı yazısında (14 Ekim 1966, Sayı 185) şöyle belirlemektedir: "Nedir bu ara tabakalar? Bu bir mütecanis sınıf, hatta mütecanis tabaka değildir. Ama hakim sınıfların nisbeten zayıf olduğu toplumlarda, içinden çıktıkları sınıf ve toplumlardan bağımsızlaşmaktadırlar. Ara tabakalar, politik hayatta sonucu tayin edici unsurdur. Bunlar büyük

güçlerinin bilincine varmışlardır ve bu bilinç onları bağımsız kılmaktadır. Bu ara tabakalar toplumun ilerici kesimlerini teşkil etmektedirler. Çıkarları modernleşmeden ve hızlı kalkınmadan yanadır. Toplum hayatındaki önemli rolleri dolayısıyla, öncü bir rol oynamaya, kendilerini özel çıkarlarının üstüne çıkmaya zorlayan tarihi bir misyona sahip çıkma eğilimindedirler. Bu tabakalar, burjuvazi kalkınma çabasında başarısızlık gösterdiği ve kütlelerden gelen sosyal baskı arttığı ölçüde, kapitalist olmayan bir kalkınma yoluna yönelebilmektedir."

Ara tabakaların en etkili unsuru ise "Zinde Güçler" biçimindedir. Taner Timur, bu zinde güçleri "İlerici hamlelere öncülük edecek gerçekçi aydınlarla, gençlik ve ordu mensuplarından oluşan bir kuşak" biçiminde tanımlamıştır. Fakat o günlerde "zinde güçler" deyimi genelde ordu için kullanılmaktaydı. Avcıoğlu'na göre, "mütevazi ve fakir ailelerden gelen ordu, Türkiye'mizin ileri hamlelerinde dayanılacak en sağlam kuvvetlerden biridir. Memleketimizin batılılaşma hamlelerinde, Ordu daima ilericilerin safında yer almıştır. Bugün de, ilerici kuvvetlerin, anayasadan da kuvvetli teminatı ordudur. Ordu elbetteki günlük politikanın dışındadır ve dışında kalmalıdır. Bu durum, ordunun, milli kurtuluş cephesinin en güvenilir manevi desteklerinden biri olduğu gerçeğini değiştirmez."

Doğan Avcıoğlu'nun bu ordu yaklaşımının en çarpıcı örneği, 21 Şubat 1962 günü (22 Şubat silahlı kalkışmasının arefesi) "Rejim Buhranı" başlığıyla yayımladığı yazıdan alınan şu bölümdür:

"Türk ordusu, halkın içinden çıkmıştır. Halkın dertlerini yakından tanımaktadır. Halkın sefaletine bir an önce çare bulunmasını istemektedir.

Sosyal adalet çığırını, birtakım politikacıların karşı gelmelerine rağmen 27 Mayıs'tan sonra ordu açmıştır. Bugün sosyal adalet fikrini boğmaya çalışanların yeterince cüretkâr olmasını önleyen tek kuvvet ordudur.

Ordunun din istismarcılarıyla Menderes devri zenginlerinden ibaret olan ve her türlü yapıcı fikirden yoksun

bulunan bu sözde milliyetçilerin memleketi geri götürmelerine fırsat vermesi düşünülemez. Atatürk devrinde de, memleketin hızla ileri gitmesi için liderlik yapan ordu, bugün de en sağlam kuvvettir."

Silahlı Kuvvetler Birliği'nin 25 Ekim üst sınırlı, Meclis'i feshederek yönetime el koyma kararı, ancak Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay'ın müdahalesi ve parti başkanlarına imzalatılan protokolle engellenebilmişti. Ne var ki, koalisyonu oluşturan partilerden AP ve diğer sağ muhalefetin klasik politikacı tavrına girmesi reformların, ekonomik yapısal değişikliklerin yapılamaması durumunu ortaya çıkarmıştı. Özellikle "ara tabakalar" ve "zinde güçler" bu durumdan rahatsızlık duyuyorlardı. Silahlı Kuvvetler Birliği içinde yönetime el koyma düşüncesi özellikle alt kademelerde egemen olmaya başlamıştı. Kurmay Albay Talat Aydemir böyle bir hareketin öncülüğünü yapmakta; Harp Okulu ise böyle bir eylemin çekirdeğini oluşturmaktaydı. Aydemir, okul kumandanı olarak ortamı iyi hazırlamıştı. Genç Harbiyeliler arasında Silahlı Kuvvetlerin, hatta Başbakan İnönü'nün kendileriyle birlikte olduğu söylentisi de bilinçli olarak yayılmıştı. Ne var ki, ne Sunay ne de İnönü, Talat Aydemir'i destekliyordu. Hatta İnönü, Şubatın ikinci yarısı başında Harp Okulu'nu ziyaret ettiği zaman, Talat Aydemir'in bu hareketi planladığını sezmişti. Hükümetin başı bu izlenimi edindikten sonra, başta Aydemir olmak üzere olayı örgütleyen subayların tayin kararlarını ele aldı. Büyük bir gizlilikle yapılan bu tayinleri, Aydemir ve arkadaşları da haber almışlar ve 22 Şubat günü eylemi gerçekleştirmeye karar vermişlerdir.

22 Şubat'ta akşam sıralarında Harp Okulu ve onlara bağlı tanklar Ankara'daki önemli kavşakları tutmuşlardı. O sırada İnönü, Gürsel ve bazı yetkililer Çankaya'da toplantı halindeydi. Aydemir'e bağlı olan muhafız Alayı, Süvari Bölük Kumandanı Fethi Gürcan aynı dakikalarda Muhafız Alayı'nı denetimi altına almıştı. Gürsel, İnönü ve diğer üst düzey yöneticilere ne yapması gerektiğini Aydemir'e soran Fethi Gürcan, ondan "Bizim onlarla işimiz yok, bırak git-

sinler" yanıtını alınca İnönü ve bazı bakanların çıkmasına izin verdi. Bu, Aydemir'in o gece verdiği en yanlış karar oldu. İnönü ve yanındaki bazı bakanlar, güvenli olan Hava Kuvvetleri Komutanlığı'na gittiler. Hava Kuvvetleri Kumandanlığı o tarihte Opera'nın karşısındaki bugünkü Türk Hava Kurumu binasındaydı. Orada kurulan karargâhta Talat Aydemir'e karşı harekât yönetildi. Sunay, Kara ve Hava Kuvvetleri hükümete bağlıydı. Sadece Ankara'daki bazı birlikler Aydemir'e katılmışlardı. Duruma egemen olduğunu fark eden Başbakan İnönü, asilerin önderlerine "Emekli edilmek suretiyle af edileceklerini" söyledi. Sabaha kadar süren pazarlıklardan sonra, Talat Aydemir ve arkadaşları direnmenin olanaksızlığını anlayınca İnönü'nün önerisini kabul ettiler. 23 Şubatta TBMM'ye giden Başbakan İnönü, tüm partilerin coşkun alkışlarıyla karşılandı.

Fakat kısa sürede 22 Şubat gecesinin korkulu saatleri unutuldu. Talat Aydemir ve arkadaşlarının affı Meclis'te konuşulurken koalisyonda bulunan AP, Yassıada mahkûmlarının da affını gündeme getirdi. Bu durum hükümette büyük bir rahatsızlık yarattı. Koalisyonun da sonunu hazırladı.

Talat Aydemir ve ona bağlı subaylarla Harbiyeliler, ikinci bir silahlı kalkışma eylemine giriştiler. 21 Mayıs 1962'de gece başlayan hareket, birincisinin "traji komik" bir yinelenmesi şeklindeydi. Eylemin başarısızlıkla biteceği başından belliydi. Bu sefer asilere yönelik harekâtı Cevdet Sunay ile diğer kuvvet kumandanları yönettiler. Sonuçta bütün ayaklananlar tutuklandı. Talat Aydemir ve Fethi Gürcan idama, diğerleri de çeşitli cezalara mahkûm oldular.

Aydemir ve arkadaşlarının hazin sonuna karşın, "zinde güçler" ve ordu üzerine üretilen kuramlar devam etti. Aydınlarımızın, hatta sosyalist olduğunu ileri sürenlerin bu düşünce tarzı 12 Mart 1971'den sonra, Elrom'un kaçırılması nedeniyle, eski bir asker olan Başbakan Yardımcısı Sadi Koçaş'ın "Balyoz gibi ineceğiz" sözlerini takiben değişti. Ordu müdahalelerinin karşısında olunması gereği birçok çevrede anlaşıldı.

ÇALIŞMA YAŞAMINDAKİ DEĞİŞİKLİK VE ATILIM

1961 Anayasası özgür sendika kurma, grev hakkı, toplu pazarlık ve sözleşme yapabilme olanağını tanıyarak çalışma yaşamı açısından önemli bir adımı gerçekleştirmişti. Sıra bu anayasal haklara ilişkin yasaların çıkarılmasına gelmişti. Koalisyon hükümetlerinin Çalışma Bakanı Bülent Ecevit, bu yasaların çıkarılmasında büyük bir uğraş verdi. Bakanlığın hazırladığı yasa tasarıları komisyonda budanarak çok geri hale getirildi. Sağ kanat milletvekilleri, Meclis'teki görüşmeler sırasında sürekli değişiklik önergeleri vererek yasanın çıkmasını engelliyorlardı.

Olayın Meclis'teki boyutu bu görünümdeyken, bazı sendikalar Anayasa'da yer alan grev hakkının kullanılamamasını protesto etmek için Türk-İş'in bir girişimde bulunmasını istiyorlardı. Bu baskılar karşısında Türk-İş bir miting yapma kararı verdi. 1962 yılının sonlarına doğru, Türkiye İşçi sınıfı o güne kadar gerçekleştirdiği en büyük mitingi yaptı. Türkiye'nin her bölgesinden gelen işçiler Saraçhanebaşı meydanında toplandılar. Mitinge katılan yaklaşık 200.000 emekçi, grev yasasının çıkarılmamasını protesto etti. Konuşmacılar grev ve toplu iş sözleşmesi yasasının bir an önce çıkarılmasını istediler. Bu yasanın özgürce kullanılabilecek bir grev hakkını tanımaması durumunda genel greve gideceklerini vurguladılar. Grev hakkını en geniş biçimde kullanmak için ant içtiler. Deri-İş adına konuşan Cemil Gider, şu noktayı özellikle vurguladı: "Komünizmi asıl işverenlerin protesto etmeleri gerekir, işçilerin kaybedecekleri hiçbir şeyleri yoktur. Asıl protesto etmek zorunda olanlar Vehbi Koç'lar ve diğerleridir."

Yasa, TBMM'de uzun görüşmelerden sonra ancak 24 Temmuz 1963 günü yürürlüğe girdi. Oysa yasanın kabulünden önce bazı işyerlerinde grev girişimleri olmuş, Kavel Kablo Fabrikası'nda grev yaşama geçmişti.

Türkiye'de sendikal hareketin yeniden canlanması, İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna rastlar. Şöyle ki, 1945'te

bir yandan sınıf esasına dayalı cemiyet kurma yasağı kaldırılırken, diğer yandan çok partili siyasi yaşama geçiliyordu. Aynı dönemde Çalışma Bakanlığı, İş ve İşçi Bulma Kurumu ile İşçi Sigortaları Kurumu (bugünkü adıyla SSK) oluşturuldu. 1947'de de Sendikalar Yasası kabul edildi. Bu yasa grev ve toplu sözleşme hakkını tanımadığı gibi, sendikalı işçinin aidatını bizzat sendikaya yatırması gibi örgütlenmeyi kısıtlayan, hatta olanaksız hale getiren hükümler içermekteydi.

1963'te kabul edilen 274 ve 275 sayılı yasalar, sendikal örgütlenmenin önündeki engelleri kaldırmaktaydı. Yasanın da kabul ettiği iki ayrı sendikal örgütlenme modeli, 1982 Anayasası sonrasına kadar devam etmiştir. Bu iki ayrı model şöyle özetlenebilir:

i. Birinci modelde, aynı iş kolundaki sendikaların Türkiye çapında kurulması ve genel merkezi oluşturduktan sonra, bu merkeze bağlı şube örgütlerinin kurulup geliştirilmesi öngörülmekteydi. İleride bu yolla kurulan sendikalar kendi aralarında bir federasyon da oluşturabileceklerdi. Bu tip sendikal örgütlenmeye "Milli Tip" sendika adını vermekteyiz.

ii. İkinci yaklaşımda ise, aynı üretim ve işletme şubesinde bulunan işçilerin kendi aralarında sendikalarını kurmaları, bunların da birleşerek federasyon ve daha üst kademede konfederasyon oluşturmaları öngörülmekteydi. Bu tip örgütlenmeye "Federatif Tip" örgütlenme adını vermekteyiz.

Yeni yasa, sendikalı üyelerin aidatlarının kaynaktan kesilmesi ilkesini de getiriyordu. Böylece sendikal örgütlenmenin önündeki akçalı engeller ortadan kalkmaktaydı. Nitekim bu yasanın kabulünden sonra sendikalar parasal bir güce kavuşmuşlardır. İşçi sendikalarının mali güce kavuşması bu örgütlerin birçok etkinliğe öncülük etmesi sonucunu vermiştir. Böylece araştırma grupları kurulmuş, yaygın bir sendikal eğitim sağlanmış, dergiler ve çeşitli yayınlar çıkarılabilmiştir.

Bir yandan sendikaların işyeri ve işkolu temelinde toplu pazarlık ve sonuçta toplu sözleşme yapma hakkı kabul edilirken, diğer yandan grev hakkı da yasal güvenceye bağlanmıştır. Ne var ki, kabul edilen grev hakkı belli sınırlamalara sahiptir. Yasa iki tip grev hakkını tanımaktaydı. Bunlardan birincisi menfaat (çıkar) grevidir. Yani toplu pazarlık görüşmelerinin uyuşmazlıkla sonuçlanması halinde gidilebilecek grev biçimidir. Diğeri ise, işverenin toplu sözleşme hükümlerine uymaması halinde, belli bir usul içinde uygulanabilecek olan hak grevidir. Ne var ki hak grevi öylesine bir sürece bağlanmıştır ki, uygulaması adeta olanaksız hale getirilmiştir. Diğer yandan genel grev, her türlü dayanışma grevi yasaklanmıştır. Görüldüğü gibi grev hakkı çok sınırlıdır. Bu arada yeni yasa işverenlere de lokavt hakkını vermiştir. Buna rağmen, bu yasa işçi hareketini güçlendirmiş ve hareketlendirmiştir.

Kavel Kablo Fabrikası'ndaki grev, Anayasa'nın kabulünden sonra yapılan ilk grevlerden önde gelenidir. O tarihte Grev ve Toplu Sözleşme yasası daha çıkmamıştı. Buna rağmen Maden-İş Sendikası'na bağlı Kavel işçileri, hakları doğrultusunda greve gitmekten çekinmediler. İşçilerin istekleri şöyle özetlenebilirdi:

– İşverenin, tek yanlı, keyfi idareyi bırakması.

– İş koşullarının düzeltilmesi, insanca çalışılabilir duruma getirilmesi.

– İşten atmaların durdurulması.

İşverenin ve bazı çevrelerin grevin yasadışı olduğu iddialarına karşılık, sendika grevin anayasal bir hak olduğunu, işçilerin bu hakkı kullanmalarının yasal olduğunu ileri sürdü. Maden-İş Başkanı Kemal Türkler, "Sendika sonuna kadar grevci işçilerin yanındadır" diyerek tavrını ortaya koydu. Diğer yandan, Türk-İş de grevi destekliyordu.

İşverenin isteklerinden vazgeçmesi üzerine sendika ile işveren arasında bir protokol imzalandı. Ancak protokola rağmen işbaşı yapan işçilerden on üçünü işveren işten çıkarmak istedi. İşçiler tekrar direnişe başladılar. Bu direnişi işçi sınıfı bir bütün olarak destekledi. Hemen hemen bü-

tün sendikalar grevci işçilerin yardımına koştular; yardım komiteleri kuruldu. İşverenin yeni işçiler alarak fabrikayı çalıştırmak istemesi tepkileri daha da keskinleştirdi. Grevci işçiler, yeni işçileri fabrikaya sokmadılar. Polisin müdahalesine rağmen işveren fabrikayı yeni işçilerle de çalıştıramadı. İşçiler fabrikayı savunurken, polisle aralarında çıkan çatışmalarda ondan fazla işçi yaralandı. Sarıyer Savcılığı yirmi sekiz işçi hakkında dava açtı, on dört işçi tutuklandı.

Olaylar böyle gelişince Türk-İş Bölge Temsilcisi İsmail Topkar, Cumhurbaşkanına, Çalışma Bakanı Ecevit'e telgraflar çekerek durumu protesto etti. Çalışma Bakanı Bülent Ecevit arabuluculuk yaptı. Çıkan yasaya özel bir madde konarak Kavel'de takibata uğramış işçiler hakkında açılan davalar düşürüldü.

Kavel grevi ve direnişi kamuoyunda büyük yankılar yarattı. İlerici katmanlar işçilerin yanında yer aldı. O günkü heyecanı, duyguları, en güzel Hasan Hüseyin Korkmazgil'in "Kavel" adlı ünlü şiiri yansıtmaktadır:

"İşime karım dedim
Karıma Kavel diyeceğim
Ve soluğum tükenmedikçe bu doyumsuz dünyada
Güneşe karışmadıkça etim
Kavel grevcilerinin türküsünü söyleyeceğim...
Ve izin verirlerse İstinyeli emekçi kardeşlerim
İzin verirlerse Kavel grevcileri
Ve ben kendimi tutabilirsem eğer
Sesimi tutabilirsem
O çoban ateşlerinin parladığı yerde Kavel'de
O erkekçe direnilen yerde Kavel'de
Karın altında nişanlanıp
dostlarımın arasında öpeceğim
nişanlımı Kavel kapısında

Ve izin verirlerse İstinyeli emekçi kardeşlerim
İzin verirlerse Kavel grevcileri
İlk çocuğumun adını
Kavel koyacağım."

1963 ile 1971 yılları arasında grevlerin sayısal görünümü şöyledir:

Yıllar	Grev Sayısı	Greve Katılan İşçi Sayısı	Grevde Geçen İş Günü
1963	7	1.374	12.255
1964	81	6.608	192.842
1965	43	5.573	240.554
1966	39	10.401	409.809
1967	91	8.612	203.779
1968	59	8.098	192.196
1969	82	23.190	357.799
1970	111	25.963	260.338
1971	97	20.016	295.950
Toplam	610	190.835	2.165.522

Bu dönemde:

– En çok grev gıda işkolunda gerçekleştirildi. Onu genel işler, yapı ve tekstil işkolları izledi.

– Grevlerin sayıca büyük çoğunluğu (% 74) sömürünün daha yoğun, çalışma koşullarının daha ağır olduğu özel sektörde düzenlendi.

– Daha çok işçi çalıştırmaları nedeniyle, grevci sayısı ve grevde geçen işgünü kamu sektöründe daha yüksekti.

– En çok sayıda grevin gerçekleştirildiği il İstanbul oldu. Onu Adana, Balıkesir, İzmir ve Ankara izledi.

– 1963-1971 döneminde hükümet otuz yedi grevi erteledi. (Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, 6. Cilt, sayfa: 2014)

1961-1971 döneminde Türkiye'de iki sendika konfederasyonundan söz edilebilir: Türk-İş ve DİSK, yani Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu. Bunların genel eğilimlerini ve niteliklerini ise şöyle özetleyebiliriz:

i. Türk-İş: Bu konfederasyon 31 Temmuz 1952'de kurulmuştur. Türk-İş'in kuruluşu sırasında önemli boyutlara

varan bir ABD yardımının varlığı görülmektedir. ABD'nin en üst işçi örgütü olan AFL-CLO, bu konfederasyonun kendi paralelinde bir işçi örgütü olarak oluşmasında katkısı olan dış örgütlerin başında gelir. AFL-CLO'nun ileri gelen yöneticilerinden Irwing Brown, uzun yıllar Türkiye'deki sendikalarla beraber çalışmıştır. Amerikan Yardım Teşkilatı olan AID'nin eğitim yardımları, bu nitelikteki dış ilişkilerin en somutudur. Türk-İş 1960-1970 döneminde AID'den 13 milyon dolar dolayında yardım almıştır.

Türk-İş'in liderlik çizgisinin somut örneği Seyfi Demirsoy'dur. 27 Mayıs'tan sonraki ilk genel kurulda, Demirsoy Genel Başkan, Halil Tunç da genel sekreter seçilmişlerdir. Türk-İş'in 1963 yılını takip eden dönemdeki çalışmaları, sadece ekonomik savaşım üzerinde yoğunlaşan Amerikan tipi bir tavır içindedir. Türk-İş'e bağlı bir sendikanın genel kurul raporunda konfederasyona yönelik şu eleştiriler önemlidir: "Eyyamcı tutumun sonucu olarak gerek işverenle sendikaların, gerekse sendikaların birbirleriyle olan ilişkilerinde veya çatışmalarında Türk-İş etkisiz kalmıştır, kalmaktadır. Üzüntü ile ifade edelim ki çoklukla anayasa dışı davranışların koruyucusu kesilen Türk-İş, kendisinden beklenen seviyede uyarmaları yapmamıştır." Türk-İş'e yöneltilen eleştiriler bu örgütün işçi sınıfının gerçek istemlerinin gerisinde kaldığı doğrultusundadır.

1960-1970 döneminde, Türk-İş içindeki muhalefet siyasal bir içerik kazanarak DİSK'in doğumuna neden olmuştur. DİSK'in kurulmasından sonra da Türk-İş içerisindeki muhalefet gittikçe yoğunlaştı ve güçlü bir sosyaldemokrat grup gelişti. Muhalefetin büyümesi ve güçlenmesi 1968-1970 kongrelerinde ünlü 24 İlke'nin oluşmasını sağladı. Bu 24 İlke, anahatlarıyla şunları vurgulamaktaydı:

1. Türk-İş, Türk milletinin ekonomik ve sosyal sorunlarını bir bütün olarak görür. Kalkınmanın gerçekleşmesi için bütün toplum sorunlarıyla yakından ilgilenmeyi görev ve amaç bilir.

2. Anayasa'nın sosyal ve iktisadi haklar ve ödevler bölümünde yer alan hükümlerin mümkün olduğu kadar kısa

zaman içerisinde tam olarak uygulanması, Anayasa hükümlerinin yerine getirilmesi ve Anayasa'da öngörülen bütün hususların işler duruma getirilmesini gerekli sayar.

3. Anayasa'da öngörülen prensiplerin gerçekleşmesi için göstereceği çabaların yanı sıra, Anayasa dışı sosyal ve ekonomik bir düzen kurulması, devletin şeklinin değiştirilmesi, Atatürk devrimlerinin ve demokrasinin tahribi amacına yönelik her türlü akıma karşı bütün gücüyle mücadele etmek, Türk-İş'in temel görevlerinin başında gelir.

4. İşçilerin ve geniş halk topluluklarının sosyal, ekonomik ve siyasal haklarının tam bir özgürlük içinde tamam olarak uygulanması için Türk-İş yaygın ve yoğun bir eğitim seferberliğine girişecektir.

5. Türk-İş, sınıflar arasında denge, barış ve kaynaşma sağlayıcı bir politika izleyecektir.

6. Devlet kesiminde aşırı merkeziyetçilik ve siyasi müdahalelerin önlenmesi, işçilerin bütün işyerlerinde yönetime etkili olarak katılması, kârdan ve verim artışından pay almalarının sağlanması konusunda güçlüklerin bertaraf edilmesini sağlamayı Türk-İş ilkeleri arasında sayar.

7. Tarım işçilerini kısa zamanda Tarım-İş Kanunu'na kavuşturmak, Türk-İş'in başlıca görevleri arasındadır.

8. Bütün işçilerin İş Kanunu kapsamına alınmaları, kıdem tazminatı aynen korunmak ve işverenlerce ödenmeye devam edilmek şartıyla, işsiz kalacak işçiler için İşsizlik Sigortası kurulması ve bu hususların süratle gerçekleştirilmesi Türk-İşçe sağlanacaktır.

9. Toprak dağılımında dengesizlik ve adaletsizliği önleyici, tarımsal verimliliği artırıcı bir toprak ve tarım reformunun bir an önce gerçekleştirilmesi için siyasi partiler üzerinde bütün etkisini kullanmayı, Türk-İş başlıca görev sayar.

10. Orman köylüsünü insan onuruna yaraşan bir yaşam seviyesine ulaştırmak Türk-İş'in görevleri arasındadır.

11. Yurdumuzun azgelişmiş bölgelerinin kalkınması için Türk-İş kendisine düşen görevi yapacaktır.

12. Adil bir vergi reformunun süratle yapılması, yüksek kazançlı büyük çiftçilerden yeterli vergi alınması, do-

laylı vergilerin azaltılması doğrultusunda Türk-İş gerekli ve etkili teşebbüslerde bulunacaktır.

13. Kredi dağılımında iktisadi verimliliğin esas alınması Türk-İş'in görevleri arasındadır.

14. Üretici, köylü ve çiftçinin kooperatifleşmeleri, üretici kooperatiflerine sınai tesisler kurma imkânlarının sağlanması konusunda Türk-İş gerekli uyarı ve çalışmaları yapacaktır.

15. Dış ticaret düzeninde gerekli değişiklikler yapılması doğrultusunda Türk-İş gereken teşebbüsü yapacaktır. (İhracat ve ithalatın aracılardan arındırılması)

16. Petrollerimizin ve madenlerimizin devlet eliyle işletilmesi, yurdumuzun imkânları elverdiği durumda yabancı sermayenin bu alanda çalıştırılmaması amaç edinilecektir.

17. Yerli sermayenin başarabileceği işler için yabancı sermayenin yurda sokulmaması, yabancı sermayenin yurtdışına büyük kâr transferleri yapmasının önlenmesini Türk-İş isteyecek ve bu konuda gerekli çalışmaları yapacaktır.

18. Özel kesimde de plan disiplininin sağlanmasını Türk-İş ilgililerden isteyecektir.

19. Kalkınma plan ve programlarında işsizliği azaltıcı ve lüks tüketim harcamalarını önleyici yatırımlara öncelik tanınması konusunda çalışmak, Türk-İş'in görevleri arasındadır.

20. Devletin sosyal konut yapımına daha çok yardımcı olması, kendi evini kendi yapana daha fazla yardım edilmesi Türk-İş'in yetkililer nezdinde isteyeceği görevler arasındadır.

21. Sağlık alanında sosyal güvenliğin hızla bütün halkı kapsar duruma getirilmesi ve bu konuda gerekli tedbirlerin alınması için çalışmak Türk-İş'in görevidir.

22. Eğitimde adalet ve plan amaçlarına uygunluğun sağlanması, işçilerin meslek eğitimleri veya yeni teknolojilere intibak edebilmeleri için işyerlerinde sürekli eğitim programlarının uygulanmasının sağlanması Türk-İş'in görevleri arasındadır.

23. Ücrette adalet ve yeknesaklığın sağlanması, devlete ait işyerlerinde çeşitli ücret ödemelerinin yarattığı huzursuzluğun giderilmesi konusunda Türk-İş kendisine düşen görevi yapacak ve yetkilileri bu konuda çalışmaya teşvik edecektir.

24. Türk-İş, ulusal harp sanayinin kurulması yolunda gerekli bütün çabayı gösterecektir.

Bu ilkeler sosyal demokrat ilkeler olarak nitelenebilirler. Bu 24 ilke de kâğıt üzerinde kalmıştır. Nitekim 1971'de Genel-İş, Yol-İş, Türk Deniz Ulaş-İş, Petrol-İş, DYF-İş, Türk Harp İş, Ges-İş, Oleyis, Besin-İş, Tez-Büro İş, Kristal-İş gibi sendikalar sosyal demokrat grubu kurarak bu yönde mücadeleye başladılar.

ii. DİSK: DİSK, 13 Şubat 1967'de Maden-İş, Lastik-İş, Yeraltı Maden-İş, Gıda-İş, Basın-İş, Kimya-İş sendikaları tarafından kuruldu. Aslında Türk-İş'ten ayrılma eğilimi 1961'de Türkiye İşçi Partisi'nin (TİP) kurulmasıyla başlamıştı. Kemal Türkler, Avni Erakalın, Kemal Nebioğlu, Rıza Kuas, İbrahim Gözelce bu partinin önde gelen kurucularıdır. Aynı dönemde YÖN dergisi çevresinde toplanan bir takım sendikacılar ve aydınlar, "Çalışanlar Partisi" adıyla bir parti kurma çalışmasına girdiler. Seyfi Demirsoy, Cahit Talas, İlhami Soysal, Mümtaz Soysal, Doğan Avcıoğlu partinin kuruluş çalışmalarıyla yakından ilgilendiler. Partinin genel başkanlığı için Alparslan Türkeş ve Cemal Madanoğlu'nun ismi üzerinde duruluyordu. Bu girişim bir sonuç vermemiştir. Ancak o dönemde tüm çalışmalar, işçi sınıfının siyasete ağırlığını koyması doğrultusunda yoğunlaşıyordu.

İşçi sınıfının siyasete ağırlığını koyması gerekliliği konusundaki görüşler, sınıfsal mücadelenin siyasetin dışında tutulamayacağı, sendikacılığın ekonominin kalıpları arasında hapis bırakılamayacağına inanan sendikacıların önderliğinde DİSK'in kurulmasına neden olmuştur.

DİSK'in amaçları, tüzüğünün üçüncü maddesinde şöyle sıralanmıştır:

1. İşçi sınıfının meseleleri, tam bağımsızlığa kavuşmuş toplumcu düzende çözümlenir. Bunun ekonomik alanda

birinci adımı emekten yana, emekçilerin yönetime ve denetime doğrudan doğruya katıldığı planlı bir devletçilik sistemidir. Bu sistemde kamu sektörü ağır basar ve itici, yönetici rol oynar.

2. Gıda ve Makine Sanayi ile Enerji kaynakları gibi sanayinin kilit noktalarını millileştirmek, genellikle ağır sanayinin, madenciliğin ve büyük ulaştırma, ihracat, ithalat işleriyle, bankacılık ve sigortacılığın devlet eliyle yürütülmesiyle mümkün olur. Bu alanlarda özel sektör yardımcı durumdadır.

3. Emekçilere insan onuruna uygun bir hayat seviyesi sağlamak ve bu seviyeyi devamlı olarak yükseltmek, işsizliği ortadan kaldırmak, ancak devlet eliyle yürütülecek hızlı bir sanayileşmeyle mümkündür. Ancak devlet eliyle yürütülen bu sanayileşmede işletmelerin devletleştirilmesi en ileri tekniklerin kullanılması işçilerin yararına olur.

4. Köylümüzü uygar yaşama şartlarına kavuşturmak ve sanayileşmemize temel ve destek olmak üzere köklü bir toprak reformu zorunludur. Bunun aynı zamanda işsizliği önleyici bir yararı da vardır.

5. Emekçilerin tüm haklarını alabilmesi yalnız mesleki mücadeleyle mümkün değildir. Bunun yanı sıra Anayasa'daki demokratik haklarını kullanarak siyasi mücadele yapmaları da gereklidir.

Görüldüğü gibi genelde Türkiye işçi sınıfının, özelde DİSK'in gündeminde siyasete ağırlığını koyma ilkesi birinci madde olarak yer almaktadır. Bu, işçi sınıfı açısından sağlıklı bir gelişimi simgelemektedir. Kuşkusuz bir önceki öngörümüz, ancak böyle bir gelişime izin verilirse gerçekleşir. Oysa sağ ve tutucu güçler buna hiçbir zaman izin vermemişlerdir.

SOLDA İLK ADIMLAR VE TÜRKİYE İŞÇİ PARTİSİ

27 Mayıs 1960'tan sonra, özellikle 1961 Anayasası'nın kabulünü izleyen dönemde, sol düşünce kendi üzerindeki baskıları biraz aralamıştı. Yön dergisinin çıkışından bir yıl

sonra, bir grup aydın "Sosyalist Kültür Derneği" adıyla bir örgüt kurdular. Bu uzun baskı döneminden sonra, inanılması güç bir oluşumdu. Derneğin yöneticileri şu kişilerden meydana gelmekteydi: Osman Nuri Torun (Başkan), Nejat Erder (Genel Sekreter), Atilla Karaosmanoğlu (Araştırma İşleri), Doğan Avcıoğlu (Yayın ve Konferans İşleri), Arslan Başer Kafaoğlu (Mali İşler), Güney Özcebe, Sırrı Hocaoğlu, Cemal Reşit Eyüpoğlu (Teşkilatlanma İşleri), Cahit Tanyol (Koordinasyon İşleri).

Dernek, o günlerde büyük yankılar uyandıran bir bildiri yayımlayarak faaliyetine başladı. Bu bildirinin günümüz açısından bile önemini koruyan bölümlerini aşağıda yansıtıyoruz:

"Nüfuzu hızla artan toplumumuzda üretimdeki artışın yetersizliği ve gelir dağılışındaki bozulma, açık ve gizli işsizliğin artmasına ve geniş kütlelerin yaşama şartlarının dayanılması güç bir duruma gelmesine yol açmıştır. Toplumsal yapıdaki hızlı değişmelere düzenli şekilde yön verilmemesi, dengesiz bir şehirleşme gibi ıstıraplı ve sosyal güvenliği sarsacak sonuçlar veren meselelerin doğmasına sebep olmuştur.

Cumhuriyetin kuruluş yıllarında başlıca amaçlardan biri olarak açıklanan 'sınıfsız bir toplum yaratma' ilkesinin terk edilmesi ve buna ters yönde keskin sınıf farkları yaratan bir gelişme metodunun seçilmesi, sınıflar arasındaki gerginliği artırmış ve sınıf çatışmalarına daha da elverişli bir ortam yaratmıştır. Bu devrede çok partili siyasal sistem ise halk isteklerinin belli çıkarlar için istismar edilmesi şeklinde işlemiştir. İktisadi ve sosyal meselelerin çözülememesi, çok partili sistemin oyun kurallarının bozulmasına sebep olmuş, böylece demokratik düzenin asgari şeklî unsurları bile uygulanamamıştır.

Aydınların çoğunluğu, bu devirde meseleleri, siyasal sistemin şeklî unsurları ile ilgili dar bir çerçeve içersinde ele almış ve tartışmışlardır. Fikir hürriyeti için gerekli siyasal ortamın bulunmayışı ve meselelerin dar bir açıdan ve sathî bir şekilde düşünülmesine sebep olan tabuların mev-

cudiyeti, gerçek sebep ve yol arayan düşüncenin gelişmesine engel olmuştur."

Bu tespitleri yapan (bu tespitler bugün için de geçerlidir) Sosyalist Kültür Derneği'nin kuruluş bildirisi şu çözüm yolunu vurgulamıştır:

"Bugünkü şartların yarattığı güvensizlik içinde Türk toplumu bir çıkış yolu beklemektedir. Bu durum sorumluluk duygusu taşıyan yapıcı aydınların yeni çözüm yolları aramasını hayatî bir görev haline getirmekte ve bu konudaki çabalara güç kazandırmaktadır.

Toplum yapısının ve tarihi gelişmenin incelenmesinden ortaya çıkan gerçekler, halk mutluluğunu hedef tutan bir çerçeve içinde düşünenleri sosyalist bir çözüm yolu etrafında birleştirmektedir.

Sosyalizm, toplum refah ve saadetini, fert ve zümre çıkarlarının üstünde tutan bir dünya görüşünden hareket eden,

Bunu gerçekleştirmek üzere halka dayanan ve halka yönelen bir toplum düzeni kurmak amacını benimseyen,

Bu düzeni kurmak ve yaşatmak için, memleketteki sosyal ve iktisadi münasebetleri bilimsel bir görüş açısı içinde inceleme ve akılcı esaslara göre düzenleme yolunu seçen bir düşünce ve davranış sistemidir...

... Sosyalizm, azgelişmiş ülkelerin sosyal adalet içinde hızlı kalkınmalarını sağlayacak tek metoddur. Sosyalist metod aynı zamanda kapitalist bir gelişmenin bilhassa azgelişmiş bir toplumda meydana getireceği aşırı sınıf çatışmalarını demokratik yollarla önlemenin tek yoludur.

Türkiye'de toplumsal konular üzerine eğilenler milliyetçi, hürriyetçi ve demokratik ilkelere dayanan bir sosyalizm anlayışı etrafında birleşmektedirler...

... Sosyalizm, Türk ulusunu ileri bir medeniyet seviyesine ulaştırmak hedefine yönelmiş halkçı bir düzen kurmak üzere yapılan Milli Kurtuluş Savaşı'mızın bir devamı ve yeni bir hamlesi olacaktır...

... Sosyalist Kültür Derneği, Türkiye'nin meselelerini sosyalist bir dünya görüşünden incelemek, bunları açıkça

tartışmak ve bu çalışmaların sonuçlarını yaymak üzere kurulmuştur."

Derneğin kurucuları ise şu kişilerdir: Niyazi Ağırnaslı (senatör), Galip Aknil (yüksek mühendis), Erdoğan Alkin (asistan), Sadun Aren (profesör), Türkkaya Ataöv (asistan), Doğan Avcıoğlu (gazeteci), Şevket Süreyya Aydemir (yazar), Seyfi Demirsoy (sendikacı), Tarık Ziya Ekinci (doktor), Nejat Erder (sosyolog), Işıl Ersan (asistan), Asaf Ertekin (matbaacı), Cemal Reşit Eyüpoğlu (avukat), Müşerref Hekimoğlu (yazar), Mükerrem Hiç (doçent), A. Sırrı Hocaoğlu (milletvekili), Erhan Işıl (maliye müfettişi), Nejat İzar (yüksek mühendis), Adnan Başer Kafaoğlu (maliye müfettişi), Arslan Başer Kafaoğlu (DPT uzmanı), Yahya Kanpolat (asistan), Atilla Karaosmanoğlu (iktisatçı), Mahir Kaynak (asistan), Gülten Kazgan (doçent), Abdullah Kızılırmak (doçent), Hamdi Konur (öğretmen), Hasan Hüseyin Korkmazgil (yazar), Nurettin Ş. Kösemihal (profesör), İdris Küçükömer (doçent), Güney Özcebe (yüksek mühendis), Hilmi Özgen (yüksek murakabe uzmanı), Fakih Özden (milletvekili), Mehmet Selik (asistan), İlhami Soysal (gazeteci), Mümtaz Soysal (asistan), Metin Sözen (asistan), Cahit Tanyol (profesör), Merih Teziç (asistan), Reşat Titiz (iktisatçı), Osman Nuri Torun (maliyeci), Nihat Türel (avukat).

1961-1971 döneminde sol basın da günyüzüne çıkmaya başladı. Çetin Altan, İlhan Selçuk, Aziz Nesin gibi köşe yazarları, günlük yazılarında sol düşünceyi savunup yaymaya çalışıyorlardı. Diğer yandan sol eğilimli dergiler de çıkmaya başlamıştı. Bunların başında, orducu tutumuna karşın Yön gelmekteydi. Yön'de Sadun Aren, Mümtaz Soysal, İdris Küçükömer gibi yazarların zaman zaman sosyalizm doğrultusunda yazılarına rastlanıyordu. Gerçi bu dergi, başyazarı Doğan Avcıoğlu'nun söylemiyle "Milliyetçi, Halkçı ve Demokratik bir Türkiye Sosyalizmi"nden yanaydı, fakat gene de sol vurgulamayı göz ardı edemiyorlardı. Yön dergisinin o dönemde cüretli sayılabilecek olumlu bir adımı da Nâzım Hikmet'in şiirlerini yayımlamasıydı. Hatta

"Kurtuluş Savaşı Destanı" kitap olarak Ankara Atatürk Bulvarı'nda elden satılıyordu. Sol dergiler arasında ANT, Sosyal Adalet ve Dönüşüm dergilerinden de söz etmek mümkündür. Özellikle Dönüşüm'ü bir avuç genç öğrenci çıkarıyor ve elden satıyordu.

Türkiye İşçi Partisi (TİP), demokrasi ve siyasal yaşamımızın en önemli dönemeçlerinden biridir. TİP, siyasal yaşamımıza sol rüzgârları getirmiştir. Ne yazık ki, Türkiye'nin hiçbir zaman demokrasiden, özgür düşünceden yana olmayan siyasal yapısı, bu yapının belirlediği kamuoyu, ayağı yere basan bu girişimi hazmedememiştir. Yılların oluşturduğu antisosyalist akım TİP'i boğmuş, bir anlamda katletmiştir.

TİP, 13 Şubat 1961'de on iki sendikacı tarafından kurulmuştur. Bir anlamda 27 Mayıs hareketinin sonrasında kurulan AP ve YTP gibi sağ eğilimli partilere karşın kurulan ilk sol eğilimli partidir. Başlangıçta sözünü ettiğimiz on iki sendikacı, Türk-İş'in de bu partinin kuruluşuna destek olacağını varsaymışlardır. Oysa Türk-İş'in lider kadrosu böyle bir girişimi hoş karşılamıyor, kendileri "Çalışanlar Partisi"nin ön hazırlıklarını yapıyorlardı. Buna rağmen TİP kurucuları son dakikaya kadar umutla beklediler ve İçişleri Bakanlığı'nın yeni parti kuruluşlarına tanıdığı son günde resmi başvurularını yaptılar.

TİP'in kuruluş bildirgesini imzalayan on iki sendikacı şunlardı: Kemal Türkler, Avni Erakalın, Şaban Yıldız, İbrahim Güzelce, Ahmet Muşlu, Rıza Kuas, Kemal Nebioğlu, Hüseyin Uslubaş, Saffet Göksüzoğlu, Salih Özkarabay, İbrahim Denizcier, Adnan Arkın.

Bu kuruculardan Ahmet Muşlu, Hüseyin Uslubaş, Saffet Göksüzoğlu ile İbrahim Denizcier daha sonra çeşitli nedenlerden partiden ayrılmışlardır. Diğer yandan Kemal Türkler, Rıza Kuas, Kemal Nebioğlu ve İbrahim Güzelce 1967'de DİSK'in kurucuları arasında yer almışlardır.

TİP, sendikacılar tarafından kurulmuş olmasına karşın tam bir sosyalist parti hüviyetinde değildi. Bu konumunu tüzüğünün ikinci ve programının ilk maddelerinde gör-

mekteyiz. Tüzüğün ikinci maddesinde partinin maksadı şöyle belirlenmiştir:

"Programda yazılı esasları gerçekleştirmek ve ezcümle Türk vatandaşlarını tam bir refaha kavuşturacak, sosyal güvenliğini sağlayacak, dünya çapında tarihi vazifesini tam bir serbesti içinde ifaya imkân verecek, halkın kendi iradesiyle kendi kendini hiçbir kayıt ve şarta bağlı olmaksızın idame eylemesini temin edecek ve bilhassa hiçbir şahıs, sınıf, zümre, hizip veya teşekkülün kanun üstüne çıkabilmesine izin vermeyecek her türlü mevzuatı tesis ve tatbik etmek için kanunun verdiği haklar ve tüzüğünün hükümleri dairesinde çalışmaktır."

Görüldüğü gibi partinin amacının işçi sınıfı partisi olmaktan daha çok sağda örneklerine çok rastlanan bir yığın partisi özelliğine sahip olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Parti programı kuruluşundan altı ay sonra hazırlanmış, on altı sayfadan oluşan bir metindi. Programı hazırlayanlar ise Olcayto İlter (o tarihte parti genel sekreteriydi) ile Bahattin Kocamanoğlu'dan (İstanbul İl Başkanı) oluşan bir gruptu. Bu programın "Devlet-Cumhuriyet-Hükümet" başlıklı birinci maddesi de bir önceki yargımıza uygun yapıdadır. Maddenin metni şöyledir:

"Türkiye İşçi Partisi, Türkiye Cumhuriyeti'ni, laik ve sosyal ve iş üzerinde kurulmuş bir devlet olarak kabul eder. Bu cumhuriyet içinde egemenlik, kayıtsız ve şartsız Türk ulusunundur.

Türkiye İşçi Partisi, sosyal gelişmeyi kolaylaştıran ve daha büyük serbesti içinde daha iyi yaşama şartları yaratan ekonomik, sosyal ve bilimsel problemleri renk, ırk, din, dil ve cinsiyet ayrımı yapmadan çözmeyi devletin ödevi olarak kabul eder.

Türkiye İşçi Partisi'nin hükümet etmede prensibi, halkın halk tarafından halk için yönetilmesidir. Türkiye Devleti'nde ve Hükümeti'nde Türk vatandaşları, hakta ve vazifede eşit olarak görev alır. Görev üstünlük vermez.

Cumhuriyete ve demokrasiye sadakatı, Partimiz vatandaşların ve müesseselerin görevi sayar." Dikkat edilirse programın bu maddesi ile tüzüğün ikinci maddesi yapısal

olarak birbirini bütünlemektedir. Yalnız birinci paragrafta devletin üzerinde kurulduğu temeller arasında iş de (emek) sayılmıştır. Sendikacıların kurduğu ve öncülük ettiği bir partide, bu yaklaşımı doğal kabul etmek gerekir. Partideki işbölümü ise şöyle olmuştur: Avni Erakalın (Genel Başkan), Kemal Türkler (Genel Başkan Vekili), Şaban Yıldız (Genel Sekreter), Rıza Kuas (Sayman). Bunlardan Avni Erakalın dışındakiler, TİP'de sonuna kadar kalarak çeşitli görevler yapmışlardır.

Parti beklenilen ya da istenilen gelişmeyi başlangıçta sağlayamadı. Sadece sekiz ilde örgütlenebildi (İstanbul, Ankara, İzmir, Adana, Gaziantep, İçel, Kocaeli, Kayseri). Bu ağır gelişmenin bir nedeni de, kurucuların (bir anlamda Türk-İş'in tutumundan ötürü) partiye tam mesailerini verememeleriydi. Nitekim partinin başına adı duyulmuş bir aydını getirmek için temaslara başladılar. Konuştukları arasında Z. Fahri Fındıkoğlu, Orhan Tuna gibi bir ölçüde sağda sayılabilecek sosyal siyaset hocaları ile Nadir Nadi bulunmaktaydı. Bu kişilerin hiçbiri bu görevi kabul etmeyince, partinin kuruluşu sırasında birara danıştıkları Mehmet Ali Aybar'a başvurmaya karar verildi. Aybar öneriyi kabul etti. Böylece 1 Şubat 1962'de, yani kuruluşundan hemen hemen bir yıl sonra, Aybar TİP'in genel başkanı oldu. Durum bir basın bülteniyle kamuoyuna duyuruldu. Basın bülteninde partinin programına değinildikten sonra şu nokta vurgulanıyordu:

"... Bu program ve amaç altına, Türkiye'de imza koymayacak iyi niyetli bir yurtsever yoktur. Bu programın gerçekleşmesi, çalışan bütün halk kitlelerinin ve hangi sınıftan olursa olsun iyi niyetli bütün vatandaşların TİP'ni destekleyip bir an önce iktidara getirmesi ile olur. Bundan dolayı bizi, ilk kurulduğumuz günden beri desteklemiş olan kıymetli basınımız aracılığı ile Türkiye'de emek gücünden yana olan bütün vatandaşlara ve aydınlara sesleniyoruz.

Muhterem basın mensupları aracı ile umumi efkâra açıklamaktan zevk duyduğumuz konulardan biri de, bir yıldan beri kıymetli desteğini gördüğümüz sosyal mesele-

lere vakıf ve bu uğurda karşılaştığı güçlüklere mertçe göğüs germeği bir vatan borcu bilen, gerçek bir aydın olarak tanınan hukuk doktoru, doçent, avukat Sayın Mehmet Ali Aybar'ın bu hizmeti seve seve kabul edeceğine inanıyoruz."

Aybar, bu görevi kabul ettiğini bir basın bildirisi ile 9 Şubat 1962'de şöyle açıklamıştır: "Türkiye İşçi Partisi'nin davetini bir memleket vazifesi saydığım için, ağır sorumluluğunu bilerek kabul ediyorum." Bu girişten sonra Türkiye'nin içinde bulunduğu bunalımın boyutlarına değinen Aybar, ne yapılması gerektiği üzerinde şöyle durmuştur:

"... Türkiye hızla endüstrileşmelidir, tarım da, ancak kuvvetli bir endüstri temeli üzerinde ve ileri teknikle, ihtiyaçlarımızı karşılayacak bir seviyeye ulaşabilir. Tam bağımsızlığın, bilim ve tekniğin ilerlemesinin şartı da budur.

Fakat bütün bunlar çalışan halk kitleleri yurt işlerinde söz ve karar sahibi olacak şekilde politik bir kuvvet haline gelmedikçe gerçekleştirilemez. Emekten yana bir devletçilik ve planlı bir ekonomi, çalışan halk kitleleri memleket hayatında etken bir rol oynadığı takdirde, bizi hedeflerimize ulaştıracak hedefler olur. TİP, Türkiye'nin çağdaş medeniyet yolunda ilerlemesini, çalışan halk kitlelerinin Türk işçi sınıfının aydınlarla iş ve kader birliği etmesinden doğan demokratik öncülüğü etrafında teşkilatlanmasına bağlı görüyor..."

Görüldüğü gibi Aybar'ın genel başkan oluşuyla birlikte, TİP işçi sınıfı öncülüğünden söz etmeye, yani gerçek bir sosyalist parti olma doğrultusuna girmiştir.

Aybar, kendi özgeçmişiyle ilgili anılarında şunları söylemektedir: "Çocukluğum politika tartışmaları içinde geçmiştir. Dedemi, Abdülhamit Konya'ya sürmüş. Babam da Paris'e kaçmış. Yıllar sonra, Hareket Ordusu ile İstanbul'a giren dedem, Abdülhamit'i tahttan indiren heyette görev alacaktır. Ben dedemi Ayan Meclisi üyesi olarak hatırlarım. Daha sonra, yani mütarekede, Nemrut Mustafa Harp Divanında idam istemi ile yargılanırken hatırlarım. Önce

babam, sonra dedem Anadolu'ya geçmişlerdi. Kendimi bildim bileli politika tartışmaları içinde yuvarlanmışımdır. ..."

Mehmet Ali Aybar partiye yeni bir kimlik ve umut getirmiştir. Aybar'la gelen bu canlılık, birçok sol düşüncedeki aydının partiye girmesi sonucunu verdi. Öncelikle parti tüzüğü ve programı yeniden ele alındı. Yeni tüzük, 19 Nisan 1962'de Kurucular Kurulu tarafından kabul edilerek yürürlüğe girmiştir. Yeni Tüzük'te dört geçici maddeyle genel merkezin yeniden örgütlenmesi sağlanmıştır. Geçici birinci maddede, tüzüğün yürürlüğe girdiği andan itibaren Genel Yönetim Kurulu, Merkez İcra Komitesi'nin ve İstanbul İl Yönetim Kurulu'nun feshedildiği hükme bağlanmıştır. Bu suretle ortaya çıkacak yönetim boşluğunu doldurmak üzere dokuz kişilik bir geçici merkez yürütme kurulu (genel başkanın başkanlığında) oluşturulmuştur. Bu dokuz kişi şunlardı: Mehmet Ali Aybar, Rüştü Güneri, İbrahim Denizcier, İsmail Topkar, Rısa Kuas, Kemal Sülker, Cemal Hakkı Selek, Orhan Arsal ve Kemal Türkler. Bu kurulun görevi, üç ay içerisinde genel yönetim kurulu üye aday listesini kurucular kuruluna sunmaktı. Böylece partinin eski yönetimden gelen ataleti ortadan kaldırıldığı gibi, yeni üye olacak aydın ve işçilerin de önü açılmıştır.

Tüzükte partinin temel niteliklerini belirleyen "karakter ve amaç" maddeleri (2. ve 3. madde) bizzat Mehmet Ali Aybar tarafından kaleme alınmış, eski maddelerdeki kişiliksiz yapı ortadan kaldırılmıştır. Bu maddeler TİP'in tüm özelliklerini de yansıtmaktadır. Bu iki madde aynen şöyledir:

"Madde 2– Partinin karakteri: Türkiye İşçi Partisi, Türk işçi sınıfının ve onun demokratik öncülüğü etrafında toplanmış bütün emekçi sınıf ve tabakaların (ırgat ve küçük köylülerin, aylıklı ve ücretlilerin, zanaatkârların, küçük esnaf ve dar gelirli serbest meslek sahipleri ile ilerici gençliğin ve aydınların) kanun yolundan iktidara yürüyen siyasi teşkilatıdır.

TİP, yurt ve dünya olaylarını Türk işçi sınıfı ve emekçi halk yığınları açısından değerlendirir, onların menfaatla-

rını savunur; hak ve hürriyetlerinin gerçekleşmesi için mücadele eder.

Ulusun büyük çoğunluğunu meydana getiren emekçi halk yığınları, bütün zenginliklerin, bütün değerlerin gerçek yaratıcısı, sosyal gelişmenin biricik itici kuvvetidir. Üstelik bu işin ağır yükünü onlar taşır. Bundan dolayı emekçi halk yığınlarının hak, hürriyet ve menfaatleri için mücadele etmek, aslında Türk ulusunun bütününün hakları, hürriyetleri ve yüksek menfaatleri için mücadele etmektir.

TİP, ırk, din, mezhep, deri rengi, kadın-erkek ayrımı gözetmeden ve hangi sınıftan gelirse gelsin, parti program ve tüzüğünü benimsemiş, emekten yana olan bütün yurttaşlara saflarını açık tutar." Üçüncü kongrede yapılan değişikliklerle maddenin birinci fıkrasına, "tarihe ve bilime dayanan", işçi sınıfı ile "kader birliğinin bilinç ve mutluluğuna varmış" ve "demokratik, bağımsız, sosyalist örgütü" nitelemeleri eklenmiştir. Böylece partinin sosyalist kimliği öne çıkarılmıştır.

Tüzüğün 3. maddesinde ise partinin amaçları, "siyasi demokrasiye ekonomik ve sosyal bir öz kazandırmak, daha ileri bir toplum düzenine, demokratik yoldan geçiş şartlarını hazırlamak" maksadıyla şöyle sıralanmıştır:

"a) Ulusal ekonomide kilit taşı vazifesi görenlerden başlayarak ve ekonomik kalkınma ve sosyal ilerlemenin gerekli kıldığı bir sıra izleyerek, büyük üretim ve mübadele araçlarını devletleştirmek;

b) Kurulmamış temel sanayi kollarını devlet eliyle, devlet malı olarak kurmak ve işletmek;

c) Topraksız veya az topraklı köylüyü topraklandırmak ve en yeni araçlarla, en ileri teknikle donatarak, en verimli işletmecilik sistemi içinde (devlet numune çiftliklerine, üretim kooperatiflerine ve özel işletmeciliğe önem veren bir sistem içinde) çalışmasını sağlamak; şehirle köy arasındaki, köyün geri kalmasına sebep olan temel ayrımları gidermek;

ç) Sanayi ve tarımda kalkınıp ilerleme, belirli bir eğitimden geçmiş emek gücüne ve kadrolara ihtiyaç gösterdi-

ğinden, genel ve teknik eğitimi ekonomik kalkınmaya paralel olarak, ivedilikle yaymak ve ilerletmek;

d) Ekonomik kalkınma ve kültürel ilerleme birbirini karşılıklı olarak etkilediğine ve amaç sadece üretimde verimi artırmak olmayıp, kafa işçiliği ile kol işçiliği arasındaki ayırımları kaldırarak, bütün yurttaşların kişiliklerini sonuna kadar geliştirmelerini sağlamak olduğuna göre, halk yığınlarının yaratıcı güçlerini açığa çıkaracak kültür çalışmalarına hız vermek; yurt ölçüsünde kültür merkezleri kurmak;

e) Herkesi iş güç sahibi etmek; işsizliğe kesinlikle son vermek ve ulusal gelirin dağıtımında emeğe göre gelir ilkesini hakim kılmak; yani herkese yaptığı işe göre ücret, aylık ve gelir sağlamak.

f) Ulusal varlığımızı ve bağımsızlığımızı herşeyin üstünde tutan ve bütün devletlerle eşitlik içinde dostluk münasebetleri kurmayı amaç bilen, Birleşmiş Milletler Anayasası'na bağlı, kurtuluş savaşının Türkiye'sine yaraşır, barışçı bir dış politikayı savunmak;

Böylece ulusal üretimi, ağır sanayi ve ileri teknik temeli üzerinde, toplumun ve emekçi halk yığınlarının boyuna artan her türlü ihtiyaçlarını karşılamak için hazırlanmış bir genel plana göre, ahenkli biçimde geliştirmek; ve İNSANIN İNSAN TARAFINDAN SÖMÜRÜLMESİ SİSTEMİNE SON VERİP, Türkiye'yi, halkı artık yurt işlerinde gerçekten söz ve karar sahibi olan ve kardeşçe dayanışarak, işbirliği ederek, hürriyet ve eşitlik içinde, her bakımdan insanca, dopdolu yaşayan, medeniyeti ve kültürü ileri, tam bağımsız, insanlığın hizmetinde, barışçı, tam demokratik bir ülke haline getirmektir.

Halkın oyu ile kanun yolundan iktidara gelen TİP, halkın oyunu kaybedince, yine kanun yolundan iktidardan çekilir."

Tüzüğün 53. maddesi TİP'nin kısa yaşamı içerisinde değişik açılardan gündeme getirilmiş, tartışılmıştır. Bu maddede "Partinin bütün organlarında görevli bulunanlardan yarısının kendisi üretim araçlarına sahip olmadığı için

emek gücünü üretim aracı sahiplerine satarak yaşayanlar veya işçi sendikaları yönetim organlarında görevli bulunan üyeler arasından seçilmiş olması gözetilir" denmektedir. Bugün kullanılan deyimle, yönetim organlarında % 50 işçi kotası uygulanmıştır. Kuşkusuz bu kotanın doldurulması hem kolay olmamıştır hem de çeşitli tartışmalara neden olmuştur. Seçimler iki ayrı liste halinde yapılmıştır. Zor olan noktalardan biri de, işçi tanımının bazı hallerde yetersiz oluşudur.

TİP programının hazırlanması uzun sürmüş, program çalışmaları Aybar'ın genel başkan oluşundan bir buçuk yıl sonra başlamıştır. Tüzüğün 3. maddesinin parti amaçlarına ayrıntılı bir şekilde değinmesi de bu gecikmede rol oynamıştır. Program taslağı önce Aybar ve Behice Boran tarafından hazırlanmış, sonra bu taslak partinin Etüt ve Araştırma grubunda tartışılmış, bunu takiben de partili partisiz birçok aydına gönderilmiş, düşünceleri istenmiştir. Bununla da yetinilmemiş, aydınların da katıldıkları birçok toplantıda konu tartışmaya açılmıştır. Programın son şekli, 9-10 Şubat 1964 tarihinde İzmir'de toplanan partinin birinci kongresinde oybirliğiyle kabul edilmiştir.

Programın girişinde 1. TBMM'nin 21 Ekim 1920'de (1336) kabul ettiği bildiri ile Atatürk'ün 1 Aralık 1921'deki (1337) konuşmasından bir bölüm yer almaktadır. Birinci bölümde "Türkiye'nin maddi, sosyal ve politik yapısı" ele alınmaktadır. Bu bölüm bir anlamda durum muhakemesine olanak verecek yapıdadır. İçeriğinde şu alt bölümler bulunmaktadır:

– Türkiye'nin maddi yapısı (doğal kaynaklar, işgücü ve sermaye birikimi).

– Türkiye'nin sosyal ve politik yapısı (hâkim sınıflar, orta sınıflar, Türk işçi sınıfı ve topraksız köylü).

Bu bölümün sonunda ise şu saptama yer almaktadır.

"Kurtuluş yolu, gerekli köklü dönüşümlerle toplumun (mevcut) yapısını değiştirmektir. Bunun içindir ki, çözüm yolu her şeyden önce politik niteliktedir... Anayasamızın gerçekten uygulanması, Türkiye İşçi Partisi'nin varlığını

zorunlu kılar. Çünkü Anayasa'da yazılı temel haklar, sosyal ve ekonomik haklar, ancak böyle bir partinin etkin varlığı halinde kâğıt üzerinde kalan formüller olmaktan kurtulup emekçi yurttaşın yararlandığı canlı, uygulanan kurallar biçimini alır. Sosyal sınıflar arasında bir denge rejimi olan DEMOKRASİ, ancak bu takdirde boş bir söz olmaktan çıkar."

İkinci bölümün başlığı "Kalkınma Yolu"dur. Bu bölüm, tüzüğün üçüncü maddesinin bir çeşit yinelenmesi şeklindedir. Üçüncü bölümde "Temel İlkeler" yer almaktadır. "Türkiye İşçi Partisi, bilimi biricik yol gösterici olarak tanır ve politikasını bilimsel gerçeklere göre çizer ve uygular" denerek bilimsel sosyalizmin ilk ilkesi ortaya konmaktadır. Program, kalkınmanın temel öğesi olarak vurguladığı "emekten yana planlı devletçiliği" şöyle belirlemektedir:

"Emekten yana planlı devletçilik, demokrasimizin ekonomik ve sosyal yönüdür; TİP'nin iktidara gelmesiyle, devletçilik, halktan, emekten yana, itici ve düzenleyici bir kuvvet olarak işleyecektir. Emekten yana planlı devletçilik sistemi, toplumun ve emekçi halkın durmadan artan ihtiyaçlarını, gerek maddi, gerek kültürel alanda karşılamak amacıyla işleyen bir sistemdir. Üretim sistemi çağdaş teknik seviyeye, devlet eliyle hızla ulaştırılır. Milli hasıla ve gelir büyük bir hızla artırılır. Bu amaçla, ulusal ekonomide kilit taşı olanlardan başlanarak ve ekonomik kalkınma ve sosyal ilerlemenin gerekli kıldığı bir sıra izlenerek büyük üretim ve ulaştırma araçları ile dış ticaret, bankalar, sigortalar devletleştirilecektir."

TİP, programında kapitalist olmayan bir kalkınma yolunu vurgulamıştır. Planı bu bağlamda şöyle ele almıştır: "Kalkınma Planı, ulusal ekonominin çeşitli kesimleri arasında kalkınma amaçlarımızla tutarlı bir oran kurar. Özellikle toplumun çeşitli tüketim ihtiyaçları ile milli sermaye birikimi ihtiyaçları arasında bir orantı bulunması şarttır; plan bunu sağlar. Milli sermaye birikiminin halkın gittikçe artan tüketim ihtiyaçlarını, nüfusun artışından doğan ihtiyaçları ve genel olarak ulusal ekonominin ahenkli biçimde

gelişmesini karşılayacak hacimde olması şarttır." Bu, sosyalist planlamanın yatırım malları ile tüketim malları arasında bulunmasını gerekli gördüğü orandan başka bir şey değildir.

Bazı temel kavramlara yönelik programda şu yaklaşımlar yer almaktadır:

Halkçılık: "İnsanın ve insan emeğinin en yüce değer olarak tanınması, bizi halkçılık ilkesine götürür. Bütün zenginliklerin, maddi, manevi bütün değerlerin biricik yaratıcısı olan emekçi halkımız, politik iktidarın da kaynağı ve gerçek sahibidir."

Devrimcilik: "Devrimcilik, geri kalmış bir toplumu ileri bir toplum haline getirmek ve ileri toplumları durmadan daha çok ilerletmek, bilim ışığında, köklü reformlar yapmaktır."

Milliyetçilik: "Türk milliyetçiliği, yüzyıllardır bir yarı sömürge olarak yaşamış halkımızın yabancı boyunduruğuna, sömürgeciliğine ve sömürücülüğe karşı tepkisinin ideolojik planda ifadesidir."

Mülkiyet: "Türkiye İşçi Partisi mülkiyet ve miras hakkını tanır... Mülkiyet hakkının toplum yararına kullanılması gerekir; çünkü mülkiyet hak sahibine ödevler de yükler."

Dördüncü bölüm, "Vatandaşa Neler Getireceğiz?" başlığı altında tarımdan eğitim, kültür ve sanata kadar ekonominin ve sosyal kesimlerin hemen her dalına ilişkin çözüm önerilerini ele almaktadır. Ayrıntılı bir hükümet programı niteliğinde olan bu bölüm üzerinde durmayacağız. Zaten gerek tüzük, gerekse programa ilişkin alıntılarımız TİP'in niteliğini, amacını ve uygulama politikalarını göz önüne çıkartmaya yeterlidir.

Parti programında, bugün de önemini koruyan üç konuda şunlar söylenmektedir:

Avrupa Birliği konusunda: "Avrupa Ekonomik Topluluğu, yukarıda sayılan hedeflerin (ikinci bölümde sözü edilen kalkınma yolundaki hedefler) gerektirdiği şartlarla çatışma durumunda olduğu için, Ortak Pazara üyelik ciddi

bir sanayileşme programı ile çelişme halindedir. Türkiye İşçi Partisi, ekonomik kalkınmayı önleyecek, Türkiye'yi bir yarı sömürge ekonomisi şartları içinde yaşamaya mahkûm edecek ortak pazara, bu nedenle yüzde yüz karşıdır."

Emperyalizm: "1947-1948'den beri Türkiye dış yardım ve kredi ile yaşayan bir devlet olmuştur. Gittikçe ağırlaşan şartlarla gelen yardım ve krediler, Türkiye'yi her seferinde biraz daha bağımlı hale getirmiş, bu yardım ve krediler dolayısıyla kârlı iş imkânlarına kavuşan kökü dışarda yerli sermaye çevrelerinin ve toprak ağalarının servetleri, nüfuz ve hakimiyetleri katmerleşmiştir.

Türkiye bugün bir fasit daire içindedir. Vazgeçemediği dış yardım ve krediler, Türkiye'yi gittikçe daha bağımlı hale düşürmekte ve daha bağımlı hale düştüğü için, Türkiye yabancıya aracılık eden sermaye çevrelerinin de etkisiyle yeni krediler, yardımlar peşinde koşmaktadır...

... TİP, Kurtuluş Savaşı Türkiye'sine yaraşır, kıskançlıkla bağımsız, emperyalizme ve sömürgeciliğe karşı, Birleşmiş Milletler ilkelerine bağlı, barışçı bir dış politika izler."

Kürt sorunu: "Doğu kalkınması, Türkiye İşçi Partisi'nin memleket kalkınmasını gerçekleştirirken hemen ve titizlikle göreceği hizmetlerden birisi olacaktır. Bugün Doğu ve Güneydoğu illerimiz, büyük vatandaş ve memur kitlesi gözünde bir mahrumiyet bölgesidir. Kamu hizmetleri bu bölgede yok denecek kadar azdır. Bölgenin ekonomik geriliğine paralel olarak buradaki vatandaşlar sosyal ve kültürel bakımdan geri durumdadırlar. Üstelik bu vatandaşlarımızdan Kürtçe ve Arapça konuşanlar veya Alevi mezhebinden olanlar bu durumları sebebiyle ayrıma uğramaktadırlar. Bunun doğurduğu çetin meselelerle karşı karşıyayız. Ulusal menfaatlerimize en uygun, en insanca çözüm yollarını bulmak ihmal edilmeyecek bir yurt vazifesidir. Bu yurttaşlarımız bugüne kadar genel olarak devlete vergilerini ödemiş, yurt savunmasında kanını akıtmış ve emeğini esirgememiştir. Buna karşılık hak ettikleri yurttaş-

lık nimetlerinden tam olarak yararlandırılmamışlardır. Bu gerçekleri olduğu gibi kabul etmek, meselenin yurt yararına ve yurttaş yararına çözümü için ilk şarttır.

Meseleyi bu gerçekçi yoldan ele alan Türkiye İşçi Partisi, bu yurttaşlarımıza tam bir yurttaş muamelesi yapacaktır. Anayasa'da tanınan hak ve hürriyetlerden bu yurttaşlarımızın da yararlanmaları sağlanacaktır. Anayasamızın 12. maddesinde yurttaşlar arasında din, dil, ırk, sınıf ve zümre ayırımı gözetilmeyeceği yazılıdır. Anayasamızın bu emri harfi harfine yerine getirilecektir. Türkiye İşçi Partisi, Doğu ve Güneydoğu illerimizi bir mahrumiyet bölgesi olmaktan kurtaracaktır. Şimdiye kadar ihmal edildikleri de gözönünde bulundurularak ilk ağızda okulun, fabrikanın, hastanenin, kütüphanenin, tiyatronun, yolun çoğu bu illerde açılacaktır..."

Daha sonra, partinin Dördüncü Büyük Kongresi'nde (29-31 Ekim 1970) kabul edilen aşağıdaki karar sureti, konuya daha bir açıklık getirmiştir:

"Türkiye İşçi Partisi 4. Büyük Kongresi,

Türkiye'nin doğusunda Kürt halkının yaşamakta olduğunu, Kürt halkı üzerinde, baştan beri hakim sınıfların faşist iktidarlarının, zaman zaman kanlı zulüm hareketleri niteliğine bürünen, baskı, terör ve asimilasyon politikasını uyguladıklarını, Kürt halkının yaşadığı bölgenin, Türkiye'nin öteki bölgelerine oranla geri kalmış olmasının temel nedenlerinden birinin kapitalizmin eşitsiz gelişme kanununa ek olarak, bu bölgede Kürt halkının yaşadığı gerçeğini gözönüne alan hakim sınıf iktidarlarının güttükleri ekonomik ve sosyal politikanın bir sonucu olduğunu,

Bu nedenle, 'Doğu Sorunu'nu bir bölgesel kalkınma sorunu olarak ele almanın, hakim sınıf iktidarlarının şoven-milliyetçi görüşlerinin ve tutumunun bir uzantısından başka birşey olmadığını, Kürt halkının Anayasal vatandaşlık haklarını kullanmak ve diğer tüm demokratik özlem ve isteklerini gerçekleştirmek yolundaki mücadelesinin, bütün anti-demokratik, faşist, baskıcı, şoven, milliyetçi akımların amansız düşmanı olan partimiz tarafından desteklenmesinin olağan ve zorunlu bir devrimci görev olduğunu,

Kürt halkının gelişen demokratik özlem ve isteklerinin ifade ve gerçekleştirme mücadelesi ile işçi sınıfının ve öncü örgütü Partimizin öncülüğünde yürütülen sosyalist devrim mücadelesini tek bir devrimci dalga halinde bütünleştirmek için Kürt ve Türk sosyalistlerinin parti içinde omuz omuza çalışmaları gerektiğini, Kürt halkına karşı uygulanan ırkçı-milliyetçi şoven burjuva ideolojinin, partiler, sosyalist ve bütün işçi ve diğer emekçi yığınlar arasında yerle bir edilmesini sağlamanın, parti ideolojik mücadelesinin ve gelişmesinin temel ve devamlı bir davası olduğunu,

Partinin, Kürt sorununa, işçi sınıfının sosyalist devrim mücadelesinin gerekleri açısından baktığını kabul ve ilan eder."

Programın Doğu'ya ilişkin yaklaşımı ve Dördüncü Büyük Kongre'nin yukarıda aynen yansıttığımız karar sureti, sorunun bugünkü boyutunda bile geçerli bir çözüm yolu olduğunu ortaya koymaktadır. Ne yazık ki 12 Mart'ta TİP, bu karar sureti ve program maddeleri gerekçe gösterilerek kapatılmıştır. Program genel çizgisini Prof. Sadun Aren şöyle özetlemektedir: "Özde Marksist, eylemde demokratik."

TİP, Mehmet Ali Aybar'ın genel başkan olmasını izleyen günlerde hızlı bir gelişim gösterdi. Bir yandan örgütlenmeye önem verilirken, diğer yandan da ülkenin tanınmış aydınları partiye ilgi gösteriyorlar, üye oluyorlardı. Partinin ilk kongresi 9-10 Şubat 1964'te İzmir'de yapıldı. Ne yazık ki, ilerideki kongrelerde sık olarak ortaya çıkan düşün ihtilafları bu ilk kongrede de kendini gösterdi. Tüzüğün kol emeği-düşün emeği ayırımını yapan 53. maddesi tartışmalara yol açtı. Fethi Naci, Edip Cansever, Demir Özlü, Muzaffer Buyrukçu, (daha sonra da) Doğan Özgüden gibi yazar ve aydınlar bu tartışmalar sonucunda partiden istifa ettiler. Kongre sonucunda Merkez Yürütme Kurulu'nda şu kişiler görev aldı: Mehmet Ali Aybar (Genel Başkan), Rıza Kuas (Genel Sekreter), Cemal Hakkı Selek (Genel Sekreter), Behice Boran, İsmet Sungurbey, Nihat

Sargın, Kemal Nebioğlu, Doğan Özgüden (sonra da partiden istifa etti), Kemal Sülker, Şinasi Yeldan, Cenani Güngördü, Salih Özkarabay, Sina Pamukçu.

TİP, sesini radyodan ilk kez belediye seçimleri nedeniyle, Kasım 1963'te duyurdu. Aynı yıl yapılan kısmi Senato seçimine katılamayan TİP, belediye seçimlerine bazı kentlerde, yörelerde katıldı (dokuz il ve otuz bir ilçe). Mehmet Ali Aybar, radyodaki ilk konuşmasına şöyle başlamıştı: "İşçi, köylü, küçük esnaf, aylıklı, ücretli yurttaş, emekli, dul, dar gelirli kardeş, halktan, emekten yana olan yurttaş, Atatürkçü, toplumcu aydın".

Diğer konuşmalar da benzer şekilde başlıyordu. Bu sesleniş dinleyenler arasında büyük bir heyecan yaratıyordu. Bu heyecanı yansıtabilmek için, Yaşar Kemal'in radyo konuşmasından bazı bölümlere değinelim (13.11.1963):

"İşçiler! Köylüler! Aydınlar! ve bilcümle Türk halkı, sözüm sizedir.

... Dünyanın en bereketli topraklarından birisi olan Çukurova toprağı üstünde yaşayan benim ailem yarıcı idi. Biz eker, biçer, biz toplar, ürünün 2/3'sini toprak sahibi ağaya verirdik. Bu bereketli topraklar üzerinde inanılmaz bir yoksulluk içindeydik. Şimdi düşünüyorum da bu büyük bir haksızlıktır. Böyle bir toprak üstünde insanların bu kadar yoksulluğa düşmesi ayıptır, utanç vericidir... Biz, geri kalmış, halkı ezilmiş, emekçisi iliklerine kadar sömürülmüş bir ülkenin insanlarıyız. Halkımızın bu baş belası yoksulluğu, bu utanılacak macerası, yüzyıllardır sürüp gelir... Bu yurtta senin insanca yaşaman ve Türkiye'yi cennet bir vatan yapman senin oylarınla, senin ellerinle olacaktır...

... Biz Türkiye İşçi Partililer, bugünkü Anayasamızın tastamam uygulanmasını isteyerek, halkımızın menfaatlarını korumak için, memleketimizi dünyanın en medeni memleketlerinin seviyesine çıkarabilmek için, tarihimizin ikinci büyük Kurtuluş Savaşı'na başlamış bulunuyoruz. Halkımızı uyarıp onunla elele vereceğiz. Ve onun oylarıyla bu ikinci savaşı da kazanacağız...

... Bizler demokrasiyi, fabrika sahipleri işçileri bir alet gibi ele alıp eskiyince çöplüğe atsınlar diye savunamayız. Bizler demokrasiyi, küçük bir azınlığın insanlarımızı bir ekmeğe zincirleyip, enselerinde yıllarca ateş yaksınlar diye savunamayız. Bizler demokrasiyi, herkese toprak verildiği zaman, sosyal adalet kurulsun diye savunuruz.

Dünyadaki köklü demokrasiler, yalnız emekçilerin ellerinde yükselmiştir. Emekçinin katılmadığı demokrasi boş kovan olur."

1965 seçimlerinden önce, CHP'nin isteğiyle seçim yasasında değişiklik yapıldı. "Milli Bakiye" yöntemi denilen bu sisteme göre partilerin artık oyları da değerlendiriliyordu. Bir sonraki seçimde terk edilen bu yöntem, temelde partilerin aldıkları marjinal oyları bile hesaba katıyordu. TİP bu koşullar altında seçimlere katıldı. Kampanya coşkulu ve heyecanlı geçti. İstanbul, Ankara ve diğer büyük kentlerde yapılan mitingler, umut edilmeyen ölçüde kalabalıkları topluyordu. Parti, 52 seçim çevresinde seçime girmiş ve 276.000 oy almıştı. Bu % 3'lük bir oran demekti. Uzun yıllar öcü gibi bakılan sol düşünceyi temsil eden bir parti için bu sonuç önemli bir başarı sayılmalıydı. 1965 seçiminde TİP on beş milletvekilliği kazanarak parlamentoya girmiş ve grup kurabilmişti. TİP milletvekilleri şunlardı:

Mehmet Ali Aybar, Sadun Aren, Çetin Altan, Rısa Kuas, Muzaffer Karan, Tarık Ziya Ekinci, Yahya Kanbolat, Cemal Hakkı Selek, Adil Kurtel, Behice Boran, Yunus Koçak, Kemal Nebioğlu, Ali Kara, Yusuf Ziya Bahadınlı, Şaban Erik. Denizli Milletvekili olan Muzaffer Karan daha sonraları MHP saflarına (o zamanki adıyla CKMP) geçti.

TİP milletvekilleri yasama dönemi boyunca çeşitli saldırılara uğradılar. Özellikle Aybar ve Çetin Altan, bu saldırıların hedefi halindeydi. Bu arada Yunus Koçak, Meclis içindeki bir saldırıda başından yaralandı. Tutucu sağ partilerin ve yandaşlarının hücumları, İşçi Partisi faaliyetine devam ettiği sürece hiç dinmedi. Parlamento içerisinde adeta tecrid edilmesine rağmen başarılı bir yasama çalışması yaptılar. Özellikle şu konulardaki yasa teklifleri yankı uyandırdı:

– Topraksız ve az topraklı köylülere toprak verilmesi,

– Tarımda kiracılık ve ortakçılığı yoksul köylüler lehine düzenleyen yasa önerisi,

– İşsizlik sigortası yasası,

– Petrolün millileştirilmesi yasası,

– Tasarruf bonolarının iptali yasası,

– Yabancı sermayeyi teşvik yasasının iptali,

– İşverenin lokavt hakkını kaldıran ve grevle ilgili yasak ve sınırlamaları asgariye indiren, hükümetlerin grevleri erteleme yetkilerini kısan yasa,

– Vergi yükünü emekçilerden sermaye ve toprak sahiplerine kaydıran yasa,

– Köy bölge okulları kurulmasıyla ilkokul öğrencilerine ders araç ve gereçlerinin bedava verilmesi için yasa.

TİP Genel Başkanı Mehmet Ali Aybar'ın 1967 bütçesini eleştiren konuşması, bugünün koşulları açısından bile değerlendirilmesi gereken bir yapıdadır. Bu konuşmada yer alan şu bölümü, aynen aşağıya alıyoruz:

"... Geri kalmış toplumlarda bu oyun biraz değişik şekilde oynanır. Bu ülkelerde milletlerarası ilişkiler, faşizmin kuruluşunda, gelişmiş ülkelere göre daha ağır basmaktadır...

... Halk uyanmaya ve demokratik haklarına sahip çıkmaya başladı mı, geri kalmış ülkelerin emperyalizmin desteği ile ayakta duran kültürsüz, çıkarcı ve bencil burjuvazisi ile toprak ağaları, şeklî demokrasiyi bile imtiyazlı durumları için tehlikeli bulurlar. Hele dış borçlanmaların yetersiz olduğu, ekonomik ve mali zorlukların başgösterdiği zamanlarda, demokrasiyi büsbütün tatil edip faşizmi kurmaya heveslenirler. Bu iş için yabancı dost ve ortaklarının, yani emperyalizmin askeri desteğini de isterler. Emperyalist kuvvetler, ittifaklar ve anlaşmalarla zaten yurtta üstlenmiş bulunuyorsa, bunlar davete lüzum kalmadan yardımlarını esirgemezler. Hatta milli kurtuluş ve sosyalizm akımı güçlenmeye başlayınca, emperyalistler içerdeki adamlarını, ortaklarını harekete itelerler: Komünizm umacısı canlandırılır; dış tehlikeden söz açılır; demokratik hakların

kullanılışı hürriyet rejimini içerden yıkma teşebbüsleri olarak nitelendirilir; ve besleme dernekler, gazeteler, dergiler aracılığıyla iftiralar, yalanlar, suçlamalar, taşlı saldırılar, suikastlar başlar. Hükümet tertiplere girişir: düzme beyannameler, silah depoları bile keşfolunur. İşçiler grev mi yapıyor, bastırmak için polis gönderilir ve grevi gizli komünist ajanlarının kışkırttığı ilan olunur. Gençlik örgütlerine ajan sokularak gençler birbirine düşürülür ve olaylar komünistlerin işi olarak gösterilir. Öğretmenler komünistlikle suçlanır; namuslu sendikacılar keza komünist olarak ilan edilir... Yürürlükteki faşist kanunlar az gelir; yeni terör kanunları hazırlanır. Halktan, emekten yasal bir parti varsa kapatılması yoluna gidilir. Militanlar, sendikacılar, yazarlar, karikatürcüler, hatta 15 yaşındaki çocuklar tevkif edilir. ... Tabii bütün bunların vatanı komünizmden korumak; demokrasiyi, hürriyetleri kurtarmak için yapıldığı söylenir. Ve bu işler enerjik bir yönetim istediğinden, çoğu zaman emperyalistlerle işbirliği eden bir komutan, bir subay hükümeti ele alır..."

Mehmet Ali Aybar'ın bu teşhisinin ne derece doğru olduğu o günlerden bugüne geçen zaman içerisinde ortaya çıkan olaylar kanıtlamıştır. Türkiye İşçi Partisi'nin parlamentoda olduğu dört yıl içerisinde Türkiye'deki sorunlara geçerli çözümler önerilmiştir. Özellikle İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın TBMM'deki görüşülmesi sırasında TİP'in önerileri, bu planın nasıl olması gereğini ortaya koyacak nitelikteydi. Ne yazık ki tutucu karakterli AP iktidarı demokratik gelişimin karşısındaydı. Çeşitli baskı önerilerini sık sık gündeme getiriyordu. Böylece Türkiye, demokrasi için bu çok önemli fırsatı, sağ iktidar sayesinde yitirdi.

1965-1971 DÖNEMİNDE CHP VE AP

İnönü'nün azınlık koalisyonunu bütçe görüşmelerinde deviren AP, CKMP ve YTP'den oluşan sağ koalisyon, Suat

Hayri Ürgüplü'nün başbakanlığında yeni hükümeti oluşturdu. 1965 seçimlerinde ise AP tek başına iktidara geldi.

1965 seçim sonuçları

Kayıtlı seçmen sayısı 13.679.773
Oy kullanan seçmen sayısı 9.748.678
Seçime katılma oranı ..... % 71.3

Adalet Partisi ..... 4.921.235 (% 50.48)
AP milletvekili sayısı 240

Cumhuriyet Halk Partisi ..... 2.675.785 (% 27.44)
CHP milletvekili sayısı 134

Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi ..... 208.696 (% 2.14)
CKMP milletvekili sayısı 11

Millet Partisi ..... 582.704 (% 5.97)
MP milletvekili sayısı 31

Türkiye İşçi Partisi ..... 276.101 (% 2.83)
TİP milletvekili sayısı 15

Yeni Türkiye Partisi ..... 346.514 (% 3.55)
YTP milletvekili sayısı 19

Bağımsızlar ..... 296.532 (% 3.04)
Bağımsız milletvekili sayısı 1

Parti içindeki çeşitli grupların yarattığı sorunlarla parti dışındaki sağ grupların davranışları, İsmet İnönü ve CHP'yi yeni bir yol arayışına itti. İşte, İsmet İnönü'ye 1965 seçimine girmeden önce CHP'nin ortanın solunda olduğuna ilişkin sözleri söyleten bu koşullar olmuştur. Böylece CHP yeni bir çizgiye çekiliyordu. Bu çizgi zamanla demokratik sol bir görünüm alacak olan "Ortanın Solu" programında somutlaşmaktaydı.

CHP'nin "Ortanın Solu" diye bilinen politik yaklaşımına bakış açılarını iki grupta toplayabiliriz. Birinci grupta

olanlar, bunu yığınlarla daha yakın ve inandırıcı bir bağıntının kurulabilmesi için kullanılacak stratejik silah olarak kabul ediyorlardı. Onlara göre böylece daha soldaki partilere (örneğin TİP) kayabilecek tabanın partide tutulabilmesi, bunun da ötesinde sosyal adaletsizlikten yakınan halk yığınlarının parti saflarına çekilmesi mümkün olabilecekti. Hatta bu grubun içerisinde daha da kurnazca düşündüklerini zannedenler, bu politikanın soldaki diğer seçeneklere bir duvar olabileceğini de ileri sürüyorlardı.

Özellikle gençlerin ve örgütte halkla yakından ilişkili olanların meydana getirdiği ikinci grup ise ortanın solu yaklaşımını bir nevi sosyal demokrat politikalar bütünü olarak görüyorlar, böylece hem kendi halkları hem de dünya halkları gözünde partinin daha saygın bir yere sahip olabileceği görüşünü savunuyorlardı. İnançlı olan bu ikinci grubun oportünist diye nitelenebilecek olan birincilerle çatışması gecikmedi. Özellikle Bülent Ecevit'in örgütün desteğini arkasına alarak genel sekreter seçilmesinden sonra bu çatışma daha da derinleşti. Şurası açıktır ki, CHP'nin içerisinde iki ayrı grup başgösteriyordu. Bunlardan biri, ortanın solu politikasına ancak bir siyasal strateji olduğu sürece evet diyen, ama kendi ve temsil ettiği çevrelerin çıkarları yönünden bu politikaya karşı olanlardan meydana geliyordu. Bunların başını başta Turhan Fevzioğlu olmak üzere Kemal Satır, Ferit Melen, Orhan Öztrak gibi CHP'nin yıllanmış eski politikacıları çekiyordu. Diğer grup ise partinin bir ilke etrafında toplanması demek olan ve Altı İlke kavramını birebir karşılayan bu yaklaşıma içten bağlanmışlardı. Bu grubun başını Bülent Ecevit çekmekteydi. Çevresinde ise genç bilim adamlarıyla örgütü bağlayabilecek, onunla iletişimi sürekli bir biçimde sağlayabilecek politikacılar bulunuyordu.

1965 yılı ortalarında İsmet İnönü ortanın solu kavramını şöyle açıklamaktaydı: "CHP bünyesi itibarıyla devletçi bir partidir. Bu sıfatla elbette ortanın solu bir anlayıştadır. 1923'teki harap ülkede devletçilik nasıl tek, eşi ve yardımcısı olmayan bir kalkınma çaresi idiyse, bugün de eko-

nomik hayatımızın temel bir unsurudur." Genel başkan, bir başka konuşmasında da yukarıdaki tanımına şunları ekliyordu: "Çağdaş uygarlığın üstüne çıkmak ancak devletçilikle mümkündür. Kalkınmamızı yaparken, ekonomik bakımdan, sosyal bakımdan bugünkü uygarlıkta kullanılan sağcı ve solcu deyimlerinin son ölçüsünü verelim dedik. Kırk yıldır devletçiyiz derken aynı şeyi söylüyoruz. Bunun için ortanın solundayız dedim. Aslında laikiz dediğimiz günden beri ortanın solundayız. Halkçıysan ortanın solunda olursun."

Bu sözler kuşkusuz sağdaki tutucu partilere büyük bir fırsat sağlamıştı. "Ortanın solu, Moskova yolu" sloganı hemen hemen bütün sağ partilerin, özellikle AP'nin bütün gösteri ve toplantılarında kullanılıyordu. CHP 1965 seçimlerine, diğer seçimlerde programlarına oranla daha radikal ve yığınlara dönük bir bildirgeyle girdi. Sonuç beklenenden de kötüydü. AP iki yüz kırk milletvekilliği kazanarak tek başına iktidara gelmişti.

AP'nin tek başına iktidarda olduğu 1965-1969 döneminde, CHP bir yandan TBMM'de sağ iktidara karşı savaşım verirken, kendi içerisinde de kısır diye niteleyebileceğimiz çekişmelerle vakit geçiriyordu. Bu arada Turhan Fevzioğlu, Kemal Satır vb. politikacıların başta Bülent Ecevit olmak üzere genel merkeze yönelik saldırıları yoğunlaştı. Bu dönemde İsmet İnönü'nün de ilk yaptığı tanımları bir derecede yumuşattığı görüldü. O sıralarda hem parti içinden gelen hücumlara hem de sağdan gelen eleştirilere tek başına Bülent Ecevit'in direndiğini görmekteyiz. Örgüt ve meclis grubundaki arkadaşlarıyla olan ilişkilerini pekiştirmesi, bu direnci ona vermekteydi. Ecevit'in o günlerde söylediği şu sözler, parti içi kavgaların boyutunu gösterme açısından ilgi çekicidir: "Aramızda taktikleri bozacak çatlak sesler daima çıkacaktır. Benim de sesim, bazılarının çatlak dediği o sesler arasında yükselecektir..." İnönü ise, ısrarla "CHP ortanın solundadır ve sosyalist değildir" demektedir.

Cumhuriyet gibi bazı basın organları da sol politikaları desteklemekteydi. Nadir Nadi'nin 5 Ekim 1965 tarihin-

de yayımlanan bir yazısı, bunun güzel bir örneğidir. Yazının başlığı "Solun da Solu vardır" şeklindedir. Bir anlamda İsmet İnönü'nün sol karşısındaki ikircikli tutumunu sergilemekte olan bu yazıda şu noktalar vurgulanmıştı:

"... Tuttuğumuz bu yolda sebat etmesini bilseydik, bugün ortanın solunda çok daha refahlı, çok daha ileri bir hayata kavuşmuş olurduk. Yapamadık, 1945'ten sonra yürürlüğe koyduğumuz demokratik hayatı kendi elimizle kısa zamanda soysuzlaştırdık, profesyonel bir politikacı esnafı türedi. Bunlar özgürlük rejimini halktan oy koparıp iktidara geçme ve orada işi yürütme anlamına yordular. Vatan, millet, din, iman edebiyatı ile de vatandaşı bir süre oyaladılar. Tutulan yolun yanlış olduğunu söyleyenleri de ilkin demokrasi düşmanı, çatlak sesli, sapık gibi deyimlerle, sonra da düpedüz komünist, Rus uşağı diyerek suçlamaya yeltendiler.

Ama görülüyor ki yirmi yıllık taktik artık iflasa yüz tutmuştur. Bu hep böyle gidemeyecektir. Ortanın solunda yer alan, daha doğrusu tarihsel yerinin neresi olduğunu hatırlayan Sayın İnönü, kendinden daha solda bulunanlara (TİP'i kastediyor) kızmamalı, onlara tahammül etmeli, hatta onları sevmeli, saymalıdır. Çünkü CHP'nin bulunduğu yer bugün batı demokrasilerinde politik eğilimler yelpazesinin bir hayli sağında kalmaktadır. Oysa, özgürlük içinde hızla kalkınmanın ilk şartı, solun söz hakkını inkâr etmemektir."

18. Kurultay CHP'de ortanın solcuları ile ortanın sağcılarının (bir başka deyimle göbekçiler) ilk defa kesin bir biçimde hesaplaşmalarına sahne oldu. Kurultay'da parti meclisi raporunun onaylanmasından sonra Ecevit'in kürsüden söylediği şu sözler, yeni yaklaşımın gerçek temellerini ortaya koyacak nitelikteydi:

"Ortanın soluna karşı koyanlar Atatürk ilkeleriyle çelişme halindedirler. Bir parti, toprak reformuna bildirgesinde yer verince, grev hakkını sağlayınca, petrolü millileştirmeye çalışınca ortanın solundadır. Ortanın solu, İnönü'nün dediği gibi partinin sosyal yenileşmenin bilincine

varışı demektir. Devletçiliği daha ileri götürmek gerekir. Yabancı şirketlerin petrolümüzü ipotek altına almalarına karşı mücadele ediyoruz... Ortanın solu yüzünden seçim kaybetmedik. İç ve dış sömürücüleri karşımıza aldığımız için kaybettik. Gene bunları karşımıza alacağız. Çünkü Türk halkının kurtuluşu buradadır."

Kurultaydan Bülent Ecevit ve ekibi tam bir başarıyla çıktı. Artık CHP'de halkla ilişkilerini diri tutabilen, örgütü sürükleyebilen bir liderin doğmakta olduğu ortaya çıkmıştı. Parti içi çekişmelerle Ecevit'in yükselmesinin önü alınamayacaktı. Fakat bu çekişmeler, engellemeler durmadı. 1967'de doruğa ulaşarak Turhan Fevzioğlu ve grubunun kırk yedi milletvekiliyle birlikte partiden ayrılmaları ve yeni bir parti kurmalarıyla noktalandı. 1969 seçimlerine bu ortamda girildi. Ne var ki, bölünmenin de etkisiyle CHP beklediği başarıya ulaşamadı. AP, oy oranının % 47'ye inmesine karşın, milli bakiye sisteminin terk edilmesinden ötürü, iki yüz elli altı milletvekili çıkarabilmişti. CHP ise bölünmesine karşın oy oranını korumuş ve yüz kırk üç milletvekilliği kazanmıştı. CHP'den ayrılanların kurduğu Güven Partisi % 6.6'lık bir oy oranıyla ancak on beş milletvekili çıkarabilmişti. 1969 seçimlerinin CHP ve Türkiye açısından en ilginç yönü, "Toprak işleyenin, su kullananın" ilkesinin ortaya atılıp yığınlara benimsetilmesiydi.

Siyasi yelpazenin orta sağında yer alan Adalet Partisi (AP), 1965 seçiminde tek başına iktidara geldi. AP, bu ilk mutlak iktidar döneminde gerek TBMM içinde, gerekse dışında önemli sorunları göğüslemek durumunda kalacaktı. Uluslararası ortamda yumuşamanın (detant) sürdüğü bir dönemde AP, Demokrat Parti iktidarına oranla, özellikle Ortadoğu politikası açısından daha bir esnekliğe sahip gözükmekteydi. Öte yandan yurtiçinde montaj nitelikli bir sanayinin ürünlerini vermesi, Türkiye toplumu açısından filmlerde görülebilen bir tüketim düzeyine çıkma umutlarını uyandırmaya başlamıştı. Buzdolabı, çamaşır makinesi, elektrik süpürgesi gibi bir zamanlar lüks sayılan dayanıklı tüketim malları, artık Türk ailelerinin sıradan gereksinim

malları haline gelmişti. Karayolları ve enerji altyapısının o günkü koşullar içerisinde yeterli, üstelik enerji maliyetinin çok düşük olması, otomotiv sanayini de özendirmekte ve bu sanayinin ürünleri yurt düzeyini kaplamaktaydı. Yabancı know-how, teknoloji ve sermayeyle üretilen ve yapılan tesislerin birer montaj hattı olmaktan öteye bir özellikleri olmasa da sanayideki aşamalar ihmal edilmeyecek bir düzeye erişmişti. Bu yapıdaki sanayi, gelişmiş ülkelerde firma içerisinde oluşturduğu işbölümünü, ucuz maliyet ve yüksek kazanç arzusuyla firma dışına kaydırmış, böylece küçük sanayi işyerlerine iş olanakları sağlamıştır. 1965-1969 dönemini, muhalefetin savlarının aksine yığınların AP ile diyaloğunun sağlamca kurulduğu bir zaman dilimi şeklinde tanımlayabiliriz. Ekonomideki bu gelişme ve genişlemenin (buna nicel büyüme de diyebiliriz) karşısında sol muhalefetin (özellikle CHP) ileri sürdüğü sosyal adalet, gelir dağılımı vb. kavramların kitaplardan adeta aktarma biçiminde yansıtılması, yığınlarla gerekli diyaloğun yeterli ölçüde kurulamaması, "Parlamento dışı muhalefet" kavramının ortaya atılması sonucunu vermiştir. "Cici demokrasi", "Zinde güçler"in duruma müdahale etmesi gibi çoğulcu demokrasiye güveni sarsıcı eğilimler su yüzüne çıkmaktaydı. Özellikle, ileride değineceğimiz gibi, gençlik kesiminde değişik sol eğilimler etkinliğini göstermekteydi. Boykotlar, gösteriler, işgaller 1968 Avrupasındaki gibi yaygınlaşmaktaydı. Muhalefet liderleri, bir yerde bu olayları desteklerken, Başbakan Demirel de "Yürümekle sokaklar aşınmaz" biçiminde, demokratik gelişme yönünden çok doğru olan bir yaklaşımı sözde savunuyordu.

1965-1969 dönemi açısından söylenebilecek bir başka şey de planlama yönünden izlenen yöntemdir. O dönemde Planlama Müsteşarlığı'na Turgut Özal getirilmişti. Özal ve onun ekibi tutucu bir dünya görüşüne sahipti. Bu tutuculuk yayın organlarında da öne çıkarılıyordu. Örneğin İlhan Selçuk'un 28 Eylül 1969'da yayımlanan "Takunya" başlıklı yazısı, Turgut Özal ve ekibini ince bir mizah diliyle ele alıyordu:

"... Diyebiliriz ki dünden bugüne takunyacılığın itibarı artmış, eskiden daha çok hamamlarda, apdesthanelerde iş gören takunyalar bugün devlet dairelerinde, iktisadi devlet kuruluşlarında, milli eğitimde, ticaret odalarında gezinir olmuşlardır... Şimdi devletin hangi sektörüne varsanız takunya seslerini duymak mümkündür. Evet... Bu sesler, Atatürk'ün laik Türkiye'sinde devlet koridorlarında duyulmaktadır... Takunya modasını çağımız Türkiye'sinde moda haline getirenlerin ön saflarında profesörler, mühendisler, doktorlar, tanınmış işadamları da bulunmaktadır. Çoğu Avrupa'da, Amerika'da eğitim görmüş bu muteber kişiler, takunyanın erdemini şiddetle savunmaktadırlar. ... Apteshanede takunya geleneği, çok partili rejim dönüşümünde giderek politikada takunya imajını yaratmıştır. Bunda şaşacak bir şey yoktur. Doğrusunu isterseniz biz de bunda şaşacak bir taraf görmüyoruz. Takunyalılar iktidara geçerlerse takır takır, işlerimiz yürür tıkır tıkır."

DPT'nin (Devlet Planlama Teşkilatı) başına geçmiş olan Turgut Özal, program ve plan kavramını basit bir projecilik düzeyine indirdi. Sosyal planlama ikinci plana atıldı. İktisadi planlama açısından makro ölçekli bir plan yerine, belirli projelerin öncelik sırasını saptayan bir plan kavramı geliştirildi. Bu arada özel kesime çeşitli ayrıcalıklar tanıyan bir teşvik sistemi oluşturuldu. Planlamadaki bu yaklaşım, AP ve Demirel'in söylemlerinde sloganlaşan "Büyük Türkiye" kavramına denk düşmekteydi. Neydi bu "Büyük Türkiye" kavramı? Aslında AP'nin ekonomik programını anlamak için bu kavramı iyi değerlendirmek gerekir. Bir kere bu kavramın DP döneminde sık sık radyolarda ve yetkili çevrelerde tekrarlanan "Nurlu ufuklar" sloganının bir devamı olduğu kuşkusuzdur. Böylece "Nurlu Ufuk"tan kastedilenin "Büyük Türkiye" olduğu vurgulanmaktadır. Büyük sözcüğü toprak olarak değil, ekonomi olarak büyüklüğü ifade etmektedir. Bu, demokratikleşme ve büyüme arzusu içerisinde olan toplumun özlemlerine uygun bir seçimdir. Ne var ki, daha önce de değindiğimiz gibi, eko-

nomik büyüme terimine verilen anlam nicel büyümedir. Bu sözcük üretim ilişkilerinde köklü bir değişikliği ya da ekonominin yapısında üretim araçları sanayine ağırlık veren ve ekonomik kalkınmayı sağlayıcı bir yapısal değişimi içermemektedir. Daha fazla özel araba, her eve bir soğutucu gibi tüketim ekonomisine özgü umutların gerçekleşmesi şeklinde özetlenebilecek bir büyüklük amaçlanmaktadır. Ne ki, sanayileşme stratejisi olarak ortaya konan "ithal ikamesi" yöntemi, yurtiçi sanayi katma değerinin büyümesine yardım ettiği gibi, zamanla sanayileşmenin daha bir kökleşmesine ve ekonominin yapısal çehresinin bir oranda değişmesine de yol açmıştır.

1965-1969 zaman dilimi, AP açısından talihli bir dönemdir. Çünkü dünyanın ekonomik konjonktürü de böyle bir büyümeye izin vermektedir. Öte yandan, dış ülkelerdeki emekçilerin yurda gönderdikleri dövizler de dış ödemeler açığına olumlu bir katkıda bulunmaktaydı. Ancak herşeye rağmen, sözünü ettiğimiz büyüme ekonominin dışa bağımlılığını artırmakta, hatta bu bağımlılık enerji kesimine kadar (petrol açısından) uzanmaktaydı. Bu olguyu o dönemde dile getiren muhalefete ise, görünürdeki somut koşullar yardımcı olmuyordu. 1965'ten sonra çeşitli muhalif yazarların ve parti sözcülerinin yazılarına ve konuşmalara bakılırsa, 1970'li yılların bunalımının önceden kestirildiği görülecektir. Fakat bunu yığınlara anlatmak zordu. Çünkü bu yığınlar, piyasaya ve tüketim isteklerinin tatminine öncelik vermekteydiler.

1969 seçimine TİP ve CHP güçsüz bir biçimde girdi. Her ikisinde de köklü bölünmeler meydana gelmiş ya da bu bölünmelerin temelleri atılmıştı. "Parlamento dışı muhalefet" kavramı yaygınlaşıyor, yığınlardan oy alamayan ya da doğru bir deyişle yığınlarla diyalog kuramayan gruplar, bu kere kendi programlarını uygulatmak için daha köktenci yöntemler arıyorlardı. 1969 seçimi bu grupların parlamenter demokrasiye yönelik umutlarının bütünüyle kırılması sonucunu verdi. AP, bu seçimde milletvekili sayısını

iki yüz elli altıya çıkartmıştı. AP'nin TBMM'de mutlak egemenliğin yanı sıra, orta sol muhalefet yetersiz bir düzeyde kalmış, sol muhalefet ise (TİP) iki milletvekilliğine inmişti. Demokratik kurumların içerisinde bulunduğu etkisizlik gençlik kesiminde sokak eylemlerinin daha da ağırlaştırılması isteklerini gündeme getirmişti. Sol ve ilerici muhalefete tam bir çaresizlik havasının egemen olduğu görülmekteydi.

1969 seçiminin sonuçları

Kayıtlı seçmen sayısı 14.788.552
Oy kullanan seçmen sayısı 9.516.035
Seçime katılma oranı ..... % 64.3

Adalet Partisi 4.229.712
AP milletvekili sayısı 256

Cumhuriyetçi Güven Partisi 597.818
CGP milletvekili sayısı 15

Cumhuriyet Halk Partisi 2.487.006
CHP milletvekili sayısı 143

Milliyetçi Hareket Partisi..... 275.091
MHP milletvekili sayısı 1

Millet Partisi 292.961
MP milletvekili sayısı 6

Türkiye Birlik Partisi 254.695
TBP milletvekili sayısı 8

Türkiye İşçi Partisi 243.631
TİP milletvekili sayısı 2

Yeni Türkiye Partisi..... 197.929
YTP milletvekili sayısı..... 6

Bağımsızlar..... 511.023
Bağımsız milletvekili sayısı..... 3

Seçimlerin sağı öne çıkaran bu sonuçları karşısında gençlik kesiminin tavrı daha bir yoğunlaştı. Zamanla silahlı propaganda kavramı da bu eylemlerin amaçları arasına girdi. Gençler ve aydınların bu huzursuzluğunun yanı sıra, AP'nin içinde de toplumsal yapıdaki değişimlerden kaynaklanan önemli bir bunalım başveriyordu. Bu bunalımı sadece 1964 kongresinden kaynaklanan ve kişisel nedenlere dayanan bir bunalım olarak görmek doğru değildir. Sonraları "Demokratik Parti" olayına yol açacak bunalımın su yüzüne çıkması 1970 bütçesinin oylanması sırasında oldu. Demirel, kendi partisinden kırkı aşkın milletvekilinin olumsuz oylarıyla bütçesinin reddedildiğini gördü. Yani İsmet İnönü'yü düşürdüğü zor duruma, bu kere (aradan tam beş yıl geçtikten sonra) kendi düştü. Hem de bu iş, siyasal anlamda en güçlü olarak nitelenebileceği bir dönemde oldu.

AP içerisindeki bu çatlamanın kaynağını toplumsal yapıdaki değişimde aramak gerekir. AP tabanı itibarıyla bir çeşit toplumsal katmanlar koalisyonunu temsil etmekteydi. Bu koalisyonda ticaret burjuvazisi, Anadolu eşrafı, büyük toprak sahipleri, esnaf ve küçük zenaatkârlar etkin bir konuma sahiptiler. Sanayiciler ise bu koalisyon içerisinde sürekli bir biçimde etkilerini büyütüyorlardı. 1970'li yılların başına gelindiğinde geniş ölçüde dış tekellere bağlı ve içeride de tekelleşmiş sanayi burjuvazisinin tüccar ve esnaf üzerindeki baskısı artmaya başladı. Bilhassa Anadolu tüccarları bu iç tekellerin acentesi haline geldiler. Kuşkusuz bu durum, sanayicilerle tüccar ve esnaf arasında önemli bir çelişkiyi de meydana getirmekteydi. Sanayicilerin etkinliği hükümetin ekonomik kararlarında onlardan yana bir tutum takınması sonucunu vermişti.

Sanayici-Anadolu tüccarı çekişmesinin çıkar temelinde büyümesi, AP'deki çatlağı yaratan ve siyasal boyutlarını büyüten neden olmuştur. Kuşkusuz, AP'nin o zamanki yöneticilerine ve muhalefet hareketinin içerisinde bulunanlara bu konu böyle anlatılırsa, verecekleri cevap hiç de beklediğimiz yönde olmayacak; kişisel çatışmaların, kısır çekişmelerin bunu doğurduğu ileri sürülecektir. Ne ki, 1970 bütçe tartışmaları sırasında ortaya çıkan ve "Demokratik Parti"nin kurulmasıyla somutlaşan bu bölünme, AP'nin sanayicinin partisi olma yolunda büyük bir engeli aşmasını da simgelemekteydi. Nitekim bölünmenin sonunda, milletvekili transferleriyle sağlanan yeni iktidar dengesinde sanayicilerin istediği doğrultuda bir vergi reformu yapıldığı gibi, gene sanayicilerin lehine sonuçlar verebilecek bir devalüasyon kararı da alındı. 1970 ekonomik kararlarının bir bütün olarak sanayi burjuvazisinin isteklerini yansıttığını söyleyebiliriz. Özellikle devalüasyon hem ihracatı hem işçi döviz girişini hızlandırdığı için, sanayicinin gerek yatırım, gerek üretim için gereksindiği ithal girdilerinin sağlanması kolaylaşmıştı. Bu arada parti içindeki bölünmenin, AP liderini hiç rahatsız etmediğini de ileri süremeyiz. Bölünmeyle yitirmekte olduğunu hissettiği oy tabanının bir kısmını gene elde etmek için; özellikle taban fiyatı politikası, işletme vergisi muafiyetinin yerel yönetimler açısından genişletilmesi gibi davranışlar sanayicilerin programından açık bir sapmayı içeren davranışlardı. İktidar partisinin kendi taban ve onu temsil eden parlamento grubunda bu önemli değişiklikler olurken, yurt düzeyinde öğrenci eylemleri de büyüyordu. Bunlara önemli bir işçi eylemi de eklenmişti: 15-16 Haziran olayları.

1970 devalüasyonu sonucu 9.5 TL olan dolar 16 liraya çıkmıştı. Bu, % 50'nin üzerinde bir değer yitirme olarak kabul edilebilir. Devalüasyonun dış ticaret açığı üzerinde sınırlı diyebileceğimiz olumlu etkisinin görülmesine karşın, yukarıda da değindiğimiz gibi, döviz girdilerini arttıran bir yönü vardı. Ne var ki, yurtiçindeki tüm sanayi mal-

larının ve yaşamsal gereksinim ürünlerinin pahalılaştığı da ortadaydı. Alınan tüm tedbirler bu pahalılığın önünü alamamıştı. Diğer yandan petrol krizinin de ağır ağır kendini göstermeye başlaması, ekonomik sorunların boyutunu önceden kestirilemeyen noktalara getirme istidadına işaret etmekteydi. Özellikle büyük yığınlar pahalılıktan yakınmaya başlamıştı. Sanayi tekellerini memnun eden politikanın yığınlara ters düşmesi zaten kaçınılmaz bir sonuç olarak beklenmeliydi. Bir yandan yığınların hoşnutsuzluğunun yükselmesi, diğer yandan silahlı eylemlerin artması, AP hükümetinin durumunu beklenenden de fazla sarsmıştı. Ordunun bir harekete girişeceği söylentileri de yaygınlaşıyordu.

Toplumsal dinamiklerin hızla artması, yığınsal hoşnutsuzlukların büyümesi, hatta sanayici tekellerin sorunlarının çözülmesinde Demirel iktidarının yetersiz kalacağını sezmeleri gibi etkenler birikerek Mart 1971'e gelindi.

15-16 HAZİRAN OLAYLARI

Türkiye tarihindeki en büyük işçi eylemi, 15-16 Haziran 1970'te meydana geldi. Eylemin öncülüğünü Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) yaptı. DİSK, daha önce de değindiğimiz gibi 1967 yılında kurulmuş, ilerici sendikalardan oluşan bir birlikti. DİSK içerisindeki en ileri sendika ise Kemal Türkler'in başkanlığındaki Maden-İş'ti. Zaten dünya işçi sınıfı tarihine bakıldığında metal işçilerinin daima öncü rolü oynadığı görülmektedir.

DİSK, kamuoyunda ilerici diye tanınan yazarlar tarafından da desteklenmekteydi. Örneğin Refik Erduran yazısında DİSK' in kuruluşunu şöyle karşılamaktaydı:

"Son haftaların en sevindirici olayı, toplum hayatımızın bu büyük ihtiyacını karşılamak üzere Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu adlı yeni bir kuruluşun ortaya çıkışıdır.

Bu adın ilk harfleri olan DİSK kelimesine iyi bakın, iyice ezberleyin. Ve sevinin. Çünkü işçi olsanız da olmasa-

nız da, DİSK sayesinde geleceğinizin aydınlığı şimdiden daha sağlama bağlanmış bulunuyor."

DİSK'in kuruluşundan tutucu, sağ düşünce çizgisinde yer alanlar fazlasıyla rahatsız olmuşlardı. Bunların başında Türk-İş gelmekteydi. Kemal Sülker'in de işaret ettiği gibi, Genel Sekreter Halil Tunç "işçilere sınıf şuuru değil milli şuur yararlıdır" diyerek kendi sınıfsal kaynağını göz ardı edebiliyordu. İlhan Selçuk, Türk-İş Genel Sekreteri'nin bu tavrını köşe yazısında şöyle eleştiriyordu:

"Bütün bu söylenenler politikacıların nutuklarında bol bol tekrar edilen gayriciddi bir takım laflardır. Bir komprador politikacısı bunları söylediği zaman insan güler geçer, ne olursa olsun Bay Halil Tunç'u bu seviyede görmek istemezdik... Bu sözleri iktidar partisi organı bir gazetenin başlığında okuduk. Ve sonra üstünde düşünceye daldık: Bay Halil Tunç işçilerde sınıf şuurunun yaratılmasını istemeyen bir sendikacıdır demek... 'Sınıf şuuru yerine milli şuur ikame etmek' gerektiğini iddia ediyor Türk-İş Genel Sekreteri.

Peki bu konuda ne yapıyor Bay Halil Tunç ve ne yapıyor Türk-İş? Biz Türk-İş yöneticilerini canı gönülden alkışlayabilirdik... Gerçekten milli şuurun uyanması için gayret gösterselerdi, yabancı kumpanyaların yurdu sömürmesine karşı çıksalardı, Türkiye'yi ipotek altına almış yabancı devlete karşı Türk milliyetçiliğinin icaplarını yerine getirselerdi, Amerikan güdümünden kurtulmak yolunda canlı bir akımın ve ruhun Türk işçisi arasında temsilcisi olabilselerdi, Türk yurduna el atmış emperyalizmin karşısında milli güç olarak kendilerinden söz edilebilseydi..."

Fethi Naci ise DİSK'in kuruluşunu şöyle ele alıyordu:

"Bu olay, yalnız işçi hareketleri tarihimiz bakımından değil, Türkiye'nin politik, sosyal ve ekonomik gelişmeleri bakımından da, bağımsızlık savaşımız bakımından da önemlidir.

DİSK, Türk-İş'in hatalı davranışları sonunda rayından çıkarılan, daha doğrusu kapitalizmin lokomotifine bağlan-

maya çalışılan Türk işçi hareketini rayına oturtmak için kuruluyor. Bir büyük örgütten ayrılan her grup, genellikle, sonunda güçsüz kalmak, ufalanıp gitmek tehlikesiyle karşı karşıya kalır. Fakat Türk-İş'in işçi sınıfının gerçek temsilcilerine karşı itici tutumu ve Türk-İş'te kalarak Türk-İş'i ıslah etmenin imkânsız hale gelişi, devrimci sendikaları yeni bir konfederasyon halinde örgütlenmek zorunda bırakmıştır."

DİSK'in kuruluşu ve faaliyetleri sanayicileri, özellikle Madeni Eşya Sanayicileri Sendikası'na (MESS) bağlı işverenleri rahatsız etmekteydi. Sağ partiler de DİSK'in sesini kısmak istiyorlardı. Özellikle AP ve CHP'de yer alan Türk-İş kökenli milletvekillerinin de önderliğiyle DİSK'i hedef alan yasal tedbirlere başvurulması kararlaştırıldı. 274 sayılı Sendikalar Yasası'nda DİSK'in fiili yaşamını engelleyecek değişiklik önerisi Meclis'e verildi. Komisyonları hızla geçerek Meclis Genel Kurulu'na gelen bu öneri şu noktaları içermekteydi:

i. İşçinin sendikaya üye olabilmesi için sadece başvuru yeterli değildir, sendikanın yetkili organının bu başvuruyu kabul etmesi gerekiyordu.

ii. Üyelikten ayrılma, istifaların noter kanalından geçmesi şartına bağlanıyordu.

iii. Tasarı, sendikaların Türkiye çapında faaliyet gösterebilmesi için kurulu bulundukları işkolunda çalışan sigortalı işçilerin en az 1/3'ünü üye yazmalarını gerekli şart olarak öngörüyordu.

iv. Federasyonların kurulmasında, aynı işkolunda kurulmuş sendikalardan en az ikisinin bir araya gelmeleri ve o işkolunda çalışan sigortalı işçilerin en az 1/3'ünü bir araya getirmesi şartı aranıyordu.

v. Konfederasyonlarda ise; yukarıda belirtilen şartlara uygun kurulan sendikaların en az 1/3'ünün kararı ve Türkiye'deki sendikalı işçilerin, yine en az 1/3'ünün bir araya getirilmesiyle kurulabiliyordu.

vi. Sendika kuracak işçilerin o işkolunda en az üç yıl çalışmış olması koşulu, tasarıyla getirilmek isteniyordu.

vii. Sendikaların uluslararası federasyonların kurucusu ya da üyesi olmaları, Türk-İş'in müsaadesine bırakılıyordu.

viii. Sendikaların kooperatifler kurması, bazı sanayi girişimlerinde bulunmaları, Türk-İş'in olur şartına bağlanıyordu.

DİSK'in çabaları, bilim adamlarının, ilerici yazarların tüm uyarılarına rağmen tasarı Meclis'e getirildi. Çalışma Bakanı Türk-İş'in Erzurum'daki genel kurulunda yaptığı konuşmada, DİSK'in kapanacağını adeta müjdeledi. Türk-İş'in Erzurum'da toplanan 8. Genel Kurulu'na sunduğu çalışma raporunda konuya şöyle değiniliyordu:

"Mevzuatımızda 274 ve 275 sayılı kanunlar olarak herkes tarafından yakından bilinen bu yasalarla ilgili çalışmalarımızın iki safhası vardır. Bunlardan birinci safha, meclislerin tatile girmesinden önceki devreye rastlar. Bu devrede Konfederasyonumuz tasarılar üzerinde uzun süren çalışmalar yapmış ve hazırladığı tekliflerini o zamanki işçi milletvekillerimiz aracılığıyla Meclis'e intikal ettirilmişti. Meclis'te, tekliflerin süratle kanunlaşması amacı ile bir karma komisyonda görüşülmesi yolunda gayret gösterilmiş, bu gayretin başarıya ulaşmasına rağmen, Millet Meclisi'nin çalışma döneminin sona ermesi yüzünden teklifler kadük olmuştur.

Karma Komisyon, görüşlerimizin büyük bir çoğunluğunu benimsemiş bulunmaktaydı. Tasarıların gerek meclise intikalinde, gerek karma komisyona sevkinde, gerekse komisyon çalışmalarında yardımlarını esirgemeyen başta değerli arkadaşımız Kaya Özdemir olmak üzere diğer işçi milletvekillerimiz Hasan Türkay, Enver Turgut ve Mustafa Ertuğrul'un yaptıkları hizmete huzurunuzda teşekkürü bir borç biliriz."

Meclis gündemine alınan tasarı, Türk-İş'in tekliflerini daha da keskinleştiren bir görünümdeydi. Tasarının öncülüğünü yapan milletvekilleri ise şunlardı: AP'den Hasan Türkay, Enver Turgut, Şevket Yılmaz, Orhan Sorguç; CHP'den Burhanettin Asutay, Emin Postacı, Bahir Ersoy.

Tasarıya sadece iki işçi milletvekili karşı çıkıyordu: Abdullah Baştürk ve Osman Soğukpınar. Kuşkusuz TİP Milletvekili Rıza Kuas, muhalefetin başını çekmekteydi.

Yasa tasarısının Meclis'ten hızla geçeceği belli olunca, DİSK harekete geçti. Yürütme Kurulu'nun toplantısından sonra genel sekreter Kemal Sülker'in bir basın bildirisi yayımlamasına karar verildi. Sülker'in basın açıklamasında şu noktalara değiniliyordu:

"Hükümet yeni tasarı ile grev hakkını kökünden yok etme peşindedir (Tasarı hükümete üç ay süreli grev erteleme hakkı tanıyordu). Ama, hemen belirtelim ki, Anayasa'da yer alan, uğrunda bunca çile çekilen grev hakkını yok etmeye kimsenin, hiçbir partinin gücü yetmeyecektir. Sömürünün alabildiğince hızla yayıldığı, işçi sınıfının ise daha hızla bilinçlendiği bu ortamda, işçi sınıfının kutsal hakkının kılına bile dokunulamaz. Geniş bir işçi topluluğunun var ettiği DİSK'i işçi sınıfının bağrından söküp atmak da kimsenin haddi değildir. Bunları amaçlayan herhangi bir tasarı Meclis'in yasalaşmamış tasarılar dosyasında yer alıp duracak, hazırlayanları tarih mahcup edecektir. İşçi sınıfı, tasarıyı savunanların ve imzalayanların ihanetini affetmeyecektir."

Aynı toplantıda, uyarı ve eylem komiteleri de oluşturulmuştur.

Bu komiteler şu kişilerden meydana geliyordu: Uyarı Komitesi: Kemal Türkler, Kemal Nebioğlu, Rıza Kuas, Kemal Sülker, Celal Beyaz, Ehliman Tuncer. Eylem Komitesi: Kemal Nebioğlu, Hilmi Güner, Salih Çetin, Celal Beyaz, Avni Erakalın, Mustafa Baştan, Şinasi Kaya.

Eylem komitesinin hazırladığı raporda şu noktalar öne çıkarılıyordu:

"Ankara'ya gidecek heyetin, kanunun bugünkü meclis gündeminde bulunması nedeniyle 8 Haziran 1980 Pazartesi günü görüşmelere başlamak üzere Ankara'da bulundurulmasına, bu gidişle ilgili basın bildirisinin yarınki Cumartesi sabahı basına verilmesine, bu bildiride, gidişin nedenleri hükümet sendika özgürlüğü yok edici tutumundan

vazgeçmediği takdirde yapılacak uyarıların, eylem biçimlerinin ikaz mahiyetinde olduğunun belirtilmesine, heyetin Ankara'daki temasları sonucunda yapacağı basın toplantısından sonra İstanbul'da 100.000 adet bildiri hazırlanıp eylemin gün ve tarihinin işçilere ve halka duyurulmasına, duvar afişleri bastırılıp asılmasına, yerlere yazı yazılmasına, bir saatlik genel greve Anayasa'ya dayanarak bir kısım bölgelerde gidilmesine ve çeşitli direnişlere başvurulması uygun görülmüştür."

Bu arada Celal Beyaz, Avni Erakalın ve İbrahim Çetin'den oluşan bir komisyonun DİSK Genel Başkanlığı'na verdiği bu raporda şu noktanın altı önemle çiziliyordu: "Türk emekçilerini ve Türk toplumunu ekonomik ve politik özgürlüğe kavuşturmak isteyen güçlerin bütün demokratik ülkelerde mevcut dayanışma ve sempati grevlerini şiddetle arzuladığı bir ortamda var olan kısıtlı hakları da ortadan kaldırma teşebbüslerine karşı tepkinin çok şiddetli olacağını düşünmemek ancak Türk ulusunun çıkarlarına değil, yabancı kapitalistlerin ve onların bir avuç işbirlikçisinin yararına çabalayan akılsız bir iktidarın harcıdır. Böyle bir zihniyetin temsilcilerinin akıllarını başına getirmek ise (Anayasa'nın verdiği bütün hakları çetin bir direniş biçimiyle kullanarak) Türk işçi sınıfının ve onun gerçek temsilcileri DİSK'in görevidir. Bu görev yapılacaktır."

DİSK Yönetim Kurulu'nun toplantısı 3-5 Haziran günlerinde kesintisiz devam etti. Önemli kararlar alındı. Toplantıdan sonra durum ve DİSK'in kararlılığı bir basın bildirisiyle kamuoyuna duyuruldu. Diğer yandan Genel Başkan Kemal Türkler, Başbakan Süleyman Demirel'e bir mektup gönderdi (9 Haziran 1970). Türkler bu mektubunda şu noktaların altını çiziyordu:

"Hükümetinizin sadece İşveren Sendikaları Konfederasyonu ile Türk-İş görüşünü alarak hazırladığı ve Büyük Millet Meclisi'ne sunduğu 274 sayılı Sendikalar Kanunu ile 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu hakkındaki değişiklik tasarıları, Anayasa'ya, Milletlerarası 87 ve 98 sayılı sözleşmelere aykırıdır.

Bu tasarılar kanunlaştığı takdirde, Anayasa teminatı altında bulunan sendika özgürlüğü ile Toplu İş Sözleşmesi yapma ve Grev Hakkı dolaylı yoldan kaldırılmış olacak; ve bu sebeple de esasen adı geçen kanunların mevcut şeklinde dahi dolaylı şekilde adı geçen ilkeler ve haklar kısıtlanmış olmasından dolayı gün geçmeden yer yer (FİİLİ DURUM, İŞGAL, OTURMA, DİRENME) ismi ile patlamakta olan olaylar artacak ve kanun değişikliği huzur getirme yerine, işçileri anarşik bir ortama itme zorunluluğunda bırakmış olacaktır...

... Hükümet, yalnız bir grup vatandaşın değil, bütün milletin temsilcisi olarak işbaşındadır. Hükümetin partizanca bir tutumla, yalnız bir grup vatandaş lehine hareket tarzı, Anayasa'ya ve milletlerarası kurallara aykırıdır ve suçtur. Bu tasarıların kanunlaşmasının iyi değil, aksine kötü sonuçlar vereceği açık ve meydandadır..."

Ankara'ya giden DİSK uyarı heyetini Başbakan S. Demirel kabul etmedi. Heyet önce Milli Birlik Grubu'ndan Ahmet Yıldız ve Suphi Karaman'la görüşmüş, bir gün sonra da CHP Genel Sekreteri Bülent Ecevit tarafından kabul edilmiştir. Bülent Ecevit, heyetin sorunu yansıtmasından sonra şunları söylemiştir: "... Tasarıyı tümüyle incelemedim. Ama partinin İşçi Komitesi'nin görüşlerini öğrenmiştim. Onlar bir sakınca bulmadıklarını bildirmişti. Ama basında yer alan görüşlerinizi ve tepkilerinizi okudum. Sizleri haklı buluyorum. Tasarının bu kadar anti-demokratik ve Anayasa ilkelerine aykırı olacağına ihtimal vermemiştim."

Kemal Türkler'in "Meclis'te yapılacak bir karşı koyma ihtimali kaldı mı?" sorusuna karşı, Ecevit bunun mümkün olmadığını vurgulayarak şu noktaya değindi:

"Ancak Senato'da CHP olarak tasarıya karşı çıkabileceğiz. Ben grup yöneticileri arkadaşlarımla konuşacağım. Hatta Parti Çalışma Meclisi'ni toplantıya davet edeceğim. Bu konuyla ilgilenen Şeref Bakşık arkadaşımla görüşeceğim. Anayasa'ya aykırı bir yasaya CHP olarak olumlu oy veremeyiz. Sayın DİSK'li arkadaşlar, duyarlılığınızı, tepkilerinizi anlıyor ve bir ölçüde hak veriyorum. Senato'da gö-

rüşülürken tasarıyı en iyi şekilde eleştirmek için arkadaşlarımı uyaracağım. Sanırım arkadaşlarım da benim gibi, sizin gibi Anayasa'ya ve uluslararası sözleşmelere aykırı hükümlere gereken eleştirileri yapacaklardır" (Kemal Sülker).

Ne var ki tasarı, aynı gün Meclis'te çok az katılımla yapılan görüşmeler sonucunda kabul edildi. Ankara'da yapacak hiçbir şeyin kalmadığını gören DİSK'in uyarı heyeti İstanbul'a döndü. Bu arada Cumhurbaşkanı Sunay, DİSK'in heyetini kabul edeceğini bildirince, başta Genel Sekreter Kemal Sülker, Kemal Nebioğlu ve Rıza Kuas'tan oluşan heyet Cumhurbaşkanı Sunay ile sonuçsuz bir görüşme yaptılar. Bu durumu DİSK'in üst yönetimi bildiği için, Genel Başkan Türkler Ankara'ya gitmemişti.

14 Haziran günü DİSK'te temsilcilerin de katıldığı büyük bir toplantı yapıldı. Türkler, Meclis'te kabul edilen yasanın neler getirdiğini anlattıktan sonra temsilci ve şube yöneticileri konuştu. Bu konuşmalar arasında çok ilginç ve yüreklendirici olanlar çoğunluktaydı. Konuşmalardan birkaçına burada değinerek heyecanı yansıtalım:

"... DİSK sendikasına girmeden önce, müdürümüz tuvalete giderken personel müdürümüzden marka almamızı istiyordu. Beş kişilik hela varken yalnız iki kişiye tuvalete gitme markası veriliyordu. Kıvransak da altımızı kirletsek de tuvalete gidemiyorduk. Her gün bozuk kıymayla pişirilen makarna ve hoşaf veriliyordu. Zorla fazla mesaiye kalıyorduk; ama zam farkını vermiyorlardı... Ama DİSK sendikasına girdik, yöneticilerimiz bu bozuk işleri düzeltti. Yemeklerimiz iyileşti. Fazla mesaimizi aldık. Yıllık iznimiz artırıldı. Hela sorunu diye bir şey kalmadı. Yeni yasa tasarısı geriye dönüşü, yani Türk-İş diktatörlüğünü getirecekmiş! Aile namusumuzu korurcasına sendikalarımızın ve üst kuruluşumuzun varlığını koruyacağız!"

"Haymak'ta Başbakan Demirel'in kardeşi Şevket Demirel'in astığı astık, kestiği kestiktir. İş kazasına uğrasak, ücretimiz vaktinde ödenmezse, sendika gazetesini cebimize koysak suç işlemiş sayılıyoruz. Hemen devletin bütün kol-

luk kuvvetleri fabrikaya dolduruluyor. Verilmeyen ücretimizi istedik diye suçlu oluyoruz. Yemekler için bir öneri yapsak adımız komüniste çıkıyor. Ondan sonra gözaltına alınıyor, hakaret görüyoruz. Buna sendikamız karşı çıktı, işler biraz yoluna girdi. Demek şimdi bizim haklarımızı koruyan sendikaları kapatacaklar, ya da çalışamaz hale getirecekler. Olmaz böyle şey. Biz ne köleyiz ne esir. Anayasa bize özgürce sendika kurma hakkını tanıdı, bu hakkı çiğnetmeyeceğiz. Ne lazım gelirse o yapılsın. Biz verilecek kararа şimdiden kabulümüz diyoruz."

"Yağma yok, artık gözümüz açıldı. İşçi sınıfının emeğinin en yüce değer olduğunu hem anladık, hem başkalarına anlatarak kabul ettirdik. Hakkımızı yedirmeyiz ve işçi sınıfına ihanet edene alkış tutturmayız" (Kemal Sülker).

Toplantıda birçok temsilci ve yönetici konuştu. Herkes bir şeyler yapılmasını istiyordu. Toplantıda kapanış konuşmasını yapan Kemal Türkler sözlerini şöyle noktaladı: "Bu ayın 17. günü yani önümüzdeki çarşamba günü için teklif edilen miting ve yürüyüş için yarın valiliğe başvuracağız. Sonucu hepiniz basın yoluyla, sendika temsilcilik tahtalarına asılacak bildirimlerle öğreneceksiniz. Şimdi hepiniz DİSK'in kararını bekleyerek evinize inançla, DİSK'e güvenle gidiniz." Bu toplantı, tabanın da direnmeye hazır olduğunu ortaya koymuştu.

14 Haziran 1970 günü Kemal Türkler bir basın açıklaması yaparak şu noktaları vurguladı:

"Sendikalar Kanunu'nu değiştiren yeni tasarı, ekspres süratle, Millet Meclisi'nde üçbuçuk saat görüşülüp kabul edildi.

AP, CHP ve GP oylarının birleştiği yeni tasarı, işçilerin serbestçe sendika seçme özgürlüğünü yok etmektedir. Memleketimizde faşist sendikacılığı getirmenin temelleri atılmaktadır. Bundan sonra, Türk-İş dışındaki işçi sendikalarına hayat hakkı tanınmayacak, işçiler, üyesi olmadıkları halde, haraç şeklinde Türk-İş'e aidat ödemek zorunda bırakılacaktır.

Türk-İş'e tanınan sendika diktatörlüğü, çalışma hayatına baskı, terör ve ıstırap getirecektir... DİSK, bu mesele-

nin anayasa çizgisi içine sokulması mücadelesini verecektir..."

Gösteri ve yürüyüşler, 15 Haziran 1970 günü İstanbul, Ankara, Kocaeli ve İzmir'de başladı. İşçiler sabah işyerlerinde toplandıktan sonra ellerinde çeşitli pankartlar olmak üzere yürüyüşe geçtiler. Türk Demir Döküm, Sungurlar, Otosan, Rabak, Philips, Profilo, Arçelik, AEG, Singer, Simko, Auer, Mas, Magurus, Mercedes, Elfa, Erka, Uzel, Gamak, Grunding, ECA, Vinilex, Aygaz, Gizlaved, Derby, Derby Plastik, Köseköy Rabak, Çelik Halat, Türk Kablo, Eternit Boru Sanayi, Bastaş, DMO ve diğer fabrikalarda saat 9-10 sıralarında iş bırakıldı. İşçiler ellerinde bayraklar, işçi kıyafetleriyle yolları doldurdular. Yürüyüşler dört ana kolda yoğunlaştı. Birinci kol; Anadolu yakasında, Ankara asfaltı üzerinde, ikinci kol Eyüp, Alibeyköy, Silahtar, Cendere üzerinde, üçüncü kol Topkapı, Çekmece, Zeytinburnu güzergâhı, dördüncü kol Levent, Boğaz güzergâhı. Bu güzergâhlardaki bütün yollar yürüyüşteki işçiler tarafından doldurulmuştu. Trafik işlemiyordu. Yaklaşık iki yüz büyük işyerinde çalışan 100-150 bin işçi yürüyordu. Gebze'den başlayan Kartal-Pendik yöresindeki işçileri de kapsayan bir yürüyüş kolu da Ankara asfaltını kesmişti. Yürüyüş ve direnişlere Türk-İş'e bağlı bazı sendikalardaki işçiler de katılıyorlardı. İstanbul ve yakın çevresinde bu olaylar olurken, Kocaeli'deki fabrikalarda da direnişler başlamıştı. Ankara'da ve İzmir'de de işyeri işgali ve oturma grevi biçiminde gösteriler yapılmaktaydı. O günün sloganları şunlardı: "İşçiyiz Haklıyız, İşçiyiz Güçlüyüz", "Antidemokratik Sendikalar İstemiyoruz", "AP iktidarı bizim iktidarımız değildir", "Kahrolsun Sermayenin Diktası".

16 Haziran'da da aynı güzergâhlarda yürüyüşler devam etti. Bu kez parola "İşçi Sınıfı Taksim'e" şeklindeydi. Uzunluğu iki-üç kilometreyi bulan işçi kolları, şehrin merkezinde Taksim'de birleşmeyi hedefliyorlardı. Polis ve ordu birlikleri önce yürüyüş kollarının yollarını çeşitli noktalarda kesmeye çalıştılar. Fakat işçiler kurulan barikatları aştılar. Galata ve Unkapanı köprüleri açıldı, Anadolu ile

Rumeli yakasına işleyen vapurların seferleri iptal edildi. Bu arada Kartal-Kadıköy ve Levent yürüyüş kollarında çatışmalar oldu. Çıkan çatışmalarda üç işçi öldü. Polislerden yararlananlar oldu.

16 Haziran'da bu olaylar olurken, hükümet toplanarak İstanbul, Kocaeli, Sakarya ve Zonguldak illerinde sıkıyönetim ilan etti. Bu arada Türk-İş bir bildiri yayımlayarak olayları kınadı. Bildiride özellikle şu nokta vurgulanıyordu: "İstanbul ve Kocaeli civarında başlatılan can ve mal güvenliğini tehdit eden yürüyüş ve direnişlerin, taşlı-sopalı saldırıların ekmek kapımız olan fabrikaları tahriplerin başlıca teşvikçilerinin Türk hakimi tarafından yıllarca önce mahkûm edilmiş militan komünistler ve onların işbirlikçileri oldukları kesinlikle ortadadır." Böylece bir işçi teşekkülü, haklarını savunmak için yürüyüş yapan işçileri komünistlikle suçluyor, bir anlamda ihbar ediyordu.

Sıkıyönetim, derhal yüz otuz kadar işçiyi İstanbul'da gözaltına aldı. Bunlar arasında DİSK genel Başkanı Kemal Türkler, Genel Sekreter Kemal Sülker, Maden-İş Yürütme Kurulu üyeleri bulunmaktaydı. Sakarya ve Kocaeli'nde de DİSK'e bağlı sendikalardan elli işçi gözaltına alındı. Toplam tutuklananlar ise İstanbul'da kırk dört, Kocaeli'nde de yirmi üç işçiydi.

Millet Meclisi'nde TİP milletvekili Aybar, 15-16 Haziran olaylarındaki yanlı ve kışkırtıcı tutumlarından ötürü başbakan hakkında gensoru önergesi verdi. 22 Haziran tarihli birleşimde, gensoru önergesi tartışılırken, Meclis kürsüsünden şunları söyledi: "... Değerli milletvekilleri, şimdi hükümet der ki: 'Bu bir ayaklanmaydı.' Ayaklanma bizim bildiğimiz kadarı ile memleketin bir bölgesinde gittikçe genişleme istidadı gösteren ve amacı hükümeti devirmek olan ihtilalin bir ilk adımını teşkil eder. Ayaklanma bu demektir. Ayaklanma fiili bir durumdur. Anayasamız da bunun üstüne basmış; demiş ki ayaklanma olursa, vatan veya cumhuriyet aleyhinde fiili ve gerçek bir teşebbüsün vukua geldiği müşahade edilirse, demek ki, Anayasamız fiil aramış, laf değil. Ayaklanma da laf değil fiildir... Ayaklanma

yapmaya kararlı kimseler, ayaklanmanın tekniğini ve stratejisini de hazırlarlar. Yürüyüş kolu nizamında ayaklanma yapılmaz... Malum ve zahir kuvvetlerin karşısına pankartlarla, sopalarla çıkılmaz. DİSK'in merkezinde ve şubelerinde aramalar yapılmış ve ne silah ne de patlayıcı madde bulunmuştur..."

15-16 Haziran olayları, daha önce de belirttiğimiz gibi Türkiye işçi sınıfı tarihinin en büyük ve en etkin eylemlerinden biridir. Anayasal hakların korunması, sendika seçme özgürlüğü doğrultusunda yapılmış bir harekettir. Bu hareket bir kere daha göstermiştir ki, sağ partiler ve onların doğrultusundaki sendikalar, basın vb. kuruluşlar böylesine masum bir gösteriye bile tahammül edememiştir. Büyük bir işçi örgütü olan Türk-İş'in başındakiler olayı komünist tahriki olarak nitelemiştir. Bazı basın organları ve hatta hükümet, olayı bir ayaklanma girişimi olarak nitelemekten kaçınmamıştır. İşçiye ve sol düşünceye karşı hoşgörüsüzlük burada da kendini göstermiştir. Türkiye'deki düşünce ve örgütlenme özgürlüğüne karşı olma biçiminde niteleyebileceğimiz başat tutum 15-16 Haziran'da da boy vermiş, olay hemen sıkıyönetimin ilanıyla karşılanmıştır. Demokratik bir tutumla yatıştırılabilecek bir gösteride işçi ile asker karşı karşıya getirilmiştir. Cumhuriyetin kurulduğu günden bu yana karşılaşılan bu tutum, günümüze kadar ivme kazanarak sürmüştür.

SOLDA YENİ AÇILIMLAR VE BÖLÜNMELER

27 Mayıs 1960'tan sonraki gelişmeler, aydınları ve sivil-asker bürokratları bir ikilemin içine düşürdü. Bu ikilemi şöyle belirtebiliriz: Türkiye'nin gelişmesi ve ilerlemesi parlamentarizmin klasik yapısı içinde mi yoksa tüm reformları yapabilecek güçte bir devrimci yapı ile mi çözümlenir. Bu devrimci yapıya ulaşabilmek ise zinde güçlerin öncülüğünde gerçekleştirilecek bir süreçle, başka bir söylemle darbeci bir tutumla mümkündür. TİP'in gelişmesi ve 1965'te TBMM'ye girmesi parlamentonun geleceğine olan güveni

bir derece artırdı. Ne var ki, Meclis'teki yerleşik sağ partilerin, hatta bir ölçüde CHP'nin tutucu ve dinamik olmayan, toplumun isterlerine göz kapayan tavırları, Meclis'ten ümidin kesilmesi sonucunu verdi. Anayasa'da gündeme getirilen birçok reformun böylesi bir Meclis'ten çıkması olanaksızdı. Zaten iktidarı elinde tutan sağ partiler ve onlara destek olan toplum katmanlarının özerk ve demokratik üniversite, toprak reformu gibi atılımları da benimsedikleri söylenemezdi. Bu durum "darbeci" diyebileceğimiz tepeden inmeci bir devrim düşüncesini akla getiriyordu. Sonuçta "Parlamento dışı muhalefet" kavramı öne çıktı. "Zinde güçler" diye nitelenen asker-sivil bürokratlar, aydınlar, gençler, ilerici işçiler, topraksız köylüler, küçük üreticiler bu muhalefetin kuramsal unsurlarını meydana getiriyorlardı. Kuşkusuz öncülüğü, silahlı kuvvetlerin Kemalist ve devrimci grupları, gençler, ilerici işçiler, aydınlar üstlenecekti. Özellikle 1967'den sonra bu eğilim güçlendi.

A. TİP'teki Gelişmeler: Büyük umutlarla karşılanan TİP'in Meclis içerisindeki faaliyetleri de bu gözle eleştiriliyordu. Partinin yasal yollardan iktidara gelmek istemesi, TBMM'yi sorunların çözümü konusunda tek etkin merci olarak görmesi soldaki dinamik unsurları ciddi biçimde rahatsız ediyordu. Özellikle kendine özgü bir devrim yaklaşımı olan Doğan Avcıoğlu ve çevresi, Yön dergisi TİP'e karşı tavır almaya başladı. Yön'de "E. Tüfekçi" imzasıyla yazılar yazan Mihri Belli, bu konuda çok açık bir tavır almıştı. Mihri Belli, Türkiye'de sosyalist bir iktidarda öncelikli olanın "Demokratik Devrim" olduğunu ileri sürüyordu. Temelde "Milli Demokratik Devrim" diye adlandırılacak bu yaklaşım, Doğan Avcıoğlu'nun Yön'de çeşitli yazılarında ortaya attığı "Milli Demokrasi" tanımıyla uyumluydu. Avcıoğlu, Yön'ün 14 Mayıs 1965 tarihli sayısında bu konuda şunları yazmaktadır: "... Milli demokrasi, burjuva demokrasisinden farklıdır. Zira bu tip demokraside, milli burjuvazinin egemenliği kesindir. Milli demokrasi, sosyalist demokrasi de değildir. Zira bu tip demokraside de işçi sınıfı egemen

durumdadır. Diktatörlük ve despotizm metodlarını reddeden milli demokrasi, toplumun anti-emperyalist ve anti-feodal bütün güçlerini temsil eden karma bir tiptir." Avcıoğlu, aynı yazıda şu noktayı vurgulamaktadır: "Kapitalist olmayan gelişme ve milli demokrasi devleti, özgür bir köylü ve güçlü bir işçi sınıfı yaratacak ve ekonomik bağımsızlığı gerçekleştirecektir. Böylece sosyalizmin inşasına geçiş için gerekli şartlar hazırlanmış olacaktır. Bu yol, Atatürk'ün büyük bir sezişle bulduğu halkçı, devletçi, devrimci ve milliyetçi kalkınma yoludur."

TİP'e yönelik bu eleştirilerin başladığı dönemde üç önemli olayın altını çizmemizde yarar vardır:

i. *Russel Mahkemesi:* 1966 yılında Bertrand Russell'ın onursal başkanlığında kurulmuş olan Uluslararası Savaş Suçluları Mahkemesi, Mehmet Ali Aybar'ı da yargıç olarak seçmişti. "Mahkeme Stockholm'de yapmış olduğu ilk oturumda, ABD'nin Vietnam'a saldırıda bulunduğuna, sivil hedefleri bombaladığına ve Kamboçya'nın ülke bütünlüğünü ve tarafsızlığını defalarca ihlal ettiğine, Avustralya, Yeni Zelanda ve Güney Kore'nin de saldırıya katıldıklarına karar vermişti" (Aren). Aybar, bu mahkemede etkin bir rol oynamış, Vietnam'a giden soruşturma heyetlerinden birinin de başkanlığını yapmıştı.

ii. *NATO'ya hayır kampanyası:* Mehmet Ali Aybar, 12 Kasım 1967'de İstanbul'daki bir toplantıda şu konuşmayı yapmıştır: "İkinci milli kurtuluş mücadelesi başlamıştır. Düşman Amerika'dır. Amerika geldiği yoldan gidecektir. Pasif direnme kampanyasına hız verilecektir. Yurdumuzda vazifeli her Amerikalıyı gittikçe daralan kin ve nefret çemberi içine alacağız. Bu çember gittikçe daralacaktır. Tıpkı bir akrebin etrafındaki ateş çemberi gibi. İkili anlaşmaların feshedilmesi, NATO'dan çıkmamız için Anayasa'nın bizlere tanıdığı bütün imkânları kullanmalıyız ve de kullanacağız." Bu konuşmayı izleyen günlerde (Aralık 1967) "NATO'ya Hayır" kampanyası başlatıldı. Kampanyanın başlaması ile TİP'e yönelik saldırı ve baskılar da artmıştır. TİP'in başlattığı Amerikan emperyalizmine yönelik pasif

direniş, en fazla Milli Demokratik Devrimciler tarafından eleştirilmiştir.

iii. *Doğu mitingleri:* TİP kuruluşundan beri Doğu Sorunu'na ilgi göstermiş, yörenin iktisadi, sosyal ve kültürel geri kalmışlığına çözüm bulunması gereğini vurgulamıştır. 1967 yılında ise bölgede bir dizi mitingin yapılmasına karar verilmiştir. "Doğu Mitingleri" diye adlandırılan bu toplantılara katılmak için Mehmet Ali Aybar, Tarık Ziya Ekinci ve Behice Boran yöreye gitmişlerdir. Doğu Mitingleri tarih sırasıyla şöyledir:

16 Eylül 1967 ..... Diyarbakır
24 Eylül 1967 ..... Silvan
01 Ekim 1967 ..... Siverek
08 Ekim 1967 ..... Batman
15 Ekim 1967 ..... Tunceli
22 Ekim 1967 ..... Ağrı

Son miting 19 Kasım'da Ankara'da yapılmıştır.

TİP içerisindeki ilk muhalefet, MDD'yi (Milli Demokratik Devrim) savunan üyeler tarafından başlatıldı. Bilindiği gibi bunların başını eski TKP'li, parti üyesi olmayan Mihri Belli çekmekteydi. Muhalefet ilk önce partinin gençlik kolları gibi kabul edilen Fikir Kulüpleri içinde başladı, hatta kulübün ilk kurultayında TİP çizgisinde olan yönetimin tasfiyesine kadar uzandı. Bu, bir anlamda partinin gençlik desteğini yitirmesi olarak kabul edilebilirdi. Diğer yandan Malatya Kongresi'nden sonra parti üyesi on üç kişi disiplin kurulu kararıyla partiden uzaklaştırıldı. Bunlar şu kişilerdi: Rasih Nuri İleri, Sevinç Özgüner, Naci Ormanlar, Süleyman Ege, Halit ve Şekibe Çelenk. Bu ihraçları yazılı olarak sorgulayan yetmiş dört kişi de sonradan aynı akıbete uğramıştır.

1968'de, Çekoslovakya'da iktidara gelen Dubçek rejimini yıkmak amacıyla Sovyet ordusu bu ülkeye müdahale etti. İlginçtir ki bu müdahale, sosyalist kazanımları korumak nitelemesiyle Mihri Belli tarafından onanırken, Aybar

kendi üst organlarına danışmadan Dubçek lehine bir tavır sergiledi. Bu sırada "Güler yüzlü sosyalizm" ve "Hürriyetçi sosyalizm" sözcükleriyle tanımlanan bir dizi yorum ve konuşma yaptı. Oysa bu konuda MYK, hatta GYK'ya hiçbir bilgi vermemişti. Konu MYK toplantısına, Behice Boran, Nihat Sargın, Şaban Erik, Minnetullah Haydaroğlu ve Sadun Aren tarafından gündem maddesi olarak getirildi. Beşler'in, MYK tarafından oylanmasını istedikleri karar tasarısı şöyleydi:

"TİP Merkez Yürütme Kurulu:

1. Son günlerde parti yetkili organ ve üyeleri arasında huzursuzluğun başgösterdiğini ve bunun başlıca nedeninin, kişisel yönetim eğiliminin gittikçe artarak kendini göstermesi olduğunu müşahade ile, bu eğilimi önlemek üzere tüzük uyarınca Kurul'a tanınan yetkilerini, son zamanlarda muhtelif nedenler dolayısıyla tamamen ve ivedilikle kullanmadığından dolayı kendisini de eleştirerek, bundan sonra aynı eğilimin devamını önlemek için, bütün hak ve yetkilerini sonuna kadar ve titizlikle kullanma zorunluluğunu duyduğunu ifade eder;

2. Sosyalizmin niteliklerini anlayışımız konusunda son zamanlarda zihinlerde uyanan tereddütleri kesin olarak önlemek üzere, bu yolda parti görüşünü ifade eden Tüzük ve Program'ın ilgili bölümlerinden sonra tek resmi belge olan II. Büyük Kongre kararlarına atıfta bulunarak:

Gerek politik, gerekse ekonomik bağımsızlığın son tahlilde sosyalizmle gerçekleşeceğine ve Türkiye'de sosyalizmin, genel sosyalist ilke ve gelişme kanunları çerçevesinde, memleketimizin tarihsel şartlarına ve milli özelliklerine uygun, milli bağımsızlığına kıskançlıkla bağlı ve aşağıdan yukarı demokratik bir yoldan, yani örgütlenmiş emekçi sınıfların elbirliği, bilinçli, cesur çabasıyla gerçekleşeceğine olan inancını yeniden teyid eder. Bu konuda yapılan ve yukardaki ifade ile farklılıklar gösterdiği düşünülen yorum ve açıklamaların ancak kişisel görüşler olduğunu ve Parti'yi hiçbir suretle bağlamayacağını belirtmeyi görev bilir."

Bu öneri, başta Aybar olmak üzere bazı MYK üyeleri tarafından sert bir şekilde eleştirildi. Önergeyi savunmak isteyenlere söz verilmedi; beş imza sahibi bunun üzerine MYK toplantısını terk ettiler. Daha sonra toplanan Üçüncü Büyük Kongre de Aybar'ın başarısıyla sonuçlandı. Muhalif listeden sadece iki kişi kazanabildi: Şaban Erik ve Sadun Aren.

Bu gelişmelerden sonra, dokuz partili parlamenter Ali Karcı, Çetin Altan, Sadun Aren, Adil Kurtel, Fatma Hikmet İşmen, Yunus Koçak, Şaban Erik, Behice Boran ve Yusuf Ziya Bahadınlı, bir olağanüstü kongre çağrısı yaptılar. Bu çağrıda şu nokta vurgulanmaktaydı:

"... Bu nedenlerin ışığında; Partiyi bu kararsız ve huzursuz durumdan, giderek çözülme ve bölünmeden kurtarmanın tek yolunun Aybar'ın genel başkanlıktan ayrılması olduğu açıktır... Partimiz, Aybar tarafından bugün içine düşürüldüğü durumdan bütün partili arkadaşların elbirliği ile mutlaka kurtulacaktır." Toplanan kurultayda gene Aybar ekibi kazandı. Ne var ki, bu kez muhalefetten GYK'ya on bir kişi girmişti. Bunların dördü Aren, Boran, Sargın ve Erik'ti.

1969 genel seçiminde TİP'in oyları % 3'ten % 2.5'a geriledi. Seçim sisteminin de değişmesi nedeniyle parti, ancak iki milletvekilini TBMM'ye sokabildi. Oysa Aybar, bu seçimden başarıyla çıkmayı umut ediyordu. Hatta seçim öncesi Milliyet gazetesi başyazarı Abdi İpekçi'yle yaptığı bir söyleşide, umudunu ısrarlı bir şekilde öne çıkarmıştı. Parti içerisinde hızla büyüyen muhalefetin de etkisiyle, genel seçimden sonra Parti genel başkanlığından ayrıldı. Ondan sonra Mehmet Ali Arslan ve Şaban Yıldız genel başkanlığa seçildiler. Bu arada Sadun Aren-Behice Boran ikilisinin öncülük ettiği muhalefet, Emek dergisi çevresinde toplanarak etkinliğini sürdürdü. Birçok aydının da katıldığı ve yazı yazdığı Emek dergisi, Türkiye'deki sol düşünceye önemli katkılarda bulundu. Şaban Yıldız'ın genel başkanlığında oluşan yeni MYK'da Emek grubu etkin bir konuma geçti. Bu MYK'da şu isimler bulunuyordu: Şaban Erik, Osman Sa-

kalsız, Fevzi Kavuk, Bekir Yenigün, Mehdi Zana, Hüsamettin Güven, Naci Eren, Naci Kutlay, Sadun Aren, Behice Boran, Kemal Burkay, Turgut Kazan, Nihat Sargın.

4. Büyük Kongre 29-31 Ekim 1970 günlerinde toplandı. Toplam delege sayısı üç yüz kırk birdi. Bunlardan iki yüz altısı kongreye katılmış, geriye kalanların önemli bir bölümü, aynı tarihte MDD'cilerin düzenlediği "Devrimci Kurultay"a katılmayı tercih etmişlerdi. Kongre'ye katılan doğulu delegeler seçimlere katılmamış, beyaz oy kullanmışlardır. Emek grubunun ağırlığını koyduğu GYK, Genel Başkanlığa Behice Boran'ı, Genel Sekreterliklere de Şaban Erik ve Sait Çiltaş'ı seçmiştir.

Kongre kararları yedi bölümde toplanmıştır. Bunlardan altıncısı Güneydoğu sorununa ilişkindir; 12 Mart'tan sonra partinin kapanmasına da gerekçe teşkil etmiştir. Günümüz açısında da önemli olan bu kararı bir kez daha yineliyoruz:

"Türkiye İşçi Partisi 4. Büyük Kongresi,

– Türkiye'nin Doğu'sunda Kürt halkının yaşamakta olduğunu,

– Kürt halkı üzerinde, baştan beri, hakim sınıfların faşist iktidarlarının, zaman zaman kanlı zulüm hareketleri niteliğine bürünen, baskı, terör ve asimilasyon politikasını uyguladıklarını,

– Kürt halkının yaşadığı bölgenin, Türkiye'nin öteki bölgelerine oranla, geri kalmış olmasının temel nedenlerinden birinin, kapitalizmin eşitsiz gelişme kanununa ek olarak, bu bölgede Kürt halkının yaşadığı gerçeğini gözönüne alan hakim sınıf iktidarlarının, güttükleri ekonomik ve sosyal politikanın bir sonucu olduğunu,

– Bu nedenle "Doğu Sorunu"nu bir bölgesel kalkınma sorunu olarak ele almanın, hakim sınıf iktidarlarının şoven-milliyetçi görüşlerinin ve tutumunun bir uzantısından başka birşey olmadığını,

– Kürt halkının anayasal vatandaşlık haklarını kullanmak ve diğer tüm demokratik özlem ve isteklerini gerçekleştirmek yolundaki mücadelesinin, bütün anti-demokra-

tik, faşist, baskıcı, şoven-milliyetçi akımların amansız düşmanı olan partimiz tarafından desteklenmesinin olağan ve zorunlu bir devrimci görev olduğunu,

– Kürt halkının gelişen demokratik özlem ve isteklerini ifade ve gerçekleştirme mücadelesi ile işçi sınıfının ve onun örgütü partimizin öncülüğünde yürütülen sosyalist devrim mücadelesini tek bir devrimci dalga halinde bütünleştirmek için, Kürt ve Türk sosyalistlerinin parti içinde omuz omuza çalışmaları gerektiğini,

– Kürt halkına karşı uygulanan ırkçı-milliyetçi-şoven burjuva ideolojisinin, partililer, sosyalistler ve bütün işçi ve diğer emekçi yığınlar arasında yerle bir edilmesini sağlamanın, Partinin ideolojik mücadelesinin ve gelişmesinin temel ve devamlı bir davası olduğunu,

– Partinin, Kürt sorununa, işçi sınıfının sosyalist devrim mücadelesinin gerekleri açısından baktığını kabul ve ilan eder."

TİP, 4. kongreden sonra, Genel Başkan Behice Boran'ın 8 Ocak 1971 günü basına verdiği bir demeçle "Faşizme Hayır" kampanyasını başlattı. Boran bu basın bildirisinde şu noktalara değinmekteydi:

"... Dışa bağımlı ve çarpık olarak gelişen kapitalizmin yarattığı sorunları, bunalımları şu kısıtlı, dar, biçimsel demokrasi ortamında karşılamayan egemen sınıfların –burjuvazinin– Anayasal hak ve özgürlükleri daha kısıtlamak, rafa kaldırmak, asayiş ve nizam adına ülkeyi demir ökçeli bir yönetime sokmak çabası içinde olduğu açıkça görülüyordu. Son politik olaylar bu gelişmenin son safhasıdır. Faşizm, parlamenter bir kılığa büründürülmüş veya üniforma giydirilmiş şekliyle kapı ağzında boy göstermiştir...

... Şimdi meclislerden geçirilmesi tasarlanan sözde (tedbir) kanunlarıyla, bu konuda ana ve muhalefet partilerini birleştirme çabalarıyla ve boyuna sözü edilen 'Yahya Han' veya 'Yunanistan Cuntası' formülleriyle daha sistemli, daha açık ve kanunlarıyla veya askeri otoriteyle meşruiyet kazandırılmış bir faşist yönetim gerçekleştirilmek istenmektedir. Cumhurbaşkanının yaptığı temasların amacı ve

niteliği budur... cumhurbaşkanının, AP iktidarının getireceği ve açıkça faşist yönetimi gerçekleştirecek kanunları muhalefet partilerinin desteklemesini istediği anlaşılmaktadır... Parlamento içi bir anlaşma gerçekleşmezse, şu veya bu biçimde üst kademeden bir askeri yönetim söz konusu edilmektedir... Biz Türkiye İşçi Partililer, sosyalistler, anayasal hak ve özgürlükleri kısıtlayacak, demokratik ortamı daha da daraltıp, yokedecek parlamenter kisveye büründürülmüş veya üniforma giydirilmiş otoriter –açık deyimiyle faşist– yönetime karşıyız... Egemen sınıflar, onların partileri ve iktidar heveslisi çevreleri tarafından çeşitli şekillerde tezgâhlanan açık teröre yönelik faşizm mutlaka önlenmelidir... Bizim ve tüm ilerici yurtsever güçlerin ve örgütlerin görevi, bu faşizm tehdidine karşı bütün demokratik özgürlüklerimizi ve bütün gücümüzü kullanarak direnmek, hayır diyen sesimizi duyurmak, halkoyunu aydınlatıp harekete geçirmektir."

TİP'in teşhislerinin doğruluğu kısa sürede ortaya çıktı. Demokratik güçlerin tüm gayretlerine karşın 12 Mart 1971 darbesi geldi.

B. Fikir Kulüplerinden (FKF) Dev-Genç'e: 1968 yılı dünyada olduğu kadar Türkiye'de de önemli gençlik hareketlerinin bir anlamda dönüm noktasıdır. 1968'in rüzgârlarını günümüzde bile hissediyoruz. 1968-1971 arasında örgütlü, bireysel birçok gençlik olayına rastlıyoruz. Fakat bunların büyük çoğunluğu FKF'den Dev-Genç'e uzanan bir çizgide meydana gelmişlerdir. FKF'nin çekirdeği Siyasal Bilgiler Fakültesi'dir (Ankara). 1965'te sosyalist, sol eğilimli üniversiteli gençler tarafından kuruldu. Daha sonraları, 1967'de, İstanbul ve diğer kentlerde de sekreterlikler kuruldu. Böylece, o günlere kadar, şu ya da bu şekilde devletin gözetimi ve hatta koruması altındaki Türkiye Milli Talebe Federasyonu, Milli Türk Talebe Birliği ile Türkiye Milli Gençlik Teşkilatı dışında, özgür ve devlet kurumlarından bağımsız bir gençlik örgütü oluşuyordu. Kurucular çoğunluk itibariyle TİP'li ya da TİP sempatizanıydı. Ne ki

TİP içerisindeki MDD muhalefetinin gençlik üzerinde etkinliği FKF'nin de 1967'den sonra MDD yandaşı gençler tarafından ele geçirilmesi sonucunu verdi. Gençler açısından MDD görüşü daha dinamik bir eylem tarzını beraberinde getiriyordu. Sosyalist mücadelenin ve devrimin uzun soluklu oluşu, MDD savını daha çekici yapıyordu.

MDD nedir? Milli Demokratik Devrim görüşü ilk kez Mihri Belli (E. Tüfekçi) imzasıyla 5 Ağustos 1966'da YÖN dergisinde yayımlanan "Demokratik Devrim: Kimle Beraber, Kime Karşı" adlı yazıyla ortaya atılmıştır. Mihri Belli daha sonraları bu görüşünü gözden geçirerek Türk Solu dergisinin 19 Kasım 1968 tarihli sayısına ek olarak yayımlanan bir broşür haline getirmiştir. Bu görüşe göre emperyalizmin sultası altında, feodal ilişkilerini bütünüyle tasfiye edememiş bir ülkede (örneğin Türkiye) sosyalist devrim yapılamaz, bu olanaksızdır. Broşürde bu durum şöyle dile getirilmektedir:

"Çağımız milli kurtuluş devrimleri ve sosyalist devrimler çağıdır dedik; ama hiç bir ülkenin birincisini gerçekleştirmeden, bağımsız bir ülke, feodal kalıntılardan arınmış, demokratik bir ülke durumuna gelmeden, ikincisini, sosyalist devrimi gerçekleştiremeyeceğini de belirttik. Demokratik devrim aşaması, yukardan kararnamelerle ilga edilemez, mangalda yakılıp kül edilemez. O halde, emperyalizmin vesayeti altında olan Türkiye'nin, feodal kalıntıları bağrında hâlâ barındıran bir ülke olan Türkiye'nin önündeki devrimci görev, Milli Demokratik Devrim'i gerçekleştirmektir. O halde bugün Türkiye'de temel devrimci slogan (Milli Demokratik Devrim) sloganı, (tam bağımsız ve gerçekten demokratik Türkiye) sloganıdır... Evet devrimimiz Milli Demokratik Devrim'dir. Çünkü, tarihimizin şu anında görmek zorunda olduğumuz, önceliği bulunan toplumsal çelişki, emperyalizm ve onun ortakları ile Türkiye toplumunun ulusal güçleri arasındaki çelişkidir... Milli Demokratik Devrim bütün milli sınıf ve zümrelerin devrimidir ve devrimin başarıya ulaşması, bu milli güçler arasında devrimci güç birliğinin (Milli Cephenin) kurulması şartına bağlıdır."

Bu görüşün reformlara erişme açısından aceleci olan gençlere daha sıcak geldiği ve bunun için de o dönemdeki gençlik hareketlerinde başat bir role sahip olduğu açıktır. Şubat 1968'de "Türkiye'nin Devrim Stratejisi Ne Olmalıdır?" konulu açık oturuma katılan Mihri Belli, İlhan Selçuk ve Behice Boran devrim için barışçı ve barışçı olmayan yolları tartıştılar. Bu konuda daha radikal bir tavır alan M. Belli ve İ. Selçuk, Boran'ı bir anlamda pasifistlikle suçladılar. Gençler, Belli ve Selçuk'a desteklerini gösteren bir tavır içine girdiler. TİP ile gençlik arasındaki bağların daha inceldiği bu oturumda görüldü.

FKF'nin Mart 1968'de yapılan kurultayında Doğu Perinçek Genel Başkanlığa getirildi. Bu sırada 27 kuruluşun katılımıyla "Devrimci Kuruluşlar Güç Birliği" (Dev-Güç) oluştu. FKF de buna katıldı. Dev-Güç İcra Komite Başkanı Tabii Senatör Kadri Kaplan'dı. Fakat bu kuruluş kısa sürede Kemalist bir çizgiye kaydı, beklenen etkinliğe kavuşamadı. Kulübün 4. Kurultayı, 9-10 Ekim 1969 da toplandı. Kurultaya bütünüyle MDD'lerin bir fraksiyonu olan "Proleter Devrimci"ler egemen oldu. Bu arada oportünist olarak nitelenen Osman Saffet Arolat, Sıtkı Coşkun ve Veysi Sarısözen örgütten ihraç edildiler. Mahir Çayan, Münir Aktolga, Mustafa Gürkan'ın öncülüğündeki grup ile Doğu Perinçek, Şahin Alpay, Erdoğan Güçbilmez ve Cengiz Çandar'ın içinde bulunduğu grup arasında tartışmalar oldu. Bu tartışmalar ileride Aydınlık Dergisi çevresinin ikiye bölünmesinin başlangıcını oluşturdu. Kurultay, örgütün adını "Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu" olarak değiştirdi.

Bu karardan sonra örgüt, kısaca "Dev-Genç" olarak anılmaya başlandı. Kurultayda, Atilla Sarp Genel Başkanlığa seçildi. Toplantı sırasında iki tarafa da mesafeli davranan Sinan Cemgil, Hüseyin İnan, Yusuf Aslan, Mustafa Yalçıner, Gülay Özdeş, Atilla Keskin ve bir kısım ODTÜ'lü Sosyalist Fikir Kulübü üyesi, silahlı mücadeleye karar vererek Filistin'deki eğitim kamplarına gittiler. O sırada Bursa Cezaevi'nde bulunan İstanbul'lu öğrencilerin önderi De-

niz Gezmiş, Ankara Cezaevi'nde bulunan eski FKF Genel Başkanı Yusuf Küpeli bu gruplaşmada Doğu Perinçek'in karşısında yer aldılar. Bu bölünme Aydınlık'ın ikiye ayrışması sonucunu verdi. Türk Solu dergisinin bir anlamda uzantısı olan Aydınlık, Doğu Perinçek ve arkadaşlarının çıkardığı "Proleter Devrimci Aydınlık" ve yazı işleri müdürlüğünü Vahap Erdoğdu'nun yaptığı "Aydınlık Sosyalist Dergi" biçiminde ikiye bölündü. Aradan yaklaşık bir yıl geçtikten sonra Mahir Çayan, Ertuğrul Kürkçü, Münir Aktolga ve Yusuf Küpeli bir açık mektup yayımlayarak "Aydınlık Sosyalist Dergi"den ayrılıp "Kurtuluş" grubunu oluşturdular. Böylece Türk solunun bölünmesi sürdü, bir anlamda günümüze kadar devam etti. Ele aldığımız 1960'lı yılların sonunda sosyalist hareketin temel grupları şunlardı:

i. Mihri Belli ile Hikmet Kıvılcımlı'nın bir anlamda yol göstericiliğindeki Türk Solu ve Aydınlık çevresinde toplanan eski tüfekler,

ii. Mehmet Ali Aybar, Kemal Nebioğlu, Tarık Ziya Ekinci'nin bulunduğu "Parlamentarist" solcular.

iii. Behice Boran ve Sadun Aren'in başını çektiği "Emek" dergisi çevresi.

iv. Ant dergisi çevresindeki Fethi Naci, Doğan Özgüden ve diğerleri.

C. **Gençlik Olayları**: Gençlik olayları üniversite işgalleri ve boykotlarla başladı. Başlangıçta bunlar Fransa'daki öğrenci eylemlerinin (1968) özentili bir taklidi gibi algılandı ve önemsenmedi. Fakat öğrenciler kararlıydı. Daha demokratik bir üniversite özlemi yaygınlaşıyordu. Boykot ve işgaller 1971'in Mart ayına kadar hızlanarak, şiddetini artırarak devam etti. Bu arada, İstanbul Teknik Üniversitesi'ndeki olaylarda bir öğrenci, Vedat Demircioğlu yaşamını yitirdi. Olayların başlangıcından bu yana, gençlik ilk şehidini veriyordu. İleride bunların sayısı daha da artacaktı. Öğrencilerin dikkati çeken eylemlerinden biri de, ABD Deniz Kuvvetleri'ne bağlı 6. Filo gemilerinin İstanbul'u ziyaretine yönelik protesto gösterisi oldu. ABD denizcilerinin

karaya çıktıkları Kabataş'ta eylemlerini yapan öğrenciler, polisin müdahalesine karşın bazı denizcileri dövüp denize attılar.

O dönemde gençlerin esin kaynaklarını üç grupta toplayabiliriz.

i. Filistin bağımsızlık hareketini yürüten FKÖ (Filistin Kurtuluş Örgütü).

ii. Güney Amerika'daki bağımsızlık ve demokrasi savaşımını sürdürürken öldürülen Che Guevara.

iii. Mao tarafından başlatılan Kültür Devrimi.

Gençlik hareketleri şu ya da bu biçimde yukarıdaki örnekleri benimsemişler, hatta bir bölümü FKÖ'nün eğitim kamplarına katılmışlardır. Che ise yurtiçinde yaratılmaya çalışılan gerilla hareketlerinin bir anlamda yol göstericisi olmuştur.

1969 yılının başında, Ankara'daki ABD Elçiliği'ne Kommer atandı. Kommer Vietnam'da bulunmuş, "Kasap" lakabıyla tanınan, CIA gibi gizli örgütlerle ilişkisi olan bir kişiydi. Kommer'in İstanbul ve Ankara'ya gelişinde, hava meydanlarında gençlik tarafından protesto gösterileri yapıldı. Fakat asıl olay, 6 Ocak 1969'da patlak verdi. Kommer o gün ODTÜ'yü ziyaret ediyordu. Bunu haber alan öğrenciler büyükelçinin arabasını önce taşladılar, sonra da yaktılar. Yakanlar Sinan Cemgil, Taylan Özgür, Ulaş Bardakçı ve İbrahim Seven'di.

1969'un 16 Şubat'ında ise "Kanlı Pazar" diye bilinen olay meydana geldi. O gün, gene 6. Filo'nun ziyaretine karşı bir gösteri düzenlendi. Miting, Taksim Meydanı'nda yapılacaktı. Saatler önce alana gelen, Taksim gezisi diye bilinen parkta toplanan tutucu sağ militanlar, burada namaz kılarak, elde sopa meydana gelecek gençleri, işçileri beklemeye başladılar. Polis ise Taksim'e doğru yürüyüşe geçen gençlerin önünü keserek, meydana küçük gruplar halinde girmelerini sağladı. Küçük gruplar halinde Taksim alanına girebilenler ise, burada pusuda bekleyen tutucular tarafından sopalarla karşılandılar. Meydan bir savaş alanına dönmüştü. Tekbir getiren gruplar ile polis gençleri, işçileri dö-

vüyor, yaralıyordu. Bu kavganın sonucunda iki işçi öldü, birçok genç ve işçi de yaralandı.

Gençler artık sol girişimi ele geçirmişlerdi. Önderlerinin başında Harun Karadeniz ve Deniz Gezmiş gelmekteydi. Bunların isimleri kamuoyunca biliniyordu. Bu arada köylerde de eylemler yaygınlaşıyordu. Özellikle toprak işgalleri şeklinde kendini gösteren bu eylemlerin yanı sıra birçok ilçe ve ilde de üretici mitingleri yapılıyordu. Kırsal alanda başveren bu direniş ve eylemlerde gençler de köylülerin, üreticilerin yanında yer alıyor, onlarla tam bir dayanışmayı sergiliyorlardı.

Öğretmenler de, Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS) çevresinde toplanmışlar, devrimci bir tavır sergilemekten geri kalmıyorlardı. Eylül 1968'de TÖS, "Devrimci Eğitim Şûrası"nı topladı. Çeşitli komisyonlarda tartışılan bildiri ve raporlar Şûra'da değerlendirildi. Toplantının sloganı "eğitimde devrim değil, devrim için eğitim"di. Kapanış bildirisi ise şöyle sonuçlanıyordu: "Devrimci eğitim şûrası, devrimci güçlerin Türkiye'de bağımsız, demokratik ve sosyalist bir düzen kurmak yönündeki ortak çabalarında ileri doğru atılmış büyük bir adımdır."

İşgaller, boykotlar, şûralar vb. eylemler kısa süre içinde olumlu bir sonuç vermiyordu. Üniversite reformu rafa kaldırılmıştı, toprak reformunu yapmaya iktidardaki sağ parti yanaşmıyordu, sağlıkta, eğitimde en küçük bir olumlu adım atılamıyordu. Bütün bunların yanı sıra faşist güçler her zamankinden daha atılgan hale gelmişti. MHP (Milliyetçi Hareket Partisi) adını alan Alparslan Türkeş'in partisi, gençleri kamplarda eğitiyor, demokrat-ilerici gençlerin üzerine saldırtıyordu. Dündar Taşer, Rifat Baykal gibi eski Milli Birlikçiler, komando adı verilen, ülkücü gençleri tam bir savaşçı gibi yetiştiriyorlardı.

"Komünizmle Mücadele" vb. dernekler de ilerici gençlerin karşısına dikilmişlerdi. İslami kesim ise Akıncılar adıyla örgütlenmeye başlamıştı. Bütün bunlar ilerici gençleri yeni yöntemler arama yoluna itiyordu. Sol kampta

meydana gelen bölünmeler de bu arayışları güçlendiriyor, bir yerde de bireyselleştiriyordu.

1971 yılıyla birlikte olaylar değişik boyutlar kazanarak tırmandı. 11 Ocak'ta İş Bankası'nın Emek Şubesi, kendilerini gizlemek lüzumunu bile görmeyen dört kişi tarafından soyuldu. Bu kişiler Deniz Gezmiş, Yusuf Arslan, Sinan Cemgil ve Hüseyin İnan'dı. Bu olaydan bir ay sonra, 12 Şubat'ta, Ziraat Bankası'nın Küçükesat şubesi soyuldu. Eylemi yapan kişiler maskeliydi. 4 Mart'ta ise, Ankara Gölbaşı'ndaki ABD üssünde görevli olan dört er kaçırıldı. Bu kez Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu (THKO) adıyla bir manifesto yayımlanarak, Silahlı Kurtuluş Savaşı'nın başlatıldığı kamuoyuna ilan edildi. Böylece silahlı mücadeleye doğru bir adım daha atılmış olunuyordu.

D. Devrimci Doğu Kültür Ocakları (DDKO): Türkiye İşçi Partisi'nin kurulmasıyla birlikte Doğu ve Güneydoğu yörelerinin sorunları çeşitli boyutlarıyla gündeme gelmişti. Biraz önce sözünü ettiğimiz FKF'den Dev-Genç'e uzanan gelişmeler doğu yörelerimizde, özellikle Kürt gruplar arasında ilgi uyandırmıştı. Bu doğrultudaki ilk örgütlenme olarak Ankara'da DDKO kuruldu, onu hemen İstanbul izledi. Daha sonra Diyarbakır, Silvan, Ergani, Kozluk, Batman ve diğer kentlerde de aynı adla DDKO'lar kuruldu. Bunların tüzükleri de büyük ölçüde aynıydı. Hatta kuruluşlarından hemen sonra bir üst birlik, federasyon oluşturma çabalarına da girişmişlerdi.

DDKO'lular amaç olarak:

"1. Üniversitelerde bulunan Kürt gençlerini belirli bir kültür çalışması içerisine çekmek, aralarında maddi dayanışmayı kolaylaştırmak.

2. Türkiye'deki ırkçı-şoven, resmi ideoloji kaynaklı bütün şartlanmaları kırmak, halkların kardeşçe ve eşitçe yaşayabilmeleri yönünde mücadele veren demokrat ve devrimci kuruluşlar yelpazesinde yerlerini almak olarak belirlenmişti. Bu amaçlara uygun olarak teorik, ideolojik konularda seminerler ve konferanslar düzenleyerek özellikle

ulusların kendi kaderlerini kendilerinin tayin etme hakkı konusunda çeşitli sol çevreler arasında geniş ve yaygın tartışmalar yapılmasını sağlamak" (Ümit Fırat).

DDKO ve doğudaki faaliyetleri, feodallerle ittifak halinde olan sağ iktidarı, bir yerde de silahlı kuvvetleri rahatsız etmişti. Nitekim Nisan 1970'den itibaren Güneydoğu illerinde komando eylemleriyle köyler basılmış, baskılar artırılmıştı. DDKO bu komando saldırıları hakkında bir rapor hazırlayarak dönemin Cumhurbaşkanı Sunay'a sunmuştur. Rapor daha sonra TBMM'de de tartışılmıştır. Raporda şu nokta önemle vurgulanmıştır:

"... Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu'sunda yaşayan halka yapılan baskı, zulüm ve jenosit harekâtı bize göre yasadışı, insanlık dışı bir anlayışın sonucudur. Eşkıya aranıyor gerekçesi ile yapılan bu hareketin anlamı nedir? Eğer Türkiye tarihi biraz incelenirse, görülür ki Türkiye'nin bu bölgesinde yaşayan halka tatbik edilen bu insanlık dışı baskı ne ilktir, ne de son..

Devrimci Doğulu öğrenciler olarak bu yasadışı hareketleri şiddetle kınar, iktidarın bu yoldaki eylemlerine karşı bundan böyle her zaman bütün gücümüzle karşı koyacağımızı bildiririz" (Ümit Fırat).

Fakat yıl sonuna doğru bir dizi tutuklamalar yapılmış, DDKO hakkında dava açılmıştır. 12 Mart'tan sonra ilan edilen sıkıyönetim ile (26 Nisan 1971) DDKO'ların faaliyetleri yasaklanmış, Diyarbakır Sıkıyönetim Mahkemesi'nde yapılan yargılamalar sonrası birçok kurucu, yönetici, üye ve sempatizan ağır cezalara çarptırılmıştır. DDKO'lar Cumhuriyetten sonra oluşan ilk Kürt örgütlenmesidir. Faaliyetleri yöre halkını bilinçlendirmiş, kendi kültürüne kavuşma doğrultusunda yüreklendirmiştir. DDKO'ların oluşumu, eylemleri anayasal sınırlar içerisinde ve olabildiğince demokratikti. Bu demokratik açılımın engellenmesi, faaliyetinin men edilmesi yöredeki şiddet hareketlerinin belki de ilk tohumunu atmıştır.

III. BÖLÜM

12 Mart'tan 12 Eylül'e

12 MART MUHTIRASI VE SONRASI

1961-1971 yılları arasındaki dönemde, özellikle 1967 yılından sonra genel bir askeri darbe (ya da müdahale) beklentileri güçlendi. 1971 yılına girildiğinde, iki temel darbe isteği ortaya çıktı. Bunlar:

i. Doğan Avcıoğlu, İlhan Selçuk vb. kişilerin başını çektiği, ilerici gençlik gruplarından da destek bulan istekler. Bunların Silahlı Kuvvetler içinde uzantıları vardı. Hatta Kara Kuvvetleri Kumandanı Orgeneral Faruk Gürler, Hava Kuvvetleri Kumandanı Muhsin Batur'un ilerici gruplara destek olduğu da söylenmekteydi. Bu kumandanların, o yılların önemli bir kitabı olan, Doğan Avcıoğlu'nun "Türkiye'nin Düzeni" adlı eserinin etkisinde kaldığı da ileri sürülüyordu.

ii. Türkiye'de işçi ve gençlik hareketlerinin yükselmesinin yarattığı ortamı kendileri açısından tehlikeli bulan ABD ve onun Türkiye'deki uzantıları, büyük sanayici ve tüccarlar, toprak ağası diye nitelenen büyük toprak sahipleri de ülkedeki ilerici, hatta devrimci nitelikteki gelişme-

leri engelleyecek bir sert (!) iktidarın özlemini taşıyorlardı. Böyle bir iktidar da, ancak ordunun duruma el koymasıyla mümkün olabilecekti.

Bu iki eğilimden ilk harekete geçenler birinci gruptakiler oldu. 8-9 Mart 1971 gecesi Tümgeneral Celil Gürkan (Kara), Tuğgeneral Aydın Kirişoğlu (Hava) ve Tuğamiral Vedat Bilget (Deniz) önderliğinde genç subaylar bir darbe planladılar. Bu subaylar ve dışarıdaki aydın güçler, biraz önce de değindiğimiz iki kuvvet kumandanına (Gürler ve Batur) güveniyorlardı. Diğer yandan Dev-Genç vb. ilerici gençlerle de ilişki kurmuşlardı. Gençlerin 8-9 Mart gecesi beklentileri, Cumhuriyet gazetesinde yayımlanan "Mahir Çayan" dizisinde şöyle anlatılmaktadır:

"9 Mart 1971 Salı günü gecesi, THKP-C kadroları da beşer kişilik gruplar halinde değişik evlere dağıtılmışlardı. Yüzbaşı İlyas Aydın, Selçuk Şahin Polat, Ertuğrul Kürkçü, Sinan Eren, İrfan Özbalcı ve DTCF'den iki kişi daha, Emek'te bir balerinin evinde; Hüdai Arıkan, Şaban İba, Sinan Kazım Özüdoğru ve Yusuf Küpeli ise Sıhhıye'de karargâh olarak kullandıkları evlerde silahlarıyla birlikte 'düğmenin basılmasını', radyodan verilecek mesaja göre ve kendileriyle irtibatlı olan havacı subaylar aracılığıyla hazır bir şekilde beklemekteydiler. Ayrıca Ankara'da 11 fakülteden 55 kişilik Dev-Gençli de, beşer kişilik timler halinde ve her timin başına başkan olabilecek birer kişiden oluşan gruplarla, Ankara'nın değişik mekânlarında Dev-Genç'in kendi silah imkânlarıyla sabaha kadar bekletildiler. Bunların birçok amacı vardı. Örneğin darbe olursa, subay elbisesi giyerek cuntanın dışında bir güç oluşturmak için banka ve kuyumculara yönelik eylemler yapacaklardı. Enterne edecekleri asker ve subaylar ile askeri depolardan silah temin edecekler, en önemlisi de Ankara Emniyet Müdürlüğü'ne el koyacaklardı. Aynı saatlerde İstanbul'da ise Mahir Çayan, Ziya Yılmaz, Kamil Dede, Ulaş Bardakçı, Oktay Etiman, Hüseyin Cevahir ve birkaç subay arkadaşları, Topağacı'ndaki Sim apartmanında sabaha kadar telsizin ve radyonun başında anonsları dinleyerek askeri darbenin yapı-

lacağı saati beklediler. Ankara'da evden eve irtibatı ve istihbaratı ise Hava Yüzbaşı Orhan Savaşçı yaparak, haber, bilgi getirip, götürdü. Sabaha karşı saat 03-03.30 sıralarında 'Bu iş olmuyor, yattı' diye haber getirdi."

Beklenen darbenin olmamasının nedeni Faruk Gürler ve Muhsin Batur'un olayın gerçekleşmesinden sonra genç ekip tarafından tasfiye edilecekleri korkusuyla Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç'a yaklaşmalarıdır. Böylece 9 Mart'ta yapılacak darbe, 12 Mart'ta emir kumanda zinciri uyarınca yapıldı. Başta Genelkurmay Başkanı olmak üzere bütün kuvvet kumandanlarının katılımıyla hazırlanan bir muhtıra, öğle haberleri sırasında radyodan öncelikle okundu. Üç temel konuyu içeren bu muhtıra, şu noktaları vurgulamaktaydı:

"1. Parlamento ve hükümet, süregelen tutum, görüş ve icraatı ile yurdumuzu anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar içine sokmuş, Atatürk'ün bize hedef verdiği çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak ümidini kamuoyunda yitirmiş ve Anayasa'nın öngördüğü reformları tahakkuk ettirememiş olup, Türkiye Cumhuryieti'nin geleceği ağır bir tehlike içersine düşürülmüştür.

2. Türk milletinin ve sinesinden çıkan silahlı kuvvetlerinin bu vahim ortam hakkında duyduğu üzüntü ve ümitsizliği giderecek çarelerin partiler üstü bir anlayışla meclislerimizce değerlendirilerek mevcut anarşik durumu giderecek ve Anayasa'nın öngördüğü reformları Atatürkçü bir görüşle ele alacak ve inkılap kanunlarını uygulayacak ve inandırıcı bir hükümetin demokratik kuralları içinde teşkili zaruri görülmektedir.

3. Bu husus süratle tahakkuk ettirilmediği takdirde, Türk Silahlı Kuvvetleri, kanunların kendisine vermiş olduğu Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak ve kollamak görevini yerine getirerek idareyi doğrudan doğruya almaya kararlıdır."

Muhtıranın verilmesinden sonra Demirel istifa etti, fakat muhtıranın içeriğine yönelik dikkati çekecek bir şey söylemedi. Ana muhalefet partisi genel başkanı İnönü ise

Meclis ve Senato gruplarının ortak toplantısında haklı olarak şunun altını çiziyordu.

"... Ordu kumandanları bir hükümetin değişmesini ve yeni kurulacak hükümetlerin kısa vadeli ve uzun vadeli ne gibi işler yapmaları lazım geldiğini düşünür, takdir eder ve yapılması lazım zaruri bir tedbir olarak teklif ve ısrar ederse, artık parlamento hayatının işlediği tasavvur olunamaz... Biz demokratik rejime inanıyoruz. Reformlar yapmak niyetiyle Meclis'e geldik. Fakat başka niyetle gelenler de var. Onlar çoğunlukta. Bu durumda nasıl bir hükümet teşekkül edecek de bu reformları yapacak? Meclis'in hükümeti tutması için, komutanlar her gün yeni bir müdahalede bulunacaklar demektir..." (Ulus, 16 Mart 1971)

Muhtıraya böylesine karşı çıkan İnönü, partiler üstü Başbakanın Nihat Erim olacağı duyulunca, bu sözlerini unuturcasına yeni hükümete destek olma, bakan verme kararı aldı. Bu durum karşısında CHP Genel Sekreteri Bülent Ecevit, o günlerde haftada birkaç gün yayın yapabilen TRT-televizyonundaki bir söyleşide, muhtıra olayının Yunanistan'daki cuntanın daha ince bir şekli olduğunu söyleyerek partideki genel sekreterlik görevinden istifa etti.

Bazı ilerici çevreler muhtıra olayını ve Erim hükümetini olumlu karşıladılar. TİP ise Genel Başkan Behice Boran'ın aynı gün (12 Mart 1971) basına verdiği demeçle muhtıradan çok, ona neden olan AP iktidarını suçlayan bir dil kullanmıştı. Bu demeçte şu noktalara ağırlık verilmişti:

"... Anayasal demokratik düzen, sosyal hukuk devleti gerçekleştirilmediği ve geliştirilmediği için bugünkü politik buhrana düşülmüştür. Bunun başlıca mesuliyeti iktidar partisinde ve hükümetinde olmakla beraber, diğer burjuva partileri de sorumludur. Bizce Türkiye'nin bu çıkmazdan kurtuluş yolu anayasal demokratik düzenin gerçekleştirilip halktan yana geliştirilmesidir. Demokrasinin üç kıstası vardır:

1. İktidarın halkın yararına işler yaparak ülkeyi kalkındırması,

2. İşçi ve emekçi sınıfların politik örgütlenme ve faaliyetlerine serbestlik ve imkân tanınması,

3. Bunun için ve bunun sonucu olarak da parlamentonun bileşiminin toplumun sınıfsal güçlerini yansıtması..." (Aren)

Muhtıraya yönelik bu ılımlı tutuma karşın, Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın 15 Mart 1971'de yayımladığı mesaja, TİP MYK'sı sert bir tepki göstermiş ve şu düşünceyi vurgulamıştır.

"Cevdet Sunay 15 Mart 1971 mesajında (... bütün vatandaşlar ve sorumlu kuruluşlar arasında inanç ayrılığına, tutum ve davranış aykırılığına ve bunların sürdürülmesine bundan böyle asla müsamaha ve tahammül edilmeyecek demekle bir kalemde Anayasa'yı ortadan kaldırarak, en açık ve kesin şekliyle bir faşist yönetimin savunucusu olduğunu şüpheye yer bırakmayacak surette ortaya koymuştur... Yurtseverliğin ve ilericiliğin temel ölçüsünün emperyalizme ve faşizme açıktan karşı çıkmak olduğunu da hiç kimse unutmamalıdır."

Bu arada Silahlı Kuvvetler içerisindeki 9 Mart darbesinin hazırlayıcıları da (Gürkan, Aydın, Bilget ve diğerleri) sessizce tasfiye edildiler. Nihat Erim ise beyin takımından (kendi deyimidir) oluşan Bakanlar Kurulu'nu kurma çabasındaydı. Erim'in 26 Mart 1971 tarihinde onaylanan kabinesi şu kişilerden oluşuyordu:

Başbakan: Nihat Erim (Bağımsız Kocaeli M.V.)

Devlet Bakanı, Başbakan Yardımcısı: Sadi Koçaş (Konya M.V.)

Devlet Bakanı, Başbakan Yardımcısı: Atilla Karaosmanoğlu (TBMM dışından)

Devlet Bakanı, Başbakan Yardımcısı: Mesut Erez (Kütahya M.V.)

Devlet Bakanı: Mehmet Özgüneş (Tabii Senatör)

Devlet Bakanı: Doğan Kitaplı (Samsun M.V.)

Adalet Bakanı: İsmail Arar (İstanbul M.V.)

Milli Savunma Bakanı: Ferit Melen (Van M.V.)

İçişleri Bakanı: Hamdi Ömeroğlu (TBMM dışından)

Dışişleri Bakanı: Osman Olcay (TBMM dışından)

Maliye Bakanı: Sait Naci Ergin (TBMM dışından)

Milli Eğitim Bakanı: Şinasi Orel (TBMM dışından)

Bayındırlık Bakanı: Cahit Karakaş (Zonguldak M.V.)

Dış Ekonomik İlişkiler Bakanı: Özer Derbil (TBMM dışından)

Sanayi ve Teknoloji Bakanı: Ayhan Çilingiroğlu (TBMM dışından)

Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı: Türkan Akyol (TBMM dışından)

Gümrük ve Tekel Bakanı: Haydar Özalp (Niğde M.V.)

Tarım Bakanı: Orhan Dikmen (TBMM dışından)

Ulaştırma Bakanı: Haluk Arık (TBMM dışından)

Çalışma Bakanı: Atilla Sav (TBMM dışından)

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı: İhsan Topaloğlu (Giresun M.V.)

Turizm ve Tanıtma Bakanı: Erol Yılmaz Akçal (Rize M.V.)

İmar ve İskân Bakanı: Selahattin Babüroğlu (TBMM dışından)

Köy İşleri Bakanı: Cevdet Ayhan (TBMM dışından)

Orman Bakanı: Selahattin İnal (TBMM dışından)

Gençlik ve Spor Bakanı: Sezai Ergun (Konya M.V.)

Kültür Bakanı: Talât Halman (TBMM dışından)

Büyük iddialarla kurulan Nihat Erim hükümetinin programı 2 Nisan 1971'de TBMM'de okundu, 7 Nisan 1971'de de hükümet güvenoyu aldı. Programın önemli bölümleri ve vurgulamaları şöyleydi:

"Bu karışık duruma (muhtırada sözü edilen bunalıma değiniliyor) ve bunun yarattığı alışkanlıklara son vermek hükümetin çözmesi zorunlu olan bir konudur. Fakat asıl görev güçlükleri sonuçlara değil temel nedenlere yönelen bir yaklaşımla ele almaktır. Bu ise Anayasa'nın gösterdiği doğrultuda yapılması zorunlu reformların hiç beklemeden gerçekleştirilmesi ile mümkündür. İşte bu nedenlerle Türk kamuoyunun karşısına Reform Hükümeti olarak çıkıyor ve bu niteliğe uygun bir programı sunuyoruz."

Erim, hükümetinin ilkeleri olarak şunları ileri sürüyordu:

"– Atatürk ilkelerinin ve devrimlerinin tüm olarak uygulanması,

– İdari ve ekonomik yapının modernleştirilmesi,

– Sosyal adaletin gerçekleştirilmesi konusunda kararlı adımların atılması,

– Bugünkü huzursuzluk ve asayişsizliğin hızla giderilmesi."

Bu ilkelerin ışığı altında gerçekleştirilmesi öngörülen hedefler de şöyle sıralanmaktaydı:

"– Ekonomik ve siyasal bağımsızlık içinde kalkınma olanaklarının hızla hazırlanması,

– Laiklik ilkesinin tam olarak uygulanması,

– Öğretim birliğinin sağlanması,

– Devlet kesiminin etkin bir şekilde çalışır hale getirilmesi,

– Özel kesimin toplum yararına uygun bir çalışma düzeni, güvenlik ve kararlılık içinde kalkınmaya katkıda bulunması (Anayasa, madde 40),

– Gelir dağılımını düzeltecek vergi, bütçe, kredi ve başkaca tedbirlerin alınması,

– Kooperatifçiliğin gelişmesini sağlayacak tedbirlerin alınması (Anayasa, madde 51),

– Eğitimde fırsat eşitliğinin gerçekleştirilmesi,

– Sağlık, sosyal yardım ve başlıca kamu hizmetlerinin yaygınlaştırılması ve bunlardan yararlanmada eşitlik sağlanması,

– Gençliğin temel sorunlarının ele alınması..."

Bu hedeflere ulaşabilmek için yapılması düşünülen reformlar ise programda şöyle belirtilmekteydi:

"Ön planda yapabileceğimize inandığımız ve yapmaya kararlı olduğumuz reformlar:

– Toprak reformu,

– Milli eğitim reformu,

– Mali reformlar,

– Hukuk ve adalet reformu,

– Devlet kesiminin yeniden düzenlenmesi,

– Enerji ve tabii kaynaklarla ilgili reformlar."

Hükümet, programı, bu reformlarda izlenecek esasları ayrıntılı bir biçimde açıkladıktan sonra şu noktalara değinerek son bulmaktaydı:

"... Herhalde artık Anayasa'nın öngördüğü reformların yapılmadığı veya ele alınmadığı söylenemeyecektir.

Ortam bu şekli aldıktan sonra, cumhuriyet kanunlarını hiçe sayarcasına ve eylem yapıyoruz, devrimciyiz, şeriatçıyız, mukaddesatçıyız gibi sözlerle devlet düzenine karşı zorlama davranışlarını sürdürenler, devleti bütün heybeti ile karşılarında bulacaklarından ve cumhuriyet kanunlarının pençesine verileceklerinden bir an bile şüphe ederlerse çok yanılmış olacaklardır...

... Halkımız huzur ve sükun istiyor. Sabahleyin evden çıkan yavrusunun akşama yaralı mı döneceğinin, yoksa hiç mi gelemeyeceğinin yürek yakan kuşkusu içinde yaşayan ana ve babaların acılarına mutlaka son verilecektir. Bu uğurda hükümet gereken her tedbiri parlamentoya sunacaktır.

Kanunların pervasızca çiğnendiği bir devlete gerçek anlamıyla devlet denemez. Türk ulusu güçlü ve düzenli devletler kurmasını ve sürdürmesini tarihin her çağında bilmiş bir ulustur.

Türkiye'yi bölmek isteyenlere fırsat verilmeyecektir. Yurdumuzu Atatürk ülküsünden saptıracak sağ ya da sol bir diktatoryanın ve anarşinin kucağına asla ve asla düşürmemek hükümetimizin en başta güdeceği amaçtır."

Erim hükümeti Millet Meclisi'ndeki görüşmelerden sonra üç yüz yirmi bir oyla güvenoyu aldı.

YÜKSELEN SİLAHLI MÜCADELE, SIKIYÖNETİM VE BALYOZ HAREKÂTI

Gençlik, başlangıçta 12 Mart'ı kuşkuyla karşıladı. 17 Mart'ta, bazılarının yakından tanıdıkları radikal görüşlü subayların emekliye ayrılması bu kuşkularını daha da arttırdı. Bu temizlik hareketinde bir amiral, beş general ve otuz beş albay emekli edilmişlerdi.

1970'ten sonraki gençlik eylemlerinde öne çıkan iki örgüt vardır: THKO ve THKP-C. Bunlardan THKO'nun önderliğini, bir hayli karizmatik diye niteleyebileceğimiz Deniz Gezmiş yapmaktaydı. İdeolojik önder ise Hüseyin İnan'dı. THKO sesini ilk kez ABD radar üssünde görevli dört Amerikalı'nın kaçırılması sırasında duyurdu. 4 Mart 1971 günü TRT'ye bırakılan, sonra da çeşitli ajanslar tarafından yayımlanan bildirinin başlıca noktaları şöyleydi:

"Türk Halk Kurtuluş Ordusu'nun sesidir.

1. THKO, halkımızın bağımsızlığının silahlı mücadeleyle kazanılacağına ve bu yolun tek yol olduğuna inanır.

2. THKO, bütün yurtseverleri bu kutsal mücadele saflarına çağırır ve hainlere karşı giriştiği kavgada en son savaşçısına kadar devam edeceğini bildirir.

3. Amacımız Amerika'yı ve bütün yabancı düşmanları temizlemek, hainleri yok etmek ve düşmandan temizlenmiş tam bağımsız Türkiye'yi kurmaktır.

4. THKO ezilen halkımızın öncü gücüdür, halkımızın kurtuluşu dışında hiç bir harekete girişmez.

5. Halkımıza şunu duyuruyoruz. Düşmanın zenginliğine, sayısına, imkanlarına ve dehşetine aldırmayınız. Düşmana boyun eğmeyiniz, haklarımızı zorla alacağız, çünkü onlar herşeyi bizden zorla alıyorlar.

Bütün yurtseverler. Şerefsiz yaşamaktansa şerefle ölmek, yalvarmak yerine zora başvurmak, başkasına değil, kendine ve kendin gibi olanlara güvenmek, nerede ve nasıl olursa olsun hainlere boyun eğmemek parolamızdır..."

THKO'nun militanlarının bir bölümü Filistin Kurtuluş Ordusu'nun kamplarında eğitilmişlerdi. Hatta bunlardan Hüseyin İnan, Tuncer Sümer, Teoman Ermete, İbrahim Sever, Atilla Keskin, Ercan Enç, Müfit Özdeş 1970 yılı baharında sınırı geçerken yakalandılar.

THKO'yu oluşturanların bir bölümü Nurhak dağlarında bir üs tesis etme kararı verdiler. Sinan Cemgil, Teslim Töre bu üsse ilk gelen gruplardı. Deniz Gezmiş ve Yusuf Arslan bir motorsikletle Malatya'ya doğru yola çıktılar.

Şarkışla'da motorsiklet bozulunca onu bir kamyonete yüklemeye çalışırlarken kendilerini tanıyan bekçi ve polislerle çatışmaya girmek zorunda kaldılar. Yusuf Arslan yaralanarak ele geçti. Deniz Gezmiş ise çaldığı otomobille yola devam ederken, Gemerek'te jandarmayla meydana gelen silahlı çatışma sonunda teslim oldu. Hüseyin İnan ise, Pınarbaşı'nda (Kayseri) dayısının ihbarıyla uykuda ele geçirildi.

Nurhak dolayında Akçadağ bölgesindeki Ilıcak Tepe'de oluşturulan THKO üssünde şu kişiler toplanmayı başardı: Mustafa Yalçıner, Alpaslan Özdoğan, Ahmet Erdoğan, Kadir Manga, Atilla Keskin, Tuncer Sümer, Osman Arkuş, Mehmet Asal, Fevzi Bal, Osman Bahadır, Metin Güngörmüş, Metin Yıldırımtürk, Cengiz Baltacı, Hacı Tonak, Teslim Töre, Mustafa Çubuk ve yöreden bazı gençler. Bu grup belli bir süre gerilla eğitimi yaptıktan sonra Küre-cik'teki ABD'ye ait radar üssüne saldırmak üzere, Sinan Cemgil'in liderliğinde oluşturulan bir timi harekete geçirdi. Ne var ki tim, çevrede silahlı kişilerin görülmesinden kuşkulanan İnekli köyü muhtarı tarafından jandarmaya ihbar edildi. Jandarma tarafından düzenlenen bir baskında silahlı çatışmaya girenlerden Sinan Cemgil, Alpaslan Özdoğan, Kadir Manga öldürüldü. Mustafa Yalçıner ağır yaralandı, Hacı Tonak teslim oldu, iki kişi de kaçabildi. Üs'te bulunan diğerleri ise oradan uzaklaştılar. THKO'nun bundan sonraki eylemleri, Dr. Rahmi Duman'ın oğlu Hakan Duman'ın kaçırılması ve 250.000 TL fidye alınması, Gazi-osmanpaşa İş Bankası ile Unkapanı Ziraat Bankası soygunlarının gerçekleştirilmesidir. Ne var ki, örgüt üyelerinin bazıları da ya eylem sırasında ölmüş ya da yakalanmışlardır. Böylece THKO'nun adı bir süre duyulmaz olmuş, Mahir Çayan ve arkadaşlarının cezaevinden kaçması üzerine tekrar gündeme gelmiştir.

THKP ve THKP-C (Türk Halk Kurtuluş Partisi ve Cephesi) 1969 yılında bir çekirdek olarak oluşmuştur. Bu çekirdekte İrfan Uçar, Münir Aktolga, Ulaş Bardakçı, Mahir Çayan, Yusuf Küpeli ve Hüseyin Cevahir bulunuyordu. Sonradan bu gruba Ertuğrul Kürkçü, Bingöl Erdumlu,

Necmettin Giritlioğlu da katıldılar. Grubun çıkışında ise "Aydınlık" dergisi etkisi bulunmaktadır. Ne var ki Mahir Çayan, Münir Aktolga ve Yusuf Küpeli, "Aydınlık Sosyalist Dergi'ye Açık Mektup" başlıklı yazıyla ilk çıkışı yaptılar. Bu yazı daha sonraları "Kurtuluş" dergisinde de ileri sürülen tezleri içermekteydi. Örgütün genel komitesinde Mahir Çayan, Münir Aktolga, Ertuğrul Kürkçü, Bingöl Erdumlu, Hüseyin Cevahir, Ulaş Bardakçı, Ziya Yılmaz, Sina Çıladır, Orhan Savaşçı, Sırrı Öztürk bulunuyordu. Mahir Çayan, komitenin önderi gibiydi.

Örgütün gerçekleştirdiği en vurucu eylem, İsrail'in İstanbul Başkonsolosu Efraim Elrom'un kaçırılmasıdır. 17 Mayıs 1971'de Mahir Çayan, Ziya Yılmaz, Oktay Etiman, Ulaş Bardakçı, Necmi Demir, Hüseyin Cevahir'den oluşan bir grup bu kaçırma eylemini yaşama geçirdiler. THKP ve THKP-C, bir bildiriyle hükümetten istediklerini sıraladı, bu istekleri kabul edilmeyince Elrom'u öldürdüler. Grubun büyük bir bölümü yakalandı. Mahir Çayan ve Hüseyin Cevahir Maltepe'de sığındıkları evden çıkarken polis ve bekçiler tarafından tanınınca kaçtılar, civardaki evlerden birine, Sibel Erkan isimli bir kızı rehin alarak sığındılar. Bu ev askerler tarafından kuşatıldı. Kuşatma iki günden fazla sürdü. Daha sonra bir keskin nişancı Hüseyin Cevahir'i vurdu. Çatışma sonunda Mahir Çayan yaralı olarak ele geçirildi.

30 Kasım 1971'de Mahir Çayan, Ziya Yılmaz, Cihan Alptekin ve Ömer Ayna Maltepe Askeri cezaevinden kaçtılar. Değişik yerlerde gizlendiler. Bu arada bir operasyonda Ulaş Bardakçı öldü, Ziya Yılmaz da yaralı olarak yakalandı. Olayın bundan sonraki seyrini, "Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi"nin konuyla ilgili açıklamasından alarak yansıtmakta yarar vardır:

"İstanbul'da Ulaş Bardakçı'nın öldürülmesi ve Ziya Yılmaz'ın ağır yaralı olarak yakalanması, Orhan Savaşçı ve arkadaşlarının tutuklanması, ardından Koray Doğan'ın öldürülmesi ve Oğuzhan Müftüoğlu'nun tutuklanması üzerine birkaç umutsuzca çıkışın ve Ankara'da ya da başka bü-

yük bir kentte barınma olanağının olmadığının görülmesi üzerine asıl örgütlenmeden geriye kalan iki kişi Mahir Çayan ve Ertuğrul Kürkçü, THKO üyeleri Cihan Alptekin ve Ömer Ayna ile birlikte, THKP-C'nin Doğu Karadeniz'deki kitle çalışmalarından edindiği ilişkiler alanına geçmek üzere yollarda yapılan sıkı aramalardan kurtulabilmek için makarna yüklü bir kamyonun yükleri arasına gizlenerek Fatsa'nın Yapraklı köyünde Ahmet Atasoy'un bir akrabasının evine yerleştirildiler.

Cezaevinden kaçıştan başlayarak yapılması mümkün ve gerekli ilk girişimin Deniz Gezmiş, Yusuf Arslan ve Hüseyin İnan'ın idamlarının engellenmesi olduğu düşüncesinin güçlendiği topluluğun eline Fatsa'ya yerleştikten sonra Ankara ve İstanbul'da sahip olamadıkları kadar elverişli bir imkan geçti: Varlığı daha önceden bilinen NATO dinleme üssünde görevli İngiliz personeli... CHP'nin 3 THKO'lunun idam cezalarının yerine getirilmesine ilişkin TBMM kararına Anayasa Mahkemesi'nde yaptığı itirazın sonucunun beklenmesi ve idamları önleyecek hiçbir yasal yol kalmadığında İngiliz görevlilerin rehin alınarak idamların yerine getirilmesinin engellenmesine karar verildi... Henüz hazırlıkların tamamlanmadığı bir sırada grubun büyük kentle olan son bağlantısı da koptu... Arkadaşlarının idamlarını engelleyemeden yakalanmak ya da her türlü riski göze alarak harekete geçmek kararıyla Ünye'de İngiliz teknisyenlerinin kaldıkları apartmana keşif yapmaya gittiler... 26 Mart 1972 sabaha karşı devlet güçleri, kalabalık komanda birliği, özel görevliler ve polis birlikleri Ankara'da elde ettikleri bilgileri değerlendirerek THKP-C ve THKO üyelerini yakalamak üzere Fatsa'yı abluka altına aldılar. Daha sonra 1979'da Fatsa Belediye Başkanı olan Terzi Fikri Sönmez ve çırağını gözaltına alan devlet güçlerinin kendi yerlerini öğrenmek üzere onları işkence altında sorgulamakta olduğunu öğrenen grup iki seçenekle karşı karşıya kaldı; ya İngiliz görevlileri yanlarına alarak Ünye'den ayrılacak ve arkadaşları Sinan Kazım Özüdoğru, Sabahattin Kurt, Saffet Alp ve Ömer Ayna'nın bulunduğu Kızıldere

köyüne ulaşacaklardı ya da bu köye kendi başlarına gitmenin yolunu bulacaklardı... Birinci seçeneğin uygulanması kararlaştırıldı. İngiliz görevlilerin araçları kaldıkları konutun önündeyse onları kaçıracak ve birlikte gideceklerdi. Değilse, yakalanmadan zorunlu olarak Ünye'den ayrılacaklardı. Yapılan keşifte İngilizlerin arabasının yerinde durduğu belirlendi ve eylem gerçekleştirildi... Mahir Çayan, Cihan Alptekin, Ertuğrul Kürkçü, Hüdai Arıkan, Ertan Saruhan, Ahmet Atasoy ve Nihat Yılmaz (yanlarında üç İngiliz rehine olmak üzere) Kızıldere köyüne doğru yola çıktılar... Kızıldere köyüne tırmanan toprak yolun başında inerek Ertan Saruhan ve Nihat Yılmaz'ı, arabayı uygun bir yere park ederek Ankara ya da İstanbul'a gitmekle görevlendirdiler."

"... 27 Mart 1972 gecesi yanlarındaki rehinelerle birlikte, arkadaşlarının da kalmakta olduğu Kızıldere köyü muhtarı evine ulaştılar. Aynı gün İngilizlerin evine gelen hizmetliler evde bağlı kişileri bulunca hemen polise başvurdular. Böylece eylem kamuoyunca öğrenilmiş oldu. Askerlerin ve diğer kolluk güçlerinin Kızıldere'dekilerin izini bulması zor olmadı. 30 Mart 1972 sabah 05.00'de bilgi edinmek için köy muhtarının evine gelen jandarmalara, muhtar öceden hazırladığı ihbar mektubunu vererek arananların evinde kaldığını bildirdi."

Kızıldere köyü ve muhtarın evi sarıldı. Teslim ol çağrılarına ret cevabı verildi ve savunma tedbirleri alındı. Rehinelerin dama çıkartılarak gösterilmesi istendi, bu istek yerine getirildi. Daha sonra, askeri gücün kumandanı bu kez içlerinden birinin çatıya çıkmasını ve görüşme yapılmasını isteyince Ertuğrul Kürkçü, Mahir Çayan, Cihan Alptekin ve Saffet Alp çatıya çıktılar. Fakat ansızın açılan ateş altında kaldılar, Mahir Çayan başından vurularak orada öldü, diğerleri eve girdiler. Savaşmaktan başka çare kalmadığını anlayan militanlar İngiliz rehineleri öldürerek savaşmaya başladılar. Ne var ki, sayı ve silah üstünlüğüne sahip olan devlet güçleri saldırısı karşısında sadece Ertuğrul Kürkçü evin samanlığına gizlenerek kurtuldu. Arkadaşları-

nın hepsi acımasızca öldürüldü. Kürkçü de, babasının oğlunun cesedini ölenler arasında olmadığının söylemesi üzerine saklandığı yerde yakalandı. Böylece THKP–C'nin ve THKO'nun tüm önder kadroları öldürülerek tasviye edilmiş oluyordu. Bu durum iktidardaki güçlerin sert bir faşist uygulamaya geçmelerinin doğal sonucuydu. Sonuçta Deniz Gezmiş, Hüseyin İnan ve Yusuf Arslan'ın idamları önündeki son engel de ortadan kalkmış oldu.

Deniz Gezmiş, Yusuf Arslan ve Hüseyin İnan'ın idamlarıyla ilgili tüm ayrıntıları Avukat Halit Çelenk'in "İdam Gecesi Anıları ve Kararlar" adlı kitabında bulmak mümkündür. Burada, üç ilerici (bir anlamda yiğit) gencin idam gecesine avukatlarından Mükerrem Erdoğan'ın anlatımıyla değinmek istiyoruz.

"Deniz bize döndü, 'Cezaevinde bizi, yangından mal kaçırır gibi kaptılar, havalandırarak getirdiler. Ayakkabımızın bağlarını bile bağlamamıza fırsat vermediler. Postallarımın bağlarını bağlasınlar, asıldığımda ayağımdan düşmelerini istemem' dedi. Deniz, gardiyanların yardımıyla masaya çıktı. Bir gardiyan ilmiği açtı, genişletti, başından geçirip taktı Deniz'in boğazına; işte o anda Deniz son sözlerini söyledi: 'Yaşasın tam bağımsız Türkiye. Yaşasın Marksizm-Leninizm. Yaşasın Türk ve Kürt halklarının kardeşliği. Yaşasın işçiler, köylüler. Kahrolsun emperyalizm.' Deniz'in asılması sırasında Yusuf'u alıp oraya getirmişler. Bize dönerek 'Duydum Deniz'in sesini' dedi. Darağacı hazırlanmış, tazelenmişti. Masaya, oradan da tabureye çıktı. Geçirdiler ilmeyi boynuna. Yusuf da gür, yürekli bir sesle son sözlerini söyledi, taburenin üzerinde: 'Ben ülkemin bağımsızlığı ve halkımın mutluluğu için şerefimle bir defa ölüyorum. Sizler, bizi asanlar şerefsizliğinizle her gün öleceksiniz. Biz halkımızın hizmetindeyiz. Sizler Amerika'nın hizmetindesiniz. Yaşasın devrimciler, kahrolsun faşizm.' Bu arada Hüseyin'i getirdiler. Bildiğimiz Hüseyin'di. Sigara içip içmeyeceğini sorduk. 'İçmeyeyim.' dedi. Bize döndü: 'Söyleyin babama', dedi; ayağındaki lastik ayakkabıları gösterdi. 'Babam, yarın ayağımdaki bu lastik ayakkabıları gö-

rüp, doğru dürüst bir ayakkabısı bile yokmuş diye üzülmesin. Askeri cezaevinde ayakkabılarımızı giymemize bile izin vermediler. Ayakkabılarım cezaevinde kaldı. Onlara hediyem olsun'. 'Sehpaya çık' diye bağırdı savcı. Hüseyin savcıya döndü, masanın üzerinde 'Sabırlı ol çıkacağım' dedi. Ve tabureye çıkmadan, masanın üzerinde yürekli bir sesle, bağıra bağıra son sözlerini söyledi: 'Ben şahsi hiç bir çıkar gözetmeden halkımın mutluluğu ve bağımsızlığı için savaştım. Bu bayrağı bu ana kadar şerefle taşıdım. Bundan sonra da bayrağı Türk halkına emanet ediyorum. Yaşasın işçiler, köylüler ve yaşasın devrimciler. Kahrolsun faşizm.'"

Hiçbir öldürme eylemine girişmeyen üç gencin idamı konusunda sağ partiler adeta birbirleriyle yarıştılar. İnönü'nün ve CHP'nin idamları engelleme çabaları sonuç vermedi. AP, Demokratik Parti ve Güven Partisi için bu olay Menderes, Zorlu ile Polatkan'ın idamlarına yönelik bir misilleme gibi algılanılıyordu. Deniz Gezmiş, Hüseyin İnan, Yusuf Arslan ve diğer ölen devrimci gençler, ilerici kesimlerde bugün bile bir bayrak gibi kabul edilmekte, haklarında şiirler, kitaplar yazılmakta, türküler, ağıtlar söylenmektedir.

1971 sonrasında soldaki gelişmelerden biri de Proleter Devrimci Aydınlık çevresindeki bir grubun, Doğu Perinçek'in başkanlığında Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi'ni (TİİKP) kurmasıdır. TİİKP'yi oluşturan grupta şu kişiler bulunmaktaydı: Doğu Perinçek, Erdoğan Güçbilmez, Cüneyt Akalın, Ömer Madra, Halil Berktay, Nuri Çolakoğlu, Şahin Alpay, Bora Gözen, Gün Zileli, Atıl Ant, Ömer Özerturgut, Oral Çalışlar, Hasan Yalçın, Ferit İlsever.

TİİKP, adında "İhtilalci" sözcüğü olmasına karşın hiçbir zaman silahlı mücadele yoluna girmemiştir. Düşün çizgisi olarak Mao Zedung"un ortaya attığı kuramlara yakın olan bu hareket, sömürge ve yarısömürge durumunda bulunan ülkelerde "Devrimin yolunun halk savaşından" geçtiğini ileri sürüyordu. Kırsal alanda birkaç cılız girişime karşın bu doğrultuda ciddi bir adım atmadıklarını söyleye-

biliriz. Örgütün yurtdışına gitmemiş olan tüm üyeleri, Haziran 1972'de sıkıyönetim güçleri tarafından yakalandılar. Daha sonraları bu grup, Doğu Perinçek'in başkanlığında yasal partiler kurmuş, bu partilerin kapatılması karşısında bunların devamını oluşturarak günümüze kadar gelmiştir.

Silahlı mücadelenin bu dönemdeki son evresi, İbrahim Kaypakkaya'nın düşün önderliğini yaptığı "Türkiye Komünist Partisi-Marksist-Leninist" (TKP-ML) ile onun askeri kanadı olan "Türkiye İşçi Köylü Kurtuluş Ordusu"dur (TİKKO). Bu grubun faaliyet alanı Malatya-Elazığ-Tunceli çevresiydi. İbrahim Kaypakkaya, kaldığı köyde, bir öğretmenin ihbarı sonucu 29 Ocak 1973 günü güvenlik güçlerince yakalandı. Ağır işkence gördü, 16 Mayıs 1973'te sorguya götürüldükten iki gün sonra, babasına intihar ettiği söylenerek, adeta parçalanmış bir haldeki cesedi verildi.

Reformlar yapılması amacıyla gerçekleştirilen 12 Mart darbesi ve onun bir anlamda kukla Nihat Erim hükümeti kısa sürede faşist yüzünü gösterdi. Gençlerin silahlı mücadele eğilimi karşısında 26 Nisan 1971'de başta İstanbul, Ankara, İzmir olmak üzere birçok ilde sıkıyönetim ilan edildi. İsrail başkonsolosu Elrom'un kaçırılmasından sonra Başbakan Yardımcısı Sadi Koçaş, radyodan sert bir konuşma yaparak geriye doğru işleyen yasalar çıkarmaktan, bu hareketleri yapanların kafalarına bir balyoz gibi ineceklerinden söz etti. İstanbul'da sokağa çıkma yasağı (24 saat süreli) ilan edilerek binlerce asker ve güvenlik gücü Elrom'u aradı. Sonunda cesedini buldular. Bu olay fırsat bilinerek ülkenin önde gelen bilim adamları, yazarlar, gazeteciler tutuklanarak hapse atıldılar. Düzmece davalarla mahkûm edildiler.

O günlerde silahlı mücadele gruplarından "şehir gerillası" ya da "kır gerillası" diye söz ediliyordu. Buna karşı silahlı kuvvetlere bağlı kontr-gerilla diye bilinen "Özel Harp Dairesi" devreye sokuldu. Özellikle İstanbul'da "Ziverbey Köşkü" diye bilinen bina, kontr-gerillanın işkence yeri olarak hizmet gördü. Birinci Ordu ve Sıkıyönetim Kumandanı

Orgeneral Faik Türün bu işkencelerin ve baskı yöntemlerinin mimarıydı. İlhan Selçuk'un "Ziverbey Köşkü" adlı yapıtı, o dönem işkencelerinin bir belgesidir. Ünlü yazarlarımızdan Sevgi Soysal da aynı günlerin cezaevlerini sergileyen öyküler yazmıştır. Başta Füruzan'ın "47'liler" adlı romanı olmak üzere birçok yazar 12 Mart günlerini yapıtlarında sergilemişlerdir.

12 Mart'ın ilginç bir davası da "Cemal Madanoğlu ve arkadaşları" davasıdır. Sonra MİT ajanı olduğu anlaşılan İktisat Fakültesi asistanı Mahir Kaynak'ın ihbarı sonucu açılan bu davada Cemal Madanoğlu, İlhami Soysal, Doğan Avcıoğlu, Osman Köksal (Milli Birlikçi), Cemal Reşit Eyüpoğlu vb. eski asker ve aydınlar yargılandı. Bütün bu işkenceler, baskılar, öldürmeler 12 Mart darbesinin faşist niteliğini ortaya koyuyordu. Nitekim Nihat Erim hükümeti içindeki on bir bakan (Atilla Karaosmanoğlu, Türkan Akyol ve diğerleri) istifa ettiler ve Erim, dönemin yapı ve karakterine uygun yeni bir hükümet daha oluşturdu.

CHP LİDER DEĞİŞTİRİYOR

A. Anayasa Değişiyor: 12 Mart, demokratik gelişmeyi engelleyen bir darbedir. Başlangıçta sözü çok edilen reformlar hiçbir şekilde gerçekleştirilememiştir. Bunların yaşama geçirilmesini isteyenler de kısa sürede tasfiye edilmişlerdir. Nihat Erim, iki başarısız hükümet deneyiminden sonra çekilmek durumunda kalmıştır. Bir yıl boyunca Erim hükümetleri hiç kimseye yaranamamıştır. Üstelik faşist nitelikli baskı, işkence ve sindirme eylemlerinin hükümeti olmaktan kendini kurtaramamıştır. Balyoz harekâtı onun döneminde başlamıştır. Oysa ilk hükümetini kurarken ne düşler peşindeydi. Cüneyt Arcayürek, Erim'in o günkü "halet-i ruhiyesini" şöyle anlatmaktadır:

"Nihat Erim'e altın bir tabak içinde iktidar sunuluyordu. Bu iktidar güçlü bir iktidar olacaktı. Demokratik kurallar içinde kurulacak ama arkasında her zaman ordu desteğini bulacaktı... Darbeyle gitmiş olan AP'nin karşı çık-

ması olanaksızdı. Öteki partiler mi ayağına bağ olacaklardı? Hayır, hiçbiri olamazdı. Erim, düşsel bir ortamdaydı. Ordu desteğiyle anarşiyi bir ayda söndürecek, ordunun buyruğu olan reformları kısa sürede gerçekleştirecek atılımcı, dinamik, Türkiye'ye demokrasiyi yeniden bağışlayan bir siyaset adamı olacaktı."

Büyük dalgalanmalarla geçen 1971 yılının son ayında, 3 Aralık'ta, Çalışma Bakanı Atilla Sav, on bir bakanın istifasını şu gerekçeyle açıkladı: "Yurdumuzun muhtaç olduğu kalkınma hamlesini ve reformları Atatürkçü bir görüşle gerçekleştirmek amacıyla kurulan hükümette görev aldık. Bu amaçları gerçekleştirebilme olanağı kalmadığı inancı ile görevimizden çekildiğimizi belirten gerekçeli istifamızı Başbakana sunduk."

İstifa eden on bir bakan şunlardı: Sadi Koçaş, Atilla Karaosmanoğlu, Mehmet Özgüneş, Özer Derbil, Ayhan Çilingiroğlu, Hamdi Ömeroğlu, Türkan Akyol, Selahattin Babüroğlu, Atilla Sav, Osman Olcay, Şinasi Orel. AP yöneticileri, hatta bir kısım aydın bu hareketi sol olarak değerlendirdiler. Oysa bu on bir kişiye, şu ya da bu biçimde sol düşünce sahibi demek mümkün değildi. Hele Balyoz harekâtının isim babası Sadi Koçaş'ın da bulunduğu bu grup, solla, sosyalizmle en küçük bir ilgisi olmadığı gibi, "Kemalist" olmaktan öteye bir düşün birliğine de sahip değildi. On birlerin istifasından sonra Erim de istifa etti, yeniden hükümeti kurmaya memur edildi. Ne var ki, İkinci Erim Hükümetinin ömrü beş aydan kısa sürdü.

Suat Hayri Ürgüplü, 28 Nisan'da (1972) yeni hükümeti kurmakla görevlendirildi. Bu hükümtin bileşimi bir seçim hükümeti olacağı umudunu vermekteydi. Ne var ki, 13 Mayıs 1972'de sunduğu Bakanlar Kurulu listesi, Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay tarafından onaylanmadı. Bu durum Cumhuriyet tarihinde ilk kez meydana geliyordu. Bu onaylamamanın nedeni bugüne değin öğrenilemedi. Cevdet Sunay'ın başta olumlu karşılamasına karşın kabineyi onaylamamasının sebebinin asker kesiminden gelen baskılar olduğu söylenmektedir. Ürgüplü'nün başarısızlığından sonra, Ferit Melen hükümeti kurmaya davet edildi.

Ferit Melen, otuz sayfaya yakın programında reformlara sözde değindikten sonra şu noktaları öne çıkardı:

"Komünizm ve her türlü bölücü ve aşırı faaliyetler, öncelikle üzerinde duracağımız konulardır.

Türkiye'yi içinden yıkmak, parçalamak, demokratik rejimi ortadan kaldırmak isteyenler ve bu amaçla silahlı saldırılara girişmiş olanlara karşı bir süreden beri kahraman ordumuzu sıkıyönetiminin ve güvenlik kuvvetlerimizin açtığı mücadele çok başarılı olmuş ve suçluların büyük bir kısmı yakalanarak adalete teslim edilmiştir... Komünizm afetinden milletimizi ve yurdumuzu korumak için güvenlik tedbirleri yanında başka tedbirlere de ihtiyaç olduğu muhakkaktır... Hükümetimiz anarşinin, kanunsuz eylemlerin, komünizmin ve her türlü bölücü faaliyetlerin ortadan kaldırılması için iktidarı ve yetkisi içinde olan bütün idarî ve kanunî tedbirlerini almakla beraber yeni yetki ve müeyyidelere ihtiyaç gördüğü takdirde veya bunlar bir Anayasa değişikliğini zorunlu kıldığı hallerde durumu Yüce Meclis'in takdirine sunulacaktır."

12 Mart düzeniyle birlikte Anayasa değişikliği gündeme gelmiştir. Darbenin başında bulunan Genelkurmay Başkanı Orgeneral Memduh Tağmaç, ilk günden beri Anayasa'nın ülkenin sosyoekonomik gelişmesine bol geldiğini söylemekteydi. Nitekim 12 Mart düzeni dişlerini gösterdiği dönemde, 1961 Anayasası'nın bazı maddeleri değiştirildi. Bu değişiklikler geri adım niteliğindeydi. Değişiklikler arasında önemli görülenler ise şöyledir:

– Madde 11. 1961 Anayasası'nda "kanun, kamu yararı, genel ahlâk, kamu düzeni, sosyal adalet ve milli güvenlik gibi sebeplerle de olsa bir hakkın ve hürriyetin özüne dokunamaz" denmektedir. 12 Mart değişiminde ise madde şu şekli almıştır: "Temel hak ve hürriyetler, devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğünün, Cumhuriyetin, milli güvenliğin, kamu düzeninin, kamu yararının, genel ahlakın ve genel sağlığın korunması amacı ile veya Anayasa'nın diğer maddelerinde gösterilen özel sebeplerle, Anayasa'nın sözüne ve ruhuna uygun olarak ancak kanunla sınırlana-

bilir... Bu Anayasa'da yer alan hak ve hürriyetlerden hiçbirisi, insan hak ve hürriyetlerini ve Türk devletinin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü veya dil, ırk, sınıf, din ve mezhep ayrımına dayanarak, nitelikleri Anayasa'da belirtilen Cumhuriyeti ortadan kaldırmak kasdı ile kullanılamaz."

– Madde 15. Özel hayatın gizliliği konusunda şu kısıtlama getirilmiştir: "... Milli Güvenlik veya kamu düzeni bakımından gecikmede sakınca bulunan hallerde de kanunla yetki kılınan merciin emri bulunmadıkça kimsenin üstü, özel kâğıtları ve eşyası aranamaz ve bunlara el konulamaz."

– Madde 22. Gazete ve dergilerin yargı kararı dışında yetkili mercilerin kararı ile toplanabileceği hükme bağlanmıştır.

– Dernek kurma özgürlüğü de Madde 29'da yapılan bir değişiklikle kısıtlanmıştır.

– Toprak reformunun yapılmasına olanak sağlayan Madde 38 değiştirilerek, bir anlamda reformun yapılmasını engelleyen ya da zorlaştıran bir hale getirilmiştir.

– Madde 57'de, "Partilerin uyacakları esaslar" daha kısıtlanmış bir biçime getirilmiştir.

– Madde 136'da, "Devlet Güvenlik Mahkemesi" kurulmuştur. Bu konu da maddenin birinci paragrafı aynen şöyle demektedir:

"Devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğü, hür demokratik düzen ve nitelikleri Anayasa'da belirtilen Cumhuriyet aleyhine işlenen ve doğrudan doğruya devlet güvenliğini ilgilendiren suçlara bakmakla görevli Devlet Güvenlik Mahkemeleri kurulur. Ancak, sıkıyönetim ve savaş haline ilişkin hükümler saklıdır."

12 Mart döneminde, Anayasa'da yapılan değişikliklerin bazılarına değindik. Bu değişikliklerle temel hak ve özgürlükler, "devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü" gerekçesiyle kısıtlanmış, hatta özleri boşaltılmıştır. Yarattığı sorunları günümüze kadar uzanan Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nin temeli de bu dönemde atılmıştır.

B. TİP Kapatılıyor: Sol düşünceye karşı en küçük bir hoşgörü duygusundan yoksun 12 Mart yönetimi, bir yandan "anarşiyi durdurma" adına ülkenin özgür düşünceli, memleketlerini ileriye ve gönence götürmekten başka istekleri olmayan gençlerini acımasızca "tenkil" ederken, yasal bir parti olan Türkiye İşçi Partisi'nin de yakasını bırakmayacağı açıktı.

TİP, on bir ilde sıkıyönetim ilan edilmesinin ertesi günü, 27 Nisan 1971'de bir basın bildirisi yayımlayarak şu noktanın altını özenle çizmişti: "Erim hükümeti, bu kararı ile otoriter bir yönetimi gerçekleştirme niyetinde olduğunu artık tereddüte yer bırakmayacak şekilde ortaya koymuştur. Ne gariptir ki, anayasayı uygulama teraneleriyle işbaşına gelen hükümet, anayasayı değiştirme telaş ve çabasındadır. Hükümet, 1961 Anayasası'nın getirdiği bütün demokratik hakları askıya almayı, işçilerin, köylülerin, gençlerin ve bütün ilerici güçlerin temel hak ve özgürlüklerini tümüyle ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır."

TİP Genel Yönetim Kurulu'nun (GYK) son toplantısı, sıkıyönetim yasaklamasının olmadığı, Düzce'de yapıldı. Bu arada "Balyoz Harekâtı" başlamış, TİP'in iki genel sekreteri gözaltına alınmışlardı. Gözaltına alınmaların yaygınlaşacağını tahmin eden GYK, Behice Boran'ın gözaltına alınması halinde, yerine genel başkanlığa Şaban Yıldız'ın, ona da bir hal olursa Mehmet Selik'in vekalet etmesine karar vermiştir. Aynı toplantıda, ağırlaştırılarak değiştirilmiş olan 1402 sayılı Sıkıyönetim Yasası'nın iptali için Anayasa Mahkemesi'ne başvurulması da kararlaştırılmıştır. Nitekim yüksek mahkemeye bu iptal başvurusu yapılmış, partinin kapatılmasına karşın bu dava sonuçlanmış ve sözü edilen yasanın bazı maddeleri iptal edilmiştir.

Düzce toplantısının akabinde TİP üst yönetiminden önce yirmi üç kişi, üç gün sonra Behice Boran aynı şekilde gözaltına alınmıştır. "Parti dışa dönük son siyasal işlevini, Nihat Erim'in Anayasa değişiklikleri hakkında yapmış olduğu açıklamalar üzerine ve bu değişikliklere kesin bir biçimde karşı çıkan bir demeç vererek (Şaban Yıldız) yerine

getirmiştir. Bu tarihten 20 Temmuz'da kapatılıncaya kadar geçen 40 gün boyunca parti sadece içe dönük, yaşamını sürdürmekle uğraşmıştır" (Sadun Aren).

TİP'in kapatılması yönünde Cumhuriyet Başsavcısı, Anayasa Mahkemesi'nde 11 Haziran 1971'de dava açmıştır. Yöneticileri gözaltında bulunan TİP, 20 Temmuz 1971 günü kapatılmıştır. Gerekçeli kararın son bölümünü aşağıda sunuyoruz:

"... Davalı Türkiye İşçi Partisi, Anayasa'nın 57. maddesinin birinci fıkrası (Siyasi partilerin faaliyetlerinin, devletin ülkesi ve milletiyle bölünmezliği temel hükmüne uygun olması zorunluluğu), 648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nun dördüncü kısmında yer alan 89. maddesinin (Siyasi Partiler, Türkiye Cumhuriyeti ülkesi üzerinde milli veya dini kültür farklılıklarına yahut dil farklılığına dayanan azınlıklar bulunduğunu ileri süremezler. Siyasi Partiler, Türk dilinden ve kültüründen gayri dil ve kültürleri korumak veya geliştirmek veyahut yaymak yoluyla Türkiye Cumhuriyeti ülkesi üzerindeki azınlıklar yaratarak millet bütünlüğünü bozulması amacını güdemezler) kurallarına aykırı davranmış bulunmaktadır. Bu ilkelere aykırı davranan bir partinin ise, Anayasa'nın 57. maddesinin birinci fıkrasının son cümlesinin (bunlara uymayan partiler temelli kapatılır) kuralı ile 648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nun 111. maddesinin 2 sayılı bendinin (Parti genel kongresince veya merkez karar organı veya merkez yönetim organınca bu kanunun dördüncü kısmında yer alan maddelerin hükümlerine aykırı karar alınması ya da genelge veya bildiriler yayınlanması durumunda Anayasa Mahkemesi'nce siyasi partinin kapatılmasına karar verileceğini bildiren) kuralı uyarınca temelli kapatılması gerektiğinden, davalı parti temsilcilerinin savunmalarının reddi ile Türkiye İşçi Partisi'nin temelli kapatılmasına, 648 sayılı kanunun 115. maddesinin gerekleri yerine getirilmek üzere kararın örneklerinin Başbakanlığa, İçişleri ve Maliye bakanlıkları ile Cumhuriyet Başsavc'ılığına gönderilmesine... oybirliği ile 20/7/1971 gününde karar verildi" (Resmi Gazete, Sayı: 14064, Tarih: 6 Ocak 1972).

Partinin kapatılması kararından sonra, 26 Temmuz 1971'de Ankara 3. Nolu Sıkıyönetim Mahkemesi'nce dava açıldı. Dönemin hoşgörüsüz yasak anlayışına bir örnek olmak üzere iddianameye burada değinmek istiyoruz:

"Partinin Genel Başkanı Behice Boran ile iki genel sekreter Şaban Erik ve Sait Çiltaş ve Merkez Yürütme Kurulu üyeleri Osman Sakalsız, Adil Özkol, Yalçın Cerit, Necat Ökten, Sadun Aren, Turgut Kazan hakkında sosyal bir sınıfın diğer sosyal sınıflar üzerindeki tahakkümünü tesis etmek, sosyal sınıfları ortadan kaldırmak, memleket içinde müesses iktisadi sosyal temel nizamları devirmeye matuf cemiyet kurmak, bu cemiyetin faaliyetini tanzim sevk ve idare etmek, 4. Büyük Kongre karar tasarısı, faşizme hayır, faşizme karşı birleşelim adlı bildirilerle Kürtçülük propagandası yapmak, cemiyetin muhtelif sınıflarını tehlikeli şekilde kin ve adavete tahrik ile halkı suç işlemeye teşvik etmek suçlarından TC Kanunun 141/1-4, 142/1-3-6, 311, 312, 79, 80, 71, 173/3, 11, 33 maddeleri gereğince; Parti üyelerinden Oral Çalışlar, Hüseyin Ergün, Hüseyin Korkmaz ve Adnan Keserbiçer'in 4. Büyük Kongreye sunulan karar tasarılarını tanzim ve kongreye sunmaktan dolayı 142/1-3. maddesi gereğince, Savaş Al, Kemal Burkay, Ejder İme, Mehmet Tuncer, Hüseyin Özşahin, ve Erdal Orhan'ın kongrede yaptıkları konuşmalardan dolayı TCK'nun 142/3. maddesi gereğince; nihayet Emek dergisi yazıişleri müdürü Nurettin Pirim'in, kongre kararlarını dergide yayınlamak suçlarından dolayı TCK 142/1-3. maddeleri gereğince cezalandırılmaları..."

Davanın görülmesine 19 Ağustos 1971 günü başlanmış, sanıklara 6-15 yıl arasında cezalar verilmiş ve bu cezalar 26 Nisan 1973 günü kesinleşmiştir. Dava sırasında Genel Başkan politik bir savunma yapmıştır. Bu yöntemi tercih etmesinin nedenini Boran, "İki Açıdan Türkiye İşçi Partisi Davası" adlı kitapta şöyle açıklamaktadır:

"Türkiye İşçi Partisi davası politik bir davaydı. Hukuk yanı değil, politik yanı ağır basmıştır. Bu yanı ağır bastığı içindir ki, hukuk düzeyinde dava ilgililerce bir türlü tutar-

lı, sağlam bir raya oturtulmamış, iddia makamı, mahkeme, askeri yargıtay dairesi ve daireler kurulu birbiriyle çelişen, birbirini eleştiren görüşler, gerekçeler ileri sürmüşlerdir. Fiili düzenin, 1961 Anayasası'nın getirmek istediği düzenin değil, fiilen varolan düzenin işçi sınıfı partisine, sosyalist partiye tahammülü yoktu. Türkiye İşçi Partisi ve onun temsil ettiği sosyalist hareket tasfiye edilmeliydi–edildi.

Veya edildiği sanıldı. Bilinmiyor ya da unutuluyordu ki, toplumsal, politik hareketler toplumun objektif şartlarından, ihtiyaçlarından doğar. Bu objektif durum varoldukça, hele geliştikçe, bunların insanların bilinçlerinde yansımaması, onları çözüm arama ve bulma yolunda harekete geçirmemesi imkânsızdır. Bu şartlar ve ihtiyaçlardan doğan hareketler, somutta biçimsel değişikliklere uğrasa da özünde sürer gider. Türkiye'de de mahkeme kararları her ne olursa olsun, sosyalist hareket politik düzeyde mutlaka ifadesini bulup su üstüne çıkacaktı. Türkiye İşçi Partisi hareketi yeni şartlarda yeni biçim alarak tarihin akışına kapılacaktı. Bunun için, Türkiye İşçi Partisi'nin varlığı bir tüzel kişi olarak sona ererken, bu geniş açıdan noktalamayı yapmak gerekliydi... Bu davada Parti üyesi, yöneticisi olarak Türkiye İşçi Partisi'nin niteliğini, görüşlerini açıklamam, savunmam, kapitalizmin karşısına sosyalizmi, burjuva ideolojisinin karşısına işçi sınıfı ideolojisini dimdik koymam gerekliydi. Mahkemede söyleyeceklerim, Türkiye İşçi sınıfı hareketinin değilse de bu hareketin 1961-1971 arası aldığı somut örgütsel biçim olan Türkiye İşçi Partisi'nin son sözü olacaktı."

Genel Başkan Behice Boran, bu uzun politik savunmasında, o dönemin olduğu kadar bugünün de sık kullanılan huzur, birlik söylemlerine, bir toplum bilimci olarak şu güzel dersi vermektedir:

"Sosyal sınıflar toplumun objektif varlığı içindedir. Sınıf ayırımları herhangi bir grup insan, bir örgüt, bir sosyal hareket tarafından yaratılmaz, yaratılamaz. Toplum yapısı oluşturur çeşitli sınıfları. Onun için 'Sınıfları ve sınıf mücadelelerini reddediyoruz' demekle ne sosyal sınıflar, ne de araların-

daki mücadele ortadan kalkar. Toplumda bu ayırımlar ve bu ayırımlara paralel olarak toprak dağılımında, gelir bölüşümünde, vergi yükümünde büyük adaletsizlikler varken ve bir sınıfın –burjuvazinin– ve bir sistemin –kapitalizmin– ideolojisinin savunulmasına sonsuz özgürlük tanınıp, işçi ve müttefiki emekçi sınıfların ideolojisine –sosyalizme– baskı ve şiddet yöntemleri uygulanırken, birlik, huzur ve özgürlüğün objektif gerçek şartları oluşturulmadan politik demagoji ve baskı ve şiddet yöntemleriyle bir sonuç alınamaz. Biz sosyalistler bu objektif şartların oluşturulmasından yanayız, onun için de gerçek birlik, huzur ve özgürlüğün savunucusu biziz" (Savunma, sayfa 157).

TİP, Türkiye'nin demokrasi tarihinde önemli bir yere sahiptir. Sosyalizmi, işçi sınıfını savunan bu yasal partiye bile Türkiye'nin sağ ve merkez partileri tahammül edememişlerdir. Gerek TBMM içerisinde, gerekse dışında partili milletvekilleri ve üyelerine akıl almaz baskılar yapılmış, saldırılarda bulunulmuştur.

C. Ecevit, CHP Genel Başkanı Oluyor: 12 Mart muhtırası, ilk bakışta mevcut Süleyman Demirel hükümetine karşıydı, onun istifasıyla ilk hedefine ulaşmış görünüyordu. Oysa temelde sola karşıydı. Bu sol tanımına sadece gençlik örgütlenmeleri ve TİP'i katmakla yetinemeyiz. Bir yerde CHP'nin içindeki sol açılımlar da hedefti. Bu nedenle darbenin yapıldığı günlerde CHP genel sekreteri olan Bülent Ecevit'in, "hedef bizdik" yaklaşımına bir ölçüde hak vermek gerekir. Sola karşı olan bu darbenin Başbakan adayı Nihat Erim'di. Nihat Erim, politik ve demokratik açıdan hiçbir zaman iyi bir sınav vermemiş biriydi. 1950 seçimleri yaklaşırken çok partili rejimin üstüne gerektiğinde şal örtülebileceğini söyleyerek ne oranda demokrasiyi benimseyebileceğini ortaya koymuştu. 1950-1954 yılları arasında anlamsız boyutlara ulaşan sert muhalefetinin arkasından, DP'ye ve onun önderi Adnan Menderes'e yanaşması, hatta Metin Toker'in cezaevine girmesine neden olması kolayca unutulabilecek davranışlar değildi. 1960 devriminden son-

ra tekrar CHP saflarında yerini alan Erim, bu kez de darbenin tarafsız başbakanı olmaya soyunmuştu. Üstelik bu görevi İnönü'nün izin vermesiyle üstlenmişti.

CHP ortak grubunun Erim hükümetine bakan vermesi ve desteklemesinin konuşulacağı gün Ecevit genel sekreterlikten istifa etti. Bu istifa olayını Cüneyt Arcayürek kitabının 6. cildinde şöyle anlatmaktadır:

"Bahçelievlerde kayınpederi Namık Zeki Aral'ın konutunun alt katında, Bülent Ecevit, çevresini alan gazetecilere göz gezdirdikten sonra '... Yunanistan'daki askeri darbeye benzeyen bu müdahale, aslında hükümete karşı yapılmış değildir...' dedi.

12 Mart darbesi üzerinde ilk kez açıktan konuşuyordu.

Çevresinde Turan Güneş'le başlayıp Orhan Birgit'e değin uzanan kurmayları vardı. Ecevit, 'Çok önemli bir noktada çok saydığım genel başkanımla ters düşmüş bulunuyorum. O'na rağmen ve O'nunla karşı karşıya gelerek, partiyi yönetemem. Onun için genel sekreterlikten çekiliyorum...' diyordu.

Ecevit'le birlikte, CHP merkez yönetim kurulu üyeleri de görevlerinden ayrılmışlardı.

Oysa, Ecevit'in istifasını açıkladığı dakikalarda Meclis'te toplanan CHP ortak grubunda, başta İsmet Paşa olmak üzere herkes genel sekreterin gelmesini bekliyordu. CHP'nin önünde önemli bir sorun vardı: Erim Hükümetini desteklemek, bu hükümete CHP'li üye verip vermemek."

Bu protesto niteliğindeki istifaya karşın, çoğunluğu sağda yer alan milletvekillerinden oluşan ortak grup, Erim ve hükümetini destekleme kararı aldı. Ne yazık ki, Erim hükümetinin despotik yüzü kısa sürede kendini gösterdi. O dönemde yeniden hatırlanan lakabı ile "Şalcı Erim", demokrasinin üzerine değil şal örtmek mümkünse çelik kapı kapatmak yolunda hızla ilerledi. Anayasa değişikliklerinin bir bölümü yapıldı. Tüm bu baskı kararlarına karşın Erim daha fazla yetki istiyor, hatta siyasi faaliyetlerin bir süre yasaklanmasını bile gündeme getirebiliyordu. Bu arada Sı-

kıyönetim silahını ellerine alan darbeci kumandanlar, baskılarını daha da artırıyorlardı. Nitekim altı savcı tarafından hazırlanan Dev-Genç iddianamesinde olayların kökeni İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçildiği 1938 yılına kadar uzatılıyordu. Bu durum kuşkusuz CHP'yi ve tabanını rahatsız ediyordu. Parti üst yönetimi ikiye ayrılmış durumdaydı. Meclis ve Senato grup yönetimlerine sağ eğilimli milletvekilleri egemendi. Parti meclisi ve merkez yürütme organlarında ise Ecevit ekibi ağırlıklıydı.

Bülent Ecevit'in CHP Genel sekreterlik görevini bırakması üzerine Şeref Bakşık genel sekreter seçildi. Bakşık da Ecevit'in ekibindendi. İnönü'nün bazı önemli parti örgütleri ile gençlik ve kadın kollarını görevden alınması isteğini yerine getiremeyince o da istifa etti. Bu kez Kamil Kırıkoğlu bu göreve seçildi. Ne var ki, Kırıkoğlu da Ecevit ekibinin temel direklerinden biriydi. 25 Ocak 1971'de, İnönü Meclis gruplarının ortak toplantısını beklemeden, CHP'nin 2. Erim Hükümetini de destekleyeceğini söyledi. Ecevit, İnönü'nün bu açıklamasını, kendini parti organlarının üstünde gören Şef zihniyetinin bir yansıması olarak değerlendirdi. Böylece Ecevit ile İnönü açıkça karşı karşıya gelmiş oluyorlardı.

CHP'de il kongreleri, Ocak 1972'den itibaren başladı. Yapılan on beş il kongresini de sol kanat yönetimleri kazanmıştı. 23 Ocak'ta yapılan Ankara il kongresinde İnönü bir konuşma yaptı. Kendi adayına oy verilmediği takdirde çok kötü şeylerin olabileceğini söyledi, delegeleri tehdit etti, hatta Ankara'nın başkent olmasının bile tehlikede olduğunu söyledi, Ecevit ve ekibini aşırı sola göz kırpmakla suçladı. Bu gayretine rağmen adayı seçimi kaybetti.

21. Olağan Kongreyi kaybedeceğini anlayan CHP'deki sağ görüşlü milletvekilleri, Kemal Satır'ın önderliğinde olağanüstü kurultayı gündeme getirdiler. İnönü de bu fikri destekledi ve Olağanüstü Kurultay'ı, delege seçimlerini yapmış olan illerin itirazlarına rağmen ve de tüzüğü de çiğneyerek 20. Kurultay delegeleriyle topladı. Böylece Satır ekibine bir fırsat veriyordu. Olağanüstü Kurultay'a giderken CHP de üç eğilim görülüyordu:

1. Ecevit'in önderliğindeki demokratik sol ekip.
2. İnönü'nün desteklediği Satır ve sağdaki milletvekilleri.
3. Üçüncü dünyacılar.

Bunlardan 2. ve 3. grup birlikte hareket ediyorlardı. Kemal Satır, Ecevit'e yönelik hareketi yönetirken fazlasıyla iyimserdi. Hatta İnönü'ye "Kazanacağız demiyorum Paşam, kazandık diyorum" gibi aşırı güven verici sözler söylüyordu.

Kurultay sokağa çıkma yasağının olduğu, delegelerin üstlerinin didik didik arandığı, dinleyicilerin salona alınmadığı bir baskı havasında başladı. Deniz Gezmiş, Yusuf Arslan ve Hüseyin İnan'ın idamları aynı güne rastgelmişti. Kısaca Olağanüstü Kurultay'ın üzerindeki karabulutlar yoğunlaşmaktaydı. Bunlara bir de İsmet İnönü'nün kalp krizi geçirmesi eklendi. Neticede kurultay bir gün ertelendi.

İnönü, 7 Mayıs'ta toplanan olağanüstü kurultaya doktor ve hemşire nezaretinde geldi. Yaptığı konuşmada Parti Meclisi'ne güveni kalmadığını açıkça söyledi. Kemal Satır da aynı doğrultuda konuştu, Atatürk ve İnönü'nün partisinin bir maceranın eşiğine geldiğini vurguladı. Bu konuşmaları Kamil Kırıkoğlu sert bir dille yanıtladı, İsmet İnönü'yü "Hünkâr" olmakla suçladı. Oylama sonucunda PM, 507 güvensizlik oyuna karşılık 709 oyla güven aldı. Bu, İsmet İnönü'nün yaşamındaki en büyük yenilgilerden biriydi. Nitekim Kurultay'ın ertesi günü, 8 Mayıs'ta, CHP'nin genel başkanlığından istifa etti. 14 Mayıs'ta toplanan CHP Olağanüstü Kurultayı Bülent Ecevit'i oybirliğine yakın bir çoğunlukla genel başkanlığa seçti.

30 Haziran 1972'de toplanan 21. Olağan Kurultay Ecevit'in genel başkanlığını, yaptığı tüzük değişikliğiyle daha da pekiştirdi. 4 Kasım 1972'de toplanan CHP Parti Meclisi, "hükümetin CHP önerilerine hiç değer vermediği, sosyal adalet ve hakları daha da geri götürdüğü, 12 Mart'tan bu yana uygulanmaya çalışılan partilerüstü hükümet türünün kuvvetli ve inandırıcı olmadığı" gerekçesiyle hükümetteki

bakanlarını geri çekti. Buna ilk tepki, artık sadece CHP milletvekili olan İnönü'den geldi. İsmet Paşa, "12 Mart şartlarının nazik mahiyetini ciddiyetle muhafaza ettiği bir zamanda parti politikasını memleket için sakıncalı gördüğü şekil ve istikamette değiştirilmesi sebebiyle" CHP'den istifa etti. Daha sonra, eski cumhurbaşkanı olarak Senato'da "tabii Senatör"lük görevine başladı.

D. Cumhurbaşkanlığı Seçimi: Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın görevi, Mart 1973'te bitiyordu. Cumhurbaşkanı seçimi ise yeni sorunları gündeme getiriyordu. Öncelikle ordu, kendi içinden birini bu makamda görmek istiyordu. Adayı da belliydi: Genelkurmay Başkanı Faruk Gürler. Bu doğrultuda üst düzey kumandanlarla siyasi parti yöneticileri arasında çeşitli temaslar yapılmaktaydı. Kuvvet kumandanları başlangıçta Faruk Gürler'in arkasında yer almışlardı. Seçim günü yaklaştıkça gerek siyasi partiler arasında, gerekse ordu içerisinde bazı tereddütler doğuyordu. Öncelikle AP'nin genel başkanı Demirel, kendi tavrını açık bir biçimde ortaya koydu. Bu tavrını Cüneyt Arcayürek'e şöyle açıkladı: "Seçilemeyecek, dedi Demirel. Heyecanlandığı ya da kararlılığını ifade etmek istediği zamanlar yaptığı gibi, ayağa kalkmıştı. Odanın içinde şöyle bir dolaşıp önümde durmuş ve böyle demişti.

'Bu, bir kararlılıktır' diyerek sürdürdü;

'... Neyin kararlılığı?... Halka inanışın, onun temsilcisi olmanın kararlılığı. Kişilerle hesabım yok benim. Bugün yoğunlaştırılan ve çeşitli siyasal cephelerde oluşturulmaya çalışılan sözlere inanırsak, yarın özgür iradeyle, Türkiye'nin demokrasiyle yönetileceğine inanan halkımızın yüzüne nasıl bakacağız? Eğer Gürler'i zorlama yoluyla seçersek, halkın karşısına onun temsilcileri olarak nasıl gideceğiz? Sen oyunu bana ver zor karşısında ben bu yetkiyi başkasına devredeyim mi diyeceğiz... 'O halk ki' diye konuştu, 'milli iradeye ve özgürlükçü rejime her zaman sahip çıkmıştır. Gelecek seçimde hangi yüzle oy isteyeceğiz? Zorlama yöntemlerle seçilen bir cumhurbaşkanı sonucun-

dan sonra, ne dünyaya, ne de ülkenin insanlarına Türkiye'deki milli iradenin erdemini anlatamayız. Bu böyle bilinе."

Demirel, böylesine milli irade ve demokrasi savunuculuğunu yaparken, aynı günlerde Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nin kurulması doğrultusunda oy veriyordu. Politikacıya egemen olan bu çelişkili tavırları ise bugün bile anlamak olanaksızdır.

CHP ise Gürler olayını yetkili kurullarında, çok boyutlu bir şekilde tartıştıktan sonra aşağıdaki iki ilkeyi benimsedi:

1. Bir askeri dönemi yaşıyoruz. Bu seçim, bir siyasi kriz nedeni olabilir. Bunu CHP'ye bulaştırmayalım. CHP bu konuda aktif bir rol almasın.

2. Sayımız, Cumhurbaşkanı seçmeye yetmiyor. Biz herhangi bir aday göstermeyelim. Ve herhangi bir aday üstünde durmayalım.

Bülent Ecevit'in, Merkez Yürütme Kurulu'nun bu kararına karşın olayı parti meclisine getirerek, Cumhurbaşkanlığı için Gürler'in aday olduğu oturuma katılmama kararı almak istemesine genel sekreter Kırıkoğlu ve arkadaşları karşı çıktılar. Bu konuda Kamil Kırıkoğlu şunları söylüyordu: "Anayasa son derece açıktır. Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde grup kararı alınamaz. Bunun aksine bir karar alınması, CHP'ne Anayasa suçu işletmektir. Ben genel sekreter olduğum sürece, partiye Anayasa suçu işlettiremezsiniz. Siz karar alsanız bile, ben buna inanan arkadaşlarla oylamaya katılır, partiyi Anayasa suçundan aşırır, sonra gerekeni yaparım" (Tanju Cılızoğlu).

Oylama günü CHP grubunda sert tartışmalar sonucunda 46'ya 48 oyla katılmama yönünde bir temenni kararı alınmasına karşın Kırıkoğlu, Cahit Angın, Kemal Okyay, Hıfzı Oğuz Bekata'nın da aralarında bulunduğu otuz bir milletvekili toplantıya katılarak oy kullandı.

13 Mart'taki TBMM toplantısında yapılan oylamaya Silahlı Kuvvetler'in açık ya da örtülü bir baskısı olmadı. Bunun temel nedeni, başta Hava Kuvvetleri Kumandanı

Muhsin Batur olmak üzere bazı kumandanların Gürler konusunda çekimser kalmalarıdır.

Faruk Gürler 5 Mart 1973'te Genelkurmay Başkanlığı'ndan ayrıldı. 7 Mart 1973'te de Cumhurbaşkanı Sunay tarafından (Kontenjan Senatörü) olarak atandı. Seçimde üç aday vardı. AP'li Senato Başkanı Tekin Arıburnu (27 Mayıs'tan önceki Hava Kuvvetleri Kumandanı), Demokratik Parti lideri Ferruh Bozbeyli ve Faruk Gürler. İlk üç tur oylamanın sonuçları şöyleydi:

1. Tur– Arıburnu: 292, Gürler: 175, Bozbeyli: 45
2. Tur– Arıburnu: 284, Gürler: 176, Bozbeyli: 47
3. Tur– Arıburnu: 276, Gürler: 200, Bozbeyli: 45

Bu sonuçlar tam anlamıyla bir şok etkisi yarattı. Faruk Gürler'in seçilemeyeceği belli olmuştu. Bunun üzerine Cevdet Sunay'ın süresinin iki yıl uzatılması, bir çözüm yolu olarak gündeme geldi. AP ve CHP bu konuda anlaştı. Ne var ki, gerekli Anayasa değişikliği bir oy farkla (300-299) Meclis'te reddedildi. Usulden olmamasına karşın tasarı Senato'ya götürüldü. Burada en büyük muhalefeti İsmet İnönü yaptı. İleri yaşına, yakınlarda bir katarak ameliyatı geçirmesine karşın İnönü, kürsüden senatörlere hitaben şunları söyledi:

"Bunu yapmayınız! Süresini doldurmuş insan, bu görevi yerine getirmiş olur. Bunu bir tertiple çözmek istemesi siyasal yaşamın en büyük zehrini teşkil eder. Anayasa'yı değiştirecek olursanız bu takdirde bugüne kadar olanlar sürecektir." Bu etkili konuşma sonrasında yasa teklifi Senato'da da reddedildi. Böylece yeni arayışlar başladı. AP ve CHP liderleri Anayasa Mahkemesi başkanı Muhittin Taylan üzerinde anlaştı. Bu anlaşmaya zoraki de olsa Güven Partisi Başkanı Turhan Fevzioğlu da katıldı. İş, Sunay'ın Taylan'ı kontenjan senatörü olarak atamasına kalmıştı. Fakat Sunay, üç parti liderine şunları söyleyerek reddetti:

"Böyle bir sonuç düşünemiyorum. Ben Taylan'ı Senato'ya atayamam. Ama 28 Mart'ta görevimden ayrılıyorum,

yeni cumhurbaşkanı seçilinceye kadar bu makama Senato Başkanı Tekin Arıburnu vekalet etmeye başlayacaktır. Dilerse bu önerinizi yerine getirebilir." Böylece Taylan önerisi de kırgın ve kızgın Sunay engeline takılmış oluyordu. Geriye partisiz dört kontenjan senatörü kalıyordu. Bunlar Nail Talu, Sabahattin Özbek, Faruk Gürler ve Emekli Amiral Fahri Korutürk. Faruk Gürler konusu daha önce tüketildiği için onun adı üzerinde durulmadı. Naim Talu ve Sabahattin Özbek'e de Bülent Ecevit'in itirazı vardı. Sonuçta Emekli Amiral Fahri Korutürk üzerinde anlaşıldı. 6 Nisan 1973'te yapılan oylamada Fahri Korutürk, Türkiye'nin altıncı cumhurbaşkanı seçildi.

NAİM TALU HÜKÜMETİ VE 1973 SEÇİMİ

A. Naim Talu Hükümeti: Yeni cumhurbaşkanı seçilince, Başbakan Ferit Melen teamüllere uyarak hükümetinin istifasını sundu. Fahri Korutürk, konuyu parti liderlerine götürdü. Çankaya köşkünde yapılan toplantıda, başta AP olmak üzere Ferit Melen'e karşı olduklarını belirttiler. Sadece Cumhuriyetçi Güven Partisi Genel Başkanı Turhan Feyzioğlu, Ferit Melen'e destek verdi. Bunun üzerine AP ve CHP ortak bir başbakan adayı üzerinde anlaşamadı. CHP fikir suçlarının affı konusunun yeni hükümetçe ele alınmasını, seçimin normal zamanında yapılmasını istiyordu. AP'nin ikinci nokta üzerinde hiçbir itirazı yoktu, fakat af konusuna yanaşmıyordu. Bu sırada Kemal Satır devreye girerek, Süleyman Demirel'e AP-CGP hükümetinin Naim Talu başkanlığında kurulmasının CGP tarafından kabul edilebileceğini bildirdi. AP bu öneriye sıcak baktı ve Naim Talu, 12 Mart döneminin son hükümetini kurdu. Naim Talu, sermaye çevrelerinin yakından tanıdığı ve güvendiği biriydi; bu referans Süleyman Demirel için fazlasıyla yeterliydi. Yeni hükümette Nizamettin Erkmen (AP) ve Kemal Satır (CGP) başbakan yardımcılığına getirildi. Hükümette İlhan Öztrak ve Haluk Bayülken dışında bütün bakanlıklar partili milletvekili ve senatörlerden oluşuyordu.

Hükümette bulunan iki kontenjan senatörü, Fethi Çelikbaş ve Sabahattin Özbek ise sağ eğilimli kişilerdi. Naim Talu, 20 Nisan 1973'te programını okudu. Bu içiboş, beylik sözlerle dolu bir programdı. Önemli gördüğümüz bir iki noktaya burada değineceğiz:

"Hükümetimizin programında, 14 Ekim 1973 genel seçimlerine kadar geçecek kısa sürede, yeniden, uzun vadeli hedef ve tedbirlere yer vermesi elbetteki beklenemez. Bununla beraber, güveninize mazhar olduğumuz takdirde, kamu hizmetlerinin yürütülmesinde vatandaşın güven duygusunu güçlendirmeye ve 1973 yılı programında öngörülen yatırımları zamanında ve program uyarınca gerçekleştirmeye gayret edeceğiz. Özellikle Üçüncü Beş Yıllık Plan hedeflerine ulaşmak bakımından önem taşıyan ve öngörülen ekonomik yapıyı sağlamada hayati ehemmiyeti büyük projelerin bu yıla düşen dilimlerini gerçekleştirmeye özel bir dikkat göstereceğiz.

Hükümetimizin başlıca amacı milli, demokratik, laik ve sosyal hukuk devletini daha güçlü hale getirmek için her türlü aşırı sol ve sağ akımları, yıkıcı ve bölücü faaliyetleri yok etmek, komünizme karşı cesur ve inançlı bir mücadele vermek ve ekonomik, sosyal, kültürel kalkınmamızı sağlayacak tedbirleri alarak işsizliği ve yoksulluğu ortadan kaldırmak olacaktır.

Hükümetimiz Devlet Güvenlik Mahkemeleri kuruluş kanunu ile asayiş ve huzurun devamını sağlayacak diğer mevzuatın kişinin Anayasa teminatı altında bulunan temel hak ve hürriyetlerine dokunulmayacak şekilde düzenlenip yürürlüğe girmesinin temini için yapılacak çalışmaları bu görevi tamamlayıcı nitelikte görmektedir...

... Anarşik ve yıkıcı faaliyetlerle mücadelenin ortaya koyduğu gerçeklerin ışığı altında devletin bekası, huzurun, asayişin sağlanması için güçlü ve etkili bir idarenin mevcudiyetini zorunlu saymaktayız. Böylece memleketimizin sıkıyönetim kaldırıldıktan sonra da huzur ve sükun içerisinde yaşamasının sağlanacağı inancındayız."

Programda ileri sürülen bu noktalar (seçim paragrafı) hariç son yirmi beş yılın tüm hükümetlerinin şu ya da bu

şekilde değindikleri noktalardır. Naim Talu, bir geçiş kabinesi oluşturduğunu ise şöyle vurgulamaktadır:

"... Dikkat nazarınızdan kaçmadığına emin olarak bir kere daha ifade etmek isteriz ki hükümetimiz 12 Mart 1971'den bu yana kurulmuş hükümetlerden ayrı bir karakter taşımaktadır. Bu özelliği hizmet anlayışı farkından değil, kuruluş tarzından ve siyasi sorumluluğuna, iki partinin iştirakinden ileri gelmektedir.

Huzurunuzda bulunan hükümetimiz kanımızca bu kuruluş tarzıyla demokratik rejimimiz için olumlu bir aşamadır."

Naim Talu hükümeti, ülkeyi seçime götürmekle üzerine düşen en büyük görevi yapmıştır. 1973 Ekim'inde yapılan seçimle 12 Mart düzeni bir anlamda sona ermiş, ama demokrasimiz açısından olumsuz etkileri günümüze kadar sürmüştür.

B. İslamcı Akımın Siyasal Örgütü: Milli Selamet Partisi: Türkiye'nin siyasal yaşamında İslami akım, daima özgün ve önemli bir yere sahiptir. Osmanlı devlet yapısının temelini oluşturan padişah-ulema-kapıkulu üçgeninde (sacayağı) ulemalar, İslami akımı temsil eden gruptu. Padişahın halife olması, şer'i hukukun toplum yaşamında egemenliğini sağlamıştır. Tanzimat'la başlayan Batılı yaşam biçimini öykünme eğilimi, kendi karşıtını İslami cephede yaratmıştır. Batı'nın kültür ürünlerinin ağır da olsa toplumun üst katmanları tarafından kabul edilmesi, bazı eğitim ve devlet kurumlarının Batı örneklerine benzeme çabaları, kısaca toplumun modernleşme çabaları içine girmesi, İslami düşüncenin muhalefetiyle karşılaşmıştır. Bu muhalefet, toplumun alt katmanlarına kök salarak günümüze kadar devam etmiştir. İslami düşünce ve ona dayanan siyasi söylem, Meşrutiyet ve Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir. Birinci kitabımızda ayrıntılı biçimde üzerinde durduğumuz 31 Mart ayaklanması, Şeyh Sait İsyanı, Menemen olayı ve daha başkaları Batılılaşma, daha doğru bir deyimle modernleşmeye karşı İslami temelli başkaldırılardır.

Türkiye'de parlamenter yaşama geçtikten sonra, gerek parlamento içinde gerekse parti kadrolarında İslami akımın temsilcileri yer almıştı. Atatürk ve İnönü'nün liderliğindeki tek parti döneminde de farklı bir görünüm yoktu. Falih Rıfkı Atay, "Roman" adlı yapıtında İslami kesimin temsilcisi niteliğindeki kişilerin sözde modern kimliğe bürünerek nasıl "takiyye" yaptıklarını anlatır. Ne var ki, tek parti döneminin baskıcı yapısı İslami akımları yeraltına çekilmesi sonucunu vermiştir. Çokpartili yaşama geçildiğinde bu yer altındaki bölüm partiler içerisindeki yerlerini almıştır. Özellikle Demokrat Parti, Adalet Partisi ve Millet Partisi'nde gerek program, gerek söylem, gerekse kişiler olarak İslami düşünce önemli bir yoğunluğa sahipti. Bu durumu MSP'nin ilk genel başkanı, Milli Nizam Hareketi'nin öncülerinden Süleyman Arif Emre şöyle anlatmaktadır:

"Milli Nizam Partisi'nin kuruluşuna biz 1966 yılında niyet ettik. Ben o zaman Yeni Türkiye Partisi Adıyaman Milletvekili idim. Hasan Aksay, Adalet Partisi Adana Milletvekiliydi. Belli başlı isimler bunlardı. 1970 yılına kadar beklememizin nedeni AP içindeki arkadaşlardı. Bize 'Gelin AP'yi ele geçirelim' diyorlardı. Bu arkadaşlar Necmettin Erbakan'ı Konya'dan AP adayı yapmak istediler. Böylece orada bir köprübaşı elde edeceklerini sanıyorlardı. AP'deki arkadaşlar, onu bu partiye girmeye ikna ettiler. Ama Süleyman Demirel buna izin vermedi."

Erbakan, bu olaydan sonra bir bağımsızlar hareketi başlattı; 1969 seçimlerine Konya'dan bağımsız aday olarak katıldı ve kazandı. Daha sonra onun başkanlığında İslami düşün ağırlıklı "Milli Nizam Partisi" kuruldu. Bu partiyi kurmadan önce Erbakan'ın Nakşibendi Şeyhi Mehmet Zait Kotku'dan izin aldığı söylenmiştir. Bu olguyu teyit ya da tekzip eden kimse çıkmamıştır. MNP'nin ömrü uzun sürmemiştir. 12 Mart döneminde, Ocak 1972'de Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmıştır. 1973 seçim dönemine girildiğinde, bir anlamda Milli Nizam Partisi'nin devamı sayılabilecek olan Milli Selamet Partisi kurulmuştur. Erbakan, başlangıçta sadece düz üyedir. İlk genel başkan, İsla-

mi karakterli bir parti kurma çabalarının öncüsü olan Süleyman Arif Emre'dir. Erbakan 20 Ekim 1973'te Genel İdare Kurulu kararıyla genel başkanlığa getirilmiştir.

Milli Selamet Partisi'nin (MSP) ideolojik yaklaşımı, "Milli Görüş" başlığı altında kamuoyuna sunulmuştur. Parti, yurtdışında "Milli Görüş Teşkilatı" adıyla etkin bir örgütlenme modelini yaşama geçirmiş, işçiler için Hak-İş Konfederasyonu'nu kurmuştur. İslamcı akımın bu siyasi etkinliği, örgütlenmedeki başarısı günümüzde de devam etmektedir. Olaya, 1980 sonrasını incelerken yeniden bakma fırsatını bulacağız.

Sağdaki diğer bir radikal parti, Milliyetçi Hareket Partisi'dir. Türk-İslam sentezi çevresinde ideolojik tutarlılığını koruyan bu parti, anti-sol, anti-komünist bir çizgide ırkçı diye nitelenebilecek bir milliyetçilik çizgisi izlemektedir. Parti etkinliğini, özellikle "ülkücü" adı verilen, sağ elin parmaklarıyla yaptıkları kurt başı (Bozkurt simgesi) ile tanınan gençlik kolları aracılığıyla ortaya koymuştur. Seçimlerdeki başarısından çok, sağ iktidarların solcu ve ilerici kesimleri susturmak için kullandıkları, komando adı da verilen gençlik örgütlenmeleriyle iz bırakmış, adını duyurmuştur.

C. 1973 Seçimleri, CHP ve Ak Günlere Programı: 12 Mart fırtınasından sonra gerçekleştirilen Ekim 1973 seçimlerine şu partiler katıldı: Adalet Partisi, Cumhuriyetçi Güven Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi, Demokratik Parti, Milliyetçi Hareket Partisi, Millet Partisi, Milli Selamet Partisi ve Türkiye Birlik Partisi.

Seçim geniş çapta AP ve CHP'nin mücadelesi içinde geçti. Bu arada seksen yaş dolaylarındaki Celal Bayar, Demokratik Parti'nin kampanyasına katılarak il il dolaştı. Seçimin kampanya döneminin en başarılı ismi Bülent Ecevit'ti. 12 Mart'ın kara düzenine karşı çıkan, bu düzen değişmelidir yaklaşımını gündeme getiren söylemiyle Ecevit, halkın deyimiyle bir yiğit "Karaoğlan"dı. Mavi gömleği (Ecevit mavisi), mitinglerde uçurduğu ak güvercinlerle hürriyet kah-

ramanı gibi algılanıyordu. Dağlara, yollara, her yüksek yere "Umudumuz Ecevit" sloganı yazılmıştı. Mitinglerindeki kalabalıklar on binler, yüz binlerle ölçülüyordu. Kampanyanın son günü Ankara'ya gelişi ise, yıllarca unutulmayacak bir coşkuya sahne olmuştu.

Bu seçimin üzerinde durulması gereken bir başka noktası da, CHP'nin bizzat Ecevit tarafından kaleme alınan, "Ak Günlere" adıyla anılan seçim bildirgesidir. Bu belge gerek sorunlara getirdiği teşhisler, gerekse önerdiği çözüm yolları açısından bugün de değerlendirilmesi gereken bir yapıttır. Cumhuriyetin siyasi tarihinde hiçbir seçim bildirgesi, bu bildirgenin yapmış olduğu etkiyi ortaya koymamıştır. 234 sayfa olan bu bildirgenin, Türkiye'nin demokratik gelişimi açısından önemli olan bazı bölümlerine değinme gereğini duyuyoruz. Bir kere altını çizmekte yarar vardır ki bu, bir "düzen değişikliği programıdır".

Ülkenin sağa kayışı

"12 Mart 1971'den sonra Türkiye'de demokrasi bir ölçüde askıya alınınca, halkın siyasetteki ağırlığı, devlet yönetimi üzerindeki etkisi geniş ölçüde azalmıştır. Büyük varlıklı çıkar çevreleri ve onların yandaşı olan tutucu partiler, bundan yararlanarak, ekonomik ve sosyal politikayı, Anayasamızın temel unsurları arasında yer alan 'Sosyal Devlet' kavramı ile bağdaşmayacak kadar sağa kaydırmışlardır."

Kasıtlı yaratılan pahalılık

"... Halkın tahammülünü aşan pahalılık, geniş ölçüde kasıtlı olarak yaratılmaktadır... Türkiye'nin büyük iş çevreleri, toplu sözleşme ve grev hakkı karşısında da kârlarını yüksek tutmanın hatta büsbütün yükseltmenin yolunu, pahalılığı hızlandırmakta bulmuşlardır. Toplu sözleşme ve grev hakkı nedeniyle işçi ücretlerine zaman zaman yapmak zorunda kaldıkları zamları, işçiden ve genel olarak halktan fazlasıyla çıkarmaktadırlar... Öylelikle, ücret zammı olarak veya taban fiyatı olarak halka verilenler, halktan

çok daha fazlasıyla alınıp büyük sermaye çevrelerine aktarılmaktadır."

Ekonomi ve Demokrasi

"... Türk ekonomisi, ve giderek Türk devletinin yönetimi, büyük yabancı sermaye ile işbirliği yapan tekelci sermaye gruplarının tümden eline geçmiş olacaktır. O zaman ekonomimiz büsbütün kısırlaşacağı, sosyal adalete büsbütün ters düşüleceği gibi, artık Türkiye'de demokrasiyi 12 Mart'tan sonraki yozlaştırılmış, budanmış haliyle bile yaşatmak bir hayal olacaktır."

Özgürce ve hakça kalkınma

"... Sayılı kişilerin refahını artırıp halk çoğunluğunu yoksul bırakan, üstelik bu uğurda özgürlükleri kısan bir sözde kalkınma ise büyük bunalımlara yol açar.

Türk toplumu böyle bir bunalıma sürüklenmektedir. Türkiye halk çoğunluğu yoksullaşırken bir avuç insanın refahı artmakta; halkın bu adaletsizliğe sessizce katlanmasını sağlayabilmek için de özgürlükler kısılıp, demokrasi yozlaştırılmaktadır."

Köy kentler

"Tarımda verimin yükselmesi, köylünün uygarlıktan ve sosyal hizmetlerden daha yeterli ölçüde yararlanabilmesi ve köylü gücüne dayalı bir sanayileşme hareketinin gelişebilmesi için gerekli altyapılar, tesisler, hizmetler, köy grupları arasında en elverişli merkezlerde yoğunlaştırılacaktır.

... Köykent adı verilebilecek olan bu merkezler, çevre köylerine yollarla bağlanacağından, köylü, bu merkezlerdeki hizmetlerden, olanaklardan günü gününe, kolayca yararlanabilecektir...

... Tarım makinelerinin bakım ve onarım atölyeleri, küçük sanatlar, bugünkü köy düzeninin çok üstünde yeterli sağlık ve eğitim kuruluşları, meslek kursları, her türlü

kültür, spor ve eğlence tesisleri köykentlerde yoğunlaşabilecektir."

Doğu ve Güneydoğu Anadolu

"... Bu bölgelerin az gelişmişliğinin başlıca üç nedeni vardır:

1. Bu bölgelerin yarı feodal sosyal yapısı;
2. Devletin bağışlanmaz ihmali;
3. Ekonomiye, devletin değil, tümü ile özel girişimin de değil, daha çok tekelci sermayenin yön vermesi; tekelci sermayenin de ekonomik faaliyetlerinde ülke sorunlarını, ihtiyaçlarını ve sosyal adalet ilkesini gereğince dikkate almaması... CHP iktidarında devlet, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da baskıyla, silahla, komandoyla değil, halk yararına ekonomik, sosyal ve eğitsel tedirlerle, reformlarla, yardımlarla ve güleryüzle varlığını duyuracaktır."

Küçük ve Ortaboy işletmeler

"CHP iktidarı, toplumun tümünde olduğu gibi, özel kesimin içinde de sosyal adalet sağlayacaktır. Ekonominin dinamik güçleri arasında yer alan küçük ve orta sanayicileri, tekelci büyük sermayenin devlet yakıtı ile sürülen silindiri altında ezilmekten kurtaracaktır."

Demokrasi üzerine

"... Bu arada, artık gözden saklanamayacak hale gelen işkenceler, dünyada Türkiye'nin itibarını sarsmaya başlamıştır. Sıkıyönetim kanadı altında faaliyet gösterdiği anlaşılan 'Kont-gerilla' diye bir örgütün faaliyeti dünyada duyulduğu halde, resmi makamlarca üzerinde bile durulmamıştır... Binlerce genç, ağır suçlar işlemiş olanlarla bir arada gözaltına alınmış, tutuklanmış, yargılanmaya başlamıştır... Bir aydının evinde 'sol yayın' bulundurması suç sayılır hale gelmiştir... Yıllarca önce yazdığı kitaplardan ötürü yazarlar, çevirmenler hakkında, 12 Mart sonrası baskı ortamında, hiçbir uygar ülkede eşine rastlanmayacak ağır mahkûmiyetler birbirini izlemeye başlamıştır...

... Özgürlükçü demokraside düşünce ve anlatım özgürlüğüne sınır konamaz; düşünce suçu diye bir suç türü tanınamaz... Böyle bir özgürlük anlayışından korkmamak da gerekir.

... CHP iktidarı Türk demokrasisini bir 'egemen sınıflar demokrasisi'nin dar çemberinden kurtararak genişletecektir. Çağın gereği olan kütle demokrasisi boyutlarına kavuşturacaktır. Ve bütün toplumun siyasetle etkin biçimde ilgilenebilmesini, halkın siyasete, dolayısıyla yönetime ağırlığını koyabilmesini ve ekonomik düzeni barışçı yollardan kendi yararına değiştirebilmesini sağlayacaktır. Böylelikle Türk demokrasisinde çağdaşlık, genişlik ve gerçeklik sağlanacaktır."

İç güvenlik

"Bu dönemde (12 Mart sonrası) izlenen 'huzur ve asayiş' politikası, 'aşırı akımları' önleme gerekçesiyle uygulanan bazı yöntemler, normal rejime dönüldüğünde, huzursuzluğu ve asayişsizliği büsbütün artırabilecek, hatta aşırı akımları kamçılayabilecek niteliktedir."

Bu uzun ve ayrıntılı seçim bildirgesi, şu 'şairane' sonuçla noktalanmaktadır:

"Bir düzen ki herkes kendi yaşamında mutlu, çocuğunun geleceğinden daha da umutlu olabilsin. Bir düzen ki herkes güvenle bakabilsin yaşlılığına. Emeğin yarattığı değer, emeği verenlerde biriksin. Çalışanlar elele yüceltebilsin ülkeyi, insan insanı, yabancılar yurdu sömüremesin. Ne yoksulluk ne baskı... Ne ezilen ne ezen... İnsanca hakça bir düzen... Kaynaklar daha gür akacaktır o düzende... Türkiye daha bağımsız, insanlar özgür olacaktır... Barış gelecektir topluma.

Ak günler ülkemize öyle bir düzenle doğacaktır."

12 Mart'ın karabasanı andıran günlerinde bu bildirge ve onun simgeleştirdiği Ecevit, dört elle sarılan bir umut, adeta bir özgürlük çığlığıydı. Seçimlere bu hava içinde girildi. 1950'den bu yana ilk kez CHP seçimden birinci parti olarak çıkmıştı. Ne var ki, hiçbir parti de salt çoğunluğu alamamıştı. Sonuçlar şöyleydi:

1973 seçimi sonuçları

Kayıtlı seçmen sayısı 16.798.164
Oy kullanan seçmen sayısı 11.223.843
Seçime katılma oranı ..... % 66.8

Adalet Partisi'nin oy sayısı 3.197.897
Milletvekili sayısı 149

Cumhuriyetçi Güven Partisi'nin
oy sayısı 564.343
Milletvekili sayısı 13

Cumhuriyet Halk Partisi'nin oy sayısı 3.570.583
Milletvekili sayısı 185

Demokratik Parti'nin oy sayısı 1.275.502
Milletvekili sayısı 45

Milliyetçi Hareket Partisi'nin oy sayısı 362.208
Milletvekili sayısı 3

Milli Selamet Partisi'nin oy sayısı 1.265.771
Milletvekili sayısı 48

Türkiye Birlik Partisi'nin oy sayısı 121.759
Milletvekili sayısı 1

Bağımsızların oy sayısı 370.035
Milletvekili sayısı 6

CHP-MSP KOALİSYONU

Seçim sonuçlarının açıklanmasından sonra, Türkiye yüz günü aşkın bir süre hükümet bunalımını yaşadı. Seçimler 14 Ekim 1973'te yapılmış, fakat CHP-MSP koalisyonu an-

cak 7 Şubat 1974 günü güvenoyu almıştı. Bunun temel nedeni partiler yelpazesinin sağında yer alan AP, CGP, DP ve MSP'nin birbirlerini kollayarak yapmış oldukları politik danstır. AP Genel Başkanı Süleyman Demirel, seçim sonuçlarının açıklanmasından sonra verdiği demeçte, "Millet bize muhalefet görevi verdi" diyerek kendi tavrını belirledi. Bu arada Demokratik Parti Genel Başkanı Ferruh Bozbeyli, sağ partilerin (AP, DP, CGP ve MSP) bir koalisyon hükümeti oluşturmalarının en doğru seçenek olduğunu söyleyerek hem CHP'ye hem de AP'ye göz kırpmaktaydı. Daha önce de belirttiğimiz gibi Necmettin Erbakan, 21 Ekim 1973 günü MSP Genel Başkanlığı'na seçildi. TBMM'nin açılmasından sonra Cumhurbaşkanı Korutürk, parti liderleriyle görüşmelerine başladı.

Bu görüşmeler de, biraz da AP'nin hiçbir koalisyona sıcak bakmaması nedeniyle bir sonuç vermedi. Bunun üzerine TBMM'deki en büyük partinin lideri olarak Ecevit, hükümeti kurmakla görevlendirildi (27 Ekim 1973). Yapılan ilk görüşmelerde AP, CGP ve DP Ecevit'in koalisyon önerisini reddettiler. MSP ise yerel seçimlerin ertelenmesini ön şart olarak ileri sürdü; bunun üzerine Ecevit hükümeti kuramayacağını Cumhurbaşkanı'na bildirdi. Daha sonra hükümeti kurmakla görevlendirilen AP lideri Süleyman Demirel de başarısız olarak görevi iade etti. Bunu izleyen günlerde liderlerin ikili görüşmeleri bir noktaya varamayınca, Korutürk bu kez Naim Talu'ya görev verdi. Naim Talu MSP, DP ve CGP liderleriyle görüştükten sonra, CHP dışındaki partilerin kuracağı bir milli koalisyondan söz etti; bu öneriyi AP, ancak CHP'nin de katılacağı bir milli koalisyonu düşünebileceğini söyleyerek reddetti. Bu arada yapılan yerel seçimleri büyük bir farkla CHP kazandı. İstanbul, Ankara, İzmir gibi büyük kentlerde CHP'li başkanlar göreve getirildiler.

12 Ocak'ta Ecevit-Erbakan uzun bir görüşme yaparak prensipte anlaşmaya vardıklarını açıklayınca, Cumhurbaşkanı görevi yeniden Ecevit'e verdi. Uzun toplantılardan sonra 24 Ocak 1974 günü Ecevit, Bakanlar Kurulu listesini

Fahri Korutürk'e sundu. Aylardır süren bunalım sona ermişti. Bu olayı Cumhuriyet gazetesinde Nadir Nadi, 25 Ocak 1974'te yayımladığı "Hayırlı olsun dersek erken mi?" başlıklı yazısında şöyle anlatmaktadır.

"Sahi oldu mu, koalisyon nihayet gerçekleşti mi dersiniz?" Bu esprili girişten sonra, yazının devamında şu nokta öne çıkarılıyor: "Şimdilik başlıca iki noktanın aydınlanmasını bekleyeceğiz. Birinci nokta, koalisyon hükümetinin düşün özgürlüğü konusundaki tutacağı yoldur. Bilindiği üzere bugüne dek gerek CHP, gerek MSP bu hususta hemen hemen aynı paralelde görünmüşler, düşün özgürlüğünü Batı demokrasilerindeki sınırları içinde benimsediklerini söylemişlerdi. Hazırlanacak af yasasını bu bakımdan özenle inceleyeceğiz.

Aydınlanmasını beklediğimiz ikinci nokta hükümetin izleyeceği ekonomi politikasıdır. Krediler hangi ölçülerle dağıtılacak, aracılar, tefeciler elinde ezilen küçük üreticinin durumu nasıl düzeltilerek, yatırımlar, ne yoldan ülke yararına en uygun biçimde ele alınacak vb?

Bekleyeceğiz... Ve beklenmedik bir olayla karşılaşmazsak yakında göreceğiz."

Yeni Bakanlar Kurulu, hükümet programını 1 Şubat 1974'te TBMM'ye sundu, 7 Şubat günü de iki yüz otuz beş oyla güvenoyu aldı. Başbakan Ecevit'in okuduğu programda aşağıdaki noktalar öne çıkarılıyordu:

"... İyi işleyen bir demokrasinin temel koşulu olan geniş görüşlülüğü, eleştiriye tahammülü, karşı düşüncelere saygıyı en başta hükümet göstermelidir. Hükümetimiz buna kararlı olarak göreve başlıyor. Buna kararlı olduğu için de programının temel unsurları arasında rejimin sıkıntılı yıllarından arta kalmış kırgınlıkları ve kavgaları tarihe gömecek, geniş kapsamlı bir genel af çıkarma ve demokrasimizi her bakımdan yüksek bir düzeye eriştirmek üzere düşünce ve inanç özgürlüğü önündeki sınırlamaları kaldırma kararı yer alıyor...

... Hükümetimiz, geçmişin kırgınlık ve acılarını giderecek karşılıklı bağışlama ve hoşgörüye dayanan bir kar-

deşlik ortamının kurulmasını ilk görev saymaktadır. Toplumumuzdaki iç barışı korumak üzere düşünce ve inanç suçlarını da kapsayan bir genel af ile orman suçlarına ilişkin affın gerçekleşmesini zorunlu görüyoruz.

Düşünce, inanç ve ifade hürriyetlerinin ve diğer temel hak ve hürriyetlerinin Anayasa'nın gösterdiği yönde kullanılmasına engel olan ve demokratik anlayışla bağdaşmayan hükümler, bu hürriyetlerin varoluş nedenlerine vücut veren ilkelerin ışığı altında gözden geçirilerek düşünce, inanç ve ifade hürriyetlerini sınırlayan bütün kısıntılar kanunlarımızdan çıkarılarak basın hürriyeti her yönü ile teminat altında tutulacaktır...

... Bütün seçmenlerin oy kullanmalarını sağlayıcı tedbirler alınacaktır. Ortaöğretim seviyesindeki okullarda kayıtlı öğrenci durumunda bulunanlar hariç, 18 yaşını bitirmiş bütün vatandaşlara oy hakkı tanınacaktır...

... Kamu İktisadi Teşebbüsleri'nin kuruluş amaçlarına uygun şekilde çalışabilmelerini sağlamak üzere demokratik esaslara dayalı etkin bir sistem kurulacaktır. Bu kuruluşlarda çalışanların yönetime etkili olarak katılmaları ve katkıları ile ilgili olarak tatmin edici ölçüde pay almaları sağlanacaktır...

... Tarım üreticisinin emeğinin karşılığını almasını sağlayan tarımsal üretime ekonomik gereklere göre yön veren ve sosyal adalet ilkelerini gözeten bir taban fiyatı politikası yürütülecek ve üreticinin ürününün düşük fiyatla elden çıkarmasını önlemek için taban fiyatları mümkün olduğu kadar erken ilan edilecektir. Bunun yanında pazarlama tesislerinin geliştirilmesi, destekleme alımlarının düzenlenmesi, önceden bağlantı yapılması gibi etkin tedbirler uygulanacaktır...

... Haşhaş sorununa, bir yandan insani kaygıları tatmin edici öte yandan haşhaş üreticilerinin mağdur durumlarına son verici çözüm yolları süratle bulunup uygulanacaktır...

... Sanayileşmemize hız katmak, dağınık tasarrufları değerlendirmek, kalkınmanın nimetlerinden daha yaygın

ve adil bir şekilde faydalanılmasını sağlamak üzere kamu sektörü ve özel sektörün yanı sıra halkın teşebbüs gücünü harekete geçirecek bir halk sektörü de geliştirilecektir.

Halkımızın sanayileşmeye yaygın bir şekilde katılmasını ve mahalli inisiyatifin güçlü bir şekilde harekete geçirilmesini sağlamak için kurulacak bölgesel kalkınma ortaklıklarına finansman ve diğer teşvik tedbirleri bakımından gerekli destekler ve kolaylıklar sağlanacaktır...

... Eğitim kurumlarımız, ihtiyaç ve imkânlara göre yayılan eğitim faaliyetlerine gireceklerdir. Böylelikle bir taraftan toplumun ihtiyacı olan yetişmiş insan gücü sağlanırken, diğer taraftan eğitimde süreklilik imkânları geliştirilecektir... Eğitim kurumları modern araç, gereç ve laboratuvarlarla donatılacak, öğretim programları taklitçilikten kurtarılarak milli koşullarımıza uygun hale getirilecektir... Yüksek İslam Enstitüleri, Eğitim Enstitüleri ve benzeri diğer yüksek okullara geniş bilimsel araştırma yapma imkânları sağlanacaktır... Din görevlilerinin, demokratik düşünce ve inanç özgürlüğü çerçevesinde sürekli eğitimden yararlamaları sağlanacaktır... Köylere hızlandırılmış bir programla imam kadroları temin edilecek ve camiye ihtiyacı olan köylerin cami projeleri ve cami yapımı için gerekli malzemenin devletçe sağlanması gerçekleştirilecektir... Televizyon eğitim programlarından yaygın eğitim için olduğu kadar belli dallarda yazışma yoluyla yüksek öğrenim yapabilecek olanlar için yararlanılacaktır...

... Toplu iş sözleşmeleri için yetkili sendika saptamasında anlaşmazlık çıktığında, yargı denetiminde işçilerin gizli oyuna başvurulacaktır...

... Türk milleti, ulusların özgürlüğü ve sömürgeciliğin tasfiyesi hareketine öncülük etmiş millet olarak bağımsızlığına yeni kavuşmuş veya kavuşma çabasında olan ülkelere özel bir yakınlık duymaktadır...

... İki cemaattan oluşan Kıbrıs'ta, Türk toplumunun eşit egemenlik statüsünün korunması ve devlet yönetiminde iki cemaat arasında her yönü ile huzurlu bir işbirliğinin sağlanması için en isabetli çözüm şeklinin federatif bir sis-

temde bulunacağına inanıyoruz. Böyle bir çözüm yolunun Kıbrıs'ın ülke bütünlüğünü ve bağımsızlığını kuvvetlendirecek bir temel teşkil edeceği inancındayız."

Hükümet programı, demokratikleşme çabalarımız açısından üzerinde önemle durmamız ve iyi tahlil etmemiz gereken şu saptamayla son buluyordu:

"Cumhuriyet Halk Partisi ile Milli Selamet Partisi'nin kurdukları hükümet ortaklığı, uzun süre milli bütünlüğümüzü zedelemiş, kalkınma hamlelerimizi güçleştirmiş (zorlaştırmış) bazı tarihi yanılgıların doğurduğu sun'i ayrılıklara da son veren bir yeni dönem açmaktadır ülkemizde.

Sömürünün örtülü bir aracı olarak yüzyıllardır körüklenen bazı sun'i ayrılıkların yerini artık ülkemizde sağlıklı bir demokrasinin gereği olan ve çağdaş toplum yapısının ve sorunlarının yarattığı çelişkileri yansıtan düşünce ayrılıkları almaktadır. Bu anlamdaki düşünce ayrılıkları ise hükümet programının başlangıcında da belirttiğimiz gibi toplum yaşamına zenginlik getirecektir. Toplum yapısını sarsmayacak, canlandıracaktır... Kimsenin birbirine kuşku ile bakmadığı bir huzur dönemi olacaktır. Bu ayrı düşüncelerin barış içinde tartışıldığı ve yanyana yaşayabildiği bir dönem olacaktır. Kimsenin kimseyi ezemediği bir dönem olacaktır.

Gençliğe kuşkuyla ve korkuyla değil, güvenle ve sevgiyle bakacağız. Siyasal sosyal düşünceleri ne kadar ayrı olursa olsun gençlerimiz çocuklarımız arasında kardeşliğin gerçekleşeceği, sevginin yeşereceği bir ortam hazırlamayı başta gelen ödevlerimizden biri sayacağız. Böylece toplumsal barış ve huzur ilk filizlerini gençliğimiz içinden verecektir."

CHP-MSP koalisyon hükümetinin iki yüz otuz beş günlük yaşamında üç konudaki karar ve eylemleri dikkati çekmiştir: Haşhaş ekim yasağının kaldırılması, Genel Af Yasası ve Kıbrıs Harekâtı. 12 Mart'tan sonra kurulan Nihat Erim hükümeti, ABD'nin baskıları sonucu haşhaş ekimini yasaklamıştı. ABD, bu yasağı kendi toplumunda yaygınlaşan uyuşturucu kullanımına karşı bir tedbir olarak istemiş-

ti. Sonuçta ABD'ye yönelik uyuşturucu trafiğinin eksilmediği görülmüş, ama Türkiye'de haşhaş ekimiyle yaşamını sağlayan binlerce çiftçi ailesi yoksullaşmış, geçim kaynakları ellerinden alınmıştı. Ecevit hükümeti programında da belirttiği gibi bu yasağı kaldırmış ve insani kaygılarla yapılan denetimleri artırarak haşhaş ekimini serbest bırakmıştı. Böylece ABD'ye uyuşturucuya yönelik tüm denetimleri kendi ülkemizde yapılacağı anlatılmış oluyordu. Kuşkusuz bu olay, ABD'nin sözde insani kaygılarla yapmak istediği egemen tavrına karşı, bağımsız bir ulusun yapması gereken saygın bir davranıştı.

Genel Af konusu ise Cumhuriyetin 50. Yılı dolayısıyla daha 1973 Ekiminde gündeme gelmiş, fakat Naim Talu hükümeti bu konuya sıcak bakmamıştı. Ecevit seçim propagandası sırasında, özellikle düşünce suçları üzerinde durarak bir genel af çıkaracaklarını vurgulamıştı. Af konusu hükümet programında da ele alındı.

TBMM'de genel af yasası tartışılırken CHP ile diğer sağ partiler ittifakı karşı karşıya geldi. Tüm adi suçlular, kaçakçılar vb. kişiler af kapsamına alınırken TCK 141. ve 142. madde kapsamındaki suçların affedilmemesi doğrultusunda yirmiye yakın MSP milletvekili muhalefetle birlikte hareket etti, hatta Ecevit ünlü "ya biter, ya biter" sözünü, yasanın TBMM'deki görüşmeleri sırasında söyledi.

Genel af, Millet Meclisi'nin 15 Mayıs 1974 tarihli toplantısında, sağ partilerin istekleri doğrultusunda kabul edildi. Genel Af Yasası'nın ana hatları şöyleydi:

i. Sınırsız Genel Af: Yasa, Yüksek Adalet Divanı tarafından (Yassıada duruşmaları) mahkûm edilenler, on beş yaşını doldurmuş veya suçu işlediği sırada şuurlarını kaybetmiş yahutta akıl hastaları hakkında, suçun niteliği veya ceza tutarları ne olursa olsun sınırsız genel af ilkesi benimsenmiştir.

ii. Sınırsız Özel Af: Yasanın ilgili maddeleri, suçun niteliği ne olursa olsun tüm ölüm cezalarını 30 yıla, müebbet hapis cezalarını 24 yılı indirmektedir.

iii. 12 veya 18 yıllık ceza tutarıyla Sınırlı Genel ve Özel Af.

iv. 5 yıllık ceza tutarıyla Sınırlı Genel Af ve Özel Af: Türk Ceza Kanunu'nun 141., 142., 149. maddeleri dışında kalan siyasal suçlar ile TCK 414/2 ve 416/1 fıkralarında ve 1710 sayılı Eski Eserler Kanunu'nda yazılı suçlar ve Gomel adıyla anılan dava dışında kalan tüm adi suçlar.

v. Tüm vergi ve sigorta primi ceza ve zamları, asıllarının 8 ay zarfında ödenmesi şartıyla sınırsız olarak affedilmiştir.

Genel Af Yasası'nın Resmi Gazete'de ilan edilmesinden sonra CHP milletvekilleri, düşünce ve siyasi suçlarının bazılarının (141, 142'nin) af kapsamı dışında kalmasına yönelik Anayasa Mahkemesi'ne başvurdular. Mahkeme, 2.7.1974 tarihinde 4'e karşı 11 oyla 141. ve 142. maddeleri de af kapsamına aldı. Böylece yaklaşık 5000'e yakın siyasi suçlu da genel aftan yararlandı. Muhalefet, özellikle AP'nin genel başkanı Süleyman Demirel, bu karar üzerine yüce mahkemeyi yetki sınırlarını aşmakla suçladılar. Genel Af Yasası'nın görüşülmesi sırasındaki tartışmalar da sağ partilerin demokratik bir görüşe sahip olmadıkları, özellikle sol düşünceye karşı en küçük bir hoşgörüyü benimsemedikleri ortaya çıkmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde önemli bir yere sahip olan Kıbrıs olayının geçirdiği safhalar, kronolojik olarak (basın organlarının ve Anadolu Ajansı'nın haberlerine, Mehmet Ali Birant'ın bilgilerine dayanılarak) şöyledir:

15 Temmuz 1974, Pazartesi:

– Kıbrıs Cumhurbaşkanı Başpiskopos Makarios'a karşı EOKA liderlerinden Sampson, bir hükümet darbesi yaptı ve Ada'da iktidarı ele geçirdi.

– Başbakan, haşhaş ekim bölgelerine yapmakta olduğu geziyi keserek Afyon'dan Ankara'ya döndü. Milli Güvenlik Kurulu ve Bakanlar Kurulu olağanüstü toplandı.

16 Temmuz 1974, Salı:

– Ajanslar, Makarios'un sağ olduğunu ve Malta'ya kaçtığını bildiren haberler yayımladılar.

– Başbakan Ecevit parti liderleriyle sorunu görüştü, bu arada gerekli askeri önlemlerin alındığı haberleri gazeteler-

de yer aldı. TBMM, Perşembe günü olağanüstü toplantıya çağrıldı.

– Yunanistan'da genel seferberlik ilan edildiği açıklandı.

17 Temmuz 1974, Çarşamba:

– Makarios, Birleşmiş Milletler'i Yunanistan'ı kınamaya çağırdı. Bu arada NATO da, üstü kapalı, Cunta aleyhine bir bildiri yayımladı.

– Başbakan Ecevit, yanında bir heyetle aniden Londra'ya gitti.

– Kıbrıs'ta Sampson duruma hâkim gözükmektedir.

18 Temmuz 1974, Perşembe:

– Ecevit, İngiliz Başbakanı Harold Wilson'la görüştü, Kıbrıs'ta iki garantör devlet olarak ortak müdahale etmeyi önerdi. İngilizler öneriye sıcak bakmadılar.

– TBMM'nin olağanüstü toplantısı Cumartesi'ye ertelendi.

– Ecevit, ABD Dışişleri Bakanı Kissenger'in temsilcisi Sisco ile Londra'da görüştü. Savunma Bakanı ve Dışişleri Bakan Vekili Hasan Esat Işık da son kez İngiltere Dışişleri Bakanı Callagan ile görüştü. Bu temaslardan olumlu bir sonuç alamayan Ecevit ve yanındakiler geç saatlerde Türkiye'ye döndüler.

19 Temmuz 1974, Cuma:

– Sisco, Atina'dan gecikmeli olarak Ankara'ya geldi ve gece yarısından sonra Başbakanlığa gelerek görüşmelere başladı. Bu arada çıkarma gemileri ve donanma, Kıbrıs'a doğru Akdeniz'e açıldı. Sisco bu gelişmeler karşısında hemen Atina'ya döndü.

20 Temmuz 1974, Cumartesi:

– 05.00'te uçaklar kalktı ve harekât fiilen başladı.

– 06.10'da Ecevit radyodan şu mesajı yayımladı:

"Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Kıbrıs'a indirme ve çıkartma hareketi başlamış bulunuyor. Allah milletimize, bütün Kıbrıs'lılara ve insanlığa hayırlı etsin. Bu şekilde insanlığa ve barışa büyük hizmette bulunmuş olacağımıza inanıyoruz. Öyle umarım ki kuvvetlerimize ateş açılmaz ve kanlı

bir çatışma olmaz. Biz aslında savaş için değil barış için, yalnız Türklere değil, Rumlara da barışı getirmek için Ada'ya gidiyoruz. Bu karara ancak tüm politik ve diplomatik yolları denedikten sonra mecbur kalarak vardık. Bütün dost ülkelere, bu arada son zamanlarda yakın istişarelerde bulunduğumuz dost ve müttefiklerimiz Birleşik Amerika'ya ve İngiltere'ye meselelerin müdahalesiz halledilebilmesi, diplomatik yollardan halledilebilmesi için gösterdikleri iyiniyetli çabalar için şükranlarımı belirtmeyi borç bilirim. Eğer bu çabalar sonuç vermediyse, elbette sorumluları bu iyi niyetli gayretleri gösteren devletler değildir. Tekrar bu hareketin insanlığa, milletimize ve tüm Kıbrıs'lılara hayırlı olmasını dilerim.

Allah milletimizi ve bütün insanlığı felaketlerden korusun."

Bu konuşmadan yaklaşık iki saat sonra, ilk Türk askeri Kıbrıs'ta Girne'nin on kilometre batısındaki plaja ayak bastı.

21 Temmuz 1974, Pazartesi:

– Birleşmiş Milletler "ateş kes" çağrısında bulunan bir karar suretini kabul etti.

– Ecevit ise, Atina'dan yeniden Ankara'ya dönen Sisco'ya "... belirlenen hedeflere varılmadan durulmayacağını" söyledi.

– Genelkurmay Halkla İlişkiler Bürosu, Baf açıklarında bir hava ve deniz savaşı olduğunu bildirdi. Bu savaşın sonradan bir savaş gemimizin kaybıyla sonuçlanan talihsiz bir yanlış istihbaratın sonucu olduğu öğrenildi.

– Yunan Cuntası, Kıbrıs'taki bu gelişmeler üzerine gücünü yitirdi. Bu arada Türk ordusunun Girne çevresinde bir köprü başı kurarak, Lefkoşa-Girne bağlantısını sağladığı haberler arasında yer alıyor. Bunun sonucu Türkiye, Birleşmiş Milletler'in ateşkes çağrısına saat 17.00'de uyduğunu bildirdi ve harekât durdu.

22 Temmuz 1974, Salı:

– Yunan Cuntası, iktidarı Paris'te sürgünde bulunan Karamanlis'e bırakmaya karar verdi. Kıbrıs'ta da Sampson, iktidarı Klerides'e devretti.

– İngiltere, Yunanistan ve Türkiye Dışişleri Bakanlarının Cenevre'de toplanmaları kararlaştırıldı.

25 Temmuz 1974, Perşembe:

Üç Dışişleri Bakanı Cenevre'de toplandı. Yunan Dışişleri Bakanı Mavros, Türk ordusunun 22 Temmuz hatlarına geri çekilmesini isteyince konferansa ara verildi. Bu arada Kissinger, Callagan tarafından Cenevre'ye çağrıldı. Yunanistan, konferansı terk etme niyetini açıkladı.

27 Temmuz 1974, Cumartesi:

– Kissinger'in devreye girmesi sonucunda Atina konferansı terk etmedi. Uzman heyetleri arasındaki çalışmalarla bazı ilerlemeler elde edildi. Genel hatlarıyla bir anlaşma metni hazırlandı. Ankara, metindeki çekilme maddesine itiraz etti.

30 Temmuz 1974, Salı:

Çekilme maddesi üzerinde de antlaşma sağlandı ve ortak deklarasyon imzalandı.

8 Ağustos 1974, Perşembe:

– İkinci Cenevre Konferansı, tarafların gelir gelmez yaptıkları basın toplantılarında birbirlerini suçlamalarından sonra Cenevre saatiyle 19.00'da başladı. Her iki tarafın konferansı terk etme tehditleri üzerine, çözüm bekleyen sorunların uzmanlar düzeyinde ele alınması için üç ayrı komite kuruldu.

9 Ağustos 1974, Cuma

– Klerides ve Rauf Denktaş, Cenevre'ye geldiler.

10 Ağustos 1974, Cumartesi:

– Toplantı ancak 17.30'da beşli olarak başlayabildi.

– Klerides, "Bu konferans Anayasal sorunları ele almaya yetkili değildir" derken, Denktaş "Türkiye'nin teklif ettiği coğrafi federasyon, tek çıkar yoldur" şeklinde konuştu.

11 Ağustos 1974, Pazar:

– Callagan'ın isteği üzerine Denktaş ve Klerides bir çözüm aramak için buluştular. Sonuç yok. Üç dışişleri bakanının baş başa yedikleri akşam yemeğinden de bir sonuç çıkmadı.

12 Ağustos 1974, Pazartesi:

– Türkiye, Kıbrıs'ta nihai çözüm için iki plan açıkladı: Altı kantonlu ya da iki bölgeli federatif sistem. Bu planı görüşmek için 36 ile 48 saatlik bir süre istediler. Türkiye bu süre, Yunan ve Kıbrıs Rum tarafı da önerilen planlar konusunda bir yanıt vermedi. Toplantı gece geç vakit sonuçsuz dağıldı.

14 Ağustos 1975, Çarşamba sabahı ilk saatlerde Kıbrıs'taki Türk ordusu yeni harekâta başladı. Doğuda Magosa ve Karpas yarımadasından, batıda Omorfo ve Lefke'ye kadar Kuzey Kıbrıs, Türk ordusunun kontroluna girdi. Böylece Kıbrıs adasında bugünkü statüye ulaşıldı.

Kıbrıs'taki başarı Ecevit'in karizmasını doruğa çıkardı. Bazı köşe yazarları Başbakan'a, Şevket Süreyya Aydemir'in ünlü kitaplarına telmihan "üçüncü adam" nitelemesini bile yakıştırdılar. CHP, bu durumu bir seçim zaferine dönüştürmek için harekete geçti ve ilk adım olarak koalisyonu bozdu. Ecevit'in Başbakanlık'tan ayrılmasından sonra yeni bir hükümet bunalımıyla karşılaşıldı.

BİRİNCİ MİLLİYETÇİ CEPHE HÜKÜMETİ

Türkiye'deki siyasi teamüle göre istifa eden hükümet yenisi kuruluncaya kadar görevini sürdürür. Oysa Ecevit istifadan sonra yeni hükümetin kurulmasını makul bir süre bekleyeceğini, iş uzarsa bakanlıkları boşaltacağını söyledi. Böylece tüm partileri erken seçime zorlayacağını düşünüyordu. Ne var ki bu sonuca erişemedi. Partiler arasında bir uzlaşma olmayınca, Korutürk kontenjan senatörü Sadi Irmak'a görev verdi. Sadi Irmak'ın teknisyenlerden ve yansızlardan oluşan hükümeti, Meclis'te beklenildiği gibi güvenoyu alamadı. Türkiye uzun bir hükümet bunalımı dönemine girdi. Bu arada sağ partiler kendi aralarında "Milliyetçi Cephe" diye niteledikleri bir hükümeti oluşturmaya çalıştılar.

Aralarındaki müzakereler uzun sürdü. Demokratik Parti böyle bir cephe hükümetine girmek istemediği için,

milletvekili sayıları güvenoyu için yeterli olamıyordu. Nihayet DP'den sekiz milletvekili istifa edince, 28 Mart 1975'te "Birinci Milliyetçi Cephe" diye adlandırılan hükümeti kurma olanağına kavuştular. Adalet Partisi (AP), Milli Selamet Partisi (MSP), Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP) ve Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) aralarında hükümeti kurdular. Hükümette on beş AP, sekiz MSP, dört CGP ve iki MHP'li bakan bulunuyordu. İlginç olan TBMM'de üç milletvekili olan MHP'nin iki bakanlık almasıydı. Böylece Alparslan Türkeş ve onun ülkücü ideolojisi iktidara gelmiş oluyordu. Milliyetçi Cephe iktidarı süresince MHP ve MSP'nin radikal diye niteleyebileceğimiz kadroları, kamu hizmetleri alanında görev almaya başlamışlardı. Özellikle o dönemde "komando" diye adlandırılan ülkücü gençlik örgütünün üniversitelere yönelik kanlı saldırıları arttı. Her gün bu saldırılarda ölen ve yaralananların sayısı çoğalıyordu. Faşizm adım adım soluğunu duyuruyor, tırmanıyordu. Basının bu çatışmaları verirken kullandığı, "sağ-sol mücadelesi" betimlemesini kabul etmeyen MSP'li Adalet Bakanı İsmail Hakkı Müftüoğlu, "Türkiye'de sağ-sol çatışması mevcut değildir. Yapılan mücadele Türk devletine ve milletine musallat olan ve onu kirli emelleri uğruna yıkmaya çalışan vatan hainleriyle milletin varlığını korumaya azimli memleketseverlerin mücadelesidir" (2 Aralık 1975) diyordu. Yükselen faşist terörün ve onun mimarı olan ülkücü gençliğin en büyük destekçisi Başbakan Süleyman Demirel'di. Demirel'in o dönemdeki, bugün bile anımsanan konuşmalarından dikkati çekenleri burada yinelemekte fayda vardır:

"Bana sağcılar cinayet işliyor dedirtemezsiniz."

"CHP Genel Başkanı (Ecevit), hâlâ komünizmi tehlike görmüyor. Halk kelimesinin cazibesi arkasında sınıf iktidarı istiyor. Komünizm milletlerarası ideolojisini yürütmektedir. Mahkemeler bunu tescil etmiştir. Komünistler, komünist olmayanlara faşist derler. 1970 öncesi ve sonrası faşizm denilen bir olay yoktur. Bunu söyleyip hedef saptırması yapmak isteyenler, komünizm tehlikesini örtbas etmek isteyenlerdir."

"Komünizm ile mücadelemiz devam edecektir. Gerekirse bu mücadelede şehitlik mertebesine de ulaşırız. Bozguncuları behemahal bozguna uğratacağız."

1975 kısmi senato seçimlerine doğru ülkücülerin ve sağ grupların silahlı saldırıları daha da arttı. 21 Haziran 1975'te Gerede'de Ecevit ve CHP konvoyuna yönelik silahlı bir saldırı yapıldı. Saldırıyı elinde silahıyla AP milletvekili Ahmet Çakmak yönetiyordu. CHP'lilere yönelik bu saldırılar devam etti. Kırıkkale, Antalya, Ankara, Develi (Kayseri), Iğdır, Elazığ, Bayburt, Eynesil, Osmaniye, Ulukışla, Bor, Kayaş, Nallıhan ve birçok yerde silahlı gruplar CHP'lilere saldırıp silah kullandılar. Bu saldırılarda ölenler, yaralananlar oldu.

19 Mayıs 1976'da yapılan törenlerde olay çıkartan ülkücüler, Ankara'da stadyumda kız öğrencilerin kısa eteklerini protesto ederek, "Milli Kıyafet, Bu Ne Rezalet" şeklinde slogan attılar. Cumhurbaşkanı Korutürk törenleri terk etti.

1975 yılı sonunda yapılan senato seçimlerinde CHP oy oranını % 40'ın üzerine çıkararak birinci parti oldu. Milliyetçi Cephe ortaklarından AP ve MHP oylarını korurken, MSP ve CGP oy yitirmişlerdi. Bu durum MC'nin içersinde yeni çelişkilerin oluşmasına neden oldu. Özellikle MHP ve MSP birbirlerine karşı tavır almaktaydılar. MHP'nin gençlik örgütü ülkücülerle, MSP'nin gençlik örgütü akıncılar sık sık çatışıyorlardı. Bu grupların örgütlediği terör insanları yıldırmıştı. Bu durum sağ partilerin doğal tabanı olan sermaye çevrelerini, özellikle TÜSİAD'ı bile rahatsız ediyordu.

Birinci MC döneminde Türkiye işçi sınıfı ve özellikle DİSK, birçok grev ve direnişin içinde bulundu. Bunlar arasında DGM direnişi, Profilo direnişi ilk akla gelenlerdi. DGM direnişi, Anayasa Mahkemesi'nin bu mahkemeleri düzenleyen yasanın bazı maddelerini iptal etmesi ve koalisyon ortaklarının yasal süre içinde bir düzenleme yapamaması üzerine çıktı. Nitekim DGM'lerin yetki alanına TCK 163. maddesinin de alınmasına karşı koyan MSP'nin

itirazları geçiştirilemedi. DİSK ve onun yanında yer alan işçi örgütleri, aydınlar ve ilerici gençlik ise bu mahkemelerin tamamen kalkmasından yana tavır koydular. O günlerde DİSK'in ünlü sloganı "DGM'yi yendik, sıra MESS'de (Madeni Eşya Sanayicileri Sendikası)" şeklindeydi.

Bu dönemin iki büyük işçi gösterisi, 1976 ve 1977 1 Mayıslarıdır. 1 Mayıs'tan çok kısa bir süre önce ölen DİSK Genel Sekreteri İbrahim Güzelce'nin cenaze törenine 40.000'i aşkın işçi ve sivil örgütler katıldı. Güzelce'nin tabutu eller üzerinde Beyazıt'tan Topkapı'ya kadar taşındı. Bu, Türkiye'yi sarsan bir gösteriydi. Güzelce, DİSK'in hazırladığı 1 Mayıs broşürüne şunları yazmıştı: "1976'nın 1 Mayıs'ı sosyalizmden yana değişen bir dünyada kutlanacak. Türkiye işçi sınıfını 1 Mayıs'tan koparmak emek dünyasından koparmak demektir. Kimsenin gücü yetmez buna."

Türkiye'de 1 Mayıs, işçi bayramı olarak 1925 yılına kadar kutlanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde, 1908'den sonra, özellikle Selanik'te işçi bayramının kitlesel bir biçimde kutlandığını görmekteyiz. 1918'den sonra, mütareke günlerinde (silah bırakışımı) bazı sendikalar bu günde çeşitli toplantılar yapmışlardır. Büyük Zafer'i takiben de, 1923'te İstanbul'daki işçiler 1 Mayıs gününü, gazetelerde de geniş ölçüde yer alan bir coşkuyla kutlamışlardır. Milli mücadele günlerinde de Ankara'da, "İmalat-ı Harbiye" işçileri ve resmi gruplar bu günü çeşitli etkinliklerle geçirmişlerdir. Takrir-i Sükun yasasının getirdiği baskı düzeninden sonra işçiler ve sol düşünürler, siyaset adamları sindirilmiş ve 1 Mayıs kutlamaları yasaklanmıştır. O günden 1976'ya kadar 1 Mayıs günü işçiler ve solcular için bir kâbus halini almıştır. O gün gelmeden her yıl işçi liderleri ve sol düşünceden yana olan kişiler gözaltına alınmış ve tutuklamalar yapılmıştır. DİSK ilk kez 1976'da, 1 Mayıs'ı görkemli biçimde kutlama kararı almış ve bunu uygulamıştır.

1976 1 Mayıs'ını, Taksim Alanı'nda, DİSK'e bağlı sendikalar, Türk-İş'e bağlı bazı sendikalar, sivil toplum örgütle-

ri, aydınlar, sanatçılar, gençlerden oluşan yüzbini aşkın bir kalabalık kutladı. Atatürk Kültür Merkezi'nin alana bakan yüzünü tamamiyle örten, zincirlerini kıran işçi resmi ilk bakışta göze çarpıyordu. Gruplar Ayazpaşa ve Tarlabaşı caddesinden düzenli sıralar halinde alana girdiler. Grupların alana girişi sabah 10'dan itibaren öğleden sonranın geç saatlerine kadar sürdü. Bayraklar, rengârenk flamalar, pankartlar alanı bir gelincik tarlasına dönüştürmüştü. Hoparlörlerden başta 1 Mayıs marşı olmak üzere devrimci marşlar yükseliyordu. Tören tam bir coşku seli içinde sona erdi. Sağ basının önde gelen kalem sahiplerinin ileri sürdüğü gibi bir olay olmamıştı. Yığınlar tören sonunda en küçük bir provokasyona kapılmadan dağılmışlardı.

Ne yazık ki, 1977 1 Mayıs'ının sonu aynı olmadı. O gün de her şey coşkulu bir şekilde başlamıştı. Ne var ki, günler öncesinden sağ basın sürekli bir biçimde olay çıkacağını yazıyordu. Gruplar aynen 1976'da olduğu gibi bayraklar, flamalar, pankartlar taşıyarak Taksim Alanı'na girmişler ve yerlerini almışlardı. DİSK Genel Başkanı Kemal Türkler konuşmasını bitirmek üzereyken, kürsünün karşısında yer alan "Inter Continental" Oteli (şimdiki The Marmara oteli) ve sağ taraftaki Su İşleri duvarından ateş açılmaya başlanmış ve alanda büyük bir panik yaşanmıştır. Polis panzerlerinin kalabalık üzerine yürümesi, ses bombaları atması, silah kullanması sonucu, Kazancı Yokuşu'ndan kaçmak isteyen kalabalıklar Pamuk Eczanesi önüne sıkıştırılmış, sonuçta otuz altı kişi ölmüştür. "Kanlı 1 Mayıs" diye nitelenen bu olayın failleri hiçbir zaman bulunamamıştır. Kontr-gerilla vb. örgütlerin yaptıkları tahmin edilmektedir. Şurası açıktır ki, sağ iktidarlar ve devleti temsil eden, "Müesses Nizam"ı savunan güçler hiçbir zaman işçi sınıfının bayramından hoşlanmamışlar, onu baltalamak, katılımları kırmak için ellerinden gelen her türlü baskıyı uygulamışlardır.

Bu olaydan sonra Türkiye, 5 Haziran erken seçimine doğru yol almıştır. Seçim kampanyası sırasında Ecevit'i gene kalabalıklar coşkuyla karşılıyorlardı. Ecevit'in son se-

çim konuşmasını yapacağı İstanbul mitinginden önce, 2 Haziran 1977'de, Başbakan Süleyman Demirel, Ecevit'e bir mektup yazarak, kendisine Sheraton Oteli'nin damından uzun menzilli bir tüfekle ateş açılarak suikast yapılacağını haber aldığını bildirdi. Ecevit, o akşamki seçim konuşmasında (radyodaki) bu habere rağmen, eşiyle birlikte Taksim'de belirlenen saatte olacağını söyledi. Miting için İstanbul'a gelen Bülent Ecevit, Yeşilköy'den Taksim'e kadar milyonu aşkın bir kalabalık tarafından karşılandı. Taksim alanında yüzbinlerle ölçülen bir kalabalık vardı. Bir olay olmadı. 1977 seçimleri CHP'nin başarısıyla sonuçlandı. Ne var ki CHP birinci parti olmasına, % 41'in üzerinde oy almasına rağmen ancak iki yüz on üç milletvekili çıkarabildi. Bu sayı ise salt çoğunluk için gerekli iki yüz yirmi altıdan on üç eksikti.

İKİNCİ MİLLİYETÇİ CEPHE HÜKÜMETİ VE CHP İKTİDARI

Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk, seçimden en çok milletvekiliyle çıkan CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit'e hükümeti kurma görevi verdi. AP, MSP, MHP ve DP liderleriyle görüşen Ecevit, hepsinden bir koalisyon için olumsuz yanıt aldı. Bunun üzerine, bir yerde kamuoyunun ve bazı iş çevrelerinin (Koç, Sabancı vb.) baskısı ile bir CHP azınlık hükümeti kurdu. Bu hükümeti kurarken "kumar borcu olmayan on üç milletvekili bulunacağına" güvenini de vurguladı. AP lideri Demirel, bu hükümeti "Çankaya" hükümeti olarak niteledi, "oradan geldikleri gibi Çankaya'ya dönerler" diye de bir anlamda suçladı.

Sonuçta öyle oldu. 3 Temmuz'da bu hükümet güvenoyu alamadı. Seçimin hemen ertesinde AP ve MHP, iktidarın CHP'ye bırakılmamasını vurgulamışlardı. Nitekim Korutürk, Süleyman Demirel'e görev verince, 2. MC diye adlandırılan AP-MSP-MHP koalisyonu kuruldu. Bu hükümette AP'nin (Başbakan dahil) on yedi, MSP'nin yedi ve MHP'nin de beş bakanı bulunuyordu. 2. MC döneminde MHP daha hızlı bir kadrolaşmaya girdi. Gümrük-Tekel Ba-

kanı olan Gün Sazak ve Müsteşarı Namık Kemal Zeybek Gümrük Bakanlığı'nda, Cengiz Gölçek Sağlık Bakanlığı'nda, Agâh Oktay Güner Ticaret Bakanlığı'na bağlı Tariş, And Birlik, Çukobirlik gibi üretici birliklerinde MHP'lilerden oluşan militan bir taban kurdular. Beş aylık 2. MC döneminde faşist saldırıların boyutu daha da büyüdü, yüz elli beş kişi öldürüldü. Bunların tesbit edilebilen altmış beşi sol, otuz yedisi de sağ gruptandı. Gene aynı dönemde "Dövize Çevirilebilen Mevduat" uygulamasından ötürü mali sektör güçlendi; ne var ki buna karşın ülkenin döviz varlığı tüketildi. Demirel'in ünlü "70 cent'e muhtacız" sözü tam anlamıyla gerçekleşti.

11 Aralık 1977'de yapılan yerel seçimlerde CHP büyük bir başarı kazandı. Bütün büyük kentlerin belediye başkanlıkları CHP'nin eline geçti. İl genel meclisi sonuçlarına göre oy oranları şöyleydi: CHP % 44, AP % 39, MHP % 7.1 ve MSP % 6.6. Görüldüğü gibi Milliyetçi Cephe hükümetleri AP ve MHP'ye yararlı olmuş, bu partiler oy oranlarını artırmışlar, MSP ise dördüncü parti konumuna düşmüştü. Bu durum ve hükümetin icraatları AP'nin içerisinde de rahatsızlıklar yaratmıştı. Bunun sonucu AP'den on bir milletvekili istifa etti. Bunlarla Bülent Ecevit, İstanbul'da Güneş Motel'de bir araya geldi, yapılan pazarlıklar sonucunda büyük bir çoğunluğuna bakanlık vererek 3. Ecevit hükümetini kurdu. CHP, bağımsızlar ve tek DP'li milletvekili Faruk Sükan'dan oluşan bu hükümetin kurulması, 2. MC'nin 29 Aralık 1977'de gensoru sonucu düşürülmesiyle gerçekleşti.

Yeni hükümet bu yamalı CHP iktidarı, iki kıskacın arasında düşe kalka yoluna devam etti. Bu iki kıskaç, terör ve ekonomik bunalımdı.

Özellikle MHP'li vurucu timlere dayanan AP ve diğer tutucu çevreler, hükümeti zor durumda bırakmak amacıyla terörü tırmandırdılar. Böylece "Hükümet olmakla iktidar olunamayacağı"nı kanıtlamak, tüm sağa muhalif kesimleri sindirmek istediler. 1977'ye kadar belli dar grupları hedefleyen terörü kütlesel boyutlara ulaştırdılar. Bunu sağlamak için de Alevi-Sünni çatışmasını alevlendirdiler. İlk

adım Malatya Belediye Başkanı, Hamido ismiyle maruf, Hamid Fendoğlu'nu öldürerek atıldı.

Hamid Fendoğlu AP'den Belediye Başkanı seçilmişti. Ne var ki yöresindeki ülkücü grupların baskısından şikâyetçiydi. Hatta AP'den bu yüzden istifa edip CHP'ye geçeceği bile söyleniyordu. 17 Nisan 1978 günü evine gelen bombalı paketin patlaması sonucunda gelini, torunu ve Hamido öldü. O gece bütün Malatya'ya, başkanı komünistler öldürdü söylentisi yayıldı. Ülkücü ve tutucu gruplar 18 Nisan günü Alevilere ve CHP'lilere ait işyerlerine, Alevilerin oturduğu mahallelere saldırdılar. TÖB-DER vb. örgütlerin lokalleri tahrip edildi. Üç Alevi lise öğrencisi öldürüldü. Hamido'nun 21 Nisan'daki cenazesine bütün MC liderleri katıldı. Bunu izleyen günlerde Tokat, Muş, Elazığ, Erzurum, Iğdır'da CHP'ye yönelik benzer saldırılar düzenlendi. Sivas'ta Ramazan ayı boyunca oruç tutmuyorlar söylemiyle Aleviler ile CHP'lilere yönelik tezviratlar yaygın hale getirildi. 3 Eylül'de, şeker bayramı arifesinde, "Aleviler camiye bomba attı" tahrikiyle olaylar başlatıldı; "Hükümet bir şey yapmayacak, Alevileri yok edersek malları bize kalacak" gibi bir tezvirat sonunda Alevilerin yaşadığı Ali Baba mahallesine, CHP'lilerin işyerlerine saldırıldı. Bu yığınsal, faşist diye niteleyeceğimiz terörün gelecekte daha büyük boyutlara erişeceği belliydi. Nitekim Aralık'ta inanılmaz bir katliam Kahramanmaraş'ta yaşandı.

Kahramanmaraş olayları 19 Aralık 1978'de başladı. Sovyetlerdeki sözde komünist mezalimini gösteren bir filmin oynandığı Çiçek Sineması'na gece seansında bir bomba atıldı. Sonradan öğrenildiği gibi bu, ülkücülerin yaptığı bir eylemdi. Bombanın patlamasını takiben, filmin etkisiyle duyarlı hale gelmiş olan halk, gene aynı grupların tahrikiyle CHP il merkezine saldırdı. Ertesi gün de devam eden olaylar sırasında 2 TÖB-DER'li öğretmen öldürüldü. 22 Aralık'ta öğretmenlerin cenaze namazının kılınacağı Bağlarbaşı Camii imamı Mustafa Yıldız, verdiği vaazda şunları söyledi: "Oruç tutmak, namaz kılmakla hacı olunmaz. Bir alevi öldüren beş sefer hacı gibi sevap kazanır. Bütün din

kardeşlerimiz hükümete, komünistlere, dinsizlere karşı ayaklanmalıdır. Çevremizde bulunan Alevileri ve CHP'li sünni imansızları temizleyeceğiz." Bu konuşma üzerine cenazelerin namazı kılınmadı, camiden çıkan kalabalık, hazır bekleyen ülkücü militanlarla birleşerek Alevilere ve CHP'lilere ait işyerlerini tahrip etti. Üç kişi öldü.

O gece Alevilerin saldıracağı bildirilerek sünni mahallelerinde silah dağıtıldı, insanlar tahrik edildi. 23-24 Aralık'ta ise Kahramanmaraş tam anlamıyla bir katliama sahne oldu. Kışkırtılmış gruplar, "Komünistleri bırakmayın, Allah yoluna kesin, Sütçü İmam aşkına kesin", "Alevileri öldürelim, memleketi kurtaralım" çığlıkları arasında kadın, erkek, çocuk, hasta farkı gözetmeden Alevi yurttaşlara, ilericilere, sol siyasi parti mensuplarına saldırdılar, 25 Aralık'ta olaylar durulduğunda yüz on bir kişinin öldüğü, sayısız yaralının bulunduğu, TİP, CHP, TÖB-DER, POL-DER binalarıyla iki yüz on ev ve yetmiş işyerinin yakılıp yıkıldığı öğrenildi. Durumun vahameti üzerine Ecevit hükümeti on üç ilde sıkıyönetim ilan etmek durumunda kaldı. Sağ basın ve MC ortaklarının sözcüleri, olayı solcuların kışkırttığını söyleyerek saptırmak yoluna gittiler. Örneğin Ahmet Kabaklı, köşe yazısında kıyamı ve katliamı, "Milletin CHP'ye tepkisi" olarak değerlendirdi.

Sıkıyönetime rağmen aşırı sağ militanlar saldırılarına devam ettiler. Ülkü Ocakları, eylemlerini paravan örgütlerle gerçekleştirmeye başladı. Bunlar içinden bazıları şunlardı:

Esir Türkleri Kurtarma Ordusu (ETKO)

Türkiye Ülkücü-Şeriatçı Komando Ordusu (TÜŞKO)

Türk İntikam Tugayları (TİT)

Türk İntikam, Mukavemet ve Katliam Ordusu (TİMKO)

Artık günlük öldürme ve saldırı sayısı ona yaklaşmıştı. Hemen her gün kahveler taranıyor, çeşitli saldırılar meydana geliyordu. İnsanlar hava kararıktan sonra sokağa çıkamıyor, evlerinde bile güvenle yaşayamıyorlardı. Katliamlar peş peşe geliyordu. Piyangotepe'de kahve taranıyor, yedi

İşçi Partili genç Bahçelievler'de, evlerinde otururken öldürülebiliyordu. Mahalleler siyasi görüşlerine göre ayrılmıştı. "Kurtarılmış bölge" kavramı o günlerde çıkmıştı. Solcuların kurtardığı (sözde) bölgeye sağcılar, onların bölgesine de solcular giremiyordu. Bu arada birçok ünlü kişi öldürülmekteydi. 1970'li yılların son döneminde saldırıya uğrayanlar ve öldürülenler şunlardı: Doğan Öz, Doç. Orhan Yavuz, Doç. Server Tanilli (ağır yaralandı, felç oldu), Dr. Bedrettin Cömert, Prof. Bedrettin Karafakıoğlu, Dr. Necdet Bulut, Ali İhsan Özgül (Politika gazetesi yazı işleri müdürü), Prof. Cavit Orhan Tütengil, Abdi İpekçi (Milliyet gazetesi başyazarı), Prof. Ümit Doğanay, Akın Özdemir (Adana Köy-Koop Başkanı), Cevat Yurdakul (Adana Emniyet Müdürü). Bu listeye birçok ilave yapmak mümkün. Bu kişilerin hepsi terörün kurbanı oldu. Öldürenler ve azmettirenlerin pek azı yakalandı, bazısı yurtdışına kaçtı ya da kaçırıldı.

Bireysel ve yığınsal terörle yıldırma, Süleyman Demirel'in kurduğu AP azınlık hükümeti zamanında da devam etti. Öldürülen Nevşehir eski Milletvekili Zeki Tekinel'in cenaze merasiminde, tabutun arkasından yürüyen Ecevit ve CHP'lilere çapraz ateş açıldı. 1980'in ilk yarısında elliye yakın CHP'li yönetici öldürüldü.

27 Mayıs 1980'de eski Gümrük ve Tekel Bakanı, MHP'li Gün Sazak öldürüldü. Cenazesi ülkücülerin büyük gösterileri arasında kaldırıldı. Bu olaydan sonra sağ militanların saldırıları, eylemleri daha da arttı ve Kahramanmaraş olayının bir benzeri Çorum'da meydana geldi. Olaylar Haziran sonu başladı. 1 Temmuz'da Alevi mahallelerine hücum edildi. Halkın "Beşgün Savaşı" dediği çatışmalar başladı. Aleviler Milönü mahallesi ile çevresine yerleşerek direndiler. Olayların sonucunda elli insan öldü, onlarca ev, işyeri tahrip edildi.

Çorum olaylarının hemen arkasından, 22 Temmuz 1980'de Maden-İş Sendikası Başkanı, DİSK eski Genel Başkanı Kemal Türkler arabasına binerken öldürüldü. Yüzbinlerin katıldığı, faşizme yönelik isyanı dile getiren bir tören-

le gömüldü. Görüldüğü gibi olaylar, önceden kurgulanmış bir şekilde 12 Eylül 1980'e kadar devam etti.

CHP'nin bu iktidar dönemi, kamu kesimi toplu sözleşmelerine rastlıyordu. Ekonomideki dar boğazları da göz önünde tutan Başbakan Ecevit, sendikalara bir toplumsal antlaşma yapmayı önerdi. DİSK işin başında bunu reddetti. Türk-İş ile hükümet, toplu pazarlık ve sözleşmelerde uyulacak ilkeler belirleyen bir antlaşma üzerinde karar kıldılar. Kamu kesimi sözleşmeleri bu anlaşma uyarınca bağıtlandı. DİSK de antlaşmaya katılmamasına rağmen, yaptığı sözleşmelerde söz konusu ilkelere uydu. Böylece yüzbinlerce işçiyi kapsayan sözleşmeler, ciddi bir uyuşmazlığa uğramadan sonuçlandırıldı.

Üçüncü Ecevit hükümetinin sonunu ekonomik bunalım belirledi. Şurası açıktır ki, MC'ler ekonomik sorunları miras olarak CHP hükümetine devretmişlerdi. Başlıca sorun döviz rezervlerinin hemen hemen erimiş bulunmasıydı. Kıbrıs nedeniyle ABD ambargosu ve uzantısı olarak dış kredi imkânlarının kısılması, dış ödeme zorluklarını gündeme getirdi. Buna benzer bir duruma 1955-60 yılları arasında da rastlanmıştı. Devletin dış ödeme olanaklarının kısıtlanmasına karşın, Tahtakale piyasası adeta Merkez Bankası gibi çalışıyordu. Bilindiği gibi Tahtakale İstanbul'da Eminönü'ne yakın, (o günlerde) her türlü kaçak döviz işlemlerinin yapıldığı yerdi. Türkiye'de artık iki döviz kuru oluşmuştu: Merkez Bankası'nın resmi kuru ve Tahtakale'de oluşan karaborsa döviz kuru. O yıllarda ithalat için resmen hiç bir fon ayrılmamasına karşın 4-5 milyar dolarlık ithalat yapıldığı bilinmektedir. Eskişehir'li ünlü sanayici merhum Mümtaz Zeytinoğlu, bir toplantıda, Başbakan Yardımcısı Hikmet Çetin'e "Bana bir yüz bin lira ver, dışarda istediğin yabancı paradan bir banka hesabı açtırayım" diyerek durumu açıklamıştır. Şurası açıktır ki, o günlerde, bu durumu başbakan dahil herkes biliyordu. İstanbul iş çevreleri Ankara'daki hükümetle adeta alay ediyorlardı. Petrol Ofisi Genel Müdürü, petrol gereksinimini günlük spot alımlarla karşılamaya çalışırken, iş çevreleri istedikleri parayı dışarıya (Tahtakale kanalıyla) transfer edebiliyorlardı.

Ülkede mal temelinde sıkıntılar da başlamıştı, Sana vb. margarinler yoktu, piyasaya sürülmüyordu. Filtreli sigara bulunmuyordu. Bütün bu sıkıntıların yanı sıra elektrik de programlı olarak kesiliyordu. Görünüm ülkedeki iş çevreleri ile dış güçlerin hükümeti başarısız kılmak için el ele verdiği intibaını uyandırıyordu.

1979'un ortalarına doğru TÜSİAD, tüm basın organlarına tam sayfa ilanlar vererek mevcut ekonomik politikayı eleştirdi. İşçi ücretlerinin denetim altında tutulacağı, kamu iktisadi teşebbüslerinin rasyonel çalıştırılacağı, tam rekabet koşullarının sağlanacağı bir ekonomik düzeni bunalımdan çıkış yolu olarak gösteriyorlardı. O zamanlar adı pek duyulmayan Turgut Özal da, Aydınlar Ocağı'nın Ankara Dedeman Oteli'nde düzenlediği bir toplantıda, TÜSİAD'ın önerilerine uygun bir programı tebliğ olarak sunuyordu. Bir yandan yaygınlaşan ve yığınsallaşan terör, diğer yandan ekonomik koşullar kaçınılmaz sonu adım adım hazırlıyordu.

SOL PARTİLER VE ÖRGÜTLER

12 Mart darbesinin etkilerinin geçmesi ve 1974 genel affından sonra soldaki siyasi parti oluşumları başladı. Bunların başlıcaları şunlardı:

– Türkiye Sosyalist İşçi Partisi (TSİP): Solda ilk kurulan parti, TSİP'tir. 22 Haziran 1974'te kurulan bu partinin önde gelen kurucuları şunlardı: Ahmet Kaçmaz, Yalçın Yusufoğlu, Aydoğan Gezer, Osman Sercan, Ali Kar, Oya Baydar, Burhan Şahin. Partinin kökleri 1970'de Ahmet Kaçmaz, Çağatay Anadol, Oya Baydar, Orhan Silier ve Yalçın Yusufoğlu'nun çıkardığı "Sosyalist Parti İçin Teori ve Pratik Birliği" dergisine dayanır. Daha sonraları bu grup genişleyerek ve Dr. Hikmet Kıvılcımlı'dan ayrılan bazı arkadaşlarıyla birleşerek TSİP'i oluşturdular.

– Türkiye İşçi Partisi (TİP): 1974 affından sonra bazı eski TİP'liler Behice Boran'ın önderliğinde partiyi yeniden canlandırmak için temaslara başladılar. Sadun Aren ve ar-

kadaşları bu fikre karşı çıktılar. Fakat Nisan 1975'te İkinci TİP diye bilinen parti kuruldu. Kurucular elli kişiydi. Bunlar arasında Can Açıkgöz, Nermin Akşin, Behice Boran, Yalçın Cerit, Dinçer Doğu, Tarık Ziya Ekinci, Özcan Kesgeç, Nihat Sargın, Alp Selek, Selahattin Uğur ve Mehdi Zana bulunuyordu. Parti tüm gayretlere karşın istenilen ya da beklenen canlılığa kavuşamadı. Büyük umutlarla girilen 1977 seçiminde, biraz da sol düşünceli kişilerin, grupların CHP'yi desteklemesi nedeniyle beklenilenin altında oy alındı. Bu durum parti içi tartışmaları alevlendirdi. Genel sekreter Yalçın Küçük ve Metin Çulhaoğlu (sonradan Sosyalist İktidar dergisi çevresi diye anılacak) ile bir grup, Marksizmden saptıkları gerekçesiyle partiden ihraç edildi. 1980 yılına doğru, bu kez de TKP (Türkiye Komünist Partisi) ile birleşmek isteyen Orhan Silier, Yalçın Cerit, Yavuz Ünal, Gündüz Mutluay'la arkadaşları ihraç edildi. Gitgide etkinliğini yitiren TİP, 12 Eylül'den sonra diğer partilerle birlikte faaliyetten menedildi, kapatıldı.

– Türkiye Emekçi Partisi (TEP): 1975'te Mihri Belli, Şevki Akşit, Vecdi Özgüner, Şaban Ormanlar, Faik Kalkavan ve arkadaşları tarafından kuruldu; ne var ki Mihri Belli, sol çevreler üzerinde eski etkinliğini yitirmişti; parti de fazla bir şey yapamadı.

– TİP'in ilk genel başkanı Mehmet Ali Aybar, Sosyalist Parti adıyla bir parti kurdu. Bu partinin kurucuları arasında Kemal Nebioğlu, Cenan Bıçakçı, Uğur Cankoçak bulunuyordu. Parti, birinci kurultayında (1977) Sosyalist Devrim Partisi (SDP) adını aldı.

– Vatan Partisi: Bu parti 1957'de kapatılmış olan Dr. Kıvılcımlı'nın Vatan Partisi'ni canlandırmak amacıyla, 21 Ocak 1975'te kuruldu. Önde gelen kurucuları arasında şu kişiler bulunuyordu: Emine Kıvılcımlı, Arif Şimşek, Cuma Şaşmaz, Kasım Sönmez, Fevzi Kaya, Sadık Öztürk, Boran Kaya, Mahmut Kaya, Orhan Aydın, Ahmet Cansızoğlu, Vasıf Kandemir, Ayberk Çölok, Mustafa Aksungur.

Bütün bu yasal sol partilerin yanı sıra eski Aydınlık ve Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi çevresinin, Doğu Perin-

çek başkanlığında kurduğu Türkiye İşçi-Köylü Partisi'nden (TİKP) de bahsetmek gerekir. Bu parti Maocu bir çizgiyi yansıtıyordu.

1970'li yılların sonlarına doğru Türkiye Komünist Partisi de, İsmail Bilen'in (Marat) önderliğinde faaliyetini artırmıştı. Yasal olmamasına karşın Politika Gazetesi'nin dolaylı sözcülüğünde 1978'den sonra bayağı etkin olmuştu. Partinin o günlerdeki temel yaklaşımı olan Ulusal Demokratik Cephe (UDC) düşüncesi, tabanda ve bazı sendikalarda önemli yankılar bulmuştu.

Soldaki siyasi partiler arasındaki bölünmüşlük, gençlik örgütleri arasında da yankı buluyordu. Özellikle Sovyet Komünist Partisi tezlerini savunanlarla, Çin Komünist Partisi (özellikle Mao'nun) tezlerini savunanlar arasındaki karşılıklı suçlamalar doruktaydı. Mao yanlıları, diğer grubu "Sosyal Emperyalist" nitelemesiyle suçlarken, onlar da Maocu ve ÇKP yanlılarını "sosyal faşist" biçiminde suçluyordu. Gençler arasında bu iki akımın yanı sıra Che Guevara ya da Arnavutluk lideri Enver Hoca'nın düşünceleri doğrultusunda sorunları tahlil edenler de bulunuyordu. Bu bölünmüşlük, gerici sağ militanların saldırılarını da daha bir etkinleştiriyordu.

12 Mart fırtınasından sonra kurulan ilk gençlik örgütü "İstanbul Yüksek Öğretim Kültür Derneği"dir (İYÖKD). Bu derneğin o günlerde yaygın olan Özel Yüksek Okulların devletleştirilmesine yönelik kampanyası başarılı sonuçlar verdi. Bu derneği "Ankara Demokratik Yüksek Öğrenim Derneği" (ADYÖD) izledi. Ne var ki, bu dernekler uzun ömürlü olmadı. Ankara'daki dernek 1974'te sıkıyönetim tarafından, İstanbul'daki dernek de Şubat 1975'te Aksaray'daki binasının polis tarafından basılmasından sonra faaliyetten menedildi.

Gençlik kesimini bünyesinde toplayan, 1 Mayıs 1977'de yayın hayatına başlayan "Devrimci Yol" dergisinin çevresinde oluşan Dev-Yol (Devrimci Yol) oldu. Dev-Yol ilk andan itibaren halkın ve işçinin arasına girerek geniş bir örgüt ağı oluşturdu. Ankara, İzmir, Adana, Artvin,

Kars, Uşak, Tarsus, İskenderun, Ceyhan, Fatsa, Manisa, Muğla, Denizli, Havza, Merzifon, Suluova, Hacıbektaş örgütün en kuvvetli olduğu yerlerdi. Fatsa'da, belediye başkanının ölümü nedeniyle yapılan seçimde, Dev-Yol'un desteklediği Fikri Sönmez başkan oldu. Fatsa böylece ilginç bir deneyimin merkezi haline geldi. Kentte oluşturulan komiteler (on bir tane) yoluyla halkın kendi sorunlarına sahip çıkması, kentin yönetimine katılması o günlerde birçok aydının, sanatçının ilgisini uyandırmıştı. Yerel yönetimler açısından ilginç ve bir anlamda yol gösterici olan Fatsa deneyimi, ne yazık ki 12 Eylül gerici darbesiyle sona erdi.

1980 yılına yaklaşırken Dev-Yol bölündü ve İstanbul çevresi faşizme karşı daha etkili mücadele amacıyla "Devrimci Sol" (Dev-Sol) adı altında örgütlendi. Silahlı mücadeleyi temel alan Dev-Sol, kendine bağlı iki alt grubu oluşturdu: "Faşist teröre karşı silahlı mücadele ekipleri" ile "Silahlı devrim birlikleri". Bunların dışında bir başka etkin gençlik örgütü de "Kurtuluş Sosyalist Dergi" çevresinde oluşan "Kurtuluş" grubudur. Dev-Yol, Dev-Sol ve Kurtuluş günümüze kadar etkilerini sürdürdüler. Dev-Yol ve Kurtuluş, yasal siyasi partiler içerisinde varlıklarını korumaya çalışırken, Dev-Sol kendi içinde yarattığı fraksiyonlarıyla bugün de silahlı mücadele doğrultusunu korumaktadır.*

Bu konuda Şadi Özbolat'ın eleştirel açıklaması şöyle:

* Devrimci Sol, bir halk hareketidir. Silahlı mücadeleyi temel alırken, ekonomik-demokratik, ideolojik ve diğer politik mücadele biçimlerini de hayata geçirme bakış açısıyla devrimci mücadeleyi büyütmüştür.

Kitapta ifade edildiği gibi Faşist Teröre Karşı Silahlı Mücadele Ekipleri ve Silahlı Devrimci Birlikler ile birlikte; bununla sınırlı kalınmayıp işçiler, memurlar, gençlik, yoksul köylülük, mahalleler, bölgeler, kültür, yayın vb. gibi hayatın her alanında örgütlenmeler oluşturulmuş ve geniş halk kitleleri harekete geçirilmiştir.

Öte yandan kitaptaki bu bölümde başka yanlışlıklar da bulunmaktadır.

Bunlardan birisi, devrimci hareketimizin adının "Dev-Sol" olarak ifade edilmesidir. 30 Mart 1994'teki Parti Kuruluş Kongresi'nde Devrimci Halk Kurtuluş Partisi ve Devrimci Halk Kurtuluş Cephesi kurulana kadar hareketimizin adı Devrimci Sol'dur.

Bir diğer eksiklik Devrimci Sol'un "1980 yılına yaklaşırken" kurulduğunun belirtilmesidir. Oluşum süreci '70'li yılların ortaları olmakla birlikte Devrimci Sol resmi olarak 1978 yılında kurulmuştur.

12 Mart fırtınası geçtikten sonra Güneydoğu'da yasal olmayan Kürt siyasi partileri ve grupları ortaya çıktı. Bunlardan "Özgürlük Yolu" diye bilinen "Türkiye Kürdistan Sosyalist Partisi" (TKSP), "Türkiye Kürdistanı Demokrat Partisi" (TKDP) ve "Kürdistan Öncü Partisi" (PKK) fazla bir etkinlik gösteremediler.

Güneydoğu'da, bugün de ağırlığını koruyan politik grup PKK'dır. "Partiya Karkéren Kürdistan", yani Kürdistan İşçi Partisi 1978 yılının sonlarında, Diyarbakır'ın Lice kazasının Fis köyünde doğdu. Parti programı olarak, Abdullah Öcalan'ın "Kürdistan Devriminin Yolu" adlı yazısı aynen kabul edilmişti. Öcalan'ın deyimiyle, "Türk faşistlere ve feodal unsurlara yönelik devrimci şiddet" yöntem olarak seçildi. Sonuçta bugünlere gelindi. 1978'den sonra başta İsmail Beşikçi'nin yapıtları olmak üzere Kürt ve Kürdistan olgusunu ele alan birçok yapıt ve dergi yayımlanmış, bir anlamda Kürt ulusal kimliğinin bilinçlendirilmesine çalışılmıştır.

THKP-C'yi sahiplenen genç devrimciler 1970'li yılların ortalarında hareketimizin ilk nüvesini oluşturdular. "Kurtuluş Grubu" adıyla hareket eden genç kadroların hedefi THKP-C'yi yeniden örgütlemek ve devrimi gerçekleştirmekti. Genç ve deneyimsiz olmalarına rağmen hareketimizin önder kadroları; emperyalizmin, oligarşinin ve her türden oportünist ve reformist akımın bu hedef önüne koydukları engelleri ve tasfiye girişimlerini sabırla ve kararlılıkla mücadele ederek aştılar. Devrimci Yol hareketinin oluşumunda da "Parti-Cephe'yi yeniden var edeceğiz" düşünceleriyle yer aldılar. Ama Devrimci Yol hareketinin THKP-C ideolojisini tasfiyeye dönük yaklaşımlarının sistematik olduğu, stratejik ve hayati sorunlarda farklılıkların olduğu yeterince ortaya çıkanca 1978 yılında Devrimci Yol hareketinden ayrılınarak Devrimci Sol kuruldu.

Eksik ve yanlış olan diğer bir nokta ise "İstanbul çevresi"nin Devrimci Sol adı altında örgütlendiği şeklindeki ifadedir. Oysa Devrimci Sol sadece İstanbul çevresinde değil aynı zamanda Elazığ, Konya, Tekirdağ, Eskişehir, Çanakkale, Bursa, Samsun, İzmir, Ankara, Kırşehir, Malatya ve pek çok ilçede örgütlenmiş ve örgütlenme faaliyetlerini, mücadelesini kısa sürede Anadolu'nun her köşesine yaymıştır.

Diğer bir yanlışlık, Devrimci Sol sürecinde örgütlenen "Silahlı Devrimci Birlikler"in "Silahlı Devrim Birlikleri" olarak yazılmış olmasıdır. Doğrusu; "Silahlı Devrimci Birlikler"dir.

Ayrıca kitapta; Devrimci Sol hakkında "kendi içinde yarattığı fraksiyonlarıyla" şeklinde bir ifade yer almaktadır. Bu da yanlıştır. Çünkü Devrimci Sol içinde hiçbir zaman "fraksiyon" biçiminde oluşumlar söz konusu olmamıştır.

ADALET PARTİSİ AZINLIK HÜKÜMETİ VE 24 OCAK KARARLARI

1979 yılının Aralık ayındaki Kısmi Senato ve beş milletvekilliği için yapılan ara seçimini Adalet Partisi büyük bir çoğunlukla kazandı. Bu durum üzerine, Millet Meclisi'nde en büyük parti konumunda olmasına karşın Bülent Ecevit hükümetten istifa etti. 3. MC'yi kurmayacağını söyleyen Süleyman Demirel, daha önce MC'yi oluşturan sağ partilerin desteğiyle Adalet Partisi azınlık hükümetini kurdu. Turgut Özal'ın Başbakanlık ve Devlet Planlama Teşkilatı müsteşarı olduğu bu hükümete Demirel-Özal ortak iktidarı olarak bakmak doğru olacaktır. Nitekim bu ikili, Uluslararası Para Fonu örgütünün bile öneremeyeceği sertlikte bir acı reçeteyi (istikrar programı) kabul ederek 24 Ocak 1980'de ilan etti. Bu programın temel unsurları şöyle sıralanabilir:

i. Türk lirasının değerini dış paralara göre büyük ölçüde düşürdükten (devalüe ettikten) sonra kontrollü biçimde dalgalanmaya bırakmak. Nitekim ilk anda doların değeri 76 TL olarak ilan edildi. Bu % 100'ün çok üzerinde bir develüasyon demekti. Çünkü o günlerde doların resmi kuru 35 TL dolayında, Tahtakale'deki karaborsa değeri ise 53 TL civarındaydı.

ii. İthalatın serbestleştirilmesi, ihracatın kredi vb. teşviklerle özendirilmesi.

iii. Sadece dövizin değil diğer fiyatların oluşumunun da piyasaya, arz ve talep güçlerine bırakılması ve çoğu maldaki kamu sübvansiyonlarının kaldırılması.

iv. Faiz oranlarının yükseltilmesi, daha sonra da dövizde olduğu gibi denetimli bir biçimde serbest bırakılması.

v. Ekonomide kamu kesiminin ağırlığının azaltılması ve KİT açıklarının sürekli zamlarla karşılanması.

vi. Ücretlerin ve taban fiyatlarının enflasyonun gerisinde kalacak biçimde artırılması.

Böyle bir acı reçeteyi önerenler, bunun demokratik bir ortamda uygulanamayacağını da biliyorlardı. İlhan Selçuk

bunu "İşbitiren Ekonomi, liberalizm-devlet müdahalesi ve 24 Ocak" adlı seçkinin önsözünde çok güzel bir biçimde açıklamaktadır:

"24 Ocak neydi? IMF reçetesi iç politikada baskılı siyasete dönüştürüldü (12 Eylül); gerçek ücretler sürekli olarak aşağıya çekildi, sürekli zam ve sürekli devalüasyon formülü benimsendi; büyük holdingler, küçük ve orta sermayenin yakınmasına karşın gözetildi; ülkenin ihracatı bir özel kartele bağlandı; faiz oranları mevduat birikimini pompalamak için % 50'nin üzerine çıkarıldı; gelir bölüşümü büyük sermaye çıkarına daha bozuldu; altı yıl (yazı 1986'da yazılmıştır) muhalefetsiz, tepkisiz, dirençsiz, halksız, basınsız, sendikasız bir otoriter rejim ortamında program en katı biçimiyle yürürlüğe kondu...

Amaca ulaşılamadı... 24 Ocak politikası iflasa dönüştü...

24 Ocak'ın tükendiği yerde 12 Eylül de son bulacaktı. Anti-demokratik ekonomik programın iflası, anti-demokratik siyasal programın iflasıyla eşanlamlıdır. Doğal olarak bu çöküntünün ardından halk güçlerinin yükselişi başlar."

Aynı yapıtta Sadun Aren'in makalesi ise belli bir sistematik içerisinde 24 Ocağın ne olup ne olmadığını koyuyor. Biz de burada Aren'in ana başlıklarını yineleyerek bu programı değerlendirmeye çalışacağız.

1980 yılına gelindiğinde ülke ekonomisi, daha önce de belirttiğimiz gibi büyük bir bunalım içerisine girmişti. Bir yandan döviz darboğazı, diğer yandan mal temelinde karşılaşılan kıtlıklar, enerji üretiminin yetersiz oluşu, petrol ve yan ürünlerinin ithal edilememesi görülen, hissedilen krizi somutlaştırıyordu. Bunalımı dış güçler ile içerideki sermaye gruplarının teşvik ettiği, bu arada karaborsadan büyük kazançların sağlandığı bugün bilinmektedir. Sağ güçlerin, sol diye nitelenen böylesine yumuşak bir iktidara tahammülleri bile yoktu. Bu koşullar altında Türkiye'nin bir ekonomik önlemler paketine olan gereksinimi yadsınamazdı. Ne var ki, böyle bir paket 24 Ocak tedbirleri gibi mi olmalıydı? İşte bu noktada bu tedbirlerin IMF (Uluslararası Pa-

ra Fonu) önerileri doğrultusunda alındığına dikkat etmemiz gerekir. Bunun içindir ki, bir değerlendirme yaparken IMF önerilerinin temel karakterine bakmak gerekir. Sadun Aren, makalesinde bu karakteri şu başlıklar altında belirlemektedir.

"– İstikrar programının temel amacı liberal (Serbest Piyasa Düzeni) ekonomi düzenini egemen kılmaktır.

– IMF'nin temel görevi tüm kapitalist dünyayı liberal ekonomi temelinde bütünleştirmektir.

– IMF'yi memnun eden gelişme dışa açılmadır.

– İzlenmekte olan ekonomi programı, geçici değil devamlıdır.

– Liberal ekonomi görüşü, gelişmekte olan ülkeler için hiçbir zaman geçerli olmamıştır.

– Liberal ekonomi politikası, öncelikle dışa açılma demektir.

– Liberal ekonomi kuralları, ülkedeki üretim güçlerinin tümünün kullanılmasını sağlamak yeteneğine sahip değildir.

– Ülke içindeki bölgesel farklılıklar söylenenlerin kanıtıdır.

– Dışa açılma tek taraflı olarak hiç yürümez."

24 Ocak kararları son on beş yılın temel belirleyicisi olmuştur. Bir yandan günümüzde başarısızlığı her yönden kanıtlanmış olan liberal ekonomi politikası; diğer yandan bir önce de belirttiğimiz antidemokratik, baskıcı siyasal politikalar bugün içinde bulunduğumuz bunalımı ortaya çıkarmıştır.

Demirel hükümeti 24 Ocak kararlarını kabul ederken, yapay diye niteleyebileceğimiz mal darlıklarını, ürünlerin gizlenmiş stoklardan çıkarılmasıyla bir ölçüde çözmesine karşın, terörü sona erdirememişti.

1980'li yılların en önemli olaylarından biri de Cumhurbaşkanlığı seçimidir. Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün görev süresi bitince, Senato Başkanı İhsan Sabri Çağlayangil Cumhurbaşkanlığı'na vekalet etmeye başladı. Bu arada TBMM'de de yeni Cumhurbaşkanının seçimine yönelik oy-

lamaya geçildi. Fakat oylama turları uzadıkça Cumhurbaşkanı seçilemiyordu. Partiler sürekli olarak kendi adaylarına oy veriyorlar, kendi aralarında bir uzlaşmaya yanaşmıyorlardı. Ekonomik paketin getirdiği toplumsal huzursuzluğun yanı sıra siyasi bunalım da her geçen gün doruğa çıkıyordu. Beklenen, 12 Eylül günü gerçekleşti. Türk Silahlı Kuvvetleri, emir komuta zincirine uyumlu bir şekilde yönetime el koydu. Böylece son yirmi yıl içindeki üçüncü darbe de gerçekleşmiş oluyordu.

IV. BÖLÜM

12 Eylül 1980'den 1990'lı Yıllara

YENİ ANAYASAL DÜZEN

12 Eylül sabahı Genelkurmay Başkanı Kenan Evren'in de aralarında yer aldığı dört kuvvet kumandanını televizyon ekranlarında görenler, kaçınılmaz olarak General Pinochе'nin Şilisini anımsadılar. Bu beş general, Türk Milleti adına hareket ettiklerini ileri sürerek darbeyi gerçekleştirmelerine karşın, bu yetkiyi millet adına onlara kimin verdiği bilinmiyordu. Silahlı Kuvvetler İç Hizmet Talimatnamesi'nin filan maddesine dayanarak bu darbeyi yaptıkları ise inandırıcı olmaktan uzaktı. Sonraları ortaya çıktığına göre, darbe tarihi birkaç kez ertelenmiştir. İleride Devlet Başkanı olan Kenan Evren, bu ertelemeyi, ortamın daha olgun hale gelmesini bekleme şeklinde açıklamıştır. Darbe ABD'den izinli olarak gerçekleştirilmişti. CIA'nın şeflerinden biri olan ve Türkiye politikasını yakından izleyen Paul Henze, darbeyi Beyaz Saray'a "Bizim çocuklar başardı" biçiminde duyurmuştur.

Beş generalin "Milli Güvenlik Konseyi" diye adlandırılan yönetimi, Türkiye'de tüm temel insan haklarının, de-

mokratik devinimlerin askıya alınmasıyla işe başlamıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi kapatılmış, siyasi parti liderleri, milletvekilleri, önde gelen sendikacılar, meslek örgütlerinin başkanları gözaltına alınmıştır. AP Genel Başkanı Süleyman Demirel, CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit Gelibolu'da; Milli Selamet Partisi Genel Başkanı Necmettin Erbakan ile MHP Genel Başkanı Alparslan Türkeş Foça'da, askeri tesislerde gözaltında tutulmuşlardır. Darbenin ilk günlerinde ülkede tam bir gözaltına alma, toplama kampanyası yaşanmıştır. Silahlı mücadelenin içinde bulunsun bulunmasın tüm gençlik örgütlerinin liderleri, üyeleri, hatta sempatizanları cezaevlerine konmuşlardır.

Birçok dava açılmış, sayısız idam kararı verilmiş ve uygulanmıştır. O dönemin ünlü davalarından birkaçı hâlâ anılarımızdadır: DİSK davası, Barış Derneği davası ve daha niceleri. Bu faşist baskı düzeni içerisinde tek egemen güç, beş kişilik cunta olmuştur. Bu cunta, bir önceki Deniz Kuvvetleri kumandanı Bülent Ulusu'yu Başbakan olarak atamış, 24 Ocak'ın mimarı Turgut Özal da ekonomiden sorumlu Başbakan Yardımcısı olmuştur. Böylece 12 Eylül darbesinin 24 Ocak kararlarının doğal bir türevi olduğu da meydana çıkmıştır.

12 Eylül darbesi, Türkiye'ye vahşi, acımasız bir kapitalist düzeni yerleştirmek amacına yönelik faşist bir eylemdir. Nitekim MHP'nin önde gelen yöneticilerinden Agâh Oktay Güner, "biz içerdeyiz (cezaevini kastediyor) ama düşüncemiz iktidarda" diyerek duruma çok güzel bir teşhis koymuştur. İşkence ve sorumsuz bir baskı o dönemin temel özelliğidir. DİSK Genel Başkanı Abdullah Baştürk, İstanbul eski Belediye Başkanı Ahmet İsvan ve nice kişiler işkence görmüşler ve bunu daha sonra anlatmışlardır. Sol Yayınları'nın sahibi ve yazar Muzaffer Erdost'un kardeşi İlhan Erdost, gözaltına alındığı sırada yediği dayak sonucu ölmüştür. O günlerde tüm aydınlar, işçiler ve gençler bu baskıların sultası altında yaşamaya mecbur edilmişlerdir.

Siyasi baskılar devam ederken, Turgut Özal ekonomik liberalizasyon programını fütursuzca uyguluyordu. Yüksek

faizin cazibesi piyasada bankerlerin ortaya çıkmasına ve etkinleşmesine neden oldu. Televizyon ve basında Banker reklamları büyük bir yer kaplıyordu. Banker isimleri toplumun önde gelen kişileriymişçesine ezbere biliniyordu. Örneğin Banker Kastelli bunların başında gelmekteydi. Herkes sattığı evinin, arabasının parasını, emekli ikramiyesini alacakları faiz aşkına bu bankerlere yatırıyordu. Genco Erkal'ın başrolünü oynadığı "Faize Hücum" filmi, o günlerdeki banker histerisinin çok güzel bir örneği, hatta belgesidir. Ne var ki, bu pembe rüya kısa sürede sona verdi. Bankerler iflas etti, çoğu kayıplara karıştı. On binlerce insanın dişinden, tırnağından artırdığı tasarrufları heba oldu. Bu büyük çöküş sonunda, bu tip faizcilik olayını destekleyen, hatta ortamı hazırlayan Turgut Özal ve Maliye Bakanı Kaya Erdem istifa etti. Ne yazık ki, basiretsiz ekonomi politikaları böylesine bir skandalla ortaya çıkmış olan bu kişiler, kurdukları partinin başında kısa süre sonra tekrar iktidara ulaşacaklardı.

12 Eylül düzenine ve beş generalden oluşan cuntaya karşı koyan tek lider Bülent Ecevit oldu. Gelibolu'dan sürgünden döndükten sonra "Arayış" isimli bir dergi çıkartarak cuntaya ve yönetimine ağır eleştiriler yöneltti. Bunun sonucu tutuklanarak, Ankara Kapalı Cezaevi'ne kapatıldı. Soldaki diğer küçük partiler kapatılmış, üyeleri, yönetimi oluşturan kişileri tutuklanarak mahkemeye sevk edilmişti. Soldaki birçok lider de dış ülkelere kaçmıştı. Bunlar arasında Behice Boran, Mihri Belli, Haydar Kutlu, Aydın Engin, Oya Baybar, Ahmet Kaçmaz gibi isimler de vardı. 12 Eylül bir yandan ülkedeki cezaevlerini doldurup serbest olanları baskı altında tutarken, Avrupa ülkelerinde de önemli bir siyasi sığınmacılar grubu yaratmıştı.

Cunta yeni anayasanın hazırlanması görevini sağ eğilimli profesör ve uzmanlara vermişti. Zaten ellerinde Coşkun Kırca ve Adnan Başer Kafaoğlu'nun 1979 yılından beri hazırladıkları bir metin de bulunmaktaydı. Yeni Anayasa taslağının görüşülmesi ve diğer yasama görevlerini, kendi mutlak denetiminde oluşacak bir Danışma Meclisi'ne ver-

meyi düşünen Konsey (Cunta), illerden aday olanlar arasından atamayla bu Meclis'i seçti. Meclis'in, generallerin denetiminde yaptığı görüşmeler sonucu yeni anayasa meydana çıktı. Bu, 12 Eylül ve 24 Ocak ortak düzeninin istediği doğrultuda yasaklar ve kısıtlamalarla dolu bir anayasaydı. Başlangıç bölümü de Anayasa'nın içine dahil edilmişti. Özellikle bu metin yasanın ne doğrultuda hazırlandığının güzel bir örneğiydi. Başlangıç bölümünde dikkati çeken noktalar şunlardı:

"Ebedi Türk vatan ve milletinin bütünlüğüne ve kutsal Türk devletinin varlığına karşı, cumhuriyet tarihinde benzeri görülmemiş bölücü ve yıkıcı kanlı bir iç savaşın gerçekleşme noktasına yaklaşıldığı sırada;

Türk milletinin ayrılmaz parçası olan Türk Silahlı Kuvvetleri'nin, milletin çağrısıyla gerçekleştirdiği 12 Eylül 1980 harekâtı sonucunda, Türk Milletinin meşru temsilcileri olan Danışma Meclisi'nce hazırlanıp, Milli Güvenlik Konseyi'nce son şekli verilerek Türk Milleti tarafından kabul ve tasvip ve doğrudan doğruya onun eliyle vazolunan bu Anayasa..."

Görüldüğü gibi Cunta'nın kendi yaptığı 12 Eylül darbesini meşrulaştırma gayreti, başlangıç bölümünün temel noktasını oluşturmaktadır. Bu arada düşünceyle ilgili şu kısıtlayıcı yaklaşım da bu metinde yer almaktadır:

"Hiçbir düşünce ve mülahazanın Türk milli menfaatlerinin, Türk varlığının devleti ve ülkesiyle bölünmezliği esasının, Türklüğün tarihi ve manevi değerlerinin, Atatürk milliyetçiliği, ilke ve inkılapları ve medeniyetçiliğinin karşısında korunma göremeyeceği ve laiklik ilkesinin gereği kutsal din duygularının, devlet işlerine ve politikaya kesinlikle karıştırılmayacağı..."

Bu bölümün sol düşünceye karşı kesin bir kısıtlama ve yasak getirdiği çok açıktır. Paragrafın son kısmında yer alan "din duygularının politikaya karıştırılmayacağı" konusundaki hükmün ise, yaptığı konuşmalarla bizzat Cunta'nın reisi Kenan Evren tarafından delindiği herkes tarafından bilinmektedir.

Anayasa şu noktalarda yasaklar ve sınırlar getirmiştir:

Temel hakların sınırlanması (Madde 13)- "Temel hak ve hürriyetler, devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünün, milli egemenliğin, Cumhuriyetin, milli güvenliğin, kamu düzeninin, genel asayişin, kamu yararının, genel ahlâkın ve genel sağlığın korunması amacı ile ... kanunla sınırlanabilir."

Temel hak ve hürriyetlerin durdurulması (Madde 14)- "Savaş, seferberlik, sıkıyönetim ve olağanüstü hallerde... durumun gerektirdiği ölçülerde temel hak ve hürriyetlerin kullanılması kısmen veya tamamen durdurulabilir..."

Yaşama hakkı (Madde 17)- "Herkes yaşama, maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahiptir...

... Mahkemelerce verilen ölüm cezalarının yerine getirilmesi hali ile meşru müdafaa hali, yakalama ve tutuklama kararlarının yerine getirilmesi, bir tutuklu veya hükümlünün kaçmasının önlenmesi, bir ayaklanma veya isyanın bastırılması, sıkıyönetim veya olağanüstü hallerde yetkili merciin verdiği emirlerin uygulanması sırasında, silah kullanılmasına kanunun cevaz verdiği zorunlu durumlarda meydana gelen öldürme fiilleri birinci fıkra hükmü dışındadır."

Angarya (Madde 18)- "... Ülke ihtiyaçlarının zorunlu kıldığı alanlarda öngörülen vatandaşlık ödevi niteliğindeki beden ve fikir çalışmaları zorla çalıştırma (angarya) sayılmaz."

Eğitim ve öğrenim hakkı ve ödevi (Madde 42)- "... Eğitim ve öğretim hürriyeti, anayasaya sadakat borcunu ortadan kaldırmaz...

... Eğitim ve öğretim kurumlarında sadece eğitim, öğretim, araştırma ve inceleme ile ilgili faaliyetler yürütülür..."

Sendika kurma hakkı (Madde 51)- "... sendika ve üst kuruluşlarında yönetici olabilmek için, en az on yıl bilfiil işçi olarak çalışmış olma şartı aranır."

(Madde 52): "Sendikalar... siyasi amaç güdemezler, siyasi faaliyette bulunamazlar, siyasi partilerden destek gö-

remezler ve onlara destek olamazlar; derneklerle, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları ve vakıflarla bu amaçlarla ortak hareket edemezler... Sendikalar üzerindeki devletin idari ve mali denetimi ile gelir ve giderleri, üye aidatının sendikaya ödenme şekli kanunla düzenlenir...

Sendikalar gelirlerini amaçları dışında kullanamazlar, tüm gelirlerini devlet bankalarında muhafaza ederler."

Sosyal ve ekonomik hakların sınırı (Madde 63)- "Devlet, sosyal ve ekonomik alanlarda Anayasa ile belirlenen görevlerini, ekonomik istikrarın korunmasını gözeterek, mali kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde yerine getirir."

Siyasi partilerin uyacakları esaslar (Madde 69)- "Siyasi partiler, tüzük ve programları dışında, faaliyette bulunamazlar; Anayasa'nın 14. maddesindeki sınırlamalar dışına çıkamazlar; çıkanlar temelli kapatılır...

Siyasi partilerin mali denetimi Anayasa Mahkemesi'nce yapılır...

Temelli kapatılan siyasi partilerin kurucuları ile her kademedeki yöneticileri, yeni bir siyasi partinin kurucusu, yöneticisi ve deneticisi olamayacakları gibi, kapatılmış bir siyasi partinin mensuplarının üye çoğunluğunun teşkil edeceği yeni bir siyasal parti de kurulamaz."

Türkiye Büyük Millet Meclisi, dört yüz milletvekilinden oluşuyordu. 1961 Anayasası'yla kurulan Senato kaldırılmış, seçim dönemi beş yıla çıkarılmıştı.

Milli Güvenlik Kurulu (Madde 118)- "... Kurulun, devletin varlığı ve bağımsızlığı, ülkenin bütünlüğü ve bölünmezliği, toplumun huzur ve güvenliğinin korunması hususunda alınmasını zorunlu gördüğü tedbirlere ait kararlar Bakanlar Kurulu'nca öncelikle dikkate alınır."

Devlet Güvenlik Mahkemeleri (Madde 143)- "... Devlet Güvenlik Mahkemesi'nin yargı bölgelerinde sıkıyönetim ilan edilmesi halinde, bu bölgelerle sınırlı olmak üzere kanunla belirlenen esaslara göre Devlet Güvenlik Mahkemesi, Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi'ne dönüştürülebilir."

Anayasa Mahkemesi'nin görev ve yetkileri (Madde 148)- "... Ancak, olağanüstü hallerde, sıkıyönetim ve sa-

vaş hallerinde çıkarılan kanun hükmünde kararnamelerin şekil ve esas bakımından Anayasa'ya aykırılığı iddiasıyla Anayasa Mahkemesi'nde dava açılamaz."

(Madde 152)- "... Anayasa Mahkemesi'nin işin esasına girerek verdiği red kararının Resmi Gazete'de yayınlanmasından sonra on yıl geçmedikçe aynı kanun hükmünün Anayasa'ya aykırılığı iddiasıyla tekrar başvuruda bulunulamaz."

Geçici Madde 1- "... Halk oylaması tarihindeki Milli Güvenlik Konseyi Başkanı ve Devlet Başkanı, Cumhurbaşkanı sıfatını kazanarak, yedi yıllık bir dönem için, Anayasa ile Cumhurbaşkanına tanınan görevleri yerine getirir. 13 Eylül 1980 tarihinde Devlet Başkanı olarak içtiği and yürürlükte kalır."

Geçici Madde 2- "... Türkiye Büyük Millet Meclisi toplanıp göreve başladıktan sonra, Milli Güvenlik Konseyi, altı yıllık bir süre için Cumhurbaşkanlığı Konseyi haline dönüşür. Milli Güvenlik Konseyi üyeleri, Cumhurbaşkanlığı Konseyi Üyesi sıfatını alırlar.

Geçici Madde 4- (Siyasi Yasaklar) "16 Ekim 1981 tarih ve 2533 sayılı kanunla feshedilmiş bulunan siyasi partilerin;

a) 1 Ocak 1980 ve daha sonraki tarihlerde; genel başkan, genel başkan yardımcıları veya vekilleri, genel sekreterleri, bunların yardımcıları ve merkez yönetim kurulu veya benzeri organların üyeleri; Anayasa'nın halk oylaması sonucu kabulü tarihinden başlayarak on yıl süre ile siyasi parti kuramazlar; Anayasa hükümlerine dayalı olarak kurulacak partilere üye olamazlar, bu partiler tarafından veya bağımsız olarak milletvekili genel ve ara seçimlerinde, mahalli seçimlerde aday gösterilemezler ve aday olamazlar, siyasi partilerle herhangi bir şekilde bağlantı kuramazlar ve siyasi partilerde fahri olarak bile herhangi bir görev alamazlar.

b) 1 Ocak 1980 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde üye bulunan milletvekilleri ile senatörler, Anayasa'nın halkoylaması sonucu kabulü tarihinden başlamak

üzere beş yıl süre ile siyasi parti kuramazlar, kurulacak siyasi partilerin yönetim kurullarında veya benzeri organlarda görev alamazlar..."

Geçici Madde 9- "... TBMM'nin başkanlık divanı kurulduktan sonra altı yıllık süre içinde yapılacak Anayasa değişikliklerini, Cumhurbaşkanı TBMM'ne geri dönderebilir. Bu takdirde TBMM'nin geri gönderilen kanunu, aynen kabul edip tekrar Cumhurbaşkanına gönderebilmesi, üye tam sayısının dörtte üç çoğunluğu ile mümkündür."

Geçici Madde 15- "12 Eylül 1980 tarihinden, ilk genel seçimler sonucu toplanarak TBMM'nin Başkanlık Divanı'nı oluşturuncaya kadar geçecek süre içinde, yasama ve yürütme yetkilerini Türk Milleti adına kullanan, 2356 sayılı kanunla kurulu Milli Güvenlik Konseyi'nin, bu konseyin yönetimi döneminde kurulmuş hükümetlerin, 2485 sayılı Kurucu Meclis hakkında kanunla görev ifa eden Danışma Meclisi'nin her türlü karar ve tasarruflarından dolayı haklarında cezai, mali ve hukuki sorumluluk iddiası ileri sürülemez ve bu maksatla herhangi bir yargı merciine başvurulamaz...

... Bu dönem içinde çıkarılan kanunlar, kanun hükmünde kararnameler ile 2324 sayılı Anayasa Düzeni Hakkında Kanun uyarınca alınan karar ve tasarrufların Anayasa'ya aykırılığı iddia edilemez."

Geçici Madde 16- Anayasa'nın halkoylamasına ilişkin oy verme kütüğünde ve sandık listesinde kaydı ve oy kullanma yeterliliği bulunduğu halde hukuki veya fiili herhangi bir mazereti olmaksızın halkoylamasına katılmayanlar, Anayasa'nın halkoylamasını takip eden beş yıl içinde yapılacak genel ve ara seçimleri ile mahalli seçimlere ve diğer halkoylamalarına katılamazlar, seçimlerde aday olamazlar."

Bazı maddelerini yukarıda yansıttığımız Anayasa, 1924 ve 1961 Anayasaları ve 1972 değişiklikleriyle karşılaştırıldığında, Türkiye'nin en antidemokratik ve gerici yapılı anayasasıdır. Ne yazık ki, yirmi beş yıla yakın bir sürenin geçmesine karşın bu anayasanın yapısını ve içeriğini tamamiyle değiştirme olanağı bulunamamıştır.

1982 Anayasası halkoyuna, despotik bir çevrede sunulmuştur. "Anayasaya Hayır!" yönünde yapılacak propagandalara izin verilmemiştir. Konsey (Cunta) Başkanı Kenan Evren, yurt gezileri yaparak halkın Anayasaya evet demesini bir anlamda tehditkâr ifadelerle istemiştir. Evet oyları için beyaz, hayır için kırmızı oy pusulaları kullanılmıştır. Oy pusulalarının konulacağı zarflar öylesine ince kâğıttan yapılmıştı ki, hayır oyu vereceklerin kullandığı kırmızı pusulalar zarf dışından görünebiliyordu. Bazı sendikaların (Yol-İş, Petrol-İş vb.), Anayasanın yasakçı yapısını anlatan toplantılar düzenlemesine, aydınların hissedilir direncine karşın halkoylamasında % 92 evet oyu çıktı. Anayasanın kabulünden sonra Siyasi Partiler, Sendikalar, ve Toplu İş Sözleşmesi ile Grev-Lokavtı düzenleyen tasarılar da Konseyin istediği şekilde yasalaştı. Böylece Cunta, baskıcı ve tekçi antidemokratik politik yapının temellerini atmış oldu. İlhan Selçuk'un değindiği gibi, 24 Ocak ve 12 Eylül bir bütün halinde topluma dayatılmıştı.

YENİ SİYASİ PARTİLER VE 1983 SEÇİMİ

Mayıs 1983'te Cunta, siyasi parti kuruluşlarını serbest bıraktı. Anayasadaki yasaklar nedeniyle kapatılmış bulunan Adalet Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi ve Milli Selamet Partisi'nin genel başkan, yönetim kurulu üyeleri ile parlamenterleri yeni oluşumların içerisinde görev alamıyorlardı. Bu yasakların da ötesinde Milli Güvenlik Konseyi'ni oluşturan beş general, yayımladıkları yeni bildirilerle kurulacak partilerin kurucularını veto etmek hakkını da kendilerinde tutmuşlardı. Cuntanın düşüncesine göre orta sağ ve orta solda olmak üzere iki parti yeterliydi. Ne var ki, bu planı Turgut Özal ve arkadaşlarının kurduğu "Anavatan" partisi bozdu.

12 Eylül sonrasında kurulan ilk parti, Cunta'nın güvendiği ve hatta görevlendirdiği Orgeneral Turgut Sunalp'ın oluşturduğu "Milliyetçi Demokrasi Partisi" oldu. Bu partinin önce Başbakan Bülent Ulusu tarafından kurul-

ması öngörülmüşse de, Ulusu'nun bu görevi üstlenmemesi üzerine yerine Turgut Sunalp seçilmiştir. Partinin kurucuları eski askerler (emekliler), sağ partilerin yasaklı olmayan eski politikacıları ve bazı bürokratlardı. Aralarında yedi de Danışma Meclisi üyesi bulunmaktaydı. Kuruculardan ancak dördü Konsey tarafından veto edildiği için, parti seçime katılma sınırı olan tarihten önce, katılma hakkını kazanan ilk parti oldu.

Konseyin izin verdiği ikinci parti, orta sol olduğu varsayılan Halkçı Parti'dir. Bu parti başbakanlık müsteşarı ve İsmet İnönü'nün eski özel kalem müdürü Necdet Calp tarafından kurulmuştu. Kuruluş aşamaları sırasında partiye büyük katkıları olan Dr. Turhan Temuçin'in kurucular listesine alınmaması Konsey tarafından dolaylı bir şekilde duyuruldu. Dr. Turhan Temuçin, Halkçı Parti'nin kuruluş aşamasını "Parti mi, Marti mi" adlı yapıtında mizah yönü yüklü olarak anlatmıştır.

Halkçı Parti'nin otuz iki kurucusundan yedisi hemen Konsey tarafından veto edilmişti. Bunlar: Aytekin Yıldız, Turgut Altunkaya, Ümit Teoman, Abdullah Kütküt, Mehmet Şahin, Engin Aydın, Naci Cidal'dı. Bunların yerine gösterilen yeni kurucuların 21 Temmuz 1983 günü Konsey'den onay almasıyla icazetli partiler seçime katılacak duruma geldiler. Halkçı Parti'nin amblemi, çevresinde altı ışın hüzmesi bulunan güneşti. Programında eski CHP'nin altı ilkesi yer alıyordu. Zaten bu program içeriği itibarıyla CHP programıyla büyük benzerlik arz ediyordu.

Halkçı Parti gibi 20 Mayıs'ta İçişleri Bakanlığı'na kuruluş beyannamesini veren bir başka parti de Turgut Özal'ın önderi olduğu Anavatan Partisi'dir. Özal bu partinin kuruluş hazırlıklarına başbakan yardımcılığı görevinden ayrıldıktan sonra başlamıştı. Mehmet Keçeciler, Hüsnü Doğan, Adnan Kahveci gibi yakın çevresiyle bir yandan partinin temel ilkeleri, programı vb. konularda çalışırken, diğer yandan da Konsey üyelerini ziyaret ederek yapacağı bir parti girişiminin nasıl karşılanacağını soruşturuyor ve olumlu yanıt alıyordu. Partinin otuz yedi kurucusundan yedisi ve-

to edildi. Fakat geriye kalan otuz kurucu partinin zamanında seçim barajını aşmasını sağladı. Anavatan'ın veto edilen yedi kurucusu şunlardı: Şadi Pehlivanoğlu, Adnan Kahveci, Erol Aksoy, Hüsnü Doğan, Cemil Çiçek, Muzaffer Atılgan, Cavit Kavak.

Kendini milliyetçi muhafazakâr olarak tanımlayan ANAP'ın parti amblemi, bal peteği üzerinde duran bir arıydı. Partinin genel başkanlığına Turgut Özal getirilmişti. Genel başkan yardımcıları ise Veysel Atasoy, Mesut Yılmaz, Halil Şıvgın ve Mehmet Altınsoy'du. Mustafa Taşar da genel sekreter olmuştu. Anavatan'ın programı siyasal açıdan tutucu, ekonomik açıdan da liberal ilkelerden oluşuyordu. Özal'ın o günlerde yaygınlaşan tanımına göre, bu parti Türkiye'deki dört eğilimi birleştiren bir oluşumdu.

Orta sağda oluşan bir başka parti de "Büyük Türkiye Partisi"ydi. Siyaset yasaklısı bulunan Süleyman Demirel ve AP'li arkadaşlarının önerisiyle kurulan bu partinin genel başkanı emekli Orgeneral Ali Fethi Esener'di. Demirel'in yakın çevresinden Hüsamettin Cindoruk ile Mehmet Dülger, partinin kuruluş hazırlıklarını yürütmüşlerdi. Kurucular arasında on altı Danışma Meclisi üyesi, eski AP'li milletvekilleri, emekli müsteşarlar, generaller bulunuyordu. Partinin kurulmasını izleyen günlerde eski senato başkanı ve cumhurbaşkanı vekili İhsan Sabri Çağlayangil ile yüz kırk üç AP'li eski parlamenter, büyük bir törenle BTP'ye kayıtlarını yaptırdılar. Bu olay Konsey'in dikkatini ve de husumetini çekti. Bu ortam içerisinde Milli Güvenlik Konseyi, 79 sayılı bildirisiyle partiyi kapattı ve Süleyman Demirel, İhsan Sabri Çağlayangil gibi AP'liler ile Sırrı Atalay, Deniz Baykal gibi CHP'li on altı politikacının seçim sonuna kadar Çanakkale'deki Zincirbozan adlı askeri üstte gözetim altında tutulmalarına karar verdi.

Konsey Başkanı Kenan Evren, bu kararı Çorum'da yaptığı bir konuşmada halka şöyle anlattı: "Partinin başına bir emekli korgeneral getirdiler. Bundan daha haince bir oyun düşünebilir misiniz? Bu oyunu oynayan zat, Türkiye'yi tapulu arazisi kabul ediyor. Biz o partinin adının ne-

reden geldiğini biliyoruz... Bizi saf mı zannediyorlar? Gerekirse seçimleri bile iptal edebiliriz."

O dönemde Cunta'nın demokrasiye bakış açısını bu konuşma veciz bir şekilde açıklamaktadır. "Büyük Türkiye Partisi"nin kapatılmasından sonra, AP misyonunu sürdürebilme amacıyla "Doğru Yol Partisi" kuruldu. Konsey, otuz dört kurucudan otuzunu veto etti. Geriye kalan dört kurucu genel başkanlığa Yıldırım Avcı'yı seçerek yeni kurucular atadılar. Bu atama ve veto olayları seçime katılma hakkını kazanma sınırı olan 24 Ağustos'a kadar sürdü. Sonuçta DYP, bu tarihe kadar otuz veto edilmemiş kurucu üyeye sahip olamadığı için seçime katılma hakkını yitirdi. Milli Selamet Partisi'nin uzantısı olarak kurulan Refah Partisi ile Sosyal Demokrasi Partisi'nin (SODEP) de Konsey'in veto etme işlemleriyle seçime katılmaları engelledi..

Doğru Yol AP'nin, Refah MSP'nin misyonlarını sürdürmek amacıyla kuruldukları gibi, SODEP de CHP'nin çizgisini devam ettirme amacıyla kuruldu. Mayıs 1983'te siyasal faaliyetlere bir ölçüde izin verilmesiyle, yeni parti arayışları orta sol kanatta da yaygınlaşmaya başladı. CHP'nin eski Genel Başkanı Bülent Ecevit, kendisine başvuranlara beş generalin icazetiyle bir parti kurmanın anlamlı olamayacağını ısrarla belirtiyordu. Buna rağmen orta soldaki boşluğun da doldurulmasının gerektiği egemen bir düşünce olarak yaygındı. CHP'li eski belediye başkanları ile bazı partili parlamenterler yeni bir partinin oluşumu için kolları sıvamışlardı. Yol-İş Genel Başkanı Muzaffer Saraç ile bazı sendika liderleri de böyle bir oluşum için çalışıyorlardı. Ne var ki böyle bir hareketi sürükleyecek bir lider, hatta açık söylemek gerekirse bir isim yoktu. İşte bu sırada İsmet Paşa'nın oğlu, fizik profesörü Erdal İnönü akla geldi.

Erdal İnönü, o günlere kadar aktif siyasetin içinde bulunmasa da, özellikle ODTÜ'deki rektörlüğü sırasında demokratik açıdan olumlu bir sınav vermişti. İnönü kendisine getirilen öneriyi tereddütle karşıladı. Hatta kendisi anılarında belirttiği gibi, eşi tarafından engellenmeye çalışıldı.

Fakat bu ikircikli tavrı devam etmedi, Ankara'ya gelerek ortanın solunda olacak bir partiyi kurmayı kabul etti. Partiyle ilgili ön hazırlıkları yapmak amacıyla Erdal İnönü, Cezmi Kartay, Atilla Sav, Rafet Tüzün, Kazım Yenice ve Muzaffer Saraç'tan oluşan bir çekirdek kadro kuruldu. Bu kadroya Prof. Dr. Türkan Akyol, Ahmet Durakoğlu, Yiğit Gülöksüz, İlhan Tekeli gibi isimler de yardım ediyorlardı. Parti programı mevcut Anayasa ve siyasi partiler yasasının müsaade ettiği ölçüde Avrupa Sosyal Demokrat partilerinin çizgisinde hazırlanmıştı.

30 Mayıs 1983'te kırk iki kişilik kurucular kurulu açıklandı. Bu üyeler şunlardı: Erdal İnönü, Türkan Akyol, Halil Akyüz, Türker Alkan, Tekin Alp, Uğur Batmaz, İsmail Hakkı Birler, Ahmet Salih Çebi, Vecdi Çapa, Hasan Çetinkaya, Ahmet Durakoğlu, Oktay Ekşi, Hicri Fişek, Korel Göymen, Yiğit Gülöksüz, Erhan Işıl, Kemal İnan, Kamil Karavelioğlu, Cezmi Kartay, Saim Kendir, Mehmet Kıcıman, Şevket Köksal, Erol Köse, Zihni Kutlar, Cahit Külebi, Şükran Nasuhoğlu, Hüdai Oral, Ünal Ozan, İbrahim Önen, Gündüz Pamuk, Muzaffer Saraç, Süleyman Sarıalioğlu, Kemal Sarısoy, Atilla Sav, Cevdet Selvi, Cemal Seymen, Metin Şahin, Cahit Talas, Güler Tanyolaç, Seyfettin Turagay, Rafet Tüzün, Kazım Yenice.

Bu kadroda dört sendika lideri bulunuyordu: Muzaffer Saraç (Yol-İş Genel Başkanı), Cevdet Selvi (Petrol-İş Genel Başkanı), Uğur Batmaz (Tez-Büro İş Genel Başkanı), Kemal Sarısoy (Ağaç-İş Genel Başkanı). On öğretim üyesi, baro başkanı, belediye başkanları kurucular listesindeydiler. Fakat Konsey, SODEP'i de seçime sokmamak niyetindeydi. İlk olarak 70 sayılı kararla, eski belediye başkanlarının, il ve ilçe başkanlarının yeni kurulacak partilerde görev almalarını yasakladılar. Böylece kurucular listesinden beş kişi safdışı bırakılmış oldu. 23 Haziran'da başta Erdal İnönü olmak üzere yirmi bir kişi veto edildi. Geriye kalan kurucular, Cezmi Kartay'ın genel başkanlığında çalışmalarını sürdürmeye karar verdiler. Fakat vetolar devam etti. Veto edilenler arasında Nail Güreli, Cevdet Selvi, Orhan

Asena gibi nice tanınmış isimler de bulunuyordu. Sonuçta Konsey, SODEP'i de seçime sokmamayı başardı. Kasım 1983 seçiminden sonra Konsey kararları yürürlükten kalktığı için, Erdal İnönü ve arkadaşları tekrar parti yönetimine döndüler.

Kasım 1983 seçimlerine Anavatan, Halkçı Parti ve Milliyetçi Demokrasi Partisi katıldı. Konsey, açık bir biçimde Milliyetçi Demokrasi Partisi'ni tuttu. Hatta seçimden üç gün önce Kenan Evren, Anavatan ve Turgut Özal aleyhine radyo ve televizyonlarda bir konuşma yaptı. Ne var ki, konuşma da Anavatan'ın lehine oldu. Seçimden TBMM'deki salt çoğunluğu alarak birinci parti olarak çıktı. Halkçı Parti, CHP'nin klasik oylarını toplamıştı. Cunta'nın desteklediği MDP ise çok az oy alarak üçüncü parti oldu.

1983 Seçim Sonuçları

Kayıtlı seçmen sayısı 19.767.366
Oy kullanan seçmen sayısı 18.236.362
Seçime katılma oranı ..... % 92.3

Anavatan Partisi oy sayısı ..... 7.833.148 (% 42.9)
Milletvekili sayısı 211
Halkçı Parti oy sayısı ..... 5.285.804 (% 28.9)
Milletvekili sayısı 117

Milliyetçi Demokrasi Partisi oy sayısı ... 4.036.970 (% 22.1)
Milletvekili sayısı 71

Bağımsızlar oy sayısı 195.588

SODEP-HALKÇI PARTİ BİRLEŞMESİ

1983 seçimleriyle iktidara gelen ANAP, Mart 1984'te de yerel seçimlerin yapılmasını gündeme getirdi. Bu seçimlerde ANAP birinci parti oldu, bütün büyük yerleşim yerle-

rindeki belediye başkanlıklarını kazandı. İstanbul'da Bedrettin Dalan, Ankara'da Mehmet Altınsoy ve İzmir'de de Burhan Özfatura büyükşehir belediye başkanı oldular. O dönemde kabul edilen yerel yönetimler yasasına göre metropollere bağlı ilçeler de ayrı belediyeler şeklinde örgütlenmişlerdi. Örneğin İstanbul'da Şişli ilçesinin de bir belediye olarak teşkilatlanması öngörülmüştü. 1984 yerel seçimlerinde SODEP ikinci parti olarak kendini göstermiş, altı ay evvel % 33 olan Halkçı Parti'nin oyu % 8'e düşmüştü.

SODEP, 1984'te ilk büyük kongresini yaptı. Ne var ki, Kurultay'ın yapıldığı Ankara'daki Selim Sırrı Tarcan Spor Salonu dolmamıştı. Davetliler ancak bir taraftaki tribünü doldurabilmişlerdi. SODEP'in Kurultay'da seçilen yeni yönetimi, çeşitli komiteler kurarak Tarım, Eğitim, Sağlık ve Çalışma yaşamı üzerinde partinin temel yaklaşımlarını bir model çerçevesine oturtmaya çalıştı. Bu arada kurduğu işçi komitesi aracılığıyla çeşitli kentlerde "İşçi Panelleri" yapıldı. 12 Eylül'den sonra ilk kez bu panellerde "Türkiye işçi sınıfı"ndan söz edildi. Ankara'da Derya Sineması'da düzenlenen panelde, Türkiye'deki çeşitli sendikaların başkan ve üyeleri partiye kayıt oldular. Böylece Türkiye'de ilk kez sosyal demokrat bir parti kendi tabanına yöneliyordu.

SODEP'te demokratik amaçlara ve işçi sınıfı doğrultusuna yönelik bu canlanma başlar ve gelişirken, Halkçı Parti'yle birleşme konusu gündeme geldi. Halkçı Parti'de de, kurultayda genel başkanlığa Calp'e yönelik muhalefeti yürüten Aydın Güven Gürkan seçilmişti. Bu durum birleşmeye hazır bir ortamı da yaratmıştı. Zaten SODEP MKYK'sında konuşan Erdal İnönü de, amacının sosyal demokratları birleştirmek olduğunu söylüyordu. Halkçı Parti Genel Başkan'ı Gürkan'la yapılan görüşmeden sonra SODEP'in kendini feshederek Halkçı Parti'ye katılması şeklinde birleşmenin gerçekleşebileceğine karar verildi. İki parti ortak bir program ve tüzük hazırladı. Partinin adı da "Sosyal Demokrat Halkçı Parti" (SHP) oldu. İlk genel başkan birleşme protokolu uyarınca Aydın Güven Gürkan'dı. 1985'te

gerçekleşen bu birleşmeyi izleyen yılda, 1986 kurultayında Erdal İnönü yeniden SHP Genel Başkanı oldu. Aynı yıl yapılan ara seçimlerde Erdal İnönü İzmir'den milletvekili seçildi.

SHP'de bu gelişmeler olurken, Demokratik Sol Parti de kurularak siyasi faaliyetine başladı. DSP'nin ilk genel başkanı (Bülent Ecevit yasaklı olduğu için) Rahşan Ecevit'ti. DSP ilk dönemde hızlı bir gelişme gösteremedi. SHP içindeki sürtüşmeden ötürü bu partiden ayrılan yirmi beş dolayındaki milletvekili, DSP'ye geçerek Meclis grubu oluşturdular.

SİYASİ YASAKLARIN KALKMASI, 1987 SEÇİMİ VE SONRASI

1987'de demokratikleşme süreci açısından meydana gelen dikkate değer gelişmelerden biri de, Anayasa gereğince on ve beş yıl süreyle politik faaliyette bulunmaları yasaklanan kişilere yönelik, bu yasakların kaldırılması amacıyla yapılan halkoylamasıdır. Anayasa'nın değiştirilmesine ilişkin kurallar yeniden düzenlenirken, TBMM'de % 75 oranında bir çoğunluk sağlayamayan değişiklik önerilerinin (eğer aldıkları oy % 50'nin üzerinde ise) halkoyuna sunulması kabul edilmişti. Bu arada 1982 Anayasası'nın geçici ek maddeleri uyarınca siyaset yapmaları yasaklanan kişilerin yasakları, TBMM'de gerekli çoğunluğun sağlanarak kalkabileceği halde, önerinin bir kere de halkoylamasına sunulması gündeme getirildi.

Buna neden gerek duyuldu? Halkoylaması yöntemi bu biçimiyle ve ülkenin içinde bulunduğu koşullar altında ne oranda demokratikti? Siyasi yasaklar gerçekten kaldırılmak isteniyor muydu? Bu sorulara verilecek yanıtlar saklı kalarak halkoylaması, halkın alınan bir karara katılımı şeklinde algılanabilir. Ne var ki, biraz önce de belirttiğimiz ortamın koşulları nedeniyle bu halkoylamasının demokratik katılımın tüm öğelerine sahip olduğu söylenemez. Bir kere halka, belli bir konuyla ilişkili önceden oluşturulmuş bir

sonuç, onaylanmak ya da reddedilmek üzere sunuldu. Oysa aynı sorunun çözümüne ilişkin ikiden çok daha fazla seçenek oluşturulabilirdi. Demokratik katılım, belli koşullandırmalar çevresinde yanıtlanması istenen seçeneklerde gerçekleşmemektedir. 1987'deki halkoylamasının bu açıdan tartışılması gerekirken, diğer bir önemli yanı, 1982'de % 92 çoğunlukla kabul edilen Anayasa'nın halkın güvenini yitirdiğini ortaya çıkarmasıdır.

Halkoylaması öncesinde ve oylama sırasında ülkemizin demokrasi yanlısı kişileri, örgütleri büyük bir kararlılık göstermişlerdir. Her türlü olumsuz koşullara, güçlüğe rağmen "Evet" yanıtı çoğunluğu oluşturmuştur. Yasakların kalkmasını sağlayan yetmiş bin oyluk fark, demokraside kararlı ve inançlı olanların sağladığı farktır. Sendikaların halkoylaması öncesi sergiledikleri aktif katılım ile işçilerin, emekçilerin demokrasiye olan bağlılıkları bir kez daha kanıtlanmıştır.

Halkoylaması Sonuçları (6 Eylül 1987)

Seçmen sayısı	26.095.630
Sandık sayısı	96.501
Kullanılan oy	24.436.821
Geçerli oy	23.347.856
Katılma oranı	% 93.64
Evet oyları	11.711.461
Hayır oyları	11.636.395
Evet oranı	% 50.16
Hayır oranı	% 49.84
Evet-Hayır oy farkı	75.066
Evet-Hayır % farkı	% 0.31

1987 yılı, tam anlamıyla, bir seçim sandığı yılı oldu. Önce yüze yakın yeni küçük belediyede yöneticiler seçildi. Sonra halkoylaması yapıldı. Nihayet 29 Kasım'da erken genel seçime gidildi. 1984 yılında yapılan yerel seçimlerden sonra ANAP iktidarı, her seçimin önem ve ortamına göre seçim sistemini değiştirdi. Böylece şu ya da bu biçimde ik-

tidarını sürekli kılmaya çalıştı. 1987 erken genel seçiminde de yeni bir seçim yasası uyguladı. Bu yasaya göre seçim çevreleri küçültüldü, diğerlerinden bir oy fazla alan partiye kontenjan adı altında ek milletvekilliği sağlandı. Bu arada seçim çevresinin küçülmesinden ötürü bölge barajı arttı. Böylece örneğin üç milletvekili çıkaracak bir seçim bölgesinde % 33'ün üzerinde oy alan bir parti (eğer diğer partiler % 30 ve % 25 oy almışlarsa) üç milletvekilliğini de kazanmaktaydı. Bir hesaba göre mevcut ANAP iktidarı, bu seçim yöntemiyle seksen milletvekillik bir avantajı elde edebilmiştir. Nitekim toplam oyların ancak % 36'sını alabilen Anavatan Partisi, TBMM'de 292 milletvekilliği kazanarak % 65 dolayında bir çoğunluğa sahip olmuştur. Böylece mevcut demokrasinin kimden yana çalıştığı daha açık bir biçimde ortaya çıkmıştır.

Genel Seçim Sonuçları (29 Kasım 1987)

Türkiye genelinde
kayıtlı seçmen sayısı 26.376.926
Oy kullanan seçmen sayısı 24.603.541
Geçerli oy sayısı 23.971.629
Seçime katılma oranı ..... % 91.82
Anavatan Partisi ..... 8.704.335 (% 36.31)
Anavatan Partisi milletvekili sayısı 292
SHP ..... 5.931.000 (% 24.74)
SHP milletvekili sayısı 99
Doğru Yol Partisi ..... 4.587.062 (% 19.14)
DYP Milletvekili sayısı 59
Demokratik Sol Parti ..... 2.044.576 (% 8.53)
Refah Partisi ..... 1.717.425 (% 7.16)
Milliyetçi Çalışma Partisi ..... 701.538 (% 2.93)
Islahatçı Demokrasi Partisi ..... 196.272 (% 0.82)

Bu sonuçlara göre DSP, MÇP, Refah ve Islahatçı Demokrasi Partisi % 10'luk barajı aşamadıkları için milletvekili çıkaramamışlardır.

ANAP'ın tek parti olarak iktidarda bulunduğu 1983-1991 yılları arasında 24 Ocak kararlarıyla temeli atılan liberal ekonomi politikalarını, aldığı kararlar ve uygulamalarla daha da ileri götürdüğünü bilmekteyiz. Bu ekonomik politikaların Türkiye'yi nereye doğru sürüklediğini bir sonraki bölümde ele alacağız. ANAP, ekonomideki sözde liberal tavrına karşı politik yaklaşımları olarak tutucu ve baskıcı bir yapıya sahipti. İktidarı döneminde Güneydoğu'daki silahlı mücadele daha da genişlemiş, hatta Kuzey Irak'a yönelik birkaç sınır ötesi askeri hareket düzenlenmişti. Gene aynı dönemde terörle mücadele maskesi altında yasa çıkarılmış ve bu yasanın 8. maddesi uyarınca yüzlerce düşün adamı ağır hapis cezalarına çarptırılmışlardır. Gene aynı paralelde "SS kararnameleri" diye adlandırılan baskıcı tedbirlere başvurulmuştur. ANAP iktidarına yönelik ilk somut tepki, 26 Mart 1989'da yapılan yerel seçimlerdir.

26 Mart 1989'da yapılan yerel yönetim seçimlerinde, iktidar partisi olarak ANAP büyük bir oy kaybına uğradı. Hiçbir siyasal partinin % 30'un üzerinde oy almadığı bu seçimlerde SHP % 28.7 oy oranıyla birinci parti olurken, DYP de % 25.7 dolayındaki oyuyla ikinci parti konumuna geldi. ANAP'ın oy oranı % 21.8'di. Oyların dağılımı incelendiğinde SHP'nin kazancının İstanbul, Ankara, İzmir, Adana gibi büyük metropollerde olduğu görülmektedir. Bu gibi büyük şehirlerdeki oylar dışarıda bırakılırsa, il genel meclisi sonuçlarında DYP'nin birinci parti durumuna geldiği anlaşılmaktadır. Bu gibi açıklamalar bir yana konduğunda, yerel seçimlerin tek somut sonucunun, ülke halkının hiçbir siyasal partiye iktidarı verecek kadar güven duymadığını göstermesidir. Gerçekten de seçimden sonraki siyasi gelişmeler de Türkiye'de siyasetin tıkandığını ortaya koyacak boyutlara ulaşmıştır. 26 Mart seçiminin hemen sonrasında, muhalefet, erken seçim isteme havasına girmişse de bunda başarıya ulaşamamıştır. Bunun görünen iki nedeninden söz edebiliriz. Birincisi, muhalefetin hemen seçim isteme konusunda içten olmaması; diğeri de er-

ken seçimi gündeme getirecek etkin stratejileri geliştirememesidir.

Konunun bir başka boyutu da erken seçimin tek başına bir çözüm olup olamayacağının irdelenmemesidir. Yerel seçim sonuçları hiçbir parti tarafından gerçekçi bir biçimde değerlendirilerek kamuoyuna yansıtılmamıştır. Herkes ANAP'ın aldığı sonuçlara bakarak, bir karabasanın sona erdiği şeklinde sevinç çığlıkları atmaya başlamıştır. Oysa olaya gerçekçi bir gözle bakıldığında, şu noktalar hemen göze çarpmaktadır:

i. Ülkemizde henüz yığınların çoğunluğuna mal olmuş, inanç ve kararlılıkla savunulan politik tercihler yoktur, en azından netleşmemiştir. 26 Mart yerel yönetimler seçimi, bu gerçeği bir kez daha ortaya koymuştur. Emekçi ve yoksul halk yığınları, isteklerine ve beklentilerine uygun politikaları hâlâ hiçbir partide görebilmiş değillerdir.

ii. Seçim sonuçları genel bir restorasyon isteğini açıkça ortaya koymuştur. 1980 öncesinin partileri yeniden dirilmekte ve bu arada Milliyetçi Cephe koalisyonu yüzünü göstermiş bulunmaktadır.

iii. Orta sol oylar ise yerinde saymaktadır. "Nerede kalmıştık?" belirlemesine uygun bir görünüm ortaya çıkmaktadır. İşte bu koşullar altında hiçbir yapısal değişiklik olmadan gerçekleştirilebilecek bir seçimin olumlu sonuç vereceğini düşünmek doğru değildir. Bu bakımdan, erken seçimden önce gündeme getirilmesi gereken, toplumun her açıdan yeniden demokratik temellerde yapılanması ve geçim sorunu olup bunlar, 1989 yılı boyunca siyasi partiler tarafından gündeme getirilmedi. Oysa bu sorunlar her geçen gün önemini daha da büyüterek kendini göstermekteydi.

Kenan Evren'in Cumhurbaşkanlığı süresinin dolması üzerine, Türkiye ANAP'ın yeni bir dayatmasına tanık oldu. Turgut Özal'ı cumhurbaşkanlığı için aday gösteren Anavatan Partisi, bu dayatmanın sonucunu aldı. Turgut Özal 31 Ekim 1989'da, üçüncü tur oylamadan sonra cumhurbaşkanı seçildi. Halkın desteğini ve oyunu yitirmiş bir partinin

kendi adayını, TBMM'deki yapay çoğunluğuna dayanarak seçtirmesi, bu doğrultuda tüm koşulları zorlaması siyasi geleneklere de aykırıydı. Ne yazık ki bu yol tercih edildi. Bu seçim süresince yapılan tartışmalarda şu üç nokta açık biçimde ortaya çıktı:

– Muhalefet haklı olduğu ve kamuoyunca desteklendiği sırada bile etkin bir strateji üretememişti. Özellikle ana muhalefet partisinin (SHP), milletvekillerini parlamentodan çekmesinin bile gündeme geldiği anlarda dahi kararsız davranışı bu sonucu doğurmuştu.

– Bu seçimin Türkiye'nin siyasal yapısı yönünden getireceği bir başka ciddi sonuç da, fiili bir başkanlık sisteminin yaratılacağı endişesiydi. Nitekim daha sonraki uygulamalar, başbakanın seçimi, ekonomik kararlarda cumhurbaşkanının sürekli devrede oluşu bu endişeleri haklı çıkartmaktaydı.

– Muhalefetteki siyasi partilerin etkinsizliği ve üretimsizliği, sanırız bu dönemde karşılaşılan en büyük talihsizliklerden biriydi. Olayı, sadece Özal'ın kişiliğine indirgeyen bir karşı koyma, Türkiye'ye çok şey kaybettirdi. Yansız bir cumhurbaşkanı yaklaşımı böylece rafa kaldırıldı.

KÖRFEZ SAVAŞI

1990 yılının ikinci yarısı ve 1991'in ilk aylarında gündemin birinci maddesini Körfez bunalımı ve savaşı teşkil etmiştir. Bugün de bu savaşın izleri silinmediği gibi, getirdiği birçok sorun bölge ülkelerini yakından meşgul etmektedir. Bunalım, Irak'ın Kuveyt'e yönelik bazı talepleriyle başladı. Bu taleplerin bir kısmı sınırdaki bir petrol bölgesiyle ilgiliydi. Irak'ın iddiasına göre Kuveyt, Irak'ın İran'la yaptığı savaş sırasında bu bölgeyi ilhak etmişti. Geri vermesi gerekirdi. İkinci talep ise parasaldı. İran savaşı sırasında büyük ölçüde borçlanan Irak, Kuveyt'ten bu borçlarının bir kısmını affetmesini istediği gibi, petrol fiyatını varili 20 doların üstünde tutarak Irak'ın bu kaynaktan elde ettiği

gelirleri böylece yükseltmesini öneriyordu. Kuveyt bu teklifleri reddetti. Bunun üzerine Irak, 2 Ağustos 1990'da Kuveyt'i işgal etti. Bunalım başlamış ve kısa sürede doruğa ulaşmıştı.

İşgale yönelik uluslararası tepki büyük oldu. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi toplantıya çağrıldı. ABD ise Suudi Arabistan'a karşı yapılacak bir saldırıya karşı koyacağını açıkladı. Başlangıçta Araplar, sorunun Arap ülkeleri arasında çözümlenmesinden yanaydılar. Ne var ki, Arap Birliği'nin Kahire'de yaptığı toplantı başarısızlıkla sonuçlandı. Bir yanda Irak'tan yana tavır koyan Ürdün, Filistin Kurtuluş Örgütü, Yemen ve Libya'ya karşın, başta Mısır olmak üzere Suudi Arabistan, Suriye, Fas ve diğerleri Irak'a bir yaptırımın uygulanmasından, bir Arap Birliği ordusunun Suudi Arabistan topraklarında konuşlandırılmasından yana oy kullandılar. ABD'nin istediği de buydu. Böylece Irak'a karşı, ileride koalisyon gücü olarak anılacak olan kuvvet oluşturuldu. Bu kuvvetin içerisinde ABD, asker sayısı ve silah miktarı itibarıyla en büyük paya sahipti. Bu güce İngiltere ve Fransa da katıldı. İleride Batı ülkelerinin ya kuvvet göndermeleri ya da parasal yardım yapmalarıyla tarihin en büyük ordusu Irak'a karşı harekât planlarını yaşama geçirmeye başladı.

Irak, tavizsiz bir tutum takınmakta ısrarlıydı. Kuveyt'i Irak'ın bir ili olarak tanımladı, ilhak işlemine kesin bir biçim verdi. Bu arada Güvenlik Konseyi'nde Irak'ı hedef alan kararlar birbiri ardına alınıyordu. İlk karar Irak'a Kuveyt'i boşaltmasına kadar kesin bir ambargo uygulanması doğrultusundaydı. Bu karara ilk uyan devletlerden biri Türkiye oldu ve Kerkük-Yumurtalık boru hattını kapattı. Bunalım devam ettiği sürece ABD ve diğer koalisyon ortaklarının Suudi Arabistan'daki yığınakları artıyordu. ABD, yaklaşık iki yüz bine ulaşan bir kara-hava ve deniz gücünü bu cepheye yollamıştı. Uçak filolarıyla takviye edilmiş donanma, Basra Körfezi'ne gelmişti. Sonuçta Irak'a yönelik, 15 Ocak 1991'e kadar Kuveyt'ten çekilmezse kendisine karşı silahlı bir harekâta geçileceği konusunda ABD'nin istediği

yönde bir karar Güvenlik Konseyi'nden çıktı. Artık savaş borusu çalmaya başlamıştı.

Sovyetler Birliği bütün olaylarda ABD'nin yanında yer alıyor, Güvenlik Konseyi'nde aynı doğrultuda oy kullanıyordu. Meydan ABD'ye bırakılmıştı. Tek odaklı bir dünyanın doğuşuna tanık olunuyordu. Oysa Irak'ınkine benzer bir taarruz, ABD tarafından Grenada ve Panama'da da yapılmıştı. O zaman sessiz kalan kamuoyu, bu kez tek bir ağızdan Irak'ı lanetlemeye zorlanıyordu.

Türkiye, Körfez bunalımının ilk gününden itibaren ABD politikasının izinden yürümüştü. Başkan Bush'la Özal'ın sık sık telefonda görüşmeleri, bu politikanın temel çizgilerini belirleyen unsurlardan biridir. Bunalımın sürdüğü aylar boyunca ABD Dışişleri Bakanı Baker, yaptığı tüm Ortadoğu gezilerinde Türkiye'yi ihmal etmemiş ve doğrudan doğruya Özal'la konuşarak istediği tavizleri koparmıştır. Körfez bunalımı, Türkiye'de dış politikanın Özal tarafından, yani tek kişi tarafından belirlendiğini ortaya koymuştur. Ünlü "bir koyup beş alacağız" sözü o günlerde Özal tarafından söylenmiştir. Böyle bir duruma Cumhuriyet tarihinde ilk kez rastlanıyordu. Dış politikada Dışişleri Bakanlığı devre dışı bırakılmıştı. Bunun sonucu Dışişleri Bakanı ve hatta Genelkurmay Başkanı istifa etmişlerdir. Fakat bu istifalar, Özal'ın bağımsız, tek başına politika belirlemesini engelleyememiştir.

Türkiye, Körfez'e kara kuvvetlerini göndermemiştir. Buna karşın Irak sınırına büyük bir güç yığmıştır. Ayrıca NATO'nun çevik gücünü davet etmiş, İncirlik ve Güneydoğu'daki havaalanlarını ABD ile diğer müttefiklerine açmıştır. Sıcak savaş başladıktan sonra İncirlik'ten kalkan Amerikan ve müttefik uçakları, Irak'ın Kuzeyini bombardıman etmişlerdir. Türkiye'nin bu savaşa Kuzey Cephesini açarak katılması, o günlerde çok konuşulan bir konudur. Ne var ki herkesin endişeyle beklediği böyle bir olay olmamıştır.

Sıcak savaş, 17 Ocak 1991'de Irak'ın bombardımanıyla başlamıştır. CNN ve diğer televizyonların 24 saat sürdür-

dükleri canlı yayınla, naklen yayımlanan bir futbol maçı gibi savaş odalarımıza girmiştir. Ne var ki, uçakların yaptıkları "sorti" sayısına kadar her türlü gelişmeden haberdar edilen kamuoyu, atılan bombaların altında kalan insanların sözünü bile etmemiştir. Irak'ın İsrail'e yönelttiği Scud füzelerinin yaptığı tahribat, günlerce dünya kamuoyunu meşgul etmiştir. Buna karşın Irak'ta bombalar altında yıkılan ve ölenlerden kimse söz etmemiştir. Sadece, Bağdat'ta bir sığınağa atılan bombanın öldürdüğü insanlar, ilk kez savaşın ne boyutta olduğunu herkese göstermiştir. Ne yazık ki, CNN'in sevimli hale soktuğu savaş, barış duygularını alt etmiştir. Belki de dünya tarihinde ilk kez, dünya halkları savaşı böylesine sempatiyle karşılamışlardır. Medya bütün insanları tutsak etmiş, kendi çıkarlarının tam tersi olan savaşı alkışlattırmıştır.

ABD ve koalisyon ortakları tarafından kışkırtılan Kürtler biraz başkaldırınca, Saddam'ın güçleri acımasızca bunların üzerine saldırdı. Bunun üzerine yüzbinlerce Kürt, Türkiye'ye sığındı. Türkiye'nin sınır topraklarında olumsuz koşullar içerisinde yaşamaya çalıştılar. Başlangıçta Kürt halkının acılarına ilgi göstermeyen Batılı ülkeler, Türkiye'nin çağırmasıyla tavırlarını değiştirmişler ve 36. paralelin kuzeyinde kalan Irak topraklarında bir güvenlik bölgesi oluşturmuşlardır. Bu arada ünlü Çekiç Güç'ün temeli de atılmıştır.

ANAP'IN SÖZDE LİBERAL EKONOMİK POLİTİKASININ SONUÇLARI

24 Ocak 1980 tarihinden bu yana Türkiye halkı ekonomiye ilişkin birçok öykü dinledi. Serbest piyasanın nimetlerinden söz edildi. Liberalizm, yani serbesti tek seçenek diye önümüze kondu. Fiyatlarda istikrar sağlanacağı, bütün kararların bu doğrultuya yönelik olduğu defalarca ifade edildi. Bu ve bunlara benzer daha nice savlar sık sık gündeme geldi, tartışıldı. Ama fiyatların artış hızı durmadı. Gelir dağılımı daha da bozuldu. Türk lirasının değeri düş-

tükçe düştü. Sanayi yatırımları yerinde saydı. Dış borçlar büyüdükçe büyüdü. Bankerler iflas etti, hepsi bir yerlere kaçtı. Banka faizleri, tefeci faizleri ve benzerleri yükseldi. Ülke yabancı tüketim mallarıyla doldu. On beş yıl boyunca söylenenleri şöyle bir hatırlarsak, hemen hiçbirinin gerçekleşmediğini görürüz. Fiyatların artış hızını, yıllardır % 70-80 dolayında süren enflasyon oranı açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Peki insanın sorması gereken bir soru yok mudur burada? Türkiye halkına bu denli sıkıntı niçin çektirilmiştir? Diz boyuna ulaşan bu yoksulluk, başarısızlığın açık bir görüntüsü değil midir?

Ekonomi yıllardır Türkiye'nin gündeminin birinci sırasını işgal etmektedir. Son yıllarda bu önceliği daha bir vurgulanır olmuştur. Özellikle Özal ve onu izleyen Çiller iktidarları, ekonomiyi toplumun tek amacı haline getirerek, sosyal ve kültürel ilerlemeyi arka sıralara attılar. İktidarın önde gelenleri sosyal ve kültürel ilerlemenin önemsiz şeyler olduğunu sık sık yinelediler. Ekonominin tek amaç olması, sermayeci iktisat politikasının öğelerinden biridir. Böylece, insanların "Homo-Economicus", yani sadece ekonomik davranmayı, kendi çıkarlarını azamileştirmeyi düşünen bencil yaratıklar olduğu yaklaşımı egemen kılındı.

Bu bireyci tavır, ekonomiyi de amaç haline getirmektedir. Oysa ekonomi, toplumsal ve kültürel ilerlemenin aracıdır. Ekonomi alanındaki olumlu gelişmeler, bireysel değil toplumsal refahın aracıdır. İnsanlar üretirler ve bu üretimlerini kültürel ve toplumsal yaşamlarında kullanırlar. Bu gerçeği yadsıdığımız anda, birçok kurum toplumsal işlevini yitirir.

1980'den bu yana ekonomi öylesine amaç haline getirilmiştir ki, toplumsal refahın birçok bileşeni kâr mekanizmasına kurban edilmiştir. Sağlık, eğitim, çevre vb. birçok toplumsal tüketim bileşeni metalaşmış ve kâr getirme aracı haline gelmiştir. Sosyal güvenlik gibi çağdaş bir dayanışma kurumu bile bu tutumun kurbanları arasına girmiştir. Za-

man zaman iktidar yetkililerinin ve sermayenin yöneticileri, ekonomik kararların arkasındaki hedefin toplumun mutluluğu olduğunu söylemelerine karşın fiilleri, yani yaşama geçirdikleri söylediklerinin tam aksi yönündedir. "Köşeyi dönme", "iş bilme" ve "iş bitirme" gibi deyimler bireyci ve çıkarcı davranışların dile gelişleridir.

Bütün bunlara karşın, Türkiye'de ekonomik büyümenin düzeyi ne olmuştur? Son yıllarda ekonomik büyüme bazen eksi durumuna düşmüş, genelde % 2-4 seviyesinde kalmıştır. Bu oranlar neyi ifade etmektedir? Salt büyüme, toplum refahı açısından yeterli midir?

Bir kere söz konusu büyüme gayri safi milli hasılada, milli gelirde parasal bir artışı göstermekle beraber, kalkınma ve onun da ötesinde toplumsal gelişmenin işareti değildir. Bilindiği gibi ekonomik kalkınma, ülke ekonomisinin yapısal değişimi tarım ağırlıklı ekonomiden, sanayi ve hizmet ağırlıklı ekonomiye geçiş biçiminde kabaca tanımlanabilir. Oysa son on beş yıllık döneminde sanayinin ekonomi içerisindeki ağırlığı söylendiği kadar ileri konuma gelmemiştir. Hatta denilebilir ki, sanayileşme hedefi tamamen unutulmuştur. Hizmet kesiminde ise sanayileşmeyi bütünleyici hizmetlerden öteye finans ve ticari amaçlı hizmet dallarında, bunların yanı sıra bir ölçüde turizm kesiminde sınırlı bir gelişme olmuştur. Ekonomik büyüme toplumsal gelişmeyi de içermelidir. Toplumsal gelişme, üretim biçimi açısından bir üst aşamaya geçme demektir. Türkiye'de son dönemde bir gelişmenin de olduğunu söylememiz mümkün değildir. Aksine sanayileşme yolunda emeklemeye başlayan bu toplum, ticari bezirganlığa dönüşü yaşamıştır. Bu durum kuşkusuz toplumsal gelişme olarak algılanamaz, nitelenemez.

Dışa mı açılıyoruz, yoksa açılıp saçılıyor muyuz? Özal ve onun uzantısı Çiller iktidarlarının ağızlarından düşürmediği bir slogan da Türkiye dışa açılıyor, dış ticarette önemli gelişmeleri yaşıyoruz savıdır. Bu savın ne oranda doğru olduğunu irdeleyebilmemiz için son ithalat ve ihracat düzeylerine bakmalıyız. Türkiye, ihracatta 15-16 mil-

yar dolarlık bir düzeye erişmiştir. Oysa ithalatın düzeyi 27-30 milyar dolardır. Yani dış ticaret açığı 10 milyar doları aşmıştır. Bu nicel büyümeyi şöyle açıklayabiliriz: Dünya ticaretinin genel kuralı olarak, diğer ülkelerin mallarına kapısını açan ülke, kendi mallarını da onlara satabilir. Yani benden ürün satın al ki, ben de seninkini satın alayım örneği.

Dış ticaret açısından üzerinde durulması gereken bir başka nokta da, Türkiye'nin uluslararası iş bölümünde bir üst basamağa çıkıp çıkmadığıdır. İhraç ürünlerinin içerisinde sanayi ürünlerinin payı, % 70 dolayına yükselmiştir. Ne var ki, sanayi ürünü tanımı içerisine giren ürünlerin niteliği konusunda bazı kuşkular bulunmaktadır. İhraç edilen sanayi ürünlerinin büyük çoğunluğu gelişmiş sanayi ülkelerinin boş bıraktığı alanlardadır. Örneğin tekstil, konfeksiyon vb. mallar, bunların başında gelmektedir.

Ne yazık ki, aynı tip ürünü gelişmekte olan ülkelerin büyük bölümü de üretiyor ve dış pazarlarda satmak için birbirleriyle acımasız bir rekabete giriyorlar. Bu da sanayi ürünlerinin fiyatlarını iyice düşürüyor; bu yolla da gelişmiş ülkeler, gelişmekte olanların emeğini sömürüyor. Kabul etmeliyiz ki dış ticaret hacminin artmasına karşılık Türkiye, uluslararası işbölümünde bir üst basamağa çıkmış değildir ve böyle bir çabayı da göstermemektedir.

İhracatımız, 1980'den bu yana yaklaşık dört-beş kat artmıştır. Buna karşın aynı dönem içerisinde bir ABD dolarının TL karşılığı 1000 kat artmıştır. Türk lirasının böylesine baş döndürücü bir biçimde değer yitirmesine karşılık, ihracatımız ancak dört-beş kat artmış bulunmaktadır. Bunun bir anlamı da, ihracatımızı TL'nin dış paralar karşısında değerini düşürerek artırabildiğimizdir. İşte bunun içindir ki, Özal-Çiller dönemindeki dışa açılmayı, dışa saçılma olarak nitelemeyi yeğliyoruz. Bu arada ithal edilen tüketim malları kanalıyla ülkemiz, tüketim tercihleri yönünden dışa bağımlı hale gelmiş bulunmaktadır. Özetlersek, bugünkü dış ticaretimizi olumsuz dış ilişki olarak tanımlayabiliriz.

24 Ocak 1980'de Türkiye'nin toplam dış borcu 13 milyar dolar civarındaydı. 1990'larda bu borç 70 milyar dolar düzeyine ulaşmış bulunmaktadır. Elimizdeki verilere göre 1980'li yılların sonunda gelişmekte olan ülkelerin dış borç toplamı, 1 trilyon 113.2 milyar dolar dolayındadır. Bunun 634.2 milyar doları borç krizindeki ülkelere aittir. En ağır borç yüküne sahip on beş ülkenin borç miktarı ise 446 milyar dolardır. Dış borç yükü açısından yapılacak bir sıralamada Türkiye ilk üç arasında yer almaktadır. 1980 temeline göre dış borç yükünün artışı bakımından Türkiye, Arjantin, Meksika, Şili, Brezilya ve Venezüella gibi Latin Amerika ülkelerinin önünde, birinci sıradadır.

Elimizdeki bilgiler, Türkiye'nin her türlü riski göze alarak dış ülkelere borçlandığını göstermektedir. Türkiye, bu konuda yüksek oranda borçları olan Latin Amerika ülkeleri arasına girmiş, hatta onların önüne bile geçmiştir. Kültürde, bilimde, sporda, demokratik kurumlarının niteliğinde hep geride kalan Türkiye, borçlanma konusunda ilk üç arasında kürsüye çıkmıştır. Tarih kitaplarında, diğer kaynaklarda bize defalarca anlatılan Osmanlı borçlarının nasıl felaketlere yol açtığını unutmuş görünmekteyiz. Kuşkusuz ülkelerin dış ülkelere borçlanması olağandır. Bir ölçüde kaçınılmazdır. Ölçü, o ülkenin bağımsızlığını tehlikeye düşürecek noktada olunup olunmamasıdır. Ne var ki Türkiye, bu ölçüyü, geçmişteki acı deneyimlerini de unutarak bağımsızlığımızı tehlikeye düşürecek boyuta vardırmıştır. Gelecekte dış borçların ülkemizin her kararını etkileyecek bir risk unsuru olduğunu birlikte göreceğiz. Uluslararası sermaye, Türkiye'nin holdingçi sermayesiyle el ele bu sonuca ulaşmıştır.

Kimsenin kuşkusu yok ki, Türkiye'de çarklar (özellikle 1980'den sonra) egemenler için dönmektedir. Sermayenin iktidarları bu doğrultuda her türlü tedbiri almakta tereddüt etmemişlerdir. Gelecekte de, bu düzen değişmediği sürece, aymazların bakışları arasında, almaktan da kaçınmayacaklardır. Halkımızın büyük çoğunluğu bir çeşit ekonomik ve kültürel soykırım yaşamaktadır. Bu soykırımı

sağlayan araçlar, gelir dağılımının her geçen gün daha adaletsiz bir görünüm alması, hızı azalmayan enflasyon ve çığ gibi büyüyen işsizliktir.

Gelir dağılımı konusunda her şey söylendi. DİE'nin yayımladığı son sayısal bulgular herkes tarafından biliniyor. Türkiye, gelir dağılımındaki adalet açısından dünyanın sonda gelen ülkelerinden biridir. İktidardaki siyasal partiler ve ustaca kullanılan bir propaganda makinesi, bu yoksulluğu hissettirmemek için elinden geldiğince çalışmaktadır. Yabancı malların artık ülkemizde de bol olduğu, vitrinlerin doluluğu, serbest piyasanın tek seçenek olarak kabulü gerektiği, yeni dünya düzeni masalları allanıp pullanarak sunuluyor.

Enflasyon, artık herkesin kabul ettiği bir gerçek. Enflasyonla birlikte yaşamaya alışalım isteniyor. Temelde enflasyon bir çeşit dolaylı vergi gibi halkın sırtından holdingleri, sermayeyi besleyen bir mekanizmadır. Bu olgunun yanı sıra, bugün % 20'yi aşan bir oranına işsizlik de yığınların belini bükmektedir. Bugün, işgücü piyasasına giren birinin iş bulma umudu % 5'in altındadır. İktidarlar, her yıl işgücü piyasasına giren yarım milyon gencin beşte birine bile iş yaratamamaktadır.

Ekonomiyi böylesine çaresizlikler içerisine sürükleyen Özalcı ekonomi politikası, sosyal devlet olmanın öğelerini de teker teker tahrip etmiştir. Sağlık ve eğitim hizmetleri hem kalitesini yitirmekte hem de kâr amacı güden kurumlar haline dönüştürülmektedir; özellikle sözde serbest piyasa denilen acımasız orman yasalarının at koşturduğu ortamın değerleriyle alınıp satılan hizmetler haline getirilmektedir. Konut edinme hakkı, soygun ve yağmacılığın aracı olmuş durumdadır. Emekçilerin konut sahibi olabilme kapısı olan sosyal sigorta olanakları tıkanmış, Toplu Konut Fonu ise mütevazı bir ev için bile yetersiz kalmıştır. Oysa tüm bu hizmetler, toplumsal tüketimin parçalarıdır ve piyasa koşullarıyla işletilmek durumunda olmamaları gerekir.

Özal çizgisi, yalnızca söylemlerde kalan, serbest piyasa öykünmeleriyle abartılan sözde liberal ekonomi, ülkeyi on beş yıl içerisinde yeni bir bunalıma sürüklemiş, 5 Nisan 1994'te IMF'nin uyarıları doğrultusunda yeni bir önlemler paketine gidilmek zorunluluğu ortaya çıkmıştır.

Bu kararların alınmasına neden olan krizin kökeninde mali liberalizasyon politikaları yatmaktadır. Bunun yanı sıra askeri harcamaların dev boyutlarda artması (Güneydoğu Sorunu nedeniyle) sonucu hızla büyüyen kamu açıkları, bir başka ekonomik sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Başka deyişle mevcut krizi daha da ağırlaştırmaktadır. 24 Ocak kararlarının devamı niteliğinde olan 5 Nisan 1994 kararları; bir dizi tasarruf tedbirleri, kamu açıklarının azaltılması, bunların yanı sıra KİT ürünlerine % 100'ü aşan oranlarda zam yapılması, TL'nin devalüe edilmesi olarak açıklandı. Ancak 5 Nisan kararlarının ana noktası ücret ve maaşlara zam yapılamamasıydı. Bu arada Zonguldak kömür ocaklarının, Karabük Demir Çelik Fabrikası'nın, bazı tersanelerin, Petlas'ın kapatılması da, 5 Nisan kararları içerisinde yer aldı. Üst gelir gruplarından alınan bazı ek vergiler ve net aktif vergisi gibi bir kez için alınan vergiler de, güya ekonomik kararların sosyal adaletçi yönünü oluşturuyordu.

Pakette özelleştirmenin gerçekleştirileceği kesin bir dille ifade ediliyordu. Özelleştirilecek kurumlar arasında şunlar öne geçmişti: Erdemir, Tüpraş, Petrol Ofisi, Petkim, THY, Turban, Havaş, D. B. Deniz Nakliyat, Sümerbank, Etibank ve Emlak Bankası. Kapatılacak KİT'ler de şöyle sıralanıyordu: Karabük Demir Çelik, Zonguldak TTK'nın bir bölümü, Petlas, Turban'ın beş kuruluşu, Türkiye Zirai Donatım Kurumu, Devlet Malzeme Ofisi, Tekel'in bira fabrikaları.

Sosyal güvenlik açısından şu tedbirlere yer verilmişti: Emekliliğe hak kazanma, kadınlarda 7200, erkeklerde 9000 işgününe çıkarılacak, prime esas kazancın üst sınırı artırılacaktır. Bu arada tarıma olan destek ise azaltılacaktır.

Dikkat edilirse, yapılmak istenen, ekonomik sorunların tüm yükünün ücretliler ve yoksul halka aktarılmasıdır. Getirilenler, daha önce de değindiğimiz gibi reel ücretlerin dondurulması, zamlar, işten çıkarmalar, KİT'leri kapatma ve özelleştirme, emeklilik süresini uzatma, SSK prim kesintilerini artırmadır. Bunların, Gümrük Birliği için yapıldığı ileri sürülmüştür.

1990'LI YILLARDA DÜNYAKİ GELİŞMELER

Son yıllarda karşılaşılan sorunların hem ülke hem de uluslararası boyutlarda derinleşerek kökleştiğine tanık olmaktayız. Sovyet sisteminin çöküşüyle, dünyanın kalıcı barışa ulaştığı savıyla şölenler düzenleyenler kısa bir süre içerisinde yanıldıklarını anladılar. Yüzbinlerce cana mal olan bölgesel çatışmalar, ciddi boyutlara vardı. Nükleer silah kullanma olanaklarının, ülke yönetimlerinden bazı grupların eline geçmek üzere olduğu da günlük haberlerde yer almaya başladı.

Dünyadaki yoksullaşma da inanılmaz boyutlarda yaygınlaştı. Yaşam standartları hızla düştü. Sağlık, eğitim, kültür, beslenme gibi insanca yaşama koşullarında uluslar ve toplum katmanları arasında büyük farklılıklar belirdi. Acımasız bir sömürü düzeni, inanılmaz boyutlara ulaşarak halkları tehdit etmeye başladı. Bir yandan iktidarda olan, yani devlet aygıtını ele geçirenlerin yaygınlaştırdığı "devlet terörü", öte yandan özgür düşünceyi belirli kalıplar içine hapsetmeye çalışan "medya terörü"; insanların yarına yönelik umutlarını tehdit eden bir başka faktör olarak ortaya çıktı. Bireyi yüceltme adına, birey yok ediliyor. Kültürel zenginlikler ayaklar altına alınarak düzeni sağlayan yapay kahramanlar öne çıkarılıyor.

Hemen her kitle iletişim aracında (Radyo, TV, basın vb.) öne sürülen "yeni bir döneme giriyoruz ya da değişimin rüzgârını yakalamak" söyleminin arkasında, kapitalizmin dayattığı bir yapılanma söz konusudur.

Yeni Söylemler, Yaklaşımlar

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra gelişmiş ülkeler, "bilimsel ve teknolojik devrim" diye nitelediğimiz büyük sıçramayı yaşadılar. Nükleer fizik, tıb, genetik ve bunlarla ilintili alanlardaki buluşlar, insanın var olan bilgi sınırlarını zorlamasının yanı sıra bilgisayar teknolojisindeki büyük gelişmelerin kısa sürede yaşama geçirilmesi, "bilgi çağı" kavramını gündeme getirdi. Diğer yandan iletişim alanındaki yeni buluşlar, özellikle TV, telefon, faks vb. araçların, bu arada "internet" sisteminin dünyayı küçültmesi, olayları izleme ve değerlendirme açısından bölgeler arası eşzamanlılığı ortaya çıkarması, medyanın sınır tanımaz egemenliğine yol açtı.

Bilimsel teknolojik devrimi yaşayarak bilgi çağına erişen gelişmiş ülkeler, ellerindeki yaygın ve etkin iletişim araçlarından da yararlanarak üstün insanlar topluluğu düşüncesini geliştirmeye başlamışlardır. Bunun temelinde ayrıcalıklı eğitim fikri yatmaktadır. 20. yüzyılın eğitimdeki egemen modeli, sanayi toplumunun gereksinimine dayanır. Yani altı yaşından itibaren örgün eğitimin başlaması, örgün eğitimde sanayinin çalışma düzenine uygun bir disiplinin aşılanması, üniversite eğitiminin temelinin oluşturulması, yukarıda değindiğimiz sanayi toplumunun gereklerine uygun öğelerdir. Bu öğrenim modelinde yalnızca bir ayrıcalık göze çarpmaktadır. Şöyle ki, üniversite eğitimiyle pratik teknik bilgiler veren okullar ayrılmıştır.

Bilgi çağının gerektirdiği eğitimde farklılaşma, diğer yanda bilginin adil olmayan dağılımı, oldukça belirgin biçimde ortaya çıkmaktadır. Bu adil olmayan dağılım, hem toplum kesimleri arasında hem de uluslararası alanda varlığını sürdürmektedir.

Bilgi çağına erişebilme çok pahalı bir eğitim sistemini gündeme getirmektedir. Serbest piyasa ekonomisinin kurallarına terk edilmiş eğitim düzenlerinde, bu eğitimin gerektirdiği harcamayı ancak üst gelir grupları yapabilmektedir. Yüksek kalitede bir eğitimin kamu kaynaklarına daya-

nılarak verilebilmesi ise, ancak gelir düzeyi yüksek ülkelerin olanakları içerisinde olasıdır. Bunun doğal sonucu olarak bilgi çağını yakalayabilme, serbest piyasa düzeni koşullarında, gelişmiş ülkelerin ve üst gelir gruplarının tekelinde olacaktır. Bunun içindir ki, bilgi çağına erişiyoruz savları Türkiye ve benzeri ülkeler açısından bir rüya olmanın ötesine gidemeyecektir. Bu yapıdaki ülkelerin, öncelikle eğitim sistemlerinde köklü bir dönüşümü gerçekleştirmeleri ilk adım olarak düşünülebilir. Eğitimde böylesi bir dönüşümün yaşama geçebilmesi için, son iki yüz yılın eğitim modellerinin temelden değiştirilmesi bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır. Diğer yandan, eğitimde fırsat eşitliğini sağlamak için daha büyük kamu kaynaklarının eğitim kurumlarına aktarılması gerekmektedir. Önemli olan eğitimde fırsat eşitliğinin toplumun tüm bireylerine sağlanmasıdır. Bu da öğrenimin, piyasanın sözde serbest rekabetçi çarklarına terk edilmemesiyle mümkündür. Bu doğrulara karşın, yakın gelecekte böylesine bir dönüşümün yapılabileceği umudunu beslemek güçtür.

Globalleşme (küreselleşme), 1990'lı yılların en çok kullanılan kavramı olmuştur. Siyasetçilerden medya yorumcularına kadar herkes, küreselleşmeyi yadsınamaz bir gerçek gibi kabul etmektedirler. Nedir bu çok konuşulan küreselleşme? Bu kavramı çok basit olarak şöyle tanımlayabiliriz: Hızla gelişen kitle iletişim araçları, dünya ticaretinin ve finans sisteminin uluslararası bağlamlaşması, kısaca ulusal ekonomilerin uluslararasılaşması, ortak bir dünya kültürünün yaratılması ve sosyalist blokun çökmesi sonucunda sınırların etkisizleşmesi, bir anlamda ulus devletlerin güçlerini yitirmesi sonucunda tek bir dünya gerçeğinin ortaya çıkması.

Sovyet blokunun çöküşünden sonra öne çıkan tek odaklı dünyanın basit gerçeği olan "Pax-Americana", küreselleşmeyi de kendi doğrultusu yönünde dayatmaktadır. Bu noktayı biraz daha açmakta yarar vardır. Önce büyüyen dünya ticaretinin, etkinleşen finans sisteminin ve genişleyen iletişim ağının varlığını bir veri olarak kabul etmek

durumundayız. Ne var ki bu kabul, bunların arkasındaki gerçeği görmemizi engellememelidir.

Büyüyen ticaret hacminin de uluslararası tekeller ve gelişmiş ülkelerin başat konumunun yönlendirmesi altında bulunduğunu kabul etmek durumundayız. Her zaman yinelediğimiz gibi gelişmiş ülkelerin etkin paya sahip olduğu uluslararası tekellerin, yatak odamızdan mutfağımıza kadar bizi kuşattığı bir gerçektir. Kullandığımız traş bıçağından bindiğimiz arabaya değin bu tekellerin ya da uzantılarının ününlerini kullanmaktayız. Gerek kalite, gerekse fiyatlar açısından dünya ticaretinde egemen olanlar bu şirketlerdir. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin ürünlerinin dünya piyasasında yer tutması, ticaret hacimlerini büyütmeleri kolay değildir; hatta bir anlamda olanaksızdır. Bu durumda küreselleşme söylemi, ticaret açısından da gelişmiş ülkelerin yararına bir ortam yaratmaktadır.

Finans sistemi ise bütünüyle gelişmiş ülkelerin finans kapitalinin yönetimindedir. New York, Tokyo ve Londra Borsaları sistemin belirleyicileridir. IMF ve Dünya Bankası ise böylesine belirlenen sistemin gelişmekte olan ülkelere aktarıcısı rolünü üstlenmişlerdir. Dünya finans sisteminin bağlamlaştığı bir ortamda ekonomik bağımsızlıklıktan söz etmek bir yana, ülke yararına bir karar almak da mümkün olamamaktadır. Diğer yandan, gelişmiş ülkelerin para birimleri de ulusal para birimlerinin üstüne çıkmaktadır. Son yıllardaki dolar ve markın ülkemiz piyasasındaki etkin durumu bunun kanıtıdır.

Küreselleşmenin bir başka tehlikeli boyutu da, dünyanın hemen tüm toplumlarının belirli medya tekelleri tarafından adeta işgal edilmesidir. İletişim araçlarının yaygınlığı ve etkinliği, haber alma ve bilgi edinme açısından ne denli yararlıysa, belki de o yararından daha fazla zarar yaratmaktadır. Evimizdeki televizyon kanalları, adı ne olursa olsun, hepsi yalnızca duyulmasını istedikleri haberleri duyurmaktadır. Böylece medya terörü diye adlandırılan bir düşünsel terör yaratılmaktadır. Sürekli tehdit, cinayet ve korku filmleriyle sindirilen insanlar, kendilerini kurtara-

cak üstün insanlara, güçlü devlet aygıtına gereksinme duymaya başlamaktadırlar. Bu konumda, çok sözü edilmesine karşın özgür düşüncelerden, bağımsız bilimden bahsetmek olası değildir.

Ticaret, finans ve iletişim ağlarını ele geçiren gelişmiş ülkeler dünyayı ve insanları kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmektedirler. Geleceği bu güçler programlamaktadır. Onların ideolojisi, değer yargıları egemendir. Bunların irdelenmesi bile ya kısıtlanmıştır ya da yapanlar sesini kolay kolay yükseltememektedir. İşte yeni sağın ve onun ideologlarının, sözcülerinin sözünü ettikleri, yücelttikleri küreselleşme böylesine tek yönlü bir dayatmadır.

"Sosyal Devlet" kavramı da 20. yüzyıldaki ekonomik ve toplumsal gelişmelerin somut bir ürünüdür. "Dayanışmacı" ve "Sosyalist" düşün akımlarının etkisiyle köklü bir düşünsel temele oturan "sosyal devlet", İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, özellikle İngiliz İşçi Partisi'nin iktidarı döneminde "Beveridge" planıyla doruğa erişen bir modele sahip olmuştur.

1970 yılından sonra, özellikle Keynesgil ekonominin terk edilmesi sonucunda sarsılan sosyal devlet kavramı, bugünlerde "Yeni Sağ" söylemlerle tamamen terk edilmiş durumdadır. Türkiye'de sosyal devlet kavramı 1961 Anayasası'nda ifadesini bulmuştu. Kurucu Meclis'teki tartışmalarda, sağ kanatta yer alan partiler ve üyeler, bu kavramın Anayasa'da yer almasına karşı çıkmışlardır. 1980'den sonra aynı kavram, Anayasa'da yer almasına karşın, Özal-Çiller çizgisindeki sağ iktidarlar, düşünürler bu kavramı reddetmişler, rafa kaldırma eğilimi göstermişlerdir. "Yeni Sağ"ın önde gelenleri, bu ilkenin serbest rekabetin egemen olduğu toplumlarda gereksiz olduğunu vurgularken, sağlıktan eğitime kadar tüm kurumlarını özelleştirme ya da metalaştırma yönünde çaba sarfetmişlerdir. Bunda da başarılı olmuşlardır.

Bugün, küreselleşme çerçevesinde kamunun sosyal yükümlülükleri teker teker ortadan kaldırılıyor. Bu, yalnızca ulusal sınırlar içerisinde gerçekleşmiyor, uluslararası

boyutlara da yansıyor. Artık ülkelerde (buna gelişmiş ülkeler de dahil) her türlü sosyal güvenceden yoksun yoksul yığınlar, buna karşın yüksek nitelikli sağlık, eğitim vb. kuramlardan paralarıyla yararlanan küçük bir üst grup oluşmaktadır. Birleşmiş Milletler, kaynak kıtlığından sosyal yardım faaliyetlerini kısıtlamaktadır. Yoksulluk bütün dünyada yaygınlaşmaktadır.

Sosyal devlet kavramıyla gündeme gelen sorumluluklarını terk eden gelişmiş ülkelerin alt gelir gruplarındaki yaşam, toplum katmanlarını ele alan bilimkurgu romanlarında, filmlerinde gördüğümüz örneklere doğru sürüklenmektedir. 21. yüzyıl, şayet gidiş tersine çevrilmezse, her türlü sosyal güvenceden yoksun yığınların kendi kaderleriyle baş başa bırakıldığı bir acımasızlık ve sömürü çağı olmaya aday görünmektedir.

Dayatılan tek yönlü barış: Pax-Americana

Sosyalist blokun çökmesinden önce iki odaklı bir dünyada yaşanıyordu. NATO ve Varşova Paktları, bu iki blokun arasındaki bir savaşı engelleyen kalıcı sayılabilecek dengeyi oluşturmuşlardı. Her iki tarafın elinde bulunan nükleer kıyamet silahlarının varlığı, bu dengeyi uzun döneme yaymayı başarıyordu. Sosyalist blokun çökmesiyle bu denge bozuldu. Bir an için nükleer karabasanın sona erdiği sanıldı. Fakat bu kez de tek odaklı bir dünyanın getirdiği olumsuzluklar kendini gösterdi.

Tek odaklı dünyanın egemeni, elindeki büyük ve üstün teknolojik silahlarla donatılmış askeri gücü ve de nükleer bombalarıyla ABD'dir. ABD'nin egemenliği öylesine tartışılmaz durumdadır ki, Birleşmiş Milletler onun kararlarına onay veren bir kurum haline dönüşmüştür. Basra, Somali, Haiti, Bosna vb. yerlerde olan bitenler bu durumun çeşitli kanıtlarıdır. Bu arada, ABD'yi örnek alan gelişmiş ülkeler, kendi arka bahçeleri saydıkları ülkelere kararlarını adeta silahla kabul ettirmektedirler. Örneğin Rusya, en çok Çeçenistan örneğinde olduğu gibi, bağımsızlıklarına kavuşan eski Sovyet Cumhuriyetleri'ne bu gözle bak-

maktadır. Kısacası tek odaklı dünyada gelişmekte olan ülkelerin, ulusların bağımsız kararlar almalarına olanak tanınmak istenmemektedir.

Yükselen ve etkinleşen Neofaşizm

Konuya girerken, bir kez daha belirtelim ki dünyanın hâkimi uluslararası tekellerdir. "Ulus-Devlet" konusunu ele alırken bu durum gözden ırak tutulmamalıdır.

Son yıllarda ulus-devletin sonuna gelindiği savı sıkça ifade edilmektedir. Bu iddia Türkiye'de de bazı kesimlerce kabul gören bir yaklaşımdır. Politik İslam bu olayı klasik "ümmet" kavramıyla açıklamaktadır. "Cedit" grubunun önde gelen yazarları, düşünürleri bu yaklaşımı "Türkiye Günlüğü" dergisinde dile getirmektedirler. Oysa ümmet, millet gibi kavramlar aynı kökten türemişlerdir. Millet sözcüğünün kökeni sözlüklerde şöyle açıklanmaktadır: "Bir inanca, bir dine bağlı topluluk." Arapça olan bu sözcüğün yerine kullandığımız "Ulus" deyiminin sözlükteki karşılığı ise ülke ve kavimler topluluğu olarak belirlenmektedir.

"Ulus-Devlet" tanımı, "aynı toprak parçası üzerinde yaşayan, kıvançta ve tasada bir olan, yani ortak çıkarlara sahip bireylerden oluşan topluluk" olarak yapılabilmektedir. Bu çok genel tanımda vurgulanan nokta, ulusu oluşturan bireylerin değişik inançta ve etnik kökende de olsa ortak bir doğrultuda buluştuklarıdır. Bu doğrultunun da siyasal, ekonomik ve toplumsal çıkarların bileşkesi olduğu ileri sürülmektedir. Bugün bir ABD milletinden bahsedilemez, ama buna karşın bir ABD ulusunun varlığından da kuşku duyulamaz. Bu koşullar altında, "Ulus-Devlet"in tarihe karıştığını ileri süren gelişmiş kapitalist ülkeler, örneğin ABD, Federal Almanya, İngiltere, Japonya, Fransa vb.leri "ulus-devlet" kavramının en tipik örneklerini oluşturmaktadırlar.

Yukarıda vurgulanan örnekten de anlaşılabileceği gibi, emperyalist diyebileceğimiz ülkeler, ülkedeki tekellerin çıkarlarından asla ayrı olmayan kendi ulusal çıkarlarını en üst düzeye çıkarma çabasındayken, gelişmekte olan ülkele-

rin ulusal çıkarları yönünde çaba sarf etmelerini engellemek için küreselleşme söylemi arkasında onları parçalamaktadırlar. Parçalanan Sovyetler Birliği, Yugoslavya bunun en çarpıcı örneğidir. Küreselleşmeyi ve ulus sevmemeyi yaşatan yeni sağın ideologları, bir zamanlar enternasyonalizmin en büyük düşmanı olduklarını unutmuş görünmektedirler. Dünya 21. yüzyıla girerken yeni bir paylaşımın eşiğindedir. Lester Thurov AFA Yayınları'ndan çıkan "Kıran Kırana" adlı yapıtında, bu paylaşım savaşımının boyutu ve etkinliğini açık bir şekilde sergilemektedir. Başta ABD olmak üzere gelişmiş ülkeler, eskisinden daha koyu bir ulus-devlet anlayışını ortaya koyarlarken, diğer ülkeleri aksi yönde bir gelişmeye itmektedirler.

"Yeni Dünya Düzeni" diye adlandırılan bugünkü egemen görüş, gelişmekte olan ülkelerin parçalanmasını ilke olarak benimsemiş durumdadır. Bu devletlerin bünyesinde yapılanmış olan etnik grupların şoven duygularının istismar edilerek güçlendirilmesi sonucu, uzun yıllar bir arada yaşayan toplulukların birbirlerine düşman alt gruplara bölünmesi özendirilmektedir. Yugoslavya böylesine bölünmüş, etnik arındırmayı da gündeme getirmiştir. Irak, ABD ve ortaklarının dayatmasıyla aynı akıbete uğramıştır. Ortaya çıkan, bir ölçüde etnik homojeniteye sahip küçük devletçiklerin ya da toplulukların tek başlarına yaşama olanakları ve umutları da bulunmamaktadır. Böylece, tek kutuplu dünyanın efendileri onları istedikleri gibi yönetebileceklerdir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Ortadoğu haritasının bölme ve yönetme ilkesine uygun bir biçimde çizilmesi, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Afrika'nın, aynı şekilde küçük devletçikler biçimine dönüştürülmesinin arkasındaki amaçlar böyle açıklanabilir.

Aydınlanmanın sonu mu? Postmodernizmin ve dinlerin yükselişi

Son yılların yaygın bir söylemi de Aydınlanma Çağı'nın bir anlamda sona erdiğini, determinizmin (gerekircilik) eskisi kadar geçerli olmadığını ileri sürmektir. Bu iddia ne oran-

da geçerlidir. Son yıllarda fizik, kimya, genetik vb. bilim dallarındaki gelişmeler olasılık kuramının büyük sayılar yasasına uygun bir biçimde açıklanabilmektedir. Örneğin quantum taneciklerinin her zaman bir doğru uyarınca hareket etmediklerini, doğrudan sapma olasılıklarının var olduğunu görmekteyiz. Genetikte de olasılık kuramı olayları açıklamada önemli bir rol oynamaktadır.

Bilimde yeni bir döneme girdiğimizi kimse yadsımamaktadır. Fakat bu dönem Aydınlanma'nın tüm kazanımlarını inkâr etmek anlamına gelmez. Aydınlanma, modern çağın simgesidir. Bu nedenle günümüzde onu aşan yaklaşımlar "Postmodern" olarak nitelenmektedir. Uzaydaki oluşumlar konusunda elde edilen yeni kazanımlar, dünyanın meydana gelişiyle ilgili "Büyük Patlama" kuramı, "karadelikler" ve bu yöndeki yeni buluşlar, Aydınlanma döneminin bilgi ışığının ötesinde, yeni bir düşünce tarzının ortaya çıkması sonucunu vermiştir. Artık kimse elde edilen bulgular konusunda gerekirci açıklamalar yapamamaktadır. Bu belirsizlik, "gerçek nedir?" sorusunu yeniden gündeme getirmiştir. Tek bir gerçekten söz edilebilir mi? Böylece tinsel olgular, inançlar daha bir öne çıkmış; dinler ve onlara bağlı inanışlar etkinliklerini artırmışlardır.

Dinler ve dinlere dolaylı ya da dolaysız bağlı tarikatler, 2000'li yıllara girerken gelişmiş ve gelişmekte olan toplumlarda başat bir rol oynamaktadırlar. Bunun bir nedeni insanların ekonomik, toplumsal sorunlar karşısında güçlerini yitirmeleri, çağın her yönüyle umutsuzluğu besleyen olaylarla dolu oluşudur. Gelişmekte olan ülkelerdeki yığınlar bir yandan işsizlik, bozuk gelir dağılımı, refah düzeyinin inanılmaz boyutlarda düşük oluşuyla boğuşurken; gelişmiş ülkelerde de alt gelir gruplarındaki insanlar, bir yandan ülkenin tüketim düzeyine ulaşmaya çalışırken, diğer yandan da yoksul ülkelerin benzeri işsizlik, yaşanacak bir konuta sahip olamama, çocuklarının geleceğini hazırlayamama gibi sorunlarla uğraşmaktadırlar. Tüm insanlığın kendini yönetme hakkı elinden alınmış gibidir. Medya ise değişik yöntemlerle yığınları daha da uysallaştırma peşin-

dedir. Bu koşullarda dinsel inançlar, insanlar için bir sığınak oluşturmaktadır.

İtalya örneği, geleceğe yönelik umut olabilir mi?

1980 yılının ikinci yarısında, İtalya başbakanlara kadar uzanan, siyasilerin karıştığı yolsuzluklarla sarsıldı. Bir savcının (Di Pietro) cesaretle üzerine gittiği bu konu, ülkemizde de yankı buldu. İtalya'da gün ışığına çıkan iki olay vardı. Birincisi, birçok askeri liderin ve politikacının bulaştığı, bizdeki "kontr-gerilla"ya benzer "Gladio"; ikincisi mafya-politikacı işbirliğini içeren yolsuzluklar, skandallar dizisidir. İşin ilginç yanı, Craxi gibi ünlü sosyalist politikacıların da bu yolsuzluklara bulaşmış olmalarıdır. Bu büyük siyasi deprem İtalya'nın siyasal yapısını sarsarken, olayın temelindeki nedenlere, özellikle demokrasiyi yozlaştıran etmenlere fazla değinilmedi. Bu olaylardan sonra yapılan seçimlerde "Forsa İtalya" sloganıyla anılan Berlusconi'nin partisi ön sırayı aldı. İktisaden daha gelişmiş Kuzey İtalya yöresine bağımsızlık isteyen parti ve neofaşistlerle işbirliği yapan Berlusconi hükümeti oluşturdu. İtalya'nın yeni başbakanı, tam anlamıyla bir medya ağasıydı. Sahip olduğu televizyon, radyo ve basın araçlarıyla kamuoyunu oluşturup yönlendirecek güçteydi. Siyasi eğilimi açısından sağdaydı. İtalya halkı, yılların alışkanlığıyla sağ yelpazenin çeşitli renklerini kapsayan bir siyasal bloku iktidara taşımıştı. Sonuç, suçlanan eski dönemden farklı olmadı. Gene yeni bir temiz eller operasyonunun gereğinden bahsedilmeye başlandı. Başta başbakan olmak üzere birçok politikacı yolsuzluk iddialarıyla suçlandı. 1995 bütçesiyle işçi ve emeklilerin hakları geriye götürülmek istenince, işçiler genel grev ilan ettiler, Roma ve Milano gibi büyük kentlerde milyonların katıldığı gösteriler yaptılar. Bu durum karşısında Berlusconi hükümeti istifa etmek zorunda kaldı.

İtalya örneği, bir olguyu öne çıkarttı. Liberal olma savındaki kapitalist kökenli sağ politikalar, parlamenter demokrasiyi yozlaştırmaktadır. O yapıya uyumlanmaya çalı-

şan sosyalist ya da sosyal demokrat partiler de bu yozlaşmadan paylarını almaktadırlar. Temeldeki bu yapıya dokunmadan gerçekleştirilmeye çalışılan düzenlemeler de yetersiz kalmaktadır. Amerikalıların "Corruption" [çürüme] diye niteledikleri "Katakulli"ler düzeni kendi kurallarını işletmektedir.

Dünya, doksanlı yıllarda Bosna dramını yaşadı. Çekoslovakya'nın ikiye bölündüğüne tanık oldu. Ne yazık ki, Berlin duvarının yıkıldığı bu dünyada yeni duvarlar örülmeye başlandı. Liberalizmin ve sözde kalan yapay demokrasinin ne denli yoz olduğunu gören eski komünist ülkelerin halkları, yeniden sosyalizme yönelmeye başladılar.

Dünya ekonomisindeki gelişmeler

Dünya ekonomisini, "merkeze bağımlı bir yapı" olarak tanımlayabiliriz. Bugün ekonomik etkinlik açısından ülkelerin dağılımı güneş sistemine benzer. Merkezde G7'ler, yani gelişmiş yedi ülke bulunmaktadır. Bu yedi ülke şunlardır: ABD, Federal Almanya, Fransa, Japonya, İngiltere, Kanada ve İtalya. Kuşkusuz bu ülkelerin kendi içlerinde etkinlik yönünden bir sıralaması vardır. Hepsinin merkezinde, tüm ağırlığıyla ABD bulunmaktadır. ABD sahip olduğu ekonomik, teknolojik, finansal ve aynı zamanda askeri güçten ötürü dünya ekonomisinin belirleyicisi konumundadır. Doğru bir deyimle, ABD dünyanın egemenidir.

Dünya ekonomisinde birbiriyle çelişkili gibi görünen iki oluşum izlenmektedir. Bir yandan haberleşme ve ulaşım teknolojisindeki hızlı gelişmeler küreselleşme denilen olguyu ortaya çıkarırken, diğer yandan ülkeler bölgesel bütünleşmelere ağırlık vermektedirler.

Yeni teknolojilerin üretilmesi ve bu teknolojilerin yayılması, yalnızca gelişme sürecindeki ülkelerin sorunu değildir. ABD ve Japonya'nın teknolojik üstünlüğü, Avrupa Birliği'ni bu konuda sıkıştırmaktadır. SSCB'nin dağılmasının özünde de, bir ölçüde üretim teknolojisinin çağdaş standartlara uymaması ve bu nedenle uluslararası piyasalarda rekabet gücünü kaybetmiş olması yatmaktadır.

Ülkeler, kendi yüksek teknolojili endüstri tekellerine başta finansal yardım olmak üzere çok özendirici ve hassas davranmaktadırlar. Yüksek teknolojili sanayi kuruluşlarında uluslararası tekellerin araştırma-geliştirme harcamalarının yanı sıra, devletin desteği de önemli bir rol oynamaktadır. Ülkeler, zaman içinde teknolojik üstünlüğe sahip ülkelere bağımlı hale gelmekten çekinmektedirler. Bir yandan kıyasıya rekabeti önlemek için bazı önlemler almaya çalışırlarken, diğer taraftan da "teknolojik milliyetçilik" şeklinde tarif edilebilecek derecede kendi teknolojilerini geliştirmek için harcama yapmaktadırlar.

Yüksek teknolojili sanayilerin finansmanı ülkeden ülkeye değişmekle birlikte, bu konuda ABD'de risk sermayesi piyasaları önemli bir yer işgal etmektedir. Japonya'da ise, bu konuda teknopark uygulamaları yaygındır. Araştırma-geliştirme faaliyetlerine kaynak ayırmakta zorlanan ülkelerde en çok tercih edilen yol, doğrudan yabancı yatırımlar olmaktadır.

Üretim teknolojisindeki gelişmeler, tüketici talebindeki değişme ve çeşitlenmeyle birleşince, geleneksel üretimin yerini esnek üretim sistemlerine bıraktığı görülmektedir. Değişimlere en kısa zamanda uyum sağlama esneklik olarak tanımlanmaktadır. Müşteri talebindeki tercihlere ve dalgalanmalara en kısa zamanda cevap verebilenler, en esnek üretim birimleridir. Değişen pazar koşullarına uyum gösterebilme yeteneği, rekabet gücünün en önemli göstergelerinden biri olarak kabul edilmektedir. Böylece üretim esnekliği, uluslararası rekabetin önkoşulu haline gelmiştir.

Esnek üretim sistemleri Kuzey Amerika, Japonya ve Avrupa'da yaygınlaşmaktadır. Ancak bu sistemlerin tasarımı ve üretime geçme aşaması uzun bir zaman almakta ve sermaye yoğun olmaktadır. Bu yeni teknolojiler, insan gücünün üretimdeki rolünü de değiştirmiştir. İşçiler, geleneksel seri üretim sistemlerindeki gibi yalnızca işin standart bir parçasını yapan kişiler olmaktan çıkmışlardır. İşçi iyi eğitilmiş, en ileri teknikle çalışan makineyi kullanabi-

len, kalite kontrolünden anlayabilen bir konuma gelmiştir. Ekip çalışması, özel bir önem kazanmıştır.

Dünya ticareti açısından da önemli gelişmelere tanık olunmuştur. "Uruguay Round" olarak bilinen çok taraflı ticaret görüşmeleri sonuçlandırılarak nihai senet imzalanmıştır. Bu antlaşma uyarınca, GATT'in yerine geçecek yeni bir ticaret örgütü kurulacaktır.

Maestrich antlaşmasının yürürlüğe girmesiyle AET (Avrupa Ekonomik Topluluğu) Avrupa Birliği adını almıştır. Böylece tek para, tek merkez bankası hedefine bir adım daha yaklaşılmıştır. Ayrıca Avrupa Birliği önümüzdeki on yıl içersinde, eski Doğu Avrupa ülkelerini de kapsayacak şekilde genişleme eğilimindedir. Avrupa Birliği'yle ilgili bir başka önemli gelişme de, 1990 yılı Haziranından beri toplulukla EFTA (Avrupa Serbest Ticaret Antlaşması'na bağlı ülkeler) arasında sürdürülmekte olan görüşmelerin sonuçlanmasıdır. 1 Ocak 1994'ten itibaren yürürlüğe giren antlaşma uyarınca, Avrupa Serbest Ticaret Alanı kurulmuş bulunmaktadır.

Atlantiğin karşı yakasında da 1 Ocak 1994'ten itibaren NAFTA (Kuzey Amerika Serbest Ticaret Antlaşması) resmen yürürlüğe girmiştir. Böylece Amerika kıtasının kuzeyinde ABD, Kanada ve Meksika'yı kapsayan 360 milyon nüfuslu ve yıllık 6 trilyon dolar üzerinde milli geliri olan, hemen hemen Avrupa Birliği'ne eşit yeni bir serbest ticaret bölgesi oluşmuş bulunmaktadır.

NAFTA, Amerika kıtasında serbest ticaret bölgesi oluşturmanın son aşaması değil, ancak önemli aşamalarından biri sayılmaktadır. Asıl hedef, Alaska'dan Arjantin'e kadar uzanan coğrafyada her türlü sınırlardan arınmış bir ticaret ve yatırım alanı oluşturmaktır. Benzeri bir serbest ticaret bölgesi de Pasifik bölgesinde yaratılmıştır.

Emperyalizmin yeni boyutları

Son yıllarda emperyalizmin sömürü boyutları, geçmişe oranla bir ölçekte artmıştır. 17.000 milyar dolarlık dünya gelirinin 13.000 milyarını dünya nüfusunun % 15.4'ü tü-

ketmektedir. Bu eşitsiz dağılımın gelecek yıllarda daha da keskinleşeceği görülen eğilimlerden anlaşılmaktadır. Emperyalizmin bugün eriştiği boyutları sergilemek açısından şu örnekler üzerinde durmak isteriz:

– Dünyadaki borçlu ülkelerin 1980'lerin başında 800 milyar dolar olan borç tutarı, 1990'lı yıllara girerken 1300 milyar dolara ulaşmıştır. Aynı dönem içerisinde borçlu ülkelerin reel gelirleri % 60 gerilemiştir. Bugün yoksul ülkelerde yaşayan ve dünya nüfusunun % 56'sını oluşturan insanlar, dünya gelirinin ancak % 5.4'ünü paylaşabilmektedir.

– Gelişmiş kapitalist ülkeler, son on yılda üçüncü dünya ülkelerine yatırdıklarının dört katını kâr olarak transfer etmişlerdir. Yalnızca 1989 yılında verdikleri borçların bir buçuk katını faiz olarak geriye almışlardır.

– Yalnız Afrika kıtasının, dayatılan düşük hammadde fiyatları nedeniyle 1981-90 yılları arasında iş kaybı 150 milyar dolardır.

– Dünyada açlık sınırında yaşayan insanlar 1980'li yılların başlarında 820 milyon kişiyken, 1990'lı yıllarda 1 milyarın üzerine çıkmıştır.

– Zengin ülkeler ile fakir ülkeler arasındaki uçurum daha da büyümüştür. Bugün bir gelişmiş kapitalist ülkedeki ortalama ailenin geliri ile Güneydoğu Asya ülkelerinde yaşayan bir ailenin gelirleri arasında 1'e 100 dolayında bir fark vardır.

– Dünya nüfusunun % 5'ini barındıran ABD, dünyada üretilen enerjinin % 40'ını tüketiyor. Bir ABD vatandaşı, bir Etiyopyalı'dan altı yüz kat daha fazla enerji tüketiyor. OECD ülkelerindeki kişi başına enerji tüketimi, 6573 kilo petrole eşittir. Yoksul ülkelerdeki enerji tüketimi ortalaması ise, kişi başına ancak 257 kilo petrole eşdeğerdir. Böyle olduğu için de dünyadaki sera etkisinin artışında yoksul ülkelerin payı % 9 iken, gelişmiş ülkelerin payı % 91'dir. Greenpeace grubunun araştırmasına göre, 1990'lı yıllara yaklaşırken yalnızca deniz yoluyla 3 milyon 170 bin ton tehlikeli atık azgelişmiş ülkelere gönderilmiştir.

Şurası açıktır ki, kapitalizm kendini büyüterek üretebilmek için öylesine büyük ölçüde kaynak tüketiyor ki bu, bir anlamda insanlığın geleceğinin tüketilmesi demek oluyor. "Soğuk Savaş"ın bitişi, emperyalizmin daha bir acımasızca yükselmesine yol açmıştır.

Emperyalizmin yeni boyutlarıyla yükselmesi, "neofaşist" akımların büyümesine yol açmıştır. İşsizlik ve gelir dağılımındaki bozulma artmakta, toplumsal çelişkiler de hedefleri saptırmaktadır. Milliyetçiliğin pekişerek mikromilliyetçilik düzeyinde de kendini göstermesinin yanı sıra, ırkçılık güçlü bir biçimde sahneye çıkmıştır. Tutucu eğilimlerin ekonomi ve toplumsal alanlarda güçlenmesi Asya, Afrika ve benzeri kökenlilere karşı ırkçı saldırıları da arttırmıştır.

1990'LI YILLARDA TÜRKİYE'DEKİ BAŞAT GELİŞMELER

a) Zonguldak Grevi ve Büyük Emek Yürüyüşü

Genel Maden-İş'in TTKİ (Türkiye Taş Kömürleri İşletmesi'nde başlattığı grev bir anda Türkiye'nin yakından ilgilendiği bir eylem haline dönüştü. Sendika çok kötü koşullarda ve düşük ücretlerle çalışan madencilere, günün koşullarına uygun bir ücret istiyordu. Bu ücret işletme yönetiminden önce, hükümet tarafından çok fazla bulundu. Çünkü Türkiye'deki kamu işletmelerinde yapılması planlanan bütün toplu pazarlıklar bir yerde Zonguldak'ın sonuçlarına bakıyordu. İktidar, istenen ücretlerin, işletmenin o günkü yapısında ödenemeyecek düzeyde olduğunu açıkladı. Böylece işletme müdürüne, yani işin asıl sahibine pazarlık marjı bile bırakmadı. Bu arada, başta Cumhurbaşkanı Turgut Özal olmak üzere, işveren çevreleri ile bazı basın organları tarafından TTKİ'nin kapatılması gerektiğine ilişkin yoğun bir propaganda başlatıldı. Turgut Özal, bu kurumun ekonomik açıdan yararlı olmadığını radyo ve televizyonda sık sık ileri sürdü.

Sorun büyüktü. Zonguldak havzası maden ocakları çok ilkel koşullarda üretim yapıyordu. Cumhuriyet dönemi süresince bu üretimin yeniden düzenlenmesi, çağdaş araçların ve tekniklerin getirilmesi, uygulaması konusunda hiçbir adım atılmamıştı. Tek parti iktidarı boyunca "mükellefiyet" sistemiyle hem madenler hem de yöre insanı alabildiğine sömürülmüştü. Birkaç teftiş ocağı dışında, ocakların durumu içler acısıydı. Kömür damarlarının Karadeniz'in altına uzanması, üretim tekniklerinin modernleştirilmesi yönünden büyük bir zorunluluğu gündeme getirdiği halde, hiçbir yönetim en küçük bir iyileştirmede bulunmamıştı. Özetlersek, Havza'ya başlangıcından bu yana el değmemişti.

Zonguldak çevresinde iki tane Demir Çelik Fabrikası bulunmasına karşın, Havza'da halk bütünüyle madene bağımlı halde bulunuyordu. Bugün bile münavebe yöntemiyle işçiler birer ay arayla ocaklara inmektedir; ve bütün bu olumsuzlukların suçu işçilere atılmaktadır. İşçiye verilebilecek iki milyon liralık ücret artışı çok görülmekte, oysa bu suçlama yapılırken, bu işçilerin yılın en çok altı ayı çalışabildikleri göz ardı edilmektedir. Yani ay başına verilecek ücret artışının yarısı düşmektedir. İşte Zonguldak işçisi, greve bu koşullar altında karar verdi.

Grevin başlamasından itibaren ilginç ve o güne kadar görülmeyen bir durumla karşılaşıldı. Zonguldak halkı, tüccarı ve esnafıyla birlikte grevi destekliyordu. Bu doğaldı, çünkü kentin nefes borusu madendi. Madenlerin kapatılması, işçilerin az ücret alması, kent ve il ekonomisini kökünden sarsacaktı. Grev süresince bu destek devam etti. Başlangıçta olayları birkaç yayın organından başkası haber ya da yorum olarak vermedi. Bütün bir kent, hemen hergün grevci işçilerle birlikte yürüyüşler yaptı. Her yürüyüş Sendika Genel Merkezi'nin önünde, madenci anıtında bitiyordu. Sendika genel başkanı konuşmadan kimse dağılmıyordu. Türkiye işçi sınıfı tarihinde, bir kenti böylesine peşinden sürükleyen bir grev görülmemişti. Nitekim grevin on beşinci gününden itibaren dünya kamuoyunun da ilgi-

lenmesiyle, Türkiye'nin bütün yayın organları olayın önemini kavrayıp yansıtmaya başladılar. Aydınlar, sanatçılar, düşünürler, işçi sınıfının dostları, emekten yana olan siyasal partiler akın akın Zonguldak'a giderek eyleme destek vermeye başladılar. Böylece grev, bütün ülke kamuoyuna mal oldu.

Grev bir ay boyunca, hiçbir anlaşma umudu olmadan devam etti. Diğer sendikalardan, sosyal demokrat belediyelerden kamyonlarla yardımlar geliyordu. Çözüm ertelendikçe, hükümetin çözümü istemeyen tutumu devam ettikçe maden işçilerinin Ankara'ya yürümesi ağırlık kazanmaya başladı. Zaten ilk günlerden itibaren yürüyüşlerde, yapılan konuşmalarda en geçerli sloganlar: "Çankaya'nın şişmanı işçi düşmanı", "Ankara'ya, Çankaya'ya" biçimindeydi.

Yürüyüşü planlayan sendika, işçilerin otobüslerle Ankara yakınlarına getirilmesi ve buradan Çankaya'ya yürünmesini öngörüyordu. Ne var ki, yürüyüşün başlayacağı gün otobüsler kente sokulmadı. İşte bu anda, kendiliğinden, yaya yürümek düşüncesi öne çıktı ve uygulandı. Kırk iki bin maden işçisi, eşleri ve diğer Zonguldaklıların katılımıyla ilk gün elli bin kişiyi geçen kalabalık, kilometrelerce uzayan bir konvoy haline geldi. Önde sendika yönetimi, greve destek veren diğer sendika başkanları, bazı partilerin milletvekilleri, il ve ilçe başkanları yürümekteydi. Birinci günün sonunda Devrek'e varıldı. Bütün Devrek halkı grevcilere, eşlerine, yürüyüşe katılanlara kucak açtı. İkinci gün Mengen'de noktalandı. Bu sırada Başbakan, Bolu'da sendika başkanlarıyla konuştu. Bir sonuç alınamadı ve yürüyüş E5 yolu kavşağına kadar yeniden başladı. Ne ki Eskiçağa yakınlarındaki bir yarmada, E5'e on kilometre kala askeri birlikler barikatlar kurarak yolu kestiler. İşçiler soğukkanlı davrandılar. Büyük çoğunluğu Mengen'deki kampa döndü. Hava soğuktu. Koşullar her geçen dakika daha da ağırlaşıyordu. Birçok sendika başkanı, aynı heyecanı Türkiye'nin diğer kentlerine de yansıtmak için alınacak tedbirleri görüşmek üzere Ankara'da toplanma kararı aldı. Bu toplantı henüz başlamadan, Genel Maden-İş Sendikası yönetimi

Zonguldak'a dönme kararını verdi. Karar tartışmalara neden oldu. Bu karar üzerine işçiler, sendikalar ve ilgili kamuoyu tarafından "doğru" ve "yanlış" biçiminde değerlendirmeler yapıldı.

b) 20 Ekim 1991 Genel Seçimi

Özal'ın izlediği yönteme, Cumhurbaşkanı imajına Türkiye kolayca alışamadı. Olması gereken tarafsızlık görüntüsüne hiç uymayan ve aynı zamanda başbakanmış gibi sürdürdüğü cumhurbaşkanlığı, ANAP'a duyulan hoşnutsuzluğu daha da artırdı.

15-16 Haziran 1991 tarihlerinde toplanan ANAP Genel Kurulu'ndan Mesut Yılmaz'ın ANAP Genel Başkanı ve Başbakan olarak çıkması, sanki başbakan değişmiş gibi değil de, yeni bir ANAP doğmuş gibi yansıtıldı.

Halk seçim ekonomisi beklentisine sokulurken, demokrasi yönünde adım atılmadığı gibi, "Terörle Mücadele Yasası" doğrultusunda yargısız infazlar yoğunlaştırıldı.

1991 yılında, Mesut Yılmaz'ın ANAP Genel Başkanlığı'na seçilmesinden sonra erken seçim olasılığı arttı. Nitekim TBMM'nin tatil kararıyla birlikte erken seçim kararı da alındı. Bütün ısrarlara karşın, seçim yasası değiştirilmedi. Ayrıca iki misli aday gösterilerek seçmenlerin tercih oyu kullanması da yasaya ilave edildi. Seçim yasasında kapsamlı bir değişiklik yapılmadığı için HEP ve Sosyalist Birlik Partisi seçimlere katılamadı.

Kampaya daha önceki seçimlere göre çok renkli geçti. Özel TV kanalının varlığı, partilerin, adayların reklam filmi vermelerini sağladı. Bu arada SHP, ne olduğu bugüne kadar anlaşılmayan, hatta İstanbul'un dışından pek de izlenmeyen MEGA 10 adlı televizyon şirketiyle anlaştı. Demokrasi kanalı adıyla günde iki saatlik (o da seçim kampanyasının son iki haftasında) yayınla partisinin seçim beyannamesini kamuoyuna açıklamaya çalıştı. ANAP, Refah Partisi, DYP ve hatta DSP, Star kanalından kendi propaganda filmlerini seçmenlere gösterdiler. Miting meydanları şenlendi. Kamuoyu yoklamaları, DYP'nin önde olduğunu

kampanyanın ilk haftasından itibaren yayımladılar. SHP hemen bütün illerde, DYP de bazı illerde ön seçim yaptı.

İşin gerçeği ön seçim SHP açısından tahripkâr oldu. Fakat seçimlerin asıl heyecan veren yönü, tercih oylarını kazanmaya yönelik mücadele oldu. Birçok seçim çevresinde tercih oyları sıralamayı değiştirdi. 20 Ekim seçimleri öncesi, iktidar iddiasında olan partiler TÜSİAD'a, görücüye çıkar gibi ekonomik programlarını açıkladılar.

Seçimlerin bir başka özelliği de bazı partilerin gizli ya da açık olarak oluşturdukları ittifaklardı. Refah, MHP (o günkü adıyla MÇP) ve Islahatçı Demokrasi Partisi kendi aralarında bir ittifak oluşturdular ve Refah Partisi bayrağı altında tek liste halinde seçime girdiler. Diğer yandan SHP de, seçime giremeyen HEP ile dolaylı bir ittifak oluşturarak Güneydoğu illerinde HEP'li adaylara öncelik verdi. Onları kendi listelerinde gösterdi.

1991 seçim sonuçları

Kayıtlı seçmen sayısı 29.979.123
Oy kullanan seçmen sayısı 25.157.089
Seçime katılma oranı ..... % 83.9

Anavatan Partisi oy sayısı ..... 5.862.623 (% 23.3)
Milletvekili sayısı 115

Demokratik Sol Parti oy sayısı ..... 2.624.301 (% 10.4)
Milletvekili sayısı 7

Doğru Yol Patisi oy sayısı ..... 6.600.726 (% 26.2)
Milletvekili sayısı 178

Refah Partisi oy sayısı ..... 4.121.355 (% 16.4)
Milletvekili sayısı 62

Sosyal Demokrat Halkçı Parti
oy sayısı ..... 5.066.571 (% 20.1)
Milletvekili sayısı 88

Sosyalist Parti 108.369
Bağımsızlar 32.721

Seçim sonuçları şu gerçekleri öne çıkardı:

– Bütün partiler % 30'un altında oy aldılar; bu durum seçmenlerin hiçbir partiye iktidarı tam olarak verecek kadar güvenmediğini ortaya koydu.

– DYP birinci parti oldu, ama beklendiği kadar yüksek oy alamadı (% 28).

– 1987 genel seçimlerinde % 24.74, 1989 yerel seçimlerinde % 28.75 oranında oy alan SHP, % 20.75 ile üçüncü parti oldu. Bunun bir nedeni de, sosyal demokrat oyların bir bölümünün Ecevit'in DSP'sine gitmesidir. SHP ve DSP'nin oy toplamı % 32 dolayındadır. Bu da, bir anlamda kaçan iktidar demektir.

– SHP, Güneydoğu'da büyük bir farkla seçimi önde bitirmiştir. Bu bölgeden yirmi beşe yakın milletvekili çıkarmıştır. Kuşkusuz bu oyların büyük bölümü HEP'e aittir.

– Dokuz yıl süren ANAP iktidarına son verildi. ANAP elli milletvekilini İstanbul'dan çıkarttı. DYP ise orta ölçekli kentler ile kırsal alandan oy toplamıştır.

Seçim sonuçlarına göre DYP 178, ANAP 118, SHP 88 ve Refah ittifakı da 60 milletvekili çıkarmıştır. Yeni iktidar, DYP-SHP koalisyonu biçiminde oluşmuştur.

DYP-SHP koalisyonu ile HEP'li milletvekilleri de SHP kanalıyla iktidar ortağı olmuşlardı. HEP'in eski genel başkanı Fehmi Işıklar, Meclis Başkan Yardımcılığı'na seçildi. Ancak yirmi dolayında HEP kökenli milletvekili SHP üyeliklerini daha fazla sürdürmediler, istifa ederek HEP'e geçtiler. Anayasa Mahkemesi bu partiyi kapatınca Demokrasi Partisi'ni (DEP) oluşturdular.

Yeni hükümetin programında Kürt sorununun çözümü açısından şu olumlu ifadeler yer almaktaydı:

"Ülkemizin tümünde, insan hakları ve temel özgürlüklere dayalı bir hukuk devleti mutlaka kurulacaktır. Bu hukuk devletinde, yurttaşların kendilerine verilen hak ve özgürlükleri kullanmak ve geliştirmek de doğaldır. Ancak

bu istemlerin yerine getirilmesinde hukukun izin verdiği araçlar kullanılabilir.

Ülkemizde uluslararası anlaşmalarla kabul edilen azınlıklar dışında hiçbir yurttaşımız azınlık değildir. Türkiye'de herkes eşittir ve birinci sınıf yurttaştır. Herkesin kendi anadilini, kültürünü, tarihini, folklorunu, dini inançlarını araştırması, koruması ve geliştirmesi temel insan hak ve özgürlüğü kapsamı içindedir. Bu haklar yasalar çerçevesinde sağlanacaktır."

Kürt sorununun Meclis'in içine çekilmesinde HEP ve daha sonra DEP'li milletvekilleri olumlu bir rol oynayabilirlerdi. Bu amaca erişilemedi. Bunlar üzerinde Anayasa Mahkemesi'nden DGM'ye uzanan bir baskı cephesi kuruldu. Bu cephenin itici yapısı, bu milletvekillerinin kendi içlerine kapanmalarına yol açtı. Meclis Başkan Vekili Fehmi Işıklar'ın milletvekilliğine, HEP Genel Başkanı olarak yaptığı konuşmalar ve bu partinin kapatılması nedeniyle son verildi. Meclis Başkanı kararı kamuoyunda tartıştı, ancak yine de karardan geri adım atılmadı.

Sonuçta, bu sorun yönünden tam anlamıyla bir çözümsüzlük ortaya çıktı. Bu açıdan bugün de iyimser olmaya neden olacak hiçbir olumlu gelişme yoktur. Bu durum sadece bölgeyi olumsuz etkilemek ve umutsuzluğa sevk etmekle kalmıyor, tüm ülkeyi yılgınlığa ve ekonomik bunalıma sürüklüyor. Sorunun çözümü demokratikleşme çabalarıyla sağlanabilecektir. Diğer çözüm biçimleri, örneğin baskı, sefalet ve kan dökmeler sorunun çözümünü istememe anlamına gelir.

c) Kökten Dinciliğin Yükselişi

Türkiye Cumhuriyeti yaşamında dini etkenlerin devreye girmesi 1950 sonrasına rastlar. Daha önce, CHP iktidarının din derslerinin okullara girmesini sağlaması, bu konuda küçümsenmeyecek bir adımdır. Fakat daha etkin adımları Demokrat Parti iktidarı atmıştır. DP'nin halkın dini duygularını sömürerek iktidarını sürdürme çabaları, ilk irtica tohumlarının yeşermesine neden olmuştur. 1960'lı yıl-

ların ikinci yarısında kurulan Milli Nizam Partisi ve onu izleyen Milli Selamet Partisi ile Refah Partisi, siyasette islamcı akımların kökleşmesini sağlamıştır.

Bütün bunların ötesinde hızla çoğalan İmam Hatip Okulları, kuran kursları, çeşitli tarikatlar ve onların yuvalandığı yurtlar, tekke ve benzeri örgütler köktenci İslam yanlılarının kök saldığı odaklar olmuştur. Bugün köktenci İslam dergileri, gazeteleri, radyoları, televizyonları ve diğer iletişim araçlarıyla kestirilmesi güç bir boyuta erişmiştir. Bu duruma, Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik ve sosyal koşullar da yardım etmektedir. Bir türlü önlenemeyen enflasyon, yüksek orandaki işsizlik, gelir dağılımındaki adaletsizlik, üst gelir gruplarının lüks ve kamu ahlakını zedeleyen yaşam biçimleri, toplumda hemen tüm değerlerin metalaşması, medyanın da olumsuz etkisi kökten dinci akımların mayalanıp gelişmesine neden olmaktadır. Diğer yandan, dünyadaki dine yönelişin yaygınlaşıp güçlenmesi de Türkiye'yi etkilemiştir.

Bu açıdan iki olay 1990'lı yılların Türkiyesini yakından etkilemiş ve sarsmıştı. Bunlardan birincisi Uğur Mumcu'nun öldürülmesi, diğeri de otuz yedi aydın ve sanatçının yakılarak öldürüldüğü Sivas olayıdır.

Mumcu'nun öldürülmesinden altı ay sonra, Temmuz ayı başında, Sivas'ta köktenci İslamın büyük bir kalkışmasına tanık olundu. Pir Sultan törenleri için Sivas'a gelen yazar, aydın ve sanatçılar kaldıkları Madımak otelinde gerici grupların açık bir saldırısına hedef oldular. Aralarından otuz yedi kişi otelle birlikte yakılarak öldürüldü. Olayın nedeni olarak, Aziz Nesin'in bir gece önce, Sivas Kültür Sarayı'ndaki konuşmasının yarattığı infial gösterildi. Oysa bu konuşmada Nesin, o güne kadar bilinen düşüncelerini bile yansıtmamıştı. Ilımlı ve uzlaşmacı bir konuşma yapmıştı. Ne var ki, Sivas halkı haftalar öncesinden Aziz Nesin'e yönelik bir kışkırtma propagandasına hedef olmuştu. Çeşitli tarikatlara bağlı yurtlardaki öğrenciler, çevre illerden gelen tarikat mensupları önceden yapılan hazırlıkların bir parçası olarak değerlendirilmektedir. Bu saldırıyla

Aziz Nesin kadar, Atatürkçü karakteriyle bilinen Vali de hedef alınmıştı.

Hükümet yetkilileri olaya geç müdahale ettiler. Valinin ve otelin içinde bulunanların tüm uyarılarına rağmen Sivas'a yardım gönderilmedi. İçişleri Bakanı pasif kaldı. Güvenlik kuvvetleri, Madımak otelini yakan saldırganları dağıtmak için en küçük bir çaba dahi göstermediler. Sonraları Başbakan Çiller, oteli saran kalabalıklara hiçbir zarar verilmemiştir diyecek kadar aymazlık gösterdi. Sivas olayı kökten dincilerin aydınlara yönelik tepkisini, güvenlik kuvvetlerinin yetersizliğini ya da yanlılığını, dinci çevrelerin hangi mevkilere kadar sızdığını ve devletin onların elinde olduğunu göstermesi bakımından irdelenmesi gereken bir kalkışmadır. Üzerinde uzun yıllar konuşulacaktır.

d) Demokratikleşme Çabaları

Demokratikleşme, Türkiye'nin hemen her dönemde temel sorunu olmuştur. 12 Eylül 1980'den sonra bu sorunun ağırlığı daha da artmıştır. ANAP iktidarının seçimi yitirmesi sonucunda kurulan DYP-SHP koalisyonunun yaptığı her iki protokolde demokratikleşme sözde birinci önceliği almıştır. Ne var ki, koalisyonun bu konuda başarılı olduğunu söylemek olası değildir. TBMM'de koalisyonun içinde oluşturulan gerici ortaklık, birçok olumlu yasanın çıkmasını veya noksan oluşmasını sağlamış ve engellemiştir. Bunun en çarpıcı örnekleri; memurların sendikalaşmalarını sağlayacak yasa tasarısının çıkmaması, Ceza Mahkemeleri Usul Yasası'nın (CMUK) geri hükümlerin eklenmesiyle yasalaşması, iş güvencesine yönelik 158 sayılı ILO sözleşmesinin reddedilmesi (onaylanmaması) vb.'dir. Bu yasalara İşsizlik Sigortası Yasası'nın engellenmesi de eklenmelidir. Aynı gerici koalisyon (ANAP, MHP, bazı DYP ve Refah milletvekillerinden oluşmaktaydı), Kürt milletvekillerine yönelik tahrikleriyle de olumsuz ve demokrasi karşıtı bir tavır almıştır. Bu örnekler daha da çoğaltılabilir.

Koalisyon döneminin demokrasi yönünden olumlu bir adımı da, 12 Eylül'de kapatılan partilerin açılmasıdır.

Açılan partilerden CHP'nin dışındakiler, kendi doğal uzantıları olan partilere katılmışlardır. CHP ise varlığını sürdürmeye karar vererek, Deniz Baykal'ın başkanlığında orta solda ayrı bir parti olarak yaşamına devam etmiştir. Bunun sonucu SHP'nin milletvekili sayısı elli dolaylarına düşmüştür.

Dönem içerisinde, demokrasi açısından olumsuz gelişmelere sık sık tanık olunmuştur. Bunların başında basının ve düşüncenin üzerinde Demokles'in kılıcı gibi bir tehdit oluşturan "Terörle Mücadele Yasası" ve onun 8. maddesi gelmektedir. Bu bağlamda onlarca gazeteci mahkûm olmuş, gazeteler ve dergiler kapatılmış veya toplatılmıştır. İsmail Beşikçi, Fikret Başkaya, Haluk Gerger, Münir Ceylan (Petrol-İş Genel Başkanı) gibi düşünür, yazar ve sendikacı cezaevine gönderilmiştir. Dernek ve sendikalar üzerindeki baskılar devam etmiştir.

Yine 1990'lı yılların ilk yarısındaki olumsuzluklardan bir başkası da, Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılan partilerdir. Bunlar Türkiye Emekçi Partisi (TEP), Türkiye Birleşik Komünist Partisi, Sosyalist Parti, HEP ve DEP, ÖZDEP'dir.

Halkın Emek Partisi'nin kapatılmasıyla ilgili olarak Fehmi Işıklar'ın milletvekilliğinin düşürülmesi, 1982 Anayasası'nın gerici karakterini olanca açıklığıyla ortaya çıkarmıştır. Diğer yandan aynı dava nedeniyle, Anayasa'nın 84. maddesiyle ilgili olarak Yüksek Mahkeme'nin çağdaş bir yorum yapmaması da dikkati çekmiştir.

e) Süleyman Demirel Cumhurbaşkanı, Çiller ve Karayalçın Genel Başkan

DYP'nin ve ondan önce de aynı siyasal çizgideki Adalet Partisi'nin liderliğini yapmış olan Süleyman Demirel, Turgut Özal'ın bir kalp krizi geçirerek ölmesinden sonra Cumhurbaşkanı seçildi. Demirel'i DYP, CHP ve MHP destekledi, ancak üçüncü turda TBMM'nin üye sayısının salt çoğunluğunu kazanarak Cumhurbaşkanı oldu. Ondan boşalan DYP genel başkanlığına, DYP kurultayınca Tansu

Çiller getirildi. Genel başkanlık için üç aday vardı: İsmet Sezgin, Köksal Toptan ve Tansu Çiller. Çiller, milletvekili olmadan önce Boğaziçi Üniversitesi'nde ekonomi profesörü olarak görev yapıyordu. Mesleki yaşamında Türkiye ve ABD'deki iş çevreleri ile ekonomi kurumlarına yakınlığıyla tanınıyordu. Başbakan olduktan sonra trilyona yakın bir serveti olduğu, bunun bir bölümünün de ABD'de bulunduğu ortaya çıktı. Para ve mala olan düşkünlüğü siyasi hayatının en büyük handikapı oldu.

DYP Genel Başkanlığı mücadelesi süresince sözlü, yazılı ve görüntülü yayın organlarının büyük desteği Çiller'den yanaydı. Bir anlamda medyanın adayı olarak DYP Genel Başkanı ve Başbakan oldu. DYP kongresinde ezan, Kuran ve bayrak üzerine yaptığı dokunaklı konuşmalarına karşın, Atatürk Türkiyesi'nin simgesi olarak alkışlandı. Medya, benzer bir yaklaşımı SHP kurultayında da ortaya koydu.

Diğer yandan Erdal İnönü'nün Eylül ayındaki SHP kurultayında genel başkanlığa aday olmayacağını açıklamasından sonra, uzun bir süredir genel başkanlığa ısındırılan Murat Karayalçın ile Aydın Güven Gürkan, Yüksel Çakmur ve Prof. Tolga Yarman aday olarak ortaya çıktılar. Yarış, Gürkan'la Karayalçın arasında geçti. Medya bu kez de Karayalçın'ı destekledi. Sonuçta Karayalçın genel başkan oldu. Çiller ve Karayalçın, DYP-SHP koalisyonunu sürdürdüler.

f) Bunalımlar Sarmalı

Türkiye 1980'li yılların ikinci yarısından itibaren üçlü bir kıskaç içersindedir: *Güneydoğu sorunu, demokrasiye erişememe* ve *ağırlaşan ekonomik bunalım.* Ne cunta yönetimi ne de askeri yönetimin devamı olan iktidarlar bu ağır sorunlara kalıcı bir çözüm üretebildi. 1991 seçiminden sonra hükümeti oluşturan DYP-SHP koalisyonu da, ne ekonomik iyileşme ve ne de demokratikleşme doğrultusunda olumlu bir adım atabildi. Enflasyon, kronik biçimde % 70-80 dolaylarında kararlılık gösterdi. İşçi, emekli ve küçük üreticilerin gerçek kazançları düştü. Sosyal devletin temel

kurumları olan sosyal güvenlik sistemi, sağlık ve eğitim hizmetleri çöktü. Gelir dağılımı her yıl bir önceki yılı aratırcasına bozuldu. İşsizlik resmen düşük gösterilse de % 20 dolayına ulaştı. Ekonomik koşulların bu görünümünün yanı sıra, düşünce özgürlüğü başta olmak üzere demokratik işleyişler kısıtlandı. Adeta geleceğe yönelik umutlar yok edilmek istendi. Bu koşullar altında, mevcut kurulu düzenle herhangi bir gelişmenin sağlanamayacağı doğrultusundaki düşünceler arttı. "Bu düzen değişmeli" yaklaşımına sahip çıkan Refah Partisi, yığınların bir bölümünü etkilemeyi başardı.

1994'te, "Yeni Demokrasi Hareketi" (YDH) adında yeni bir siyasal partinin doğuşuna tanık olundu. Bir dönem TÜSİAD Başkanı olan Cem Boyner'in önderliğinde başlayan bu hareket, tam bir siyasal akımlar bileşkesine benzemekteydi. Başta Cem Boyner olmak üzere önemli bir sermayedar grubu, İslamcı, MHP'li, SHP'li gibi mevcut partililerin yanı sıra, kapatılan TKP'nin bazı önde gelenleri de girişimciler grubu içerisinde yer aldı. Ne var ki bu parti, kendisini destekleyen medyaya karşın beklenen gelişmeyi gösteremedi.

1994 yılında siyasi alandaki önemli bir gelişme de 2-3 Mart'ta Demokrasi Partisi'nin (DEP) altı milletvekilinin dokunulmazlıklarının kaldırılmasıdır. Dokunulmazlıklarının kaldırılması akabinde, TBMM kapısında tutuklanan altı DEP milletvekili şunlardı: Ahmet Türk, Leyla Zana, Orhan Doğan, Hatip Dicle, Sırrı Sakık ve Mahmut Alınak. DEP'in kapatılmasına ilişkin davanın karara bağlanması ile DEP milletvekillerinin milletvekillikleri düşürüldü. Davada adı geçen diğer milletvekillerinden Mahmut Alınak ve Muzaffer Demir, dava açılmadan partiden istifa etmişlerdi. Mahmut Uyanık ve M. Emin Sever ise DEP'e üye olmamışlardı.

DEP kaynaklarında, Mardin Milletvekili Mehmet Sincar'ın 4 Eylül 1993'te Batman'da öldürülmesi de dahil yüz elli parti üyesinin öldürüldüğü yer almaktadır. Ayrıca, 18 Şubat 1994'te genel merkezi de bombalı bir saldırıya hedef olmuştur.

DGM'de yargılanan DEP'lilerden Hatip Dicle, Ahmet Türk, Leyla Zana, Orhan Doğan, Selim Sadak 15'er yıl, Sedat Yurttaş 7 yıl 6 ay, Sırrı Sakık ve bağımsız milletvekili Mahmut Alınak 3 yıl 6 ay hapis cezasına çarptırıldılar. Yurtdışına kaçan bazı eski DEP milletvekilleri, sürgünde bir Kürt parlamentosunun oluşmasına katkıda bulundular. DEP milletvekillerinin ağır cezalara çarptırılması, yabancı ülkelerdeki demokratik kuruluşlarca protesto edildi.

27 Mart 1994'te yapılan yerel yönetimler seçimi, 1991 genel seçimindeki eğilimlerden çok farklı sonuçlar vermiştir. Yerel seçim ve milletvekili seçimleri sonuçlarının karşılaştırılması iyi bir kıyaslama olmamakla beraber yine de bazı ipuçlarını bize verebilir. Bu seçimin getirdiği en önemli sonuç İstanbul, Ankara, Konya, Sivas gibi büyük merkezlerdeki belediye başkanlıklarını kazanan Refah Partisi'nin oy oranını % 20'ler düzeyine çıkarmasıdır. Seçimin en büyük kaybedeni SHP'dir. Bu kaybın temel nedeni (çeşitli nedenlerle açıklansa bile) bu partinin bir önce kazandığı yerel yönetimlerdeki başarısızlığıdır.

g) Tırmanan Terör

90'lı yıllarda karşı karşıya bulunduğumuz terör olaylarını dört ana grupta toplayabiliriz.

i) Ünlü kişilerin öldürülmesi: 1990'lı yılların ilk kurbanı Anayasa Profesörü, Atatürkçü Düşünce Derneği'nin Genel Başkanı Muammer Aksoy'du. Aksoy 1960 Anayasası'nı hazırlayan Kurucu Meclis'in aktif üyeleri arasında bulunuyordu. Aksoy, Kemalist ilkeler doğrultusunda etkin bir savaşım vermişti. Özellikle laiklik konusunu ısrar ve titizlikle gündeme getirmekteydi. Bu yapıda bir bilim adamı olan Aksoy'un öldürülmesi, büyük yankılar uyandırdı. İslami tutuculuğa karşı savaşımı nedeniyle, cinayetle İslami örgütler ilgili görüldü.

İkinci kurban, Hürriyet gazetesi genel yayın müdürü Çetin Emeç'ti. Emeç'in başarılı bir yayın yönetmeni olmasının ötesinde belirgin bir politik kişiliği yoktu. Ölümünden bir gün önce yazmış olduğu yazıda, İslami akımların yarat-

tığı tehlikeden söz ediyordu. Bu yazının yayımlanmasından sonra öldürülmesi, kuşkuları İslami örgütler üzerine çekti. Nitekim, İslami örgüt militanı İrfan Çağrıcı'nın suçu üstlenmesiyle bu kuşkular kesinleşti.

SHP Parti Meclisi üyesi, Ankara Üniversitesi eski öğretim üyelerinden Bahriye Üçok'un evine gönderilen bombalı bir paketle öldürülmesi; bunun da ötesinde 2000 ve Yüzyıl dergilerindeki yazılarıyla dikkatleri üzerine çeken Turan Dursun'un öldürülmelerinde İslami örgütlerin rolü bulunmaktaydı. Turan Dursun eski bir din adamıydı. Ne var ki, "Din Budur" adıyla yayımladığı kitaplarında topladığı yazıları ve "Kulleteyn" adlı otobiyografik romanı, aşırı dinci gruplar tarafından tepkiyle karşılanmıştı. İran'ın Sesi radyosunda Dursun'un ölümü, "Türkiye'nin Salman Rüştü'sü öldürüldü" başlığıyla ilk haber olarak verildi.

İslami terörün bir başka kurbanı da Cumhuriyet gazetesi yazarlarından araştırmacı, Atatürkçü Uğur Mumcu'dur. Mumcu arabasına konan bir bombayla öldürüldü. Ölüm haberi bütün yurtta büyük bir infiale neden oldu. Karlı Sokak'taki evinin önüne koşan Ankaralılar, mumlar dikerek olayı kınadılar. Cenaze töreni yüz bini aşkın yurttaşın katılımıyla görkemli bir şekilde kaldırıldı; tören sırasında laiklik düşmanlarını kınayan sloganlar atıldı.

ii. İkinci tür terör, son yirmi yıl içerisinde polisler, sıkıyönetim yetkilileri vb. kişilerin öldürülmesiyle ortaya çıkmıştır. Genellikle söz konusu dönemde işkence gören, değişik baskılarla kaşılaşan gruplar ya da onların günümüzdeki uzantıları, büyük çoğunluğu ölümle sonuçlanan bu tip olaylara girişmektedirler. Emekli polisler, cezaevi sorumluları, bir dönem sıkıyönetim bölgesinde ve Güneydoğu illerinde görev yapan üst düzey kumandanlar hedef seçilmektedir.

iii. Geride bıraktığımız dönemde çok sayıda banka, işyeri mutemedi veya bu nitelikteki diğer yerler soyulmuştur. Bunların bir bölümünün sorumluluğu, bazı siyasal eylem grupları tarafından kabul edilmiştir. Fakat dikkati çeken bir nokta da, ülkemizde yavaş da olsa yaygınlaşmaya

başlayan örgütlü adi suçlarında siyasal eylem gruplarına mal edilmeye çalışılmasıdır. Özellikle güvenlik güçleri açısından bu yol, olayı kolay açıklama yönünden bir anlamda tercih edilmektedir. Şurası açıktır ki, Türkiye'de siyasal eylem gruplarının dışında örgütlü suç işleme eğilimleri ve faaliyetleri yaygınlaşmaktadır. Bu tip soygunlarda, medya organlarının da dikkatsiz bir biçimde kolaya kaçmakta olduğuna ve böylesi örgütlü suç olaylarının yansıtılmamasına dikkat çekmek isteriz.

iv. Güneydoğu'da yaşananlar basit bir "terör" nitelemesiyle geçiştirilemez. Bir yandan bu bölgede devlet terörü giderek artan ölçülerde uygulanırken, diğer yanda kendi kaderini tayin etme koşullarına sahip olmayan, baskı altındaki Kürt halkı, PKK ya da Apocu diye anılan "Kürdistan Bağımsızlık Hareketi"ni temsil ettiğini ileri süren bir gerilla grubunun Hakkari, Şırnak, Mardin, Batman, Diyarbakır vb. illerde yoğunlaşan silahlı eylemlerine tanık olmayı bu koşullardan soyutlayamayız. Olayın geçmişe doğru bir incelemesi yapıldığında, değindiğimiz gerilla hareketinin yaygınlaşmasının temel nedenlerinden birinin, daha önce de yıllardır süren ve 12 Eylül darbesinden sonra daha da ağırlaştırılan, Kürt siyasal gruplarına karşı düzenlenen yanlış politikaların, baskının ve resmi terörün olduğunu ileri sürebiliriz. Şöyle ki, 1970'li yıllarda Güneydoğu'da demokratik bir mücadele veren çeşitli Kürt siyasal gruplarına rastlanmaktaydı. Ne var ki, 12 Eylül'den sonra bunların hepsi dağıtıldı. Liderleri yurtdışına çıkmaya zorlandı. Böylece bu bölgede siyasal hareketliliğin başat organı PKK oldu.

Güneydoğu'nun toplumsal yapısı, silahlı gerilla hareketlerine uygun bir ortam yaratmaktadır. Şöyle ki, bölgede aşiretler egemendir. Siyasal partiler ve hükümetler, bu aşiretleri kendi yanlarına çekerek yöredeki yönetimlerini sürdürmektedirler. Halk ezilmektedir. Bunun da ötesinde, bölgede uygulanan olağanüstü hal durumu, güvenlik güçlerinin yöre halkı üzerindeki amansız baskısı gerilla hareketinin haklılığına zemin hazırlamaktadır. Diğer yandan aşi-

retlerin çıkarlarına uygun olan; Abdülhamit dönemindeki Hamidiye Alayları'na benzer bir yapıya sahip bulunan "Koruculuk" kurumu da halk üzerinde yeni baskı aracı olarak ortaya çıkmıştır.

Yukarıda dört grup içerisinde özetlediğimiz terör eylemlerinin nedenleri ise çeşitlidir. Bunları şöyle sıralayabiliriz: Siyasal çatışmalar, sosyal nedenler, ekonomik nedenler ve dini inançlar.

Siyasal nedenler açıktır. İktidarda bulunan güçler, kendi istekleri doğrultusunda politikalarını uygulamakta ve bu politikaların dışındaki düşünce, siyaset ve eylemleri inkâr etmektedir. Bunlara karşı yasal tedbirler aldığı gibi, şiddet yöntemlerini de kullanmaktadır. Ülkede geleneksel hale gelen deyimiyle, demokrasi tüm kurum ve kurallarıyla işletilmediği için, değişik siyasal eğilimler özgürce kendi düşünce ve politikalarını kamuoyuna yansıtamamaktadırlar. Bu durum söz konusu grupların seslerini duyurabilmek, varlıklarını kanıtlayabilmek için değişik eylemler yapmalarını gündeme getirmektedir. Bu eylemler genellikle "silahlı propaganda" türünde olmaktadır. İnsanlar, aydınlar, bütün siyaset yapanlar karşılıklı olarak güven içerisinde sorunları tartışamadığı için, sözü edilen siyasi gruplar kendi doğrularını tek ve yanlışsız kabul etmekte, bu temelde davranma durumundadırlar. Görülen odur ki siyasi anlamdaki terörün sona ermesi, demokrasinin noksansız yaşama geçmesiyle olanaklıdır.

Terörün sosyal nedenlerinin başında sınıfsal ilişkiler gelmektedir. Yine Güneydoğu'da resmi baskıların yanı sıra feodal ilişkiler de silahlı eylemleri yeşerten ortamı yaratmaktadır. Daha Cumhuriyet'in ilk yıllarında, Ziya Gökalp "Hakimiyet-i Milliye"de yayımladığı bir makalesinde, feodal yapının demokratik bir toplumu kurmada en büyük engel olduğunu ortaya koymuştur. Örnekleri de özellikle Güneydoğu'dan seçmiştir. Fürüzan Hüsrev Tökin, Kadro dergisi yayınlarından çıkan "Türkiye'de Köy İktisadiyatı" adlı kitabında, yine feodal ilişkilerin üzerinde durarak bunların kısa sürede ortadan kaldırılmasını önemli bir çö-

züm noktası olarak ileri sürmüştür. Ne var ki, Cumhuriyet'in seksen yaşına rağmen feodal ilişkilerin ortadan kalktığını söyleyemeyiz. Bugün TBMM'de grubu olan partilerin büyük çoğunluğu feodal ilişkileri yeğleyen, şeyh ve ağaları parti yönetimine getiren bir tutum içindedirler. Bu da yöre halkının söz konusu partilere güvensizliğinin kaynağı olmaktadır. Aşiret reisinin valiyle, bakanla, hatta silahlı kuvvetlerin komutanlarıyla yakın ilişkilerini gören o aşiretin insanları, ağayla birlikte onunla ilişkide olan herkesi karşısına almaktan çekinmemektedirler. Daha genç bir sosyologken yöre halkının bu yapısal sorunlarına (Doğunun Düzeni) değinen İsmail Beşikçi gibi düşünür, yazar yıllardır cezaevlerine gönderilip kitapları, çalışmaları yasaklanırken, hiçbir araştırma kurumumuz ve üniversitemiz yörenin sosyal yapısı ve sorunları üzerine eğilmemiştir. Böylesine dışlanmış bir yörenin iktidara ve yönetime bağlılığı ne ölçüde beklenir?

Güneydoğu insanına diliyle, folklorik değerleriyle bir bütün olarak yaklaşılmadığı zaman sorunların arkası gelmez. Bir yandan Türkçe dışındaki dillerin kullanılma yasağını kaldırırken, diğer yandan o yöre halkına güvenilmediğini gösteren baskı yöntemlerinden vazgeçilmemektedir. Zaten Kürtler kendi ana dilleriyle konuşuyor, türkülerini söylüyorlardı. Göstermelik bir yasak kaldırma insanları tatmin etmiyor. Unutmayalım ki o yöre insanı, tüm yasaklara karşın şarkısını, türküsünü kendi anadilinden söyleyip, çevresiyle aynı dille anlaşıyordu. Silahlı kalkışmanın sosyal nedenleri üzerine bütün boyutlarıyla araştırmalar yapılmadıkça daha çok kurban verilecektir.

Güneydoğu yöresi için ekonomik nedenlerin başında bölgenin geri kalmışlığı gelmektedir. Bölgenin zenginliklerinden yöre halkının yararlandığını söyleyemeyiz. Bu zenginliklerin ağalara, şeyhlere, sermayeye ve uluslararası tekellere yaradığı kuşkusuzdur. Feodal beylerin, şeyhlerin çocukları –Kamuran İnan örneği– devletin üst makamlarında bulunabilmekte, ekonomik, sosyal her türlü ayrıcalıklardan yararlanabilmektedir. Çok tartışılan GAP'a gelin-

ce, bu projeden üretilecek elektriğin hangi bölgelerce yoğun olarak kullanılacağı, sulanan arazilerin kimler tarafından yağmalanacağı daha bugünden bellidir. Bölgenin topraksız köylüsü herhalde bu tarım arazisinden nasibini alamayacaktır. GAP konusundaki kuşkular iki noktada toplanıyor: Birincisi, projenin tam anlamıyla bitmesinin 2020'li yıllara doğru mümkün olabileceği noktasıdır. Böylece, bugün yörede yaşayanların beklentileri ancak çocukları, hatta torunları için gerçekleşecektir. İkinci kuşku noktası ise, sulama ile mümbitleşecek toprakları kimler sahiplenecektir.

Bugün bölge sanayiden yoksundur. Mevcut birkaç tesis de devletindir. Yörede işletilen tek kaynak, batı ve doğu Raman'daki petroldür. Batman'dan Hasankeyf'e doğru gidildiğinde petrol pompalayan atbaşlarının yanında adeta yere gömülmüş köylerin, o köylerde yaşayan insanların çaresizliği görülür. Ekonomik kalkınma ve gerçek anlamda ilerleme yoksunluğu, bu bölge insanının isyanını oluşturan bir başka nedendir.

Diğer yandan Türkiye'deki çarpık kentleşme, işsizlik, gelir dağılımının bozukluğu şiddet eylemlerini özendiren etmenlerdendir. Kentlerde gittikçe büyüyen mahalleler arası farklılık, üst gelir grubunu oluşturanların gazete ve televizyonlara yansıyan masalları andıran yaşantısı yanında yüzbinlerin, milyonların sefaleti isyanı, başkaldırıyı beslemektedir. Bu çarpıklıklar giderilmeden, istihdam sorunu çözülmeden, milyonların yarına güvenle bakması sağlanmadan ve de bütün bunların üzerine gerçek bir adaleti, demokratik ortamı yaşama geçirmeden silahı ezilenlerin elinden almak biraz güç olacaktır.

Şiddet olaylarının bir başka nedeni de, öne çıkmasa bile, dini inançlar ve radikal İslami örgütlerdir. Radikal İslami akımın Türkiye'de geniş bir örgüt tabanına sahip olduğunu söyleyebiliriz. Bugün İslami hareketin içinde başat olan gruplar büyük ölçüde tarikat niteliğindedir. Bu tarikatlar yurt düzeyinde etkinliklerini sürdürdükleri gibi, kamu kuruluşları içinde de önemli mevkilere gelmiş bulun-

maktadırlar. Basına yansıdığı kadarıyla, valilerden emniyet müdürlerine kadar tarikatçı bir ağın örüldüğü bilinmektedir.

Radikal İslamcı kanadın silahlı eylemlere girmesi, 1990 yılına kadar pek görülmemiştir. Ne var ki, Muammer Aksoy'dan Uğur Mumcu'ya kadar gerçekleştirilen öldürmelerin ve Sivas olayının görünümü, bu kesimin de silaha sarıldığını ortaya koymuştur. Radikal İslam, İran İslam Devrimi'nin de özendirmesiyle ciddi bir gelişme kaydetmiştir.

Son yıllarda çok belirgin hale gelen bir başka terör biçiminden de söz etmekte yarar vardır. Bu, "Devlet Terörü"dür. "Devlet Terörü", değişik derecelerde tarihimizin hemen her döneminde var olmuştur. Demokratik bir yapılanmaya geçildiği iddia olunan 1908'den sonra ve Cumhuriyet döneminde de bu tarz terör eksik olmamıştır. 1971 ve 1980 askeri darbelerini izleyen yıllarda devletin baskısı daha da artmıştır. Özellikle sıkıyönetim, polis vazife ve selahiyetleri, nihayet terörle mücadele yasaları devlet terörünü daha bir gündeme getirmiştir. İşkence, yargısız infaz, faili meçhul cinayetler, kayıp insanlar hep bu devlet terörünün değişik boyutlarıdır. Güneydoğu yöresinde güvenlik güçlerinin, özel timlerin zaman zaman infaz mangası mantığıyla hareket ettikleri konusundaki şikâyetler basınımızı, hatta dünya basınını meşgul etmiştir. Ülkede yaşayan tüm insanların hak ve özgürlüklerinin güvence altına alınması yerine, bu biçimdeki bir teröre başvurmak hiçbir demokratik, hukuk devleti ilkesiyle bağdaşamaz. Böylesi bir teröre en çarpıcı örnek İstanbul'da, Gazi Mahallesi'nde yaşananlar ya da dayakla öldürülen gazetecilerdir (Metin Göktepe). Bu tip örnekleri çoğaltabiliriz. Şurası açıktır ki, bugün ülkemiz ister devletten, ister diğer odaklardan kaynaklansın tam bir tedhiş ortamındadır.

Bu dönemde demokrasimiz açısından tek kazanç 141., 142. ve 163. maddelerin Türk Ceza Yasası'ndan çıkarılması, yani kaldırılmasıdır. Yıllarca ilerici ve sol düşünceli aydınlar, bu maddelerin kalkması için mücadele vermişlerdi.

Türkiye Birleşik Komünist Partisi'nin (TBKP) liderleri, Kutlu ve Sargın'ın Türkiye'ye dönüşünden sonra bu maddelere yönelik uluslararası ilgi de arttı. Ne var ki, bu maddeler Terörle Mücadele Yasası'nın ek maddeleri haline gelinceye kadar somut bir adım atılmadı. Getirilen yeni yasa düşünce ve örgütlenme özgürlüğü üzerine daha ağır bir baskıyı gündeme getirdiği için, bu maddeler bir taviz olarak kaldırıldı. Özetlersek, TCK'nın 141. ve 142. maddelerinin kaldırılması, mehter yürüyüşüyle atılmış bir adım gibidir. Bu maddelerin kaldırılması TBMM'de oylandığı zaman iktidardaki ANAP grubundan (290 milletvekili) sadece altmış üç kişi olumlu oy vermiştir. Bir yerde bu maddeler, SHP ve DYP muhalefetinin oylarıyla kaldırılmıştır. Milletvekili düzeyine gelmiş, kendisini liberal sayan kişilerin bile hâlâ bağnazca bu maddeler üzerinde ısrar etmesi, önümüzde demokrasi adına alınması gereken uzun bir yolun olduğunu ortaya koyar niteliktedir.

V. BÖLÜM

Koalisyonlardan Temelde İslamcı Olan Tek Parti İktidarına

a) Köktenci İslamın İlk Adımları: 1994 Yerel Seçimleri

İslami hareket Cumhuriyet'in hiçbir döneminde etkisini yitirmemiştir. Tek parti (CHP) iktidarında bile İslami çevreler, günümüzün deyimiyle "takıyye" yaparak yaşamayı, hatta güçlenmeyi bilmişlerdir. CHP iktidarının dini kurumlar üzerindeki baskısı toplum içerisinde köklü bir geçmişi olan İslami düşünceyi ve eylemleri sindirememiştir. Demokrat Parti'nin CHP'ye oranla daha muhafazakâr olan yapısı, bu akımları su üzerine çıkartmıştır. 1950-1980 arasında iktidarda olan sağ partiler, dinci akımla adeta zımni bir koalisyonu gerçekleştirmişlerdi. 1974'ün ilk günlerinde kurulan CHP-MSP hükümetiyle, temel yapısı İslami olan bir parti (MSP) iktidara ortak oldu. O tarihten sonra MSP ve benzeri İslami partiler koalisyonlarda yer almışlardır. 12 Mart ve 12 Eylül askeri cuntaları da siyasal İslamın yükselişini engellemek bir yana, söylemleriyle (özellikle Kenan Evren'in halka yönelik konuşmaları) adeta teşvik etmişlerdir. İslami düşünceye bağlı partiler yasaklanmalarına, Anayasa Mahkemesi kararıyla kapatılmalarına karşın yaşamlarını güçlenerek sürdürmüşler ve seçimlerde başarı-

lı sonuçlar almışlardır. Bunun en tipik örneği 1994 yerel seçimidir.

1994 yerel seçimlerine ANAP, DYP ve SHP büyük umutlarla girmiştir. Bir önceki seçimlerde büyük şehirlerde ve il merkezlerindeki belediyeleri kazanmış olan SHP bu seçime yaralanmış olarak giriyordu. İstanbul'daki İSKİ skandalı ve diğer belediyelerdeki başarısız uygulamaları umutsuzluğun temel nedeniydi. Seçim kampanyası geliştikçe Refah Partisi'nin İstanbul, Ankara vb. Büyükşehirlerde ağırlığını duyurmaya başladığı görüldü. Yapılan kamuoyu anketlerinde ise bu durum net olarak görülmese de seziliyordu. İstanbul'da, SHP büyük reklam kampanyasıyla Zülfü Livaneli'yi aday gösterdi, Ankara'da ise SHP adayı Korel Göymen'di. Seçim sonucu SHP açısından tam anlamıyla bir bozgundu. İstanbul, Ankara başta olmak üzere birçok belediye yitirilmişti. Refah Partisi beş büyük şehir ve yirmi sekiz il merkezi belediyesini kazanmıştı. İstanbul'da Recep Tayyip Erdoğan, Ankara'da Melih Gökçek başkanlık koltuğuna oturmuşlardı. Sonuçlar ülke siyasi yaşamına bir bomba gibi düşmüştü. Erbakan seçim sonuçlarından rahatsız olan çevreleri, özellikle ordu kesimini rahatlatıcı ılımlı demeçler verdi. Ne var ki, Refahlı belediyelerin uygulamaları siyasal İslamın dışındaki kesimleri rahatsız etmişti. İl genel meclisi seçimlerinde ise DYP birinci parti olmuştu. Bu seçimde ANAP ikinci ve SHP de üçüncü sırayı aldı. Yerel seçim sonuçları siyasal İslamın yükselişi kadar, sosyal demokrat çizginin de merkez sağ oylara göre daha da gerilediğini ortaya çıkartmıştı. Bu durum, SHP içerisindeki muhalefeti daha bir güçlendirdi. CHP ile birleşme istekleri yüksek sesle yinelenmeye başlandı.

b) Ekonomik Kriz: 5 Nisan Kararları

Türkiye ekonomisi 1990'lardan sonra bir kriz süreci içerisine girmiştir. Bu kriz 1993'ten sonra "İstikrarsızlık - kriz - büyüme - istikrarsızlık" sarmalına dönüşmüştür. Nitekim 1993'ün ikinci yarısında finans kesiminde başlayan kriz kısa sürede ekonominin tüm kesimlerini kapsamıştır. Neti-

cede 1994'te GSMH % 6.1, özel sabit sermaye yatırımları % 22 oranında, reel olarak gerilemiştir. Enflasyon % 60-70 dolaylarında seyrederken % 125'lere fırlamış, TL ise yabancı paralar karşısında % 170 değer yitirmiştir. Kriz'in hızla büyümesi, bazı bankaların (TYT Bank, Marmara Bank vb.) sadece dış borçlanmadan ötürü 7 Trilyon lira karşılığı döviz yükü ortaya çıktı. Kriz IMF'yi yeniden gündeme getirdi. Sonuçta 5 Nisan kararları diye tanımlanan ekonomik paket açıklandı. Bu kararların önemli hatlarını şöyle sıralayabiliriz:

– Hububat, Şeker Pancarı ve Tütün dışında tarımsal ürünlerde subvansiyon kaldırıldı.

– Emeklilik kadınlar için 7200, erkekler için 9000 güne çıkarıldı.

– KİT'lerin bir bölümü kapatılacak, Özelleştirme hızlandırılacak.

– Lüks taşıta, fazla konuttan, şirketlerden, otel müşterilerinden, gelir ve kurumlar vergisi ödeyen mükelleflerden bir defaya mahsus olmak üzere ek vergi alınacak.

– Çay, Şeker, Akaryakıt, Sigara ve İçkiye zam yapılacak.

– Dolar TL karşısında % 38.8 oranında devalue edildi.

Bu kararlar başta işçi sendikaları olmak üzere tepkiyle karşılandı. Sabancı vb. işadamları, Cumhurbaşkanı'nın ekonomik bunalımdan ötürü, olağanüstü hal ilan etmesi gerektiğini öne sürdüler.

1990'lı yıllardan itibaren peş peşe ortaya çıkan ekonomik krizler, bir önce sözünü ettiğimiz sarmalın nedenleri konusunda birbirini tamamlayan iki süreç üzerinde durulmaktadır. Bunlardan birincisi, krizin ana nedenini sadece bir kamu maliyesi sorunu olarak görmektedir. Bu görüşe göre krizin nedeni, kamu ekonomisinin büyüklüğüne ve beceriksizliğine bağlanmaktadır. Kanıt olarak da KİT'lerin mali zararları, kamunun borçlanma gereği ve kamu-tasarruf-yatırım açığı vb. temel göstergeler sergilenmektedir. Ne var ki, bu yaklaşımda krizin arkasında yatan toplumsal bölüşüm ilişkileri, bu ilişkilerin meydana getirdiği sermaye

birikimi; sınıfsal çatışmalar gibi olgular göz ardı edilmektedir.

Krizin oluşumuna ilişkin ikinci açıklama, ekonomik serbestleştirmeye yönelik kararların uygulanmasında yapılan sıralama ve zamanlama hatalarına ilişkindir. Bunlar arasında en önemli olarak da 1989 yılında yürürlüğe giren 32 sayılı konvertibiliteye geçiş kararı gösterilmektedir (Erinç Yeldan). Nitekim 1999'u izleyen krizlerde de bu mali serbestinin izlerini görmekteyiz. Türkiye'deki borçlanma gereğinin yarattığı yüksek reel faizler nedeniyle küresel finans kapitalin bir emme-basma tulumba görünümüyle ülke kaynaklarının dışarıya akıtması gerçeği ortadadır. Ülkenin yarattığı katma değerden yaklaşık 30 milyar dolayındaki fon her yıl dışarıya akmaktadır. Sonuçta sarmal devam etmektedir. Ne yazık ki, bu nokta üzerinde durularak bir çözüm üretilmemekte, kronikleşen ekonomik krizlerin çözümü için, bu krizlerin ana nedeni olan küresel kapitalizmin ana kuramlarından biri olan IMF reçetelerinden medet umulmaktadır. 5 Nisan krizi de buna bir örnektedir.

c) SHP-CHP Bütünleşmesi

Erdal İnönü'nün Genel Başkanlığı Murat Karayalçın'a devretmesinden sonra SHP'de, bir bakıma, yönetim bunalımı başladı. Karayalçın'ın Ankara Belediyesi'ndeki bürokratları partiye ve hatta başbakanlığa taşıması sorunların çıkış noktasını oluşturdu. Bunun yanı sıra, yerel yönetimler seçiminde uğranılan bozgun, Çiller hükümetinde adeta etkisiz bir görünüm verilmesi sıkıntıları büyüttü. Çiller ile Hikmet Çetin arasında başlayan Dışişleri Bakanlığı bunalımı, Çetin'in bu bakanlıktan ayrılmasıyla sonuçlandı. Onun yerine SHP'de muhalefetin odak noktası olma doğrultusunda ilerleyen Mümtaz Soysal'ın getirilmesi yeni sorunları da peşi sıra getirdi.

SHP'nin Çiller'in yörüngesine girmesi, temel ilkelerini ve de özellikle "emeğin yüce değer" oluşu yaklaşımını bir kenara itişi, altı okla simgelenen yaklaşımların unutulması parti içi çalkantıyı fırtınaya dönüştürdü. Muhalefet büyü-

dü, daha da ötesi partiden DSP'ye yönelik kopmalar başladı. Bu arada Mümtaz Soysal da, her zaman yinelediği gibi savaşarak Dışişleri Bakanlığı'ndan istifa etti. Acele çıkarılan bir yasayla başbakan yardımcısı olan Karayalçın, Dışişleri Bakanlığı görevini de üstlendi. DYP-SHP koalisyonuna yönelik toplumsal muhalefet de büyüyordu. Çiller'in karıştığı birçok yolsuzluk olayı medyada yer buluyordu. Kamuoyundaki bu tepkiler, SHP'de de CHP'yle birleşme doğrultusundaki eğilimi güçlendirmişti. Parti içi baskılardan dolayı, Karayalçın da bütünleşmeye sıcak bakmaya başladı. Birleşme protokolü çalışmaları başladı. Seçilen bütünleşme yöntemi Halkçı Parti-SODEP modeline benziyordu. Karayalçın birleşmenin SHP bünyesinde gerçekleştirilmesini istiyordu. Bu noktada SHP'nin onursal başkanı Erdal İnönü, bütünleşme CHP'de olmalıdır diye ağırlığını koyunca SHP birleşme kongresinde CHP'ye katıldı ve antlaşma gereği belirli bir süre Hikmet Çetin Genel Başkan oldu. Aynı yıl (1995) yapılan CHP kurultayında da Deniz Baykal Genel Başkanlığa getirildi. Bu yeni durum, koalisyonda yeni bir protokolün gereğini ortaya çıkardı. Fakat antlaşma olmadı. Çiller istifa etti ve Demirel tarafından yeni hükümeti kurmaya memur edildi. ANAP'la bir koalisyon kurulamayınca, Çiller yeniden CHP'ye döndü. Baykal'ın Aralık 1995'te erken seçime gidilmesi koşuluyla DYP-CHP (seçim) hükümeti işbaşına geldi.

24 Aralık 1995 Milletvekili Genel Seçimi ve Sonrası

Kış koşullarına karşın 24 Aralık'ta seçim yapıldı. Alınan sonuçlar ise şöyledir:

Partiler	Oy Sayısı	Oy Oranı (%)	Milletvekili Sayısı
RP	6.012.450	21.4	158
ANAP	5.527.288	19.7	132
DYP	5.396.009	19.2	135
DSP	4.118.025	14.6	76
CHP	3.011.076	10.7	49

MHP	2.301.343	8.2	–
HADEP	1.171.623	4.2	–
YDH	133.889	0.5	–
MP	127.630	0.5	–
YDP	95.484	0.3	–
İP	61.428	0.2	–
YP	38.853	0.1	–
Bağımsız	133.899	0.5	–

Kaynak: D.İ.E. 1996 Yıllığı, sayfa: 216.

Seçimlerdeki propaganda sürecinde tüm söylemlere Refah ve onun temsil ettiği siyasal İslam korkusu egemen olmuştu. Nitekim sonuçların belli olmasından sonra medya ve iş çevreleri ANA-YOL hükümetinin kurulması doğrultusunda baskı yapmaya başladı. Demirel, hükümeti kurmak için Erbakan'ı görevlendirdi. DYP lideri Çiller biz beraber olamayız diye ret cevabı verdi; onu ANAP izledi. Gerekli sürecin tamamlanmasından sonra ANA-YOL hükümeti kuruldu. Başbakanlık Yılmaz ve Çiller arasında dönüşümlü olacaktı. 6 Mart 1996'da ANA-YOL olarak nitelenen hükümet güvenoyu aldı. Hükümet kısa sürede bir yolsuzluklar tartışmasına girdi. TEDAŞ, TURBAN vb. yolsuzlukları gündeme geldi; Çiller'in mal varlığı tartışılmaya başlandı. Bu tartışmalar 1996 yılının sonunda açığa çıkacak ünlü çetenin ilk görünümüydü. Refah Partisi bu dönemde TBMM'ye bir dizi yolsuzluk soruşturma önergesi verdi. Bu arada güvenoyunun iptali için de Anayasa Mahkemesi'ne başvurdu. Anayasa mahkemesi bu başvuruyu kabul ederek güvenoyunun gerçekleşmediğini ilan etti. İptalin temel nedeni, DSP milletvekillerinin oturuma katılarak çekimser oy vermeleriydi. RP, Mayıs 1996 başında daha büyük bir atak yaparak Çillerin görevi Yılmaz'a devretmeden önce örtülü ödenekten 500 milyar TL çektiğini ileri sürdü. Konuya ilgili belgeler medyada yayımlanmaya başlayınca Çiller, "Evet gerektiği kadar kullandım" açıklamasını yapmak zorunda kaldı. Tartışmalar bu boyuta erişince 6 Haziranda

Mesut Yılmaz hükümetin istifasını verdi. Erbakan yeniden görevlendirildi ve 30 Haziran 1996'da Refah-Yol hükümeti kuruldu.

d) Düzenin Yozlaşması ve Suç Ekonomisi: Susurluk Olayı

Türkiye'de düzenin yozlaşmasının başlangıç noktası neoliberal politikaların uygulanmaya başladığı 1980'e kadar uzatılabilir. Piyasa mitinin önündeki tüm engellerin kaldırılması sonucu yeni kavramlar gündeme geldi. Bunların hepsi "köşeyi dönme" yaklaşımına dayanıyordu. Köşeyi dönme açısından her şey mübah sayılıyordu. 1989'daki 32 sayılı kararla mali serbestlik de kabul edilince, tam bir soygun furyası başladı. İç ve dış kaynaklı bu yağma furyasında dikkati çeken politikacı-mafya-sermaye ittifakıdır. "Derin devlet" kaynaklı anti-sol mücadelede 1960-1970 yıllarında kullanılan silahlı faşist çeteler, 1980'den sonra devletin hizmetine girmiştir. Çiller'in devlet için silaha sarılanları kutsayan sözleri, bir önce sözünü ettiğimiz derin devlet üçgenini güzel anlatır. Özal-Çiller-Mesut Yılmaz tipi politikacılar mafioza ilişkileri iktidarlarının temel ilkesi haline getirmişlerdir. Güneydoğuda on yılı aşkın süren düşük yoğunluklu savaş bu bağıntıyı daha da güçlendirmiştir. Beyaz zehir ticaretinden kumarhane işletmeciliğine kadar tüm karapara işlemleri ve banka hortumlamalarına kadar akla gelebilecek her yolu deneyen bu suç ortaklığı, 1996'da meydana gelen Susurluk kazasıyla su yüzüne çıkmıştır. Mustafa Sönmez bu ilişkiyi şöyle anlatmaktadır: "Mafya diğer sermayelerden farklı olarak yaptığı işin gereği silah donanıyor ve zor'u devletin tekelinde tutan, devletin polisini, politikacısını, savcısını yanına çekiyor ve onlarla işbirliği halinde, yasakları aşarak sermaye birikimini gerçekleştiriyor." Bir başka yazar ise, "Mafya ahlakı, kapitalizmin ruhu" adlı kitabında şu saptamayı yapıyor: "Ülkenin büyük bir bölümünü ve tüm üretim sektörlerini giderek artan dozda barbarlık ve anarşiyle zehirlerken, demok-

rasi ile gelişmeye karşı en ciddi tehditlerden biri haline dönüşmüştür.

Ülkede derin devletle ilişkili olan birçok çetenin hasılası olan Susurluk olayı, 1996'nın en açıklayıcı olgusudur. Olay, Susurluk ilçesinde Bursa karayolunda bir kazayla ortaya çıktı. Kazada hızla yoluna devam eden son model bir Mercedes arabanın, bir kamyona çarpması sonucunda Mercedes içerisinde Abdullah Çatlı, eski emniyet müdürlerinden Kemalettin Eröge, Polis Okulu müdürü Hüseyin Kocadağ, DYP Şanlıurfa milletvekili Sedat Bucak ve Çatlı'nın sevgilisi Gonca Us bulunuyordu. Kazayla birlikte arabada bulunan silahlar ve susturucu ile Çatlı'nın üzerinde dönemin emniyet genel müdürü Mehmet Ağar tarafından verilen silah ruhsatı ve yeşil pasaport ortaya çıkacaktı. 3 Kasımda gerçekleşen kaza yıllardır tartışılan Gladyo, Kontrgerilla tartışmalarını yeniden gündeme getirdi. Daha sonraları olay "derin devlet" sorusunu ortaya çıkaracaktı. Böylece bir yandan 1980 öncesinin önemli terör olaylarında adı geçenler yeniden anılmaya başlanırken, bu isimler kendilerinin kullanıldığını belirtirken, diğer yandan bu kişilerin uluslararası çapta uyuşturucu kaçakçısı oldukları ve bu nedenle çeşitli cezalara çarptırıldıkları meydana çıkıyordu. Bu arada kumarhaneler kralı Ömer Lütfi Topal'ın öldürülmesinde de, Çatlı ve Özel tim mensuplarının işbirliği yaptığı kanıtlanacaktı. Bu gelişmeler, o dönemde İçişleri Bakanı olan Mehmet Ağar'ın 9 Kasım'da istifasına neden olacaktı. Ne var ki Ağar ve üst düzey emniyet yetkilileri, Susurluk Çetesi soruşturma ve davalarında sürekli yer almışlar; Ağar ise dokunulmazlık zırhına bürünerek bunlardan kurtulmuştur.

Susurluk çetesinin tüm marifetleri ortaya çıktıktan sonra, uzun yıllardan beri sürüp giden faili meçhul cinayetler, yolsuzluklar vb. yasadışı eylemler yeniden gündeme gelmiş, derin devlet üzerinde dikkatler yoğunlaşmıştır. Av. Engin Cinmen ve bir dizi aydının başlattığı "aydınlık için bir dakika karanlık" eylemi tüm yurdu sarmıştır. Refah Partisi, Adalet Bakanı bu eylemleri küçümsemiş, "mum

söndü" oynuyorlar diye alay etmiştir. Bu kaza, bir dizi sol aydının ve partinin yıllardır söylediklerinin gerçeklerle örtüştüğünü kanıtlamıştır. Derin devlet artık romanlara bile konu olmuştu; Ahmet Ümit'in "Kukla", Oya Baydar'ın "Sıcak Külleri Kaldı" yapıtları bunların en güzel örneğidir.

e) Refah-Yol İktidarı ve 28 Şubat Darbesi

Refah-Yol İktidarı ilk günlerinden itibaren çeşitli gerici ve aşırı İslamcı eylemlerle işe başladı. Erbakan'ın İslam ülkelerine yaptığı ziyaretler, özellikle Libya lideri Kaddafi'nin Türkiye'yi aşağılayan sözleri eleştirildi. Refah örgütünün irticai gösterileri alabildiğine çoğaldı; milletvekili ve yöneticilerin konuşmaları ise Cumhuriyetin temel dönüşümlerini hedef alacak şekilde artan hırçınlık dozuyla sürüp gitmekteydi. Tüm bu eylemler, laik çevreleri ve özellikle silahlı kuvvetleri rahatsız etmekteydi. Başbakanlık konutunda önde gelen tarikat şeyhlerine verilen yemek ise yangına benzin dökme etkisi yaptı. Bu arada belirli medya tekellerinin ve iş çevrelerinin de kışkırtıcı söylemleri yükseliyordu.

Tarikatların artan etkisi 1950-60 döneminde görülmeye başlanmıştır. Kuzey Afrika kaynaklı Ticani tarikatının bir üyesinin Kızılay'daki Atatürk heykeline baltayla saldırısı o günlerde büyük bir yankı yaratmıştı. Gene aynı dönemde Nur tarikatı önderi Said-i Nursi'nin (Saidi Kürdi) iktidar katmanları içerisinde saygın bir yere sahip olduğunu görüyoruz. Tarikat, temelde tanrıya ulaşmanın bir yolu olarak tanımlanır. Osmanlı döneminde dünya zulmünden kaçış melce-i olarak yer etmişlerdir. Bunların hepsi Cumhuriyetle birlikte yasaklanmış, tekke, zaviye vb. toplantı, dua mekânları kapatılmıştır. Tarikatların varlığını ve gelişimini kapitalist ortamın acımasızlığına bağlamamız yanlış olmayacaktır. Kapitalizmin içinde taşıdığı çelişkilerin artan oranda açığa çıktığı, kültürel ve tarihsel kimliklerin parçalandığı, bireyin toplumsal yaşamdan izole edildiği bir ortamda, toplumsal muhalefete izin verilmediği ölçüde, toplumda genel kabul gören, dinsel ve dini andıran değerlerin önemi hızla artmıştır. Bu değerler (dinsel, ruhani vb.

değerler) kapitalizmin acımasızca tahrip ettiği yaşam biçimleri karşısında bütünsel bir yaşam biçimi sunması anlamında yığınların ilgisini çekmeye başlamış, yıkılan bireyin sığınacağı cemaatı sunmaya başlamıştır. Bu sürecin ortaya çıkardığı dinsel örgütler (tarikat vb.), bir yandan artan yoksullaşma, işsizlik, yaşam koşullarının günbegün kötüleşmesine karşın bir muhalefet odağı olarak da kabul edilebilir. Toplumsal muhalefetin sosyalist kanallara akmasının önüne büyük barikatlar kuran devlet bir yerde bu tarikatlara gözyummuş, hatta onları kullanmayı bile gündeme getirmiştir. (Bunun günümüzdeki en çarpıcı örneği ABD'dir.) Bu arada tarikatların bir cemeat dayanışması yaratarak bireylerin sosyal ve ekonomik sorunlarının çözülmesine de bir ölçüde yardım ettiği de göz önünde tutulmalıdır. Diğer yandan tarikatlar, son dönemlerde küçük ve orta boy sermayenin, tekelci sermayeye karşı verdiği mücadelede önemli odaklar oluşturmuşlardır. Türkiye'de gelişim bu aşamaların tümüyle yansıdığı bir görünümdedir. Başbakanlık konutundaki tarikat önderleri yemeği de büyük sermaye açısından bir meydan okuma olarak algılanmıştır. Medyanın tarikat olgusuna yüzeysel bakış açısını Aczimendi ve Hizbullah cinayetleri olaylarında olanca açıklığı görmekteyiz. Bu arada AÜ SBF öğretim üyesi Prof. Dr. Murat Şeker'in araştırması bazı ipuçlarını sergilemiştir. Bu araştırmanın bulgularına göre, tarikatların bölgesel dağılımında Doğu ve Güneydoğu Anadolu sırasıyla % 15.7 ve % 12.1 paylarla önü çekmektedir. Aynı oranlar Marmara ve Ege bölgelerinde sırayla % 4.7 ve % 2.3 düzeyindedir. Görülüyor ki tarikatlar bölgenin ekonomik gelişme seviyesiyle ters orantılıdır. Bir diğer bulgu ise, tarikat içerisinde eğitimsizlerin % 12.2 olmasına karşın yüksekokul mezunları % 6 gibi küçümsenmeyecek bir orana sahip olmasıdır. Tarikat üyelerinin büyük çoğunluğu kent varoşlarında, gecekondularda yaşamaktadır. Tüm bu bilgiler var olan tarikatların yarınsız, çaresiz yığınları çektiğini göstermektedir. Refah-Yol dönemi insan hakları ihlallerinin doruğa ulaştığı, bir anlamda derin devlet terörünün egemen

olduğu bir zaman dilimidir. Bu ihlallerin sayısal görünümü şöyledir:

Faili meçhul saldırılar	78 ölü 48 yaralı
Yargısız infaz, işkence ve gözaltındaki ölümler	190
Çatışmada ölenler	2859
Sivillere yönelik eylemler	199 ölü 133 yaralı
Gözaltında kayıp savı	194
İşkence savı	347
Gözaltına alınanlar	20466
Tutuklamalar	2071
Boşaltılan Köy ve Mezra	68
Tutuklamalar	2071
Çalışma yasamına yönelik ihlaller	9166
Bombalanan yer	109
Kapatılan dernek, sendika, yayın organı	122
Basılan dernek, sendika, yayın organı, parti	134
Gözaltına alınan basın çalışanı	400
Toplatılan yayın	196
İstenilen hapis cezası toplamı	1857 yıl 4 ay
Verilen hapis cezası toplamı	174 yıl 2 ay

Kaynak: İHD, 1996 İnsan Hakları Raporu.

1996 1 Mayısında provakasyon üst düzeye çıktı. Kadıköy'de Türk-İş, DİSK ve KESK'in düzenlediği toplantıda polisin açtığı ateş sonucu üç kişi can verdi. Bazı gruplar dükkânlara saldırdı ve vitrinler kırıldı. Derin devletin görevlileri Televizyonda "biz on iki yıldır katiliz" diye fütursuzca konuşabiliyorlardı. Suçlanan eski İçişleri Bakanı Mehmet Ağar, yapılan yoğun eleştiriler karşısında "Bin tane gizli operasyon yaptık, huzuru böyle sağladık" diye serzenişte bulunabiliyor ve şunu sözlerine ekliyordu: "Bundan sonra kimse devlet için risk almaz" (16 Kasım). Diğer yandan Gazi Mahallesi olayları da, bir başka kanlı olay olarak zihinlere kazılıyordu. Bu arada Manisa'da 14-18 yaşın-

daki lise öğrencilerinin duvara yazı yazma, pankart asma suçlamasıyla ağır biçimde işkence görmeleridir. Hakkında dava açılan bu çocuklar on iki yıla mahkûm oldular. "Manisalı Çocuklar" diye bilinen bu olay dünya çapında yankı buldu. Uzun yargılamalar sonucunda çocuklar aklandı, işkenceci polisler ise küçük cezalar aldı. Sol düşünceye yönelik baskılar sürdü. Yaşar Kemal'in 1 yıl 8 aylık cezası onaylanırken, Çetin Altan, Susurluk Kazası öncesi devletin çeteleştiğini söylediği için yargılandı.

Refah-Yol dönemi 1997 yılı başlarında Sincanköy'de Belediye Başkanı'nın katıldığı, Filistin İntifada'sını konu alan piyes dolayısıyla sarsıldı. Silahlı Kuvvetler, Tankları Sincan sokaklarında yürüterek olaya karşı duyarlılığını sergiledi. Medya eleştirilerini yükseltti. Hükümetin şeriata yönelik çalışmalar yaptığı savları yaygınlaştı. Sonuçta kıyamet 28 Şubat 1997'de yapılan ve dokuz saat süren MGK toplantısında koptu.

f) 28 Şubat Kararları

Kimilerince "postmodern darbe" diye nitelendirdikleri 28 Şubat 1997'deki MGK kararları, dokuz saatlik bir toplantı sonunda açıklanan bildiriyle kamuoyuna duyurulmuştu. Bildirinin başında güvenlik ve Kıbrıs'la ilgili adeta klişeleşmiş maddelere yer verildikten sonra, şu noktalar üzerinde durulmuştur:

"Türkiye Cumhuriyeti'nin varlığını, Atatürk ilke ve inkılapları doğrultusunda çağdaş medeniyet yolunda demokratik sistem içerisinde ilerlemesinin teminat altına alınması ve 'Cumhuriyet yasaları'nın uygulanmasından asla taviz verilmemesi gerektiği,

Anayasanın tanımladığı cumhuriyetin demokratik, laik ve sosyal hukuk devleti ilkesinin sağlıklı bir şekilde düzenlenmesine imkân sağlayacak güvenlik, ulusal barışın önem ve öncelik taşıdığı,

– Cumhuriyet ve rejim aleyhtarı yıkıcı ve bölücü grupların laik ve anti-laik ayırımı, demokratik ve sosyal hukuk devletini güçsüzleştirmeye yeltendikleri,

– Türkiye'de laikliğin sadece rejimin değil aynı zamanda toplum huzuru ve demokrasinin de teminatı ve yaşam tarzı olduğu,

– Devletin yapısal özünü oluşturan sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleri anlayışında vazgeçilemeyeceği, yasalarla belirlenmiş kuralların göz ardı edilerek yapılan çağdışı uygulamaların da hukukun üstünlüğü ilkesiyle bağdaşmayacağı,

– Türkiye'nin 1997 yılı içinde AB'ye tam üye olacak ülkeler listesine girmeyi öncelikli bir hedef olarak sürdürdüğü böyle bir dönemde resmi ve sivil kurum ve kuruluşların bu sürece katkıda bulunmasının gerekli olduğu, bu sebeble demokrasimiz hakkında kuşkulara yol açarak, Türkiye'nin yurtdışındaki imajı ve itibarını zedeleyecek her türlü spekülasyona son vermek gerektiği, Türkiye Cumhuriyeti'nin laik, demokratik, insan haklarına saygılı, sosyal bir hukuk devleti olduğu yönündeki temel ilkelerin anayasamızın ve devletimizin teminatı altında olduğu, rejimin; kendisine ve geleceğine yönelik tartışmaların içinde bulunduğumuz ortamda Türkiye'ye yarardan çok zarar verdiği,

– Açıklanan bu esaslar aksine davranışların toplumumuzda huzur ve güveni bozarak yeni gerginliklere ve yaptırımlara neden olacağı değerlendirilmiş, bu konularda alınacak ve alınması gereken tedbirler uygun bulunarak bu tedbirlerin Bakanlar Kurulu'na bildirilmesine karar verilmiştir."

Hükümetin alması gereken önlemleri içeren ve 1 Mart 1997 günü MGK Genel Sekreteri Org. İlhan Kılıç tarafından Başbakan Necmettin Erbakan ve Başbakan Yardımcısı Tansu Çiller'e verilen ve Bakanlar Kurulu'nda aynen kabul edilen ikinci bildiri aynen şöyledir:

1- Anayasamızda cumhuriyetin temel nitelikleri arasında yer alan ve yine anayasanın 4. maddesi ile tenimat altına alınan laiklik ilkesi büyük bir titizlik ve hassasiyetle korunmalı, bunun korunması için mevcut yasalar hiçbir

ayırım gözetmeksizin uygulanmalı, mevcut yasalar uygulamada yetersiz görülüyorsa yeni düzenlemeler yapılmalıdır.

2- Tarikatlarla bağlantılı özel yurt, vakıf ve okullar, devletin yetkili organlarınca denetim altına alınarak Tevhid-i Tedrisat Kanunu gereği Milli Eğitim Bakanlığı'na devri sağlanmalıdır.

3- Genç nesillerin körpe dimağlarının öncelikle Cumhuriyet, Atatürk, Vatan ve Millet sevgisi, Türk milletini çağdaş uygarlık düzeyine çıkarma ülkü ve amacı doğrultusunda bilinçlendirilmesi ve çeşitli mihrakların etkisinden korunması bakımından:

a) Sekiz yıllık kesintisiz eğitim tüm yurtta uygulamaya konulmalı.

b) Temel eğitimi almış çocukların, ailelerin isteğine bağlı olarak devam edebileceği kuran kurslarının Milli Eğitim Bakanlığı sorumluluğu ve kontrolünde faaliyet göstermeleri için gerekli idari ve yasal düzenlemeler yapılmalıdır.

4- Cumhuriyet rejimine ve Atatürk ilke ve inkılaplarına sadık aydın din adamları yetiştirmekle yükümlü, milli eğitim kuruluşlarımız, Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun özüne uygun ihtiyaç düzeyinde tutulmalıdır.

5- Yurdun çeşitli yerlerinde yapılan dini tesisler belli çevrelere mesaj vermek amacı gündemde tutularak siyasi istismar konusu yapılmamalı, bu tesislere ihtiyaç varsa, bunlar Diyanet İşleri Başkanlığı'nca incelenerek mahalli yönetimler ve ilgili makamlar arasında koordine edilerek gerçekleştirilmelidir.

6- Mevcudiyetleri 677 sayılı yasa ile men edilmiş tarikatların ve bu kanunda belirtilen tüm unsurların faaliyetlerine son verilmeli, toplumun demokratik, siyasal ve hukuk düzeninin zedelenmesi önlenmelidir.

7- İrticai faaliyetleri nedeniyle Yüksek Askeri Şura kararları ile Türk Silahlı Kuvvetleri'nden ilişkileri kesilen personel konusu istismar edilerek TSK'yı dine karşıymış gibi göstermeye çalışan bazı medya gruplarının silahlı kuv-

vetler ve mensupları aleyhindeki yayınları kontrol altına alınmalıdır.

8- İrticai faaliyetleri, disiplinsizlikleri veya yasadışı örgütlerle irtibatları nedeniyle TSK'dan ilişkileri kesilen personelin diğer kamu kurum ve kuruluşlarında istihdamı ile teşvik unsuruna imkân verilmemelidir.

9- TSK'ya aşırı dinci kesimden sızmaları önlemek için mevcut mevzuat çerçevesinde alınan tedbirler; diğer kamu kurum ve kuruluşları, özellikle üniversite ve diğer eğitim kurumları ile bürokrasinin her kademesinde ve yargı kuruluşlarında da uygulanmalıdır.

10- Bu maddenin tam metnini Türkiye'nin uluslararası ilişkilerini ilgilendirdiği gerekçesiyle basında yayınlanmadı.

11- Aşırı dinci kesimin Türkiye'de mezhep ayrılıklarını körüklemek suretiyle toplumda kutuplaşmalara neden olacak ve dolayısıyla milletimizin düşmanca kamplara ayrılmasına yol açacak çok tehlikeli faaliyetler yasal ve idari yollarla mutlaka önlenmelidir.

12- T.C. Anayasası, Siyasi Partiler Yasası, Türk Ceza Yasası ve bilhassa Belediyeler Yasası'na aykırı olarak sergilenen olayların sorumluları hakkında gerekli yasal ve idari işlemler kısa zamanda sonuçlandırılmalı ve bu tür olayların tekrarlanmaması için her kademede kesin önlemler alınmalıdır.

13- Kıyafetle ilgili kanuna aykırı olarak ortaya çıkan ve Türkiye'yi çağdışı bir görünüme yöneltecek uygulamalara mani olunmak, bu konudaki kanun ve Anayasa Mahkemesi kararları taviz verilmeden öncelikle ve özellikle kamu kurum ve kuruluşlarında titizlikle uygulanmalıdır.

14- Çeşitli nedenlerle verilen kısa ve uzun namlulu silahlara ait ruhsat işlemleri polis ve jandarma bölgeleri esas alınarak yeniden düzenlenmeli, bu konuda kısıtlamalar getirilmeli, özellikle pompalı tüfeklere olan talep dikkatle değerlendirilmelidir.

15- Kurban derilerinin mali kaynak sağlamayı amaçlayan ve denetimden uzak rejim aleyhtarı örgüt ve kuruluş-

lar tarafından toplanmasına mani olunmalıdır. Kanunla verilmiş yetki dışında kurban derisi toplattırılmamalıdır.

16- Yasa ile öngörülmüş bütün korumalar kaldırılmalıdır.

17- Ülke sorunlarının çözümünü "Millet kavramı yerine ümmet kavramı" bazında ele alarak sonuçlandırmayı amaçlayan ve bölücü terör örgütlerine de aynı bazda yaklaşarak onları cesaretlendiren girişimleri yasal ve idari yollardan engellenmelidir.

18- Büyük kurtarıcı Atatürk'e karşı yapılan saygısızlıklar ve Atatürk aleyhine işlenen suçlar hakkındaki 5816 sayılı kanunun istismar edilmesine fırsat verilmemelidir.

Başbakan Erbakan, bir süre bu metni imzalamak istemedi. Bu durum koalisyon ortaklarının arasını açtı. Bu arada Genel Kurmay Genel Sekreterliği, çeşitli meslek gruplarına 28 Şubat kararlarının nedenini açıklayan toplantılar yapıyordu. Sekiz yıllık temel eğitim yasasının uygulanması nedeniyle gündeme gelen İmam Hatip liselerinin orta kısımlarının kapatılması gereği yeni bir sorun olarak ortaya çıktı. Protesto gösterileri bir çığ gibi büyüdü. 11 Mayıs 1996'da Sultanahmet meydanında büyük bir miting düzenlenerek sekiz yıllık eğitim yasasının geri alınması istendi. Bu gösteriler daha sonra da uzun bir süre, özellik merkezi yerlerdeki camilerde, Cuma namazı çıkışlarında sürdürüldü; birçoğunda polis ile göstericiler arasında çatışmalar çıktı. 22 Mayıs'ta Refah Partisi'nin kapatılması istemiyle dava açıldı. Bu arada Türk-İş, DİSK, TOBB, TİSK ve TESK'in bir araya gelerek oluşturdukları "5'li inisiyatif" de hükümeti düşürmeye yönelik eylem planları yapmaya başladı.

Hükümete yönelik kamuoyu baskısı da artıyordu. Medya hemen her gün irticai gelişmeleri konu ediyordu. Bu durumda ortaklar Erbakan'ın istifa etmesini, Çiller'in başkanlığında yeni bir Refah Yol hükümeti kurulmasını gündeme getirdiler. Erbakan'ın istifası durumunda Demirel'in görevi Çiller'e vermemesi ihtimalini ortadan kaldırmak için Refah, DYP ve Büyük Birlik Partisi milletvekillerinin güvenoyu vereceklerine ilişkin imzalarını aldılar. Top-

lanan imza sayısı iki yüz seksenin üzerindeydi. Ne var ki, Erbakan istifa edince Cumhurbaşkanı Demirel, Başbakanlık görevini beklenenin aksine ANAP Genel Başkanı Mesut Yılmaz'a verdi. Tüm tepkilerin ve askerlerin brifingleri, açıklamaları vb. sonucunda Refah Yol hükümeti 18 Haziran 1997'de sona erdi. Bu sırada DYP'den birçok milletvekili istifa ederek Demokrat Türkiye Partisi'ni kurdu ve ANAP-DSP-DTB koalisyonun oluşturduğu 55. hükümet 13 Temmuz 1997'de güvenoyu aldı. Hükümeti, CHP dışarıdan destekliyordu.

g) 55. Hükümet: ANA-SOL

Bu hükümetin ilk icraatlarından biri sekiz yıllık temel eğitim yasası oldu. Bu yasa, özellikle imam-hatip okullarının orta bölümlerinin kapatılması, Refah ve DYP tarafından ağır biçimde eleştirildi. Çiller "ezanı, kuranı yasak ediyorlar" diye feryat etti. Refah Partisi cami eylemlerini başlattı. Cuma namazı sonrası eylemleri tüm yurtta yaygınlaştı. Bu gösterilerde "Türban" da siyasal İslamın bir simgesi olarak yüceltildi. Bir dizi türban eylemi yapıldı. Zekeriya Temizel'in hazırladığı vergi reformu yasası da (ki bu yasa vergi yasalarında bir dizi düzeltmeyi gündeme getiriyordu) ikinci eleştiri odağını oluşturdu. Bu arada CHP'de bazı rahatsızlıklar görülmeye başlandı. CHP düşük profilli bir hükümetle seçime gidilmesini istiyordu. Başbakan ile Baykal arasında bu doğrultuda bir protokol imzalandı. Buna göre Yılmaz yılbaşında istifa edecek, yansız bir hükümetle seçime gidilecekti. Bu öneri doğrultusunda hazırlanan bir yasa teklifi TBMM tarafından kabul edildi. 18 Nisan 1999 günü seçim tarihi olarak saptandı. Bu tarihte yerel ve genel seçimler birlikte yapılacaktı.

Bunu izleyen haftalarda Türk Ticaret Bankası'nın özelleştirilmesiyle ilgili bir skandal gündeme geldi. İşadamı Korkmaz Yiğit'in ihaleyi kazanabilmek için mafyayı kullandığı, ihaleden önce emniyet tarafından başbakana ve devlet bakanı Güneş Taner'e bildirildiği halde bu makamların ilgisiz kaldığı, hatta Güneş Taner'in Korkmaz Yiğit'e yol gösterdiği ortaya çıkınca kıyamet koptu. Korkmaz Yi-

ğit'in sahibi olduğu kanal 6 aracılığıyla yaptığı açıklamalar ve CHP milletvekili Fikri Sağlar'ın elindeki bir konuşma bandını açıklaması son damla oldu. Refah ve DYP'nin verdiği ortak bir gensoru önergesine CHP de katılınca, hükümet düştü.

Yeni hükümeti kurmaya Ecevit memur edildi; başaramadı. Bunun üzerine Demirel Odalar Birliği eski başkanı olan Yalım Erez'i görevlendirdi. Başlangıçta Erez büyük bir iddiayla işe başladı, ama başaramadı; Çiller'in de destekleyeceğini bildirmesi üzerine Ecevit azınlık hükümetini oluşturdu. Bu hükümetin görev sırasında meydana gelen en önemli olay, PKK önderi Öcalan'ın Kenya'dan Türkiye'ye getirilmesidir.

16 Ocak 1998 tarihinde Refah Partisi hakkında açılan dava sonuçlandı; partinin kapatılmasına iki karşı oyla Anayasa Mahkemesi'nde karar verildi. Kapatmayla ilgili gerekçeli kararda, laiklik kavramına açıklık getiren değerlendirmelerde bulunuldu. Kapatma kararının temel gerekçesi olarak: "Refah Partisi'nin laiklik karşıtı hareketlerin odağı haline gelmesi" belirtildi. Kapatma gerekçesi olarak ileri sürülen başlıca olaylar şunlardı:

– Genel Başkanın Meclis'te türban konusunda yaptığı konuşmalar,

– Partililerin açıklamalarıyla, kamu kuruluşları ve üniversitelerde türban giymeyi teşvik etmeleri,

– Partili milletvekili Şevki Yılmaz, Hasan Hüseyin Ceylan ve Ahmet Tekdal'ın çeşitli yerlerde yaptıkları laiklik ve Atatürk karşıtı konuşmalar,

– Adalet Bakanı'nın, Kudüs gösterileri nedeniyle tutuklanan Sincan Belediye Başkanı'nı cezaevinde ziyareti,

– Erbakan tarafından Başbakanlık konutunda tarikat liderlerine verilen yemek.

Başta Erbakan olmak üzere bazı üst düzey yöneticilerine siyaset yasağı geterildi. Partinin kapatılmasından sonra, eski kadroların önemli bir bölümünü kapsayan Fazilet Partisi kuruldu. Aynı dönemde meydana gelen bir başka gelişme de İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı'nın Si-

irt'te okuduğu bir şiir nedeniyle tutuklanması ve hapse mahkûm olmasıdır. Seçimlerden önce Fazilet Partisi için de kapatma davası açıldı.

h) 18 Nisan 1999 Seçimleri

18 Nisan 1999 seçimlerinin tarihi, yaklaşık dokuz ay önce tesbit edildi. Normal süresinden 1 yıl 8 ay erken yapıldı. Muharrem Kılıç'ın saptamasına göre, 1946 yılından bu yana hiçbir seçim böylesine önceden alınan bir yenileme kararına dayanmamış, bu kadar erken bir tarihe çekilmemişti.

Ecevit hükümeti, 17 Ocak 1999'da ANAP, DYP ve bazı bağımsız milletvekillerinin desteğiyle güvenoyu aldı. Yeni hükümetin görevi "Türkiye'yi, 18 Nisan'da yapılacak Milletvekili Genel Seçimlerine güvenlik ve huzur içinde ulaştırmak" olarak belirlenmişti. Öcalan'ın yakalanması (16 Şubat 1999) ve Türkiye'ye getirilmesi bu hükümetin başarı hanesine yazılan en önemli olaydır.

18 Nisan 1999 seçimlerinden önce dikkati çeken bir diğer olay da, "Küskünler" hareketidir. Bu hareketin çekirdeğini oluşturan olay, birçok milletvekilinin aday listelerinde yer bulamamasıdır. Bu milletvekillerinin çoğunluğunu ANAP, DYP ve CHP'li üyeler oluşturuyordu. Bunlara Fazilet ve Demokrat Türkiye milletvekilleri de destek verdi. Yeterli sayıda küskün üyenin imzaladığı bir çağrıyla 13 Mart 1999'da TBMM olağanüstü toplandı ve 634 sayılı kararla çalışmalarına devam kararı aldı. Fakat hareket başarılı olamadı ve TBMM yeniden tatile girdi.

Seçimde partilerin aldığı oy sayısı, oy oranı ve çıkardığı milletvekili sayısı aşağıdaki tabloda sergilenmiştir.

Parti Adı	Oy Sayısı	Oy Oranı (%)	Çıkardığı Milletvekili Sayısı
DSP	6.919.670	22.19	136
MHP	5.606.583	17.98	129
FP	4.805.381	15.41	111
ANAP	4.122.929	13.22	86

DYP	3.754.417	12.01	85
CHP	2.716.094	8.71	–
HADEP	1.482.196	4.75	–
Diğer Partiler	1.506.961	4.83	–
Bağımsız	270.265	0.87	3

Kaynak: YSK ve DİE.

Seçim yasasındaki barajın sakıncaları bu seçimde de kendini göstermiş, yaklaşık altı milyona yakın oy (bu oyların oransal payı % 18'i aşkındır) TBMM'de temsil edilmemiştir.

ı) DSP-MHP-ANAP Koalisyonu: 57. Hükümet

18 Nisan seçimlerinde ortaya çıkan tabloyla hükümetin kurulması açısından kısa bir belirsizlik yaşandıysa da, daha sonra DSP, ANAP ve MHP'nin bir araya gelmesiyle 57. Hükümet oluştu. Meclis'in açılmasında Fazilet Partisi milletvekili Merve Kavakçı'nın türbanla yemin etmek istemesi Ecevit'in itirazı ve milletvekillerinin protestosuyla önlendi. Bu olay bir süre kamuoyunu meşgul etti. Öcalan'ın İmralı Adası'nda başlayan davası o günlerde medyanın ve yığınların ilgisini çeken önemli bir olaydı.

Ekonomi 57. Hükümeti meşgul eden en önemli olay olarak karşımıza çıkmaktadır. Mesut Yılmaz hükümeti sırasında IMF'yle başlayan görüşmeler 57. Hükümet döneminde de devam etti. Sonunda stand-by antlaşmasına varıldı. 23 Aralık 1999'da IMF icra direktörleri kurulu, 4 Milyar dolar tutarında bir kredinin taksitler halinde Türkiye'ye verilmesini kararlaştırdı. Ayrıca Dünya Bankası'ndan 3 Milyar dolarlık bir kredi açılacağı bildirildi.

IMF ile stand-by antlaşması yapmak için verilen niyet mektubu, örneğine az rastlanır bir kapsamda oldu. Mektupta Türkiye'nin tüm ekonomik politikaları IMF isteklerine uygun bir biçimde belirleniyordu. Bu mektubun içeriği ülkenin ekonomik, siyasi bağımsızlığı, hükümetin meşruiyeti ve emekçiler, çiftçiler açısından getireceği sıkıntılar

bağlamında eleştiri ve tepkilere neden oldu. IMF'ye bağlı olarak saptanan ekonomik politikaları şöyle sıralayabiliriz:

– Sosyal güvenlik yasasında yapılan değişiklikle emeklilik yaşının yükseltilmesi,

– Bankalar yasasının çıkarılması,

– Kurların, kur çapası denilen bir yöntemle sabitlenmesi,

– Ücretlere geçmiş değil, beklenen enflasyon oranında artış yapılması,

– Özelleştirme programının hızlandırılması,

– Tarımsal destekleme kredilerinin kaldırılması,

– Vergilerin artırılması, vergi affı çıkarılmaması,

– Kamu personelinin sayıca azaltılması,

– İç borç oranının düşürülmesi.

i) Batan Bankalar ve Krizlerin Sürekliliği

IMF'yle anlaşmanın gerçekleştirildiği 20 Aralık 1999'da önemli bir ekonomik deprem daha meydana geldi. Devlet tarafından beş bankaya el kondu. Bu bankalara ait hisse senetlerinin mülkiyeti Merkez Bankası'nın bünyesindeki Tasarruf Mevduatı sigorta fonuna devredildi. Söz konusu bankalara yeni yönetimler atandı. Bu bankalar: Egebank, Yurtbank, Esbank, Yaşarbank, Sümerbank'tı. Daha önce de Cavit Çağlar'ın bankasına el konulmuş, devlet 1 milyar 600 milyon dolarlık batağını üstlenmişti. Bu bankaların sahiplerinin ya da yöneticilerinin Cumhurbaşkanının aile fotoğrafında yer alması dikkati çekiyordu. 57. Hükümet'in ömrü boyunca birçok banka daha aynı akıbete uğradı ve Türkiye'deki finans kesiminin sadece bir soygun, hortumlama mekanizmasından ibaret olduğu ortaya çıktı.

1999 Aralığında IMF antlaşmasıyla noktalanan ekonomik kriz, bu kez de IMF'nin döviz çapası politikası nedeniyle 2001'in başında yeniden patlayacak, dolar 1 milyon TL üzerinde yeni bir değere oturacaktır. Bu ikinci kriz Türkiye ekonomisinin, küresel kapitalizmin kalesi olan IMF'ye tam teslimiyetini getirecektir. IMF ve ABD yetkililerinin önerisiyle Dünya Bankası'nın uzmanlarından Ke-

mal Derviş, eskilerin deyimiyle "Alay-ı Vâlâ ile" ABD'den çağrılıp, hazine bakanlığı koltuğuna oturduktan sonra ülke ekonomisi "yeniden yapılandırılacaktır"; bu yapılanma, bağımsız (özerk) kurumlarıyla Küresel Kapitalizmin istediği biçimde gerçekleştirilecektir. 57. Hükümet süresince sürüp giden IMF programlarının somut sonuçları şöyle sıralanabilir.

– Türkiye GSMH'si yaklaşık % 10'a ulaşan bir daralmaya uğramıştır.

– İşsizlik başta finans kesimi olmak üzere ekonominin tüm kesimlerine yayılmış, % 30'ları geçmiştir.

– Yoksulluk genelleşmiş, ülke nüfusunun % 80'ini kapsamıştır. Milyonlarca insan açlık sınırının altında yaşamlarını sürdürmek zorunda kalmışlardır.

– Servet dağılımı bozulmuş, ülke insanları arasındaki uçurum büyümüştür.

– Yarınsızlığın yarattığı umutsuzluk insanları İslami çözüm önerilerine daha fazla bağlamıştır.

k) Ahmet Necdet Sezer Cumhurbaşkanı

Yeni koalisyonun karşılaştığı ilk sorunlardan biri Cumhurbaşkanı seçimiydi. Ortaklardan hiçbirinin belirli bir adayı yoktu. Tek bir aday üzerinde uzlaşmaları ise söz konusu değildi. Bu durum akla Süleyman Demirel'in görev süresinin uzatılmasını getirdi. (5+5) diye formüle edilen bu çözüme özellikle ANAP ve Fazilet Partisi sıcak bakmıyordu. Nitekim Anayasada (5+5) formülü için önerilen değişiklik gerekli oy çokluğunu sağlayamadı. Bu durum üzerine, Ecevit'in önerisi olan Anayasa Mahkemesi Başkanı Ahmet Necdet Sezer'in adaylığı üzerinde anlaşıldı. Sezer üçüncü oylamada gerekli oyu alarak Türkiye Cumhuriyeti'nin onuncu Cumhurbaşkanı seçildi. Ne var ki Sezer, 2001 yılının Şubatındaki Milli Güvenlik Kurulu toplantısında Ecevit'le ters düştü. Hüsamettin Özkan'ın "Nankör kedi" nitelemesinin meydana geldiği, Anayasa kitabının Ecevit'in önüne fırlatıldığı tartışma yaşandı. Ecevit, MGK toplantısını terk ederek Başbakanlık'ta ağır bir dille "devlet kri-

zi"nden söz ettiği basın toplantısını yaptı. Bu toplantı zaten var olan ekonomik krizin patlamasıyla sonuçlandı. Bu programa göre belirli oranlarda oluşturulmuş döviz kurunun % 20'nin üzerinde yükselmemesi gerekiyordu. Oysa enflasyon artışı bu değerin çok üzerindeydi. Yani dövizin TL değeri olması gereken düzeyin çok altındaydı. Nitekim birkaç günlük deprem sonu TL devalue edildi ve değişken kura tekrar dönüldü. Bu andan itibaren Türkiye ekonomisi tüm boyutlarıyla IMF denetimine geçti; bu programı IMF ile birlikte yürütmek üzere, Ecevit'in davetiyle Kemal Derviş Türkiye'ye geldi ve Hazine'den sorumlu devlet bakanlığına atandı. Bu atamanın ABD ve IMF tarafından hükümet içine sokulmuş olan bir saatli bomba olduğu kısa sürede anlaşılacaktı.

Kemal Derviş, IMF'nin önerileri doğrultusunda özerk ekonomik kurulları oluşturmaya başladı. Kamunun (devletin) ekonomik kararlar üzerindeki etkisini sıfıra indirgeme amacıyla, "küresel kapitalizm"in yönetişim ilkeleri doğrultusunda oluşturulan bu kurumlar zamanla siyasal iktidarın politikalarına ters düşecek şekilde, başına buyruk hareket etmeye başladılar ki Ecevit isyan etti, Kemal Derviş'le ilk ters düşüş bu oldu. Kamu bankaları ortak üst yönetim kurulu başkanlığına getirilen Akışık, özellikle IMF tehdidiyle her türlü usulsüzlüklere pervasızca girişebiliyordu. Küresel kapitalizmin dayatması olan bu üst kurumlar, ülkenin bağımsız bir ekonomi politikası izlemesinin önünde dev bir engel gibi yükseliyorlardı.

l) Avrupa Birliği Adaylığı

Avrupa Birliği'nin Luksenburg zirvesinde aşağılatıcı bir tavırla adaylığı reddedilen, 2000'li yıllara girilirken, Helsinki zirvesinde adaylığa davet edildi. Bu davetin kabul edilmesinden sonra Ecevit ve Dışişleri Bakanı İsmail Cem, Birliğin aile fotoğrafında ilk kez yer aldılar. Bu tarihten sonra Kopenhag kriterlerine uyum çabaları başladı. Ülke içinde, büyük sermaye ve medya kuruluşlarının başı çektiği bir AB propagandası dönemi başladı. Hükümet içinde ANAP

Genel Başkanı Mesut Yılmaz, AB ile ilişkilerden sorumlu başbakan yardımcısı olarak adeta yurtiçinde bir AB lobisi yaratma yoluna girdi. Halka tüm dertlerinin, yoksulluğun, işsizliğin AB'ye girince biteceği düşüncesi her fırsatta pompalanıyordu. Türkiye'nin önüne iki hedef konuluyordu: Ya AB ya da üçüncü dünyanın fakir ülkesi haline dönüşme. AB'nin ulus açısından yarar ve mahzurları tartışılmıyordu. Bu doğrultuda peşpeşe AB'nin istediği Kopenhag kriterlerine uyum paketleri yasalaşıyordu. Sözün özü 2000'li yıllarda Türkiye IMF, ABD ve AB üçgeni içerisinde sıkışmış, küresel kapitalizmin ulus-devletin temel direklerini çökertmesini izliyordu.

m) Hükümet Bunalımı Sinyalleri

2001'in ortalarından itibaren sermaye çevreleri Ecevit'i ve hükümetin devamını tartışmaya başladı. İktidarın IMF programlarına bağlılığı, ekonomide yapısal reformların gerçekleştirilmesi, AB'ye girme çabaları takdirle karşılanmakla birlikte hükümete, Ecevit ve Bahçeli'ye yönelik istemezük sesleri de yükselmekteydi. 11 Eylül 2001'de, New York'ta ikiz kulelere yönelik saldırıdan sonra, Ecevit ve MHP'ye yönelik eleştirilerin dozu ABD'nin de katkısıyla daha da arttı.

El Kaide adlı İslamcı örgüt tarafından planlanıp, gerçekleştirildiği öne sürülen bu saldırılar sonucu ikiz kuleler yıkıldı, dört bine yakın insan öldü. Ne var ki, bu yıkım Bush ile birlikte ABD'de iktidara gelen New-Con'ların (yeni tutucular) işine yaradı. Bush'un seçimin şaibeli durumunun getirdiği kuşkular, 11 Eylül'den sonra Bush iktidarının yurtiçi ve dışındaki uygulamalarıyla bir kuşkuya dönüştü. ABD'de 11 Eylül'den sonra basın, yayın, düşünme vb. özgürlüklerden bahsedilmez oldu. Yeni faşizmin soluğu ABD'nin her köşesinde, her bireyinde hissediliyordu. "New Com"ların uzun dönemdir hazırladıkları begemonya saldırısı her yönüyle başlatılmıştı. Terörle savaş adına ABD'nin küresel kapitalizmin tek egemeni olmanın mücadelesi başlatılmıştı. Hedefte yakındoğunun enerjisi kaynakları vardı. Önce Afganistan'a saldırıldı. El-Kaide'ye ya-

taklık yapan Taliban güçleri çökertildi. Kabil'de bir kukla hükümet kuruldu. Barış gücü oluşturuldu. Ecevit yönetimi barış gücüne bini aşkın askerle katkıda bulundu; sonra da bu gücün komutanlığının Türkiye'ye verilmesini sağladı. Gerçi bu gücün Kabil'in dışında bir yetkisi yoktu; ama gene de ABD'nin Afgan seferinde müttefiki görünmek Türkiye'ye belli bir güveni sağladı. Ne var ki ABD, aynı desteği fazlasıyla Irak seferi için de istiyordu.

Ecevit'in Irak'a müdahale yanlısı olmadığı bilinmekteydi. ABD'nin nabız yoklamaları da bu yöndeydi. ABD Irak seferinde güvenemeyeceğini kestirdiği Ecevit'e karşı tavır almaya başladı. Başbakan'ın sağlığı böyle bir müdahaleye de zemin hazırlayacak nitelikteydi. Bülent Bey yürüme zorluğu çekiyor, konuşma da ara sıra zorlanıyordu. Sermaye ve ona bağlı büyük medya kuruluşları ilk yoklamaları yaptı. TÜSİAD ekonominin çıkarları açısından kuşkularını her fırsatta sergilemeye başladı. Medyada bir ABD lobisi oluştu. Doğan Holding'e bağlı gazete, televizyon kanalları ve radyolar bunun başını çekiyordu. Mehmet Ali Birant, Cengiz Çandar, Hasan Cemal, Ertuğrul Özkök vb. gazeteciler, mütareke basınını andırırcasına ABD yanlısı tavırlar sergilemeye başladılar.

Ecevit'in 2002'nin ilk aylarında yaptığı ABD gezisi, onun tavrını öğrenme açısından önemli bir fırsattı. Başbakana bu gezisinde Kemal Derviş ve İsmail Cem refakat etmekteydi. Ecevit, Bush'la olan görüşmesinde Irak konusundaki görüşlerini şöyle ortaya koydu: Irak'ın bütünlüğü Türkiye için önemlidir. Yıllar boyu ülkeyi kana bulayan terörün kökeni Kuzey Irak'ta konuşlanmıştır. Sorun Saddam'ın devrilmesi değildir. Sorun Saddam sonrası Irak'ta neler yaşanacağıdır. Bush-Ecevit konuşması Amerikan yetkililerine Ecevit'le bir Irak harekâtının mümkün olamayacağını gösterdi. Başbakan artık ABD'deki New-Com'ların hedefiydi. Nitekim 2002'nin ilk yazından itibaren sermaye ve ona bağlı medya ABD'nin arkalamasıyla Ecevit ve MHP'ye karşı tam saha prese başladı. Başbakanlık makamında bir barsak sancısıyla acele Baskent Hastanesi'ne kal-

dırılması ilk adım oldu. Bunu izleyen günlerde olay daha da derinleşti. Ecevit belli bir süre hastanede kaldı. Haberciler Başkent Hastanesi'nin ve Ecevit'in evinin önünü mekân tuttular. Hasan Cemal Anadolu yollarına düşerek, sözüm ona nabız tuttu. Ege bölgelerinde bile DSP'ye güven kalmadığını ilan etti.

Olaylar bu doğrultuda gelişirken, Ecevit'in varisi kim olacak sorusu ortaya atıldı. Hüsamettin Özkan, İsmail Cem, Kemal Derviş'in adları basın yayın organlarında sıkça telafuz edilmeye başlandı. TÜSİAD Başkanı "Bizi yöneten biri var mı?" biçiminde hükümete yönelik küçültücü bir konuşma yaptı. Bu arada ABD de çeşitli diplomatik kanallarla ilişkilerini sürdürüyor, Başkan yardımcısı Cheney Türkiye'ye gelerek nabız yokluyordu.

n) Yeni İslami Hareket? Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Doğuşu

TBMM'de temsil edilen Fazilet Partisi'nin Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmasından sonra kurulan Saadet Partisi, düşük profilli bir muhalefeti sürdürerek yasamaya çalışıyordu. Ne var ki, İstanbul ve Anadolu sermaye çevreleri daha diri bir İslami hareketin doğması için çalışmalarını sürdürüyorlardı. Böyle bir hareketin lideri olarak, İstanbul Belediye Başkanlığı süresince sermayenin güvenini kazanmış olan Tayyip Erdoğan düşünülüyordu. Erdoğan'ın İslami harekete yönelik Siirt'te okuduğu bir şiir onu daha bir öne çıkardı. Siirt'e cami, minare, kubbe simgesine dayanarak topyekûn bir savaşmanın gereği vurgulanıyordu. Bu şiir üzerine açılan tahkikat ve yargılama sonucu Tayyip Erdoğan hapse mahkûm oldu. Kırklareli Cezaevi'ne girişinde ve tahliyesinde Erdoğan'a büyük yığınlar eşlik etti. Tahliyeden sonra yeni parti çalışmaları başladı. Saadet Partisi'nden ayrılan milletvekilleri ve yeni katılımlarla oluşan kurucular kurulu Adalet ve Kalkınma Partisi'nin temelini attı. Tayyip Erdoğan Genel Başkan seçildi. Bu parti, ilk söylemleri itibariyle köktenci olmaktan ziyade ılımlı bir merkez-sağ partisi olma görünümünü veriyordu. Parti ken-

dini "muhafazakâr demokrat" olarak niteliyor ve Avrupa'daki "Hiristiyan Demokrat"lara öykünüyordu. Ne ki Genel Başkanlarının geçmişte söylediği "Referansım İslam", "Demokrasi benim için bir araçtır" gibi sözler "Takıyye" olgusunu da hatırlatıyordu. Dikkatlerden kaçan ya da pek konuşulmayan bir nokta da, Türkiye'deki "İslami Sermaye"nin partiye tam anlamıyla destek verdiğidir.

o) Büyük Komplo

Temmuz 2002 ayından itibaren "sivil darbe" diyebileceğimiz komplonun adımları atılmaya başlandı. DSP içerisinde Hüsamettin Özkan, İsmail Cem ve Kemal Derviş üçlüsü darbenin baş aktörleriydi. Ecevit'in güvenini yitirmiş olan Özkan, Göçek'te Cem'le yemekte buluştu. Aynı saatlerde Derviş, küresel sermayenin önde gelen örgütlerinin birinin toplantısındaydı. Ecevit, Başbakan yardımcısı Özkan'la son bir görüşme yapıp yollarının ayrıldığını bildirince, Özkan hem bakanlıktan hem de DSP'den ayrılmak durumunda kaldı. "Siyasette duyguların yeri olmadığını, Vefa'nın sadece bir semt ismi olduğunu" istifası nedeniyle tüm kamuoyuna açıklayan Özkan'dan sonra, Cem bir süre bekledi. Boşalan başbakan yardımcılığına kimin atanacağını izledi, o makama Dr. Şükrü Sina Gürel getirilince onun da ümitleri söndü ve DSP'den ayrıldı. Bu iki istifa DSP'yi parçaladı. Birkaç gün içinde yüz otuz altı milletvekilli grupta sayı altmış bire indi. Olayları dikkatle izleyen MHP lideri Bahçeli, bu sivil darbenin aktörlerinden birinin de ANAP Genel Başkanı Yılmaz'ın olduğunu sezdiği için, Türkmen Kurultayı'nda Meclis'i 1 Eylül'de olağanüstü toplayalım, 3 Kasım 2002'de seçime gidelim önerisini yaptı. Aktörler taşlarını oynamışlardı. İsmail Cem istifalardan sonra "Yeni Türkiye" adını verdiği partiyi kurdu. Özkan partiyi uzaktan desteklerken, Derviş ise hâlâ istifa etmemişti. Derviş'in ayrılma isteği ekonominin yeni bir bunalıma sürüklenmemesi için, Cumhurbaşkanı önerisiyle yürürlüğe konmadı... Ama ipler kopmuştu ve Türkiye hızla "seçim sathı mailine" giriyordu.

p) 3 Kasım 2002 Seçimleri ve AK Parti İktidarı

Seçime en sağdan, TKP'ye kadar siyasal yelpazenin tüm rengindeki partiler katıldı. HADEP kapatıldığı için, onun yerine aynı çizgiyi temsil eden DEHAP seçime girmişti. Cumhuriyet Başsavcılığı'nın bu partinin, YSK'ya yaptığı bildiride hile yaptığını öne sürerek seçime sokulmaması isteği, YSK tarafından seçimde kullanılacak oy pusulalarının basılmış olması nedeniyle reddedilmiştir. Bu olay, daha sonra yeni bir sorun yaratmıştır. Diğer yandan seçime ilk kez bir sermaye grubunun (Uzanlar) kurduğu Genç Parti ilginç söylem ve muhalefiyle katılmıştır. Seçim sonuçlarını şöyle sıralayabiliriz:

– Seçimde uygulanan barajlar nedeniyle oy kullanan seçmenlerin % 46'sının iradesi TBMM'ye yansıyamamıştır. Seçime katılmayanları da düşündüğümüzde, "Temsil Zaafı" daha da belirgindir. Bu durumda TBMM, seçmenlerin ancak % 41'nin iradesini temsil etmektedir.

– Öte yandan, barajı sadece iki parti aşabilmiştir: AKP ve CHP. AK Parti geçerli oyların % 34.3'ünü, kayıtlı seçmenin % 26.1'inin oyunu almasına karşın milletvekillerinin % 66'sını kazanmıştır. Böylece AK Parti anayasa değiştirmek için gerekli çoğunluğa da ulaşmıştır.

– DSP, ANAP, MHP ve DYP gibi geçmişte ülke kaderine sahip olmuş, onu etkilemiş partiler Meclis dışında kalmışlardır.

– Sonuçlar incelendiğinde AK Parti'yi Meclis'e böyle büyük bir çoğunlukla taşıyan üç etmenden söz edebiliriz:

i. Bölgesel eşitsizliğe ve kültürel farklılaşmaya tepki,

ii. Merkezi yönetime tepki,

iii. Radikal sağın iki partisine (SP ve MHP) olan tepki.

r) Gül Hükümeti

Milletvekili seçilme yeterliliği olmaması nedeniyle Tayyip Erdoğan milletvekili seçilemedi ve seçim sonrası hükümeti kurma görevi Genel Başkan Yardımcısı Abdullah Gül'e verildi. Diğer Genel Başkan Yardımcısı Bülent Arınç da TBMM başkanı oldu. AK Parti hükümeti üç sorunu kucağında bul-

du: IMF ile ilişkiler, AB uyum çalışmaları ve Irak krizi. Bu sorunlar parti yönetimini küresel kapitalizme daha bağımlı hale gelmesi sonucunu verdi. Seçim meydanlarında IMF programlarına yönelttiği eleştirilerle prim toplayan parti, iktidarda bu programları desteklemeye mecbur kaldı. Yeni ekonomik tavizler verdi. AB uyum yasaları konusunda bir önceki hükümetten daha istekli görünmeye başladı. Kıbrıs'ta yeni tavizler vermeye açık bir tavır sergiledi. Irak krizinde ise tümüyle ABD'ye bağımlı, kendini ona mecbur hisseden bir politika izledi.

YSK, Fadıl Akgündüz'ün milletvekili seçildiği Siirt seçimini feshedince, ara seçim yapılması gerekti. Bu seçime aday olan (yasağı Meclis'te affedildi) Tayyip Erdoğan'a milletvekili olma şansı doğdu. Fakat Tayyip Erdoğan seçilmeden, resmi bir görevi olmadan ABD ziyaretini gerçekleştirdi, Bush ve diğer yetkililerle görüştü ve onlara Irak harekâtına yönelik sözler verdi. Bunun üzerine ABD, Türkiye'den istediklerini sıralamaya başladı.

ABD ile Irak Tangosu

Amerika taleplerini Genelkurmay'a iletti. Genelkurmay'ın Dışişleri Bakanlığı'na bildirdiği taleplerde şu noktalar yer almaktaydı:

– Türkiye'de 80.000 Amerikan askerinin konuşlandırılması,

– Türkiye'deki havaalanlarında iki yüz elli uçağın konuşlandırılması,

– ABD'nin altı ana havaalanı (Batman, İncirlik, Diyarbakır, Afyon, Antalya, Sabiha Gökçen) ve sekiz yedek havaalanından (Muş, Balıkesir, Konya, Van, Erzurum, Erzincan, Çigli...) yararlandırılması,

– Limanlarda tam kolaylık sağlanması (üç ana liman Mersin, İskenderun, Samsun; iki yedek liman Trabzon, İzmir),

– Bu havaalanları ile limanlar arasında tüm karayolları, demiryolları ve su yollarının serbestçe kullanılması,

– Türkiye'de, konuşlanacak Amerikan kuvvetlerine harekât eğitimi için alan tahsis edilmesi,

– Amerikan kuvvetlerinin Türkiye'ye intikali sırasında destek ve güvenlik hizmetlerinin sağlanması,

– Amerikan kuvvetlerinin intikal edeceği, konuşlanacağı havaalanları, limanlar ve yolların keşfinin yapılması,

– Amerikan kuvvetlerinin intikal ve konuşlanmasında her türlü güvenliğin ve emniyetin sağlanması,

– Amerikan kuvvetlerine ilk aşamada dört milyon galonluk akaryakıt desteği temin edilmesi,

– Irak'a yapılacak harekâtta Türk topraklarının kullanılmasına izin verilmesi.

Bu istekler seçime giden Türkiye'de bir şok etkisi yaptı. Sonraları dönemin Dışişleri Bakanı Şükrü Sina Gürel, bu durumu "Adeta bir işgal isteği gibiydi" biçiminde nitelendirmiştir. Nitekim Dışişleri Bakanlığı yaptığı değerlendirmede, bu yaygın ve güçlü konuşlandırmanın kamuoyumuzca kabulünün mümkün olmadığını vurgulayarak şu noktaları öne çıkartmıştır.

– Türkiye bu talepleri kabul etmesi halinde Irak'ı dörtbeş yıl süreyle istila ve işgal edecek bir kuvvete ev sahipliği yaptığı görünümünü verecektir. Bunun gerek Türkiye içinde, gerek bölgede ve bölgenin ötesinde çok ciddi yansımaları olması ve tepkilere yol açması beklenmelidir.

– Türkiye'nin kendine özgü politikalar geliştirebilme yeteneği ve ülkemizin bölgesel ağırlığı azalacaktır.

– Türkiye müdahalenin bölgesel yükünü moral ve maddi açıdan üzerine alamaz.

Seçimlerden sonra oluşan Gül Hükümeti, 28 Kasım 2002'de güvenoyu aldı. Ecevit 19 Kasım 2002'de Başbakanlık görevini Abdullah Gül'e devrederken, şu üç tavsiyede bulundu: Irak'ta sakın savaşa girme; Kıbrıs'ta Karpaz'ı verme, ekonomik programı mutlaka sürdür. Hükümetin güvenoyu almasından üç gün sonra ABD isteklerini yineledi. Savunma Bakan Yardımcıları Ankara'ya gelerek görüşmelere başladılar. Dışişleri Bakanı Yaşar Yakış görüşmelerin sonucunu şöyle açıkladı: "Irak'a Operasyonu arzu et-

meyiz, ama kaçınılmaz olursa hava sahamızı ve askeri tesislerimizi müttefikimiz ABD'nin kullanımına açarız." Ankara'daki bu görüşmeler ve Tayyip Erdoğan'ın Washington temasları sonucu ABD, Tezkere beklemeden hazırlıklara başlama iznini aldı. İskenderun, Mersin limanları, Güneydoğu'da bazı yörelerdeki ilk çalışmalar başladı. İslam referanslı AK Parti iktidarı ABD'ye her türlü kolaylığı göstermeye başlamıştı. Bu arada Türkiye'yi küçük düşürücü bir para pazarlığı da sürdürülüyordu. Doğan Yayıncılık'ın organları başta olmak üzere geniş çaplı bir "savaşa girmenin yararları" propagandası başlamıştı. Borsa savaş haberleri, ABD askerlerinin gelişine göre prim yapıyordu.

Yabancı askerlerin Türkiye'de konuşlanması ve Türk askerinin yabancı ülkelere gitmesini içeren izin tezkeresi 24 Şubat 2003'te Bakanlar Kurulu'nda imzaya açılarak Meclis'e sevk edildi. O günlerde yurdun birçok yerinde gerçekleştirilen "savaşa hayır" mitingleriyle kamuoyunun rahatsızlığı dışavuruluyordu. Tayyip Erdoğan Genel Başkan sıfatıyla AK Parti grubunda toplantılar yaptı. Bu toplantılarda "Tezkere reddedilirse maaşları da ödeyemeyiz" imasını öne çıkardı. 3 Mart günü Tezkere Gizli oturumda oylandı. Kabul oyları fazla olmasına karşın gerekli nisap sağlanamadığı için kabul edilmemiş sayıldı. Bu durum Amerikancı çevrelerde büyük hayal kırıklığı yarattı. Tezkerenin kabul edilmemesi üzerine, ABD de güney cephesine yöneldi. Bu arada 9 Mart'ta Siirt'e yapılan seçimde Tayyip Erdoğan milletvekili seçildi; 14 Mart'ta başbakanlığa atandı. Böylece Cumhuriyet tarihinin islamcı diye niteleyebileceğimiz ilk iktidarı, büyük bir çoğunlukla yaşama geçmişti.

Tayyip Erdoğan başkanlığındaki hükümetin üç bağımlılık zaafı bulunuyordu.

i. Ekonominin yönetiminde, önceki hükümetlere oranla IMF programlarına daha bağımlı hareket ediyordu. Adeta ekonomiye sermayenin çıkarları doğrultusunda hareket eden bir yön vermekte ısrarlıydı. AK Parti'nin bezirgan yapısı hükümete de yansıyordu. Mümkün olsa ülkede paha

biçilen her şeyi, Maliye Bakanı'nın deyimiyle "Babalar gibi" satmaya hazırdılar.

ii. AB'ye bağlılık dozuda çok yüksekti. AB'nin istediği her şeyi, tartışmadan (en azından ülke çıkarları açısından irdelemeden) kabul ediyor ve sayısı neredeyse ona yaklaşan uyum paketleri halinde yasalaştırıyordu. Bunu biraz da İslami harekete geniş alan sağlama açısından yapmaktaydı.

iii. Tezkerenin reddinden sonra, büyük sermayenin kontrol ettiği medyanın da pekiştirdiği bir pişmanlık duygusu yaratıldı. AK Parti bunu telafi için hava sahasını ABD'ye açan bir izni çıkardı. Irak Savaşı sonrasında ABD'nin işgal güçlerinin Irak'ta zor durumda kalması üzerine, bu ülkede direnişin yoğunlaştığı Sunni üçgeninde konuşlandırılmak üzere bir tümene yakın birliğin Irak'a gönderilmesini sağlayan üçüncü tezkereyi TBMM'den çıkardı. Ne var ki, Irak'ta oluşturulan yerli yönetim konseyi buna karşı çıktı. Kuzeydeki Kürt aşiretleri de karşı çıktığı için, ABD Türk askerini çağırmadı ve bu plandan da vazgeçildi.

2004 yılının eşiğindeyken İstanbul'da Sinagogları ve İngiliz kuruluşlarını hedef alan dört bomba patladı. İslami terör örgütlerinin Türk İslamcıları kullanarak yaşama geçirdikleri bu eylemlerde hedef, Türkiye'nin Ortadoğu'da ABD'nin istekleri doğrultusunda tavır almasını sağlamaktı. "İslami Terör" sözcüğüne kızdığını her haliyle gösteren Tayyip Erdoğan'ın, ABD'nin bu baskılara ne kadar dayanabileceğini zaman gösterecek. Fakat açık olan bir şey varsa, Türkiye'nin ABD'nin yakındoğudaki merkez üssü olma yolunda hızla ilerlediğidir ki, bunun demokrasimiz açısından yaratacağı sakıncalar ise meydandadır.

VARGI: CUMHURİYETİN SEKSENİNCİ YILINDA SİYASAL KATILIMIN NERESİNDEYİZ?

1) Türkiyenin demokrasi tarihi temelde siyasal katılımın yaygınlığı ve etkinliğiyle özdeştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda, özellikle Asya Tipi Üretim Tarzı'nın getirdiği bir

zorunluluk olarak, siyasal katılım merkezdeki Sultan ve onun kapıkulları ile İslami ulema tarafından paylaşılıyordu. Bir yerde mutlak karar organı olarak Sultan öne çıkmaktaydı. Çeşitli konumdaki yığınların ise, siyasal anlamda bir katılımı söz konusu değildi. Bu bağlamda Yeniçerilerin rol oynadığı, merkezi kararlara karşı çıkmak suretiyle bazı eylemlerine rastlanmaktaysa da, bunlara ne oranda siyasal katılım örneği diyebileceğimiz kuşkuludur. Yeniçerilerin halktan gelen bazı yakınmaları siyasal iktidara bir şekilde ulaştırdıkları bilinmektedir. Hatta halk-cami-Yeniçeri-Merkezi hükümet kanalından da söz edilebilir. Fakat bu kanalın sürekli bir katılım kanalı olduğu söylenemez. Namık Kemal'in, Yeniçerilerin kanlı bir kıyımla tarih sahnesinden silinmesinden sonra, halkın sesini artık hiç duyuramadığını söyleyen makalelerini biliyoruz. Buna karşın Osmanlının son dönemlerine kadar ciddi bir katılım kanalının varlığına rastlayamıyoruz. Zaten halkın şikâyetleri de, mahalli ve bireysel, bazı sorunları içermekten ötede bir öneme de sahip değildi. Yani siyasal iktidarın kararlarına şu ya da bu şekilde bir katılım, onları biçimlendirme düşünülmemekteydi. Osmanlı bu yapısını 18. yüzyıldan itibaren ağır ağır değiştirdi. Batı'nın etkisi önce siyasal erki elinde tutanlarda görülmeye başlandı. Kurulu düzene karşı olup da tarikatlara sığınanlar seslerini duyurmaya başladılar. Ekonomik zaruretlerin yarattığı mültezimler ya da yerel hanedanlar güçlendi. Bunların zulümlerine karşı yöre halklarının karşı koyması, bu yolda başveren yiğitlerin menkıbeleri duyulmaya başlandı. II. Mahmut'un iktidara geldikten sonra imzalanan "Senedi İttifak" yerel hanedanlar ile Sultanın bir çeşit yetki paylaşımıdır. Bu paylaşımı "Magna Carta"ya benzetmek hatalıdır; çünkü Magna Carta'da ortaya çıkan siyasal katılım kanalları daha güçlüdür. Siyasal iktidarın kararlarına katılım açısından Tanzimat önemli bir adımdır. Ortaylı'nın da altını çizdiği gibi, Tanzimat bürokrasisinin siyasal kararlara güçlü bir biçimde katıldığı, onları yönlendirdiği söylenebilir. Bu arada Tanzi-

mat'la beraber emperyalist ülkelerin himayesini daha da güçlü hisseden azınlıkların, özellikle Rum, Ermeni ve Musevi Osmanlı vatandaşlarının siyasal iktidarın kararlarına etkisi, bu kararların oluşumundaki payı gözle görülür biçimde artmıştı. Kırım Savaşı ve onu izleyen 1856 Islahat kararları, vatandaşların seslerini duyurabileceği yeni kanalların açılmasıyla sonuçlandı. Bu arada yurtdışında, özellikle Fransa ve İngiltere'de eğitim gören asker ve sivil aydınların, o ülkelerdeki siyasal katılım havasını Osmanlı topraklarına da taşımaya başladıklarına tanık oluyoruz. Tanzimatla temelleri atılan gazete yayıncılığı 1860'tan sonra daha bir yaygınlaştı. Başlangıçta yabancıların ve azınlıkların yayımladığı gazetelerin yanı sıra, Türklerin sahip olduğu gazete ve dergiler piyasaya çıktı ve etkileri kısa sürede görüldü. Bunlar arasında Tercüman-ı Ahval, Tasviri Efkâr, Muhbir gibi Yeni Osmanlılar hareketinin gazetelerini sayabiliriz. Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa, Ali Suavi ve arkadaşları ilk Meşrutiyet'e yönelik bir hareketi yayın yoluyla başlattılar. Yurtdışına çıktıktan sonra da çıkardıkları yayın organlarıyla halkı katılıma çağırdılar. Onlar katılımın ancak hürriyetle gerçekleşeceğini varsaydıkları için özellikle düşün, söz ve yayın özgürlüğünün altını çiziyorlardı. Yeni Osmanlılar ve onları izleyen Jön Türk hareketi tek hedef olarak hürriyeti seçmişti. Hürriyet onlara göre geniş yığınların siyasal iktidarın kararlarına katılımını, bunların eleştirisini gerçekleştirecekti. 19. yüzyılın ikinci yarısındaki bu özgürlükçü muhalefet Birinci ve İkinci Meşrutiyeti gerçekleştirdi, ama katılım kanallarını zannettikleri gibi açamadı.

2) Osmanlıda ilk katılımı hedefleyen muhalefet hareketi, öncelikle dernekleşmiştir. Yani Osmanlılar ve Jön Türkler bu konudaki ilk örnekleri vermişlerdir. Bu derneklerin partileşmesi İkinci Meşrutiyet dönemine rastlar. İkinci Meşrutiyetin ilanından sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti, Meclis-i Mebusan'ın açılmasından sonra partileşmiştir. O zamanki deyimiyle fırka sözcüğü, yani siyasal

parti yaklaşımı hızla yaygınlaşmıştır. Osmanlı Meclis'i Mebusan'ında muhalefet hareketi de kısa sürede fırkalaşmıştır. Milli mücadele döneminde ilk direnişler dernekler çevresinde oluşmuş, Mücadeleyi yürüten ise Mudafa-i Hukuk örgütüdür; birinci meclisteki birinci ve ikinci Mudafa-i Hukuk örgütleri cumhuriyetin temel iki parti çizgisinin öncüleri olmuştur.

Özgürlükçü derneklerin çoğu, en azından İttihat ve Terakki gibi sonraları ülkenin kaderine egemen olacak olanlar tam bir gizlilik içerisinde çalışmışlardır. Fransız Devrimi'nin Jakoben derneklerini örnek alan bu çalışma, İttihat ve Terakki'nin iktidarı döneminde de yerel parti kulüpleri olarak devam etmiştir. Bu kulüp örgütlenmesi, bir anlamda katılımın kılcal damarları olarak da nitelenebilir. Ne var ki, bu örgütlenme modelinin keskin çizgilerle "Merkezi Umumi"ye bağlanması, düşün ayrılıklarını, disiplinsizlikleri sindirecek "Teşkilatı Mahsusa" diye bilinen sindirici gücün varlığı özgür bir katılıma izin vermiyordu. İttihat ve Terakki'nin dernek döneminden parti dönemine kadar süren, hatta aysberg'e benzetilen bu yapısı, parti içi katılımı bile sınırlamaktaydı. İmparatorluğun despotik yapısından gelen saltçı eğilimler düşün, söz vb. özgürlüklere tahammülü de sınırlıyordu. Nitekim hürriyet günlerinin en heyecanlı döneminde bile muhalif seslere kulaklar tıkanmış, bu sesler susturulmuştur. Ahmet Samim ve Hasan Fehmi gibi önde gelen gazete yazarlarının öldürülmesi bu hoşgörüsüzlüğün boyutunu ortaya koymaktadır. İslamcı 31 Mart ayaklanmasını, gerici niteliğine rağmen, yığınların sesini çıkarmasına fırsat veren bir katılım olarak kabul etmemiz mümkün değildir. Abdülhamit'in devrilmesinden sonra Osmanlı tahtına geçen Sultan Reşat ve Vahdettin'in silik ve güç karşısında sinen yapıları, İttihat ve Terakki iktidarını saltçı bir görünüm almasına neden olmuştur. Bu iktidarın son beş yılının savaşlarla geçirilmesi siyasal katılım kanallarını bütünüyle kapatmıştır. Zaten 1908'den 1918 mütarekesine kadar geçen süre içerisinde sıkıyöne-

timsiz geçen yılların sayısı bir buçuğu bile bulmaz. Hürriyet haykırışları, siyasal katılımı böylesine sıfıra indirgeyen bir yönetimle sonuçlanmıştır. Mütareke ve onu izleyen işgal yıllarında ise özgür bir siyasal katılımdan söz etmek mümkün değildir.

3) Mondros Mütarekesi'nden sonra yurdun çeşitli yörelerinin İtilaf Devletleri'nin ordularınca işgal edilmesi, ileride antiemperyalist diyebileceğimiz bir siyasal katılımın temellerini atmıştır. İzmir'in Yunan ordularınca işgal edilmesi ve bu orduların Ege içlerine doğru genişlemesi direniş biçimdeki katılımı daha da güçlendirmiştir. Fatih, Sultanahmet, Kadıköy mitingleri bu katılımın derinleşmesini sağlamıştır. Önce Ege'deki illerde başlayan kongreler ulusun kendi mukadderatı üzerinde söz hakkını ne denli güçlü savunulduğunu ortaya koymuştur.

Sıvas ve Erzurum Kongreleri siyasal katılımın yadsınamaz iki örneğidir. Bu iki kongreyle birlikte siyasal egemenlik konusu da tartışılmaya başlanmıştır. Sıvas Kongresi'nin İstanbul Hükümetine koştuğu seçim önkoşulu, siyasal katılımın çözümde ilk koşul olduğunu ortaya koymaktadır. Mustafa Kemal'in, İstanbuldaki Meclis-i Mebusan'ın İngilizler tarafından kapatılmasından sonra Meclis'i Ankara'da açmak düşüncesine karşı, Yunus Nadi'nin söylediği "Önce orduyu örgütlemeli" önerisine karşı, kararlı bir biçimde "Önce Meclis Nadi Bey önce Meclis" yanıtı Milli Mücadele'nin başarısının altında yatan siyasal katılımın zorunluğunu gösteren en güzel kanıttır.

Ankara'da toplanan Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi, Türkiye'nin siyasal tarihi süresince siyasal katılıma en çarpıcı örneği vermiştir. Bu Meclis egemenlik hakkının da millette olduğunu vurgulayan ilk meclistir. "Hakimiyet Bilâ Kaydü şart Milletindir" belgisi o tarihten bu yana Meclisimizde kürsünün arkasında yer alır. Birinci Meclis'te partiler yoktu. Çeşitli partilerden gelen milletvekilleri, öncelikle "Müdafai Hukuk" ilkelerine bağlıydılar. Buna rağmen Meclis'te iki grup oluşmuştu. İkinci grup çeşitli eği-

limlere mensup milletvekillerini barındırmaktaydı. Tartışmalar, öneriler yapılır, bir yandan düşmana karşı mücadele verilirken, diğer yandan hükümet üyelerine, hatta Gazi'ye yönelik eleştiriler yükselirdi. Tanımlamak gerekirse, bu Meclis ülkenin bağımsızlığını amaçlayan, katılımcı demokrasinin yer aldığı bir halk şûrasıydı. Çeşitli düşünceleri barındıran bir halk cephesiydi. Eline geçirdiği egemenliği kimseye kaptırmaya da niyeti yoktu.

4) Cumhuriyetin ilanından sonra 1925 yılına kadar Ankara'daki iktidarın muhaliflere fazla sert davranmadığını görmekteyiz. Muhalefetin merkezinde Ankara'nın Başkent olmasını, cumhuriyeti, tam olarak özümseyememiş İstanbul basını yer almaktaydı. Nitekim bu basın Halk Fırkası'nın karşısında muhalefet fırkası olarak yer alan "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası"nı ateşin bir biçimde destekledi. Ankara'nın elindeki İstiklal Mahkemesi silahı ise işlemedi. Gazetecilerin yargılandığı İstiklal Mahkemesi bunların hepsini beraat ettirdi. Başvekil İsmet Paşa'nın istediği sert davranışların CHP grubunca pek itibar görmemesi, onun istifa ederek İstanbul'a gitmesine neden oldu. Yerine ılımlı sayılan Fethi Bey (Okyar) başvekil oldu.

Fethi Bey'in Başvekilliği iktidar ve muhalefet arasındaki ilişkileri de yumuşattı. Ne var ki, güneydoğu da patlak veren Şeyh Sait ayaklanması Halk Fırkası'ndaki şahinlerin yeniden güçlenmesine fırsat verdi. Fethi Bey bir gün önce fırka grubundan güvenoyu almasına karşılık istifa etti, yerine İsmet Paşa yeniden Başvekil oldu. Güvenoyu almasından sonra ünlü "Takrir-i Sükûn"u gündeme getirdi ve bir saatlik görüşmeden sonra yasa kabul edildi. Bu yasanın kabulüyle birlikte siyasal katılım kanalları bütünüyle kapandı. Muhalefet partileri, yayın organları kapatıldı. Sendikal faaliyetler başta olmak üzere birçok katılımcı faaliyet yasaklandı. İstiklal Mahkemeleri tüm kudretleriyle faaliyet gösterdi. Gazeteciler idam tehdidiyle yargılandı. Çoğu yazarın yazı yazması yasaklandı. 1926 yılındaki akim kalan İzmir suikastından sonra İzmir ve Ankara'daki

İstiklal Mahkemeleri hemen hemen tüm muhalifleri temizledi. Bu ortamda Atatürk ilke ve inkılâpları diye özetlediğimiz devrim yasaları; kılık kıyafetten yazıya kadar birçok radikal devrim yasası çıkarılabildi, kılık kıyafetten yazıya kadar birçok radikal dönüşüm gerçekleştirildi. Tüm bunlar olurken ekonomide istenilen gelişme sağlanamadı. Yoksulluk İstanbul, İzmir gibi birkaç metropol dışında yoğunluğunu sürdürdü. Dünya bunalımı bu fukaralığı dayanılmaz boyutlara taşındı. Bu durum halk arasında eleştiri dozunu artırdı. 1931'deki Serbest Fırka deneyimi bu nedenle yapıldı. Serbest Fırka aslında güdümlü bir partiydi. Siyasal katılımı geliştirecek bir yapısı yoktu. Buna rağmen kısa sürede halk ve aydınlar arasında ciddi bir yandaş kitlesine sahip oldu. Parti Reisi Fethi Bey'in yurt gezileri halktan çok büyük ilgi gördü. Belediye seçimleri bir çeşit yığınsal muhalefetin büyümesi görünümünde geçti. Dönüşümleri gerçekleştiren Halk Fırkası yönetimi, bu yığınsal desteği karşı devrimci bir eylem olarak değerlendirdi ve sonuçta Fethi Bey, Gazi ile karşı karşıya gelmemek için partisini feshetti. Bu noktadan sonra Türkiye, bir anlamda tek partinin (CHP'nin) ideolojik baskı ve bombardımanıyla sindi. CHP'nin 1935'te değiştirdiği programda ise Almanya özentisi faşist eğilimler ağırlık kazandı. Tek Ulus-Tek Şef-Tek Parti kavramı ülke yönetiminde ağırlık kazandı. CHP ideologlarının iddiasına göre, partinin ilçe ve nahiyelere kadar uzanan yönetim binaları demokratik katılım kanallarının en güzel örneğidir. Aynı örneği bir başka açıdan Halkevleri vermektedir. Partinin keskin ideolojisinin, görüşünün dışına çıkan ne bir kişiye ne de örgüte bu dönemde rastlamak mümkündü.

Bugün 30'lu yıllara öykünenlerin, aynı dönemdeki düşünsel baskıyı yaşasalardı aynı şeyi düşünmeleri mümkünmüydü bilemem. Tüm doğruların parti tarafından tanımlanarak kamuoyuna sunulduğu bir dönemde düşün, söz vb. temel özgürlüklerden bahsetmemiz olanaksızdır. Olaya siyasal katılım kanalları açısından baktığımızda sükut-u ha-

yalimiz daha büyüyecektir. Sadece Nâzım Hikmet'in aynı zaman diliminde çektikleri göz önünde tutulursa, söylemek istediklerimiz daha bir anlaşılır. Dernek kurma, sendika kurma gibi kavramlar (ki bunlar siyasal katılımın temel kanallarıdır) unutulmuştu. Var olanlar güdümlüydü, partinin emir komuta zincirine bağlıydı. Nadir olarak görülen bir iki grev ise şiddetle bastırılmaktaydı. Aynı dönemde Ceza Kanunu, faşist İtalya ceza yasasının en şiddetli maddeleriyle donatılmıştı. Tan, onun da Sabiha Sertel'in görüşler sütunu dışında faşizme karşı eleştiri yönelten bir yayın organı bulmak söz konusu değildi. Mustafa Kemal'in ölümünden sonra Cumhurbaşkanı dolayısıyla yeni şef olarak işbaşına gelen İsmet Paşa, başlangıçta mevcut cendereyi gevşetmeyi deneyerek işe başladıysa da, İkinci Dünya Savaşı onu engelledi; sonuçta sıkıyönetim kıskacı içerisinde ünlü "40'lar karanlığı" bastırdı. O günleri Samim Kocagöz, Attilâ İlhan, Vedat Türkali romanlarında çok güzel anlatırlar.

Savaş yıllarında kabul edilen Milli Korunma Yasası'yla işçi ve çiftçilerin üzerine yeni yükler getirilmişti. O günlerde tarafsız konumunu sürdüren Türkiye'de siyasal rüzgârlar, savaşın getirdiği rüzgârlara göre ya Almanya'dan ya da Müttefikler'den yana eserdi. Nazi Almanyasının Sovyetlere saldırısı ilk anda başta Milli Şef olmak üzere hükümeti memnun etse de, 1943'ten sonra Sovyetlerin peşpeşe gelen başarıları ülke içerisinde sol düşünceye karşı şiddet ve baskının artmasına neden oldu.

Savaşın sonuna doğru demokrasi cephesinin kazanacağı belli olunca, bu kez göstermelik bir demokrasi denemesine geçilmiştir. Çokpartili yaşam diye belirlediğimiz bugünlerde bile yaşam çokpartili değil, sadece liberal ekonomi temeline dayanan, sola kapalı bir sağ partiler yığınını sergilemektedir. Parti sayısının çokluğu katılım kanallarını etkinliğini göstermez. Nitekim demokrasi denemesinin ilk günlerinde sendikalar, sol partiler kapatılmış, sol basının tek örneği Tan gazetesi yargısız infazla yerle bir edilmiştir.

5) Çokpartili yaşama geçtikten sonra Türkiye'de ilginç bir katılım geleneği geliştirildi. 1950-60 döneminde siyasi partilerin mahallelere kadar uzanan ocak örgütlenmesi siyasi katılım kanalı olarak dikkati çekti. Bu kanal genellikle bireysel isteklerin üst yönetime ulaştırılması şeklinde işlemekteydi. Diğer yandan yöre milletvekillerinin seçmenleriyle yakın ilişkisi tabanın sorunlarının Meclis'e ve de yürütme erkine ulaştırılması sonucunu vermişti. Eskiden (tek parti yönetiminde) Yenişehir tren köprüsünden daha kuzeye gitmeleri yasaklanan poturlular, artık Meclis binasına, restoranına bile girebiliyorlardı. Seçim mekanizmasını bir çeşit halk dalkavukluğuyla lehine çevireceğini düşünen siyaset erbabı, bu dalkavukluğu alabildiğine geliştirdiler ve buna "popülizm" adını da yakıştırdılar. Popülizm sözcüğü günümüze kadar, çok yanlış bir anlayışla halk dalkavukluğu biçiminde algılanmaya devam etti. Oysa bu kavram halktan yana olmak, halkçı olmak biçiminde anlaşılmalıdır. Katılım kanalları siyasete egemen olan bu yaklaşım nedeniyle, sadece bir istek kutusu haline getirildi. Oysa katılım üst düzey siyasi kararlara katılım olarak tanımlanmalıdır. Katılım olgusunu, böylece olması gereken yönünden saptırdıktan sonra, halka verilen birkaç mavi boncuk için siyasal katılım sözcüğü kullanılır oldu.

Şurası açıktır ki, Türkiye'de siyasal oligarşi her zaman kendi çıkarları doğrultusunda karar mekanizmalarını etkilemiştir. Başlangıçta yerel önderlerin, aşiret reislerinin, sivil-asker bürokrasinin yararları doğrultusunda oluşan bu çıkar koalisyonuna 1960'lardan sonra sermaye de katılmıştır, 1980'den sonra ise bu koalisyonu temsil eden oligarşinin başat üyesi konumuna gelmiştir. Özellikle 20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren, sermayenin sözünü ettiğimiz başat konumu daha da güçlenmiş durumdadır. Geçen yüzyılın siyaset sahnesinde yer alan ortanın sağ ve solundaki partiler, sermayenin istekleri doğrultusunda işleyen bir ekonomik politikayı izleye gelmişlerdir.

Türk siyasal yaşamında etkin olan, zaman zaman birbirlerine karşı etkinlik mücadelesi veren üç temel kanal

bulunmaktadır. Bunlar Asker, din önderleri ve sermayedir. Bu üç kanal sanki kamunun, yığınların kararı imiş gibi iktidar üzerinde kendi çıkarları ve egemenlikleri yönünde etki yaparlar. Görünürdeki siyasal partilerin adına, onları kullanarak kendi politikalarını egemen kılarlar.

6) Bir önce değindiğimiz siyasal yaşam ve kararlar üzerinde etkin olan üç kanalı ele aldığımız zaman, bunların ilk sırasında ordunun yer aldığını görmekteyiz. Ordunun siyaset üzerindeki etkisi Osmanlı dönemine kadar dayanır. Osmanlı merkezi otoritesinde Padişah'ın çevresinde üçlü bir sacayağının varlığını bilmekteyiz. Bu üçlü oluşumun ayaklarından birini dini kesim ulemaları oluşturur, ikinci ayakta ise kapıkulları vardır. Üçüncü ayakta da gene bir kapıkulu sayılabilecek Yeniçeriler bulunmaktadır. Padişah kendi erkini, kararlar düzenini ancak bu üçlü grubu dengelemekle gerçekleştirir. Bundan ötürü de Osmanlı siyasal yapısı bir denge düzeneğidir. Merkezi iktidarın kararları halktan şikâyetleri yükseltiyorsa, bu şikâyetler önce camilerde yer bulur, buradan Yeniçeriler kanalıyla bir istek olarak Padişah'a dayatılır. Kaldırılan kazanların arkasında bu istekler neden olarak yer alır. Osmanlıda şikâyetlerin yığınsal ayaklanmalara kadar uzandığını da görmekteyiz. Prof. Akdağ'ın dirlik düzenlik mücadelesi adını verdiği bu ayaklanmalardan akla gelenleri tüm bir yüzyılı etkilemiş, Celali İsyanları ile Suhte ayaklanmalarıdır. Bu ayaklanmaların çoğu kıyıcı yöntemlerle bastırılmış, bazen de önlerinde boyun eğilmiştir. Dikkat edilirse bu başkaldırılar içerisinde halkla köprü kuran Yeniçeriler ve dini ulema olmuştur. Camiler, medreseler, tarikatlar siyasal katılım alanları olarak dikkati çekmektedir. Düzenli ordunun kurulmasıyla bu kanallardan Yeniçeriler saf dışı edilmiş, buna karşın onların yerini ordu almıştır. Abdülaziz'in halliyle sonuçlanan başkaldırı da ordu ve mollaların ittifakıyla gerçekleştirilmiştir.

1908 Devrimi'nin öncüsü İttihat ve Terakki cemiyeti temel gücünü askerden alan bir partiydi. Görünen ve görünmeyen örgütünün ana unsuru genç subaylardı. Balkan

dağlarında ilk başkaldırıyı başlatanlar Enver ve Niyazi beyler o günlerin deyimiyle ordunun en "ateşiyn zabitleri"ydi. Balkan yenilgisi nedeniyle gerçekleştirilen Babıali baskınıyla iktidara gelen İttihat ve Terakki ile onun güçlü unsuru olan asker kökenlilerdi. Kuşkusuz Merkezi Umuminin önde gelen üyeleri içerisinde Talat, Cavit, Halil Bey gibi sivillerde yer almaktaysa da askerler gene partinin başat unsuru olarak göze çarpıyorlardı. 1918'den sonraki büyük yenilgiden sonra kurtuluşa giden mücadeleyi gene askerler yapmıştır; Mustafa Kemal, Fevzi (Çakmak) Paşa, Kazım Karabekir, Ali Fuat (Cebesoy), Refet (Bele), İsmet Paşalar ilk akla gelenlerdir. Milli Mücadele kadrolarının önde gelenleri Cumhuriyet Devrimi'ni de gerçekleştirmişler, yeni devletin yöneticileri içerisinde yer almışlardır. İlk kurulan partiler olan Halk Fırkası (sonradan CHP) ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın önderlerini ve kadrolarını büyük ölçüde asker kökenliler oluşturmaktaydı. Cumhuriyetin ilk Cumhurbaşkanı ve de Başbakanı gene mücadelenin önderleri Mustafa Kemal ve İsmet Paşaydı. Gazi on beş yıl başkan olmuş, ölümünden sonra İsmet Paşa on bir yıl bu görevi üstlenmiştir. İsmet Paşa'nın Başbakanlık süresi ise on dört yıldır. Bu arada bu görevi kısa süreyle alan Fethi Bey de asker kökenlidir. 1923-1950 arasında tek parti olarak iktidarda kalan CHP, temeli asker ağırlıklı aydın, eşraf ve büyük toprak sahiplerinin bir çeşit zımni koalisyonu olarak tanımlanabilir. Bu koalisyon 1950'de yerini Demokrat Parti'ye bırakmıştır. DP kadrolarını tüccar, sanayici, eşraf ve büyük toprak sahipleri meydana getirmekteydi. Partinin önderleri konumundaki Celal Bayar, Refik Koraltan Birinci Meclis'ten beri görev yapan kişilerdi. Demokrat Parti iktidarını yarım yüzyıl sonra gelen ilk sivil iktidar olarak nitelememiz doğru olacaktır. Ne var ki, 27 Mayıs 1960 darbesiyle birlikte askerler gene iktidarda ağırlıklarını sürdürmeye başladılar. 1961-1965 yılları arasındaki koalisyonların başbakanı olan İsmet Paşa ise, zaten askerin çizgisini yansıtmaktaydı.

İttihat ve Terakki'den 1950'ye kadar süren asker ağırlıklı iktidarların ana şiarı "toplumsal ilerleme"ydi. Bunu cumhuriyetin ilk muhalif partisi Terakkiperver Fırka'nın adında bile görebilmekteyiz. Gazi, İsmet Paşa ve arkadaşları ülkeyi "Muassır Medeniyet" düzeyine çıkartmayı hedeflerken amaçladıkları "ilerlemeydi". Toplumsal ve kültürel anlamda ilerlemenin meyveleri 1920'li yıllarda kabul edilen kılık kıyafetten, yazı inkılabına kadar gerçekleştirilen yenileşmelerdir. Görünümden düşünceye kadar ilerleme özlemi cumhuriyetin ilk yirmi beş yılının simgesidir. 1960 darbesiyle başlayan 1971 ve 1980 darbelerinde ise amaç artık ilerleme değildi. 1961 Anayasası'nın bazı ilerici unsurlarına karşı, tabii senatörlük kurumuyla TBMM'de asker üyeler (emekli de olsalar) yer almışlardır. 12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980 darbeleri ise açık bir biçimde sağ karakterli, bir anlamda gerici sayılabilecek hareketlerdir. Bu darbeler, askerin adeta bir parti gibi ülkenin siyasal yaşamında yer almasını sürdürmüş ve güçlendirmiştir. Cemal Gürsel, Cevdat Sunay, Fahri Korutürk ve Kenan Evren Cumhurbaşkanı olarak askerin temsilcisi niteliğinde görevlerini sürdürmüşlerdir. Senato'da Milli Birlik Grubu, ve bir siyasi karar alma organı gibi etkili olan Milli Güvenlik Kurulu, asker partisinin siyasetteki konumunu yansıtmışlardır. Bu yapının demokratik siyasal katılım kanallarını açmak bir yana daha bir kapadığı gerçektir. 12 Eylül'den sonra 28 Şubat 1997 kararları da askerin siyaset üzerindeki yönlendirici etkisinin sürdüğünü göstermektedir. Tüm bu örneklere dayanarak söyleyebiliriz ki, siyasal egemenliği paylaşan, kararlar üzerinde yönlendirici etkisi olan en önemli katılım kanalı askerler tarafından kullanılmaktadır. Yani asker iktidarın bir unsuru olarak yerini yüz yıldır korumaktadır.

7) Türkiyenin siyasal yaşamında din daima önemli bir motif olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu döneminde dini kurumlar iktidar ve muhalefet odağı olarak siyasal faaliyetlerin içerisinde görünmüşlerdir. Osmanlı döneminde ilerleme yönündeki tek tük devinimler karşılarında güçlü bir

dini sınırlama bulmuşlardır. İlimde ve toplumsal yaşamda ileriye yönelik hareketlere karşı gelmede sürekli bir biçimde din kullanılmıştır. Bunun nedeni de, yenilikçi ve ilerici hareketlerin din ileri gelenlerinin siyasal erklerini tehdit etmesidir. Din kurumları ve ulema Osmanlıda yaratılan katma değerin önemli bir bölümünü kullanmışlardır. Meşrutiyet hareketlerinde de dinin etkisini her zaman görmekteyiz. İmparatorluğun yaşamak için oynadığı denge politikasında da din bir silah olarak her zaman kullanılmıştır. İngiliz emperyalizminin doğudaki konumunu, Abdülhamit'in uyguladığı panislamist siyaseti durdurma için mücadele yolu olarak kullanılmıştır. Yusuf Akçura'nın "Üç Tarzı Siyaset" adlı risalesinde de din ve İslamcı politikanın dominant karakteri üzerinde durulmuştur. İlerleme ve aydınlanma yolunda önemli bir adım olan İttihat ve Terakki hareketi de karşısında gerici din faktörünü bulmuştur. 31 Mart ayaklanması bunun tipik bir örneğidir. Emperyalist ülkeler, özellikle İngiltere dini unsurları her anlamda kullanmıştır. Yerine göre İslamcı grupları ve muhalefeti, yerine göre Rum ve Ermeni ortodoksluğunu kaşımaktan çekinmemiştir. Çarlık Rusyası da benzer bir rolü oynamaktan geri kalmamıştır. İttihat ve Terakki iktidarı da, Akçura'nın belirttiği gibi İslamcı-Türkçü ve Osmanlıcı siyasal yaklaşımları gerektiğinde gündeme getirmiştir. Fakat iktidar deneyimi ve dış baskılar arttıkça Türkçü siyasete ağırlık vermeyi yeğlemiştir.

Mütareke ve milli mücadele döneminde ise Padişah halife olarak dini, emperyalist, işgalci ülkeler için kullanmıştır. Anzavur'un kumandasında oluşturulan ve Ankara'ya karşı kullanılan ordunun temelinde fetvalar vardır. Anadolu'da çıkartılan iç isyanlar da din adına yapılmıştır. Din adına milli mücadele güçlerine yönelik kullanılan bu başkaldırılar, Ankara hükümetinin Bolşeviklikle suçlamayı bir nevi şiar edinmişlerdi. Kuşkusuz birçok din adamı da Ankara hükümetini destekliyordu. Birinci Meclis'in açılacağı günün Cuma'ya denk getirilmesi, açılış töreninin Hacıbayram Camii'nde kılınan toplu namazdan sonraya geti-

rilmesi, Ankara'nın dini motifleri kullandığını göstermektedir. Din motifi Ankara'nın yeni devleti oluşturma aşamasında da rahatsız edici konumunu sürdürmüştür. Cumhuriyet'in ilanı, halifeliğin ilgası, daha sonra dini unvanların ve Şeriye Vekaleti'nin kaldırılması, kılık kıyafet düzenlemesi, tekke ve zaviyelerin kapatılması İslamcı grupları kızdıran olaylardır. Bu kızgınlığı ancak İstiklal Mahkemeleri'nin çok zecri tedbirleri sindirebilmiş, bu arada birçok din adamının idamı da gerekmiştir. Dini çevrelerinin sinmesine karşı, Serbest Fırka döneminde yeni başkaldırı havası ortaya çıkmış, Menemen olayıyla bu başkaldırı doruğa ulaşmıştır. İnkılap Türkiyesinde sinen İslamcı çevrelerin bir nevi takiyye yaptıklarını Falih Rıfkı "Roman" adlı denemesinde ve birçok yazarımız hikâye ve romanlarında başarıyla yansıtmıştır.

İslami akımlara ilk tavizi sanılanın aksine CHP vermiş, 1946-50 yılları arasındaki son iktidarında ilkokullarda din dersi verilmesini kabul etmiştir. Gerçi bu dersi almak ailelerin iznine bağlandıysa da kapı açılmıştı. Demokrat Parti ise hemen hemen ilk icraatını Arapça Ezan okunmasını serbest bırakması doğrultusunda gerçekleştirmiştir. Demokrat Parti iktidarı tabanını korumak ve diri tutmak açısından din motifini artan oranlarda kullanmış, Said-i Nursi gibi bir tarikat liderinin yönetimin üst kademelerinde sürekli itibar görmesi İslami çevrelere verilen tavizlerin doruk noktasıdır. Demokrat Parti ve onun devamı kabul edilebilecek partilerin İslami harekete verdiği desteğin ilk meyvesi ise Necmettin Erbakan'ın bağımsız milletvekili olarak TBMM'ye girmesi ve İslamı referans kabul eden ilk partiyi, "Milli Nizam Partisi"ni kurmasıyla gün yüzüne çıkmıştır. 12 Mart cuntasından sonra Erbakan, kapatılan partisinin yerine "Milli Selamet Partisi"ni kurdurmuş ve 1974'ün ilk günlerinde CHP'yle kurulan koalisyonda Başbakan Yardımcısı olmuştur. Bunu takip eden Milliyetçi Cephe hükümetlerinde Erbakan ve İslami hareket ortak olarak hükümetlerde görev almış, idari yapı içerisinde kadrolaşma olanağını bulmuştur. 12 Eylül'den sonra olu-

şan Cunta, söylemlerinde İslamı kullanmış ve öldüğünde ilk İslam cumhurbaşkanı olarak göklere çıkarılan Özal ve ANAP iktidarını yaratmıştır. Özal tüm yaşamı boyunca İslami hareketin içerisinde bulunmuş, kendi çevresinde hareketin kadrolarının yetişmesini sağlamıştır. 1996'da Erbakan, Refah-Yol hükümetinde Başbakan olmuş, 28 Şubat müdahalesinden sonra da onun izleyicileri, yetiştirdiği kadrolar İslamı referans alan, demokrasiyi amaç değil araç kabul ettiğini açıkça söyleyen Tayyip Erdoğan Başkanlığında büyük bir çoğunlukla iktidara gelmiştir. Eğitimin birliği ilkesinde açılan bir delik, İmam Hatip liseleri, kuran kursları, üniversiteye hazırlık kursları, öğrenci yurtlarıyla ve de azgelişmiş kapitalizmin çaresizliğe ittiği yığınları kullanarak 21. yüzyılın İslam temelli cumhuriyet iktidarını yaşama geçirmiştir.

8) Türk siyasetinde milliyetçi akımların kökeni İttihat ve Terakki'nin Türkçü ideolojisine dayanır. Bu akımın ideolojik temelinde Ziya Gökalp ve o dönemin Çarlık Rusyasından göçen aydınların büyük rolü olmuştur. Bunların başında Yusuf Akçura gelmektedir. Türk Ocaklarının oluşumu Türkçülük ilkesinin yayılmasında başat bir konuma sahiptir. Milli Mücadelede Türk milliyetçiliği daha bir güçlenmiştir. Cumhuriyet döneminde ise ulus-devlet olma yönünde atılan adımlarda milliyetçi duygular beslemiş, 10. Yıl söylevinin sonunda Gazi "Ne mutlu Türküm diyene" vurgulamasıyla akımı bir yerde adeta takdis etmiştir. Tek parti döneminde gençlik arasında milliyetçi akımlar başat bir yere sahiptir. İleride milliyetçi hareketin siyaset alanında kendini göstermesini sağlayacak Alparslan Türkeş, bu dönemin yetiştirdiği kişilerin önde gelenidir. Ne var ki, İkinci Dünya Savaşı'nda milliyetçi hareketin Nazi yanlısı eğilimlere girmesi, savaş sonrasında bir oranda suçlanmasına neden olmuşsa da, çokpartili yaşamda siyasi partilerin içerisinde milliyetçi unsurlar sürekli olarak yer bulmuş, Tevfik İleri, Tahsin Banguoğlu, Reşat Şemsettin Sirer vb. Eğitim Bakanlığı'na kadar yükselmişlerdir. 1960 Devrimi'nden sonra Türkeş ve arkadaşları siyasal parti olarak

gündeme gelmeyi, Milliyetçi Cephe'den Ecevit hükümetlerine kadar koalisyonda yer almayı başarmışlardır.

9) Türkiye'de iş çevrelerinin, daha belirgin adıyla sermayenin siyasal erk üzerinde etkili olması eski yıllara dayanır. Osmanlı 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren "fabrikalaşmak, şirketleşmek" özlemini her fırsatta dile getirmiştir. Bu özlemin arkasında burjuva sınıfının oluşturulması yatmaktadır. Bunu İttihat ve Terakki'nin Cavid ve Kara Kemal gibi önde gelen liderleri açık biçimde dile getirmişlerdir. Gerek İttihat ve Terakki, gerekse Cumhuriyet dönemlerindeki iktisat politikalarının bir amacı da özel sermaye birikimini sağlamak, yani burjuva yaratmaktı. Gerçi Osmanlı ve Cumhuriyet Türkiyesinde azınlıklardan oluşan, Batı örneği bir burjuvazi mevcuttu; ne var ki, dönemin iktidarları için asıl istenen ulusal burjuvaziyi yaratmaktı. 1920 ve 30'lu yıllarda milli tüccar, milli sanayici vb. adlarla yaygınlaşan iş çevrelerinin ifade ettiği özlem de buydu.

Cumhuriyet döneminin her aşamasında liberal ekonomi başat bir konuma sahiptir. İzmir İktisat Kongresi'nde İstanbul Tüccar ve Sanayici grubunun önerdiği ekonomi politikalar günümüze kadar geçerliliğini korumuştur. Bu nedenledir ki, İzmir İktisat Kongresi sermaye çevrelerinin her zaman vurguladıkları bir dönüm noktasıdır. 1929 Dünya ekonomik bunalımının ve İkinci Dünya Savaşı cehenneminin zorunlu kıldığı koşullar, bu ekonomik politikadan ayrılarak koyu bir devletçi politikaya geçilmesini gerektirmişse de 1946'dan sonra ekonomi gene tüm boyutlarıyla liberal ekonominin anahtarı olan piyasa güçlerinin eline geçmiştir. Bu tarihten sonraki kamu yatırımları, Kamu İktisadi Teşekkülleri'nin yaratılması ve hatta 1960'tan sonraki planlama dönemi yalnız özel sermaye birikimine destek vermeyi, özel girişimleri özendirmeyi hedeflemiştir. Bir anlamda devlet eliyle burjuva yaratma çabaları daha bir güçlenmiştir. Demokrat Parti ve onu izleyen Adalet Partisi iktidarlarının bu yöndeki çabaları yadsınamaz ölçüde kuvvetlidir. Nitekim 1950'den sonra sermaye güçlenmiş, 1960'tan sonraki

ithal ikamesi politikaları nedeniyle dış sermayeyle bütünleşmiş ve çokuluslu şirketlerin Türkiye'deki uzantısı biçiminde genişlemiş ve etkinleşmiştir. Sermaye güçlendikçe siyasal erkin üzerinde de etkili olmuş, zamanla bu erkin en güvenilir ortağı olmuştur. Güçlenen sermayenin siyasal erk üzerindeki ilk çıkışı, 1979 yılında Ecevit hükümetinin uyguladığı ekonomik politikalara karşı TÜSİAD'ın tüm gazetelerde tam sayfa yayımladığı bildiridir. Nitekim sermayenin fiili muhalefeti Ecevit hükümetinin devrilmesini sağlamıştır. Onun yerine kurulan Demirel azınlık hükümeti ise, TÜSİAD politikalarının dolaylı da olsa mimarı olan Turgut Özal'ı yanına alarak, Türkiye'yi kapitalist evrenle bütünleştirecek ilk adımı atmıştır: 24 Ocak 1980 kararları. Bu kararlar ekonomiye tam bir serbestiyi getiriyordu. Bu kararı izleyen 32 sayılı kararnameyle tanınan sermayenin serbest dolaşımı, ülke ekonomisinin "küresel kapitalizm"le eklemlenmesini sağladı. Artık sermaye politikanın içerisinde ve siyasal erkin en büyük ortağı olarak gündeme oturmuştu. Bu durum 21. yüzyıla kadar güçlenerek devam etmiştir. Şu anda İslami referanslı da olsa AK Parti iktidarı IMF programlarıyla sıkı sıkıya çokuluslu, küresel sermayeyle bütünleşmiştir. Sermaye siyasetin ana belirleyicisi haline gelmiştir.

10) Türkiye'de siyasi partiler iki doğrultuda şekillenmiştir. Bunlardan birinci doğrultu İttihat ve Terakki'nin tanımladığı güçlü merkezi hükümet ve devletin müdahale edebildiği liberal ekonomi politikaları çizgisindedir. Bu çizgide iki partiyi görmekteyiz: İttihat ve Terakki ve Cumhuriyet Halk Partisi. Bu çizginin bazılarınca yapıldığı gibi orta sol olarak tanımlanması yanlıştır. Bu çizgideki partilerin, biraz da Osmanlı yönetimini andırır, "Kerim Devlet" anlayışına uygun bazı kamu hizmetlerini sağlaması böyle bir sanıyı doğurmuştur. İkinci doğrultuda, düşünsel olarak Prens Sabahattin'in "Ademi Merkeziyetçi", liberal ekonomiyi önde tutan yaklaşımı başat yaklaşım olmuştur. Bu nedenle Batı düşünürleri, genellikle bu çizgide ki partileri "liberal cephe" biçiminde adlandırmayı yeğlemişlerdir. Bu doğrultuyu yansıtan partiler ise Hürriyet-i İtilaf, Terakki-

perver Parti, Serbest Fırka, Demokrat Parti, Adalet Partisi, Doğru Yol Partisi, Ana Vatan Partisi ve de şimdilerde AK Parti şeklinde sıralanabilir. Bu arada İslamcı ve milliyetçi partiler de gene bu doğrultuya dahil edilebilir. Bu partilerin hepsi İslamcı, milliyetçi gibi akımları bünyelerinde mas etmişlerdir. Bu akımlar zaman zaman parti içerisinde başat görünse bile bu koalisyon yapısı sürer. Bu arada bir noktaya da dikkati çekmekte yarar vardır. Bu iki çizgi de sağ ve sol diye ayrılamaz. İkisi de merkezde yer alır. Yönetimlerindeki değişik akımlara göre yönleri merkezden sağa doğru bir yelpaze hareketi yapar. Açıkçası liberal ekonomi politikaları yönünden birbirlerinden farkları yoktur. Eskilerin deyimi ile hepsi Osmanlı yaftalıdır.

11) Türkiye'de siyasi olarak en fazla itilen ve kendini geliştirmesine fırsat verilmeyen akım sol düşünce ve sol partilerdir. Sosyalist yaklaşımın Türkiye'de yüzyılı aşkın bir geçmişi bulunmaktadır. Yüzyılın başında jön Türklerin arasında bir grup Dr. Refik Nevzat'ın önderliğinde Osmanlı Sosyalist Fırkası'nı kurmuşlardı. Fransız Sosyalist lideri Jean Jaures'e yakın olan bu grup ve Dr. Refik Nevzat aynı örgütü Meşrutiyet'ten sonra ülkemize taşıyamamışlardır. 1908'den sonra İştirak gazetesini çıkaran Hilmi, "İştirakiyun" fırkasını kurmuştur. Bu fırka özellikle mütareke yıllarında birkaç işçi hareketine karışmış olmasına karşın, Hilmi'nin hâlâ sır olan ölümü sonrası dağılmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nı takiben, Almanya'daki Spartaküs hareketine katılanlar yurda döndükten sonra Ferah Tiyatrosu'nda bir toplantı gerçekleştirip 1919 seçiminde aday göstermek istemişler ve bu seçimlerde ilk kez Numan usta (kendi söylemiyle) bir sosyalist olarak son Osmanlı Meclisi Mebusanı'na girmiştir.

Milli mücadeleyle birlikte Sovyetler'deki devrimin de etkisiyle sosyalist hareketler Anadolu'da başgöstermiştir. Ne var ki, bunlar uzun ömürlü olmamış, yasaklanmış ya da kendilerini fesh etmişlerdir. Yalnız Mustafa Suphi ve arkadaşları Bakû'de Türkiye Komunist Partisi'ni kurmuşlardır. Bu parti Türkiye'nin en köklü hareketi olarak çeşitli

fraksiyonlarıyla günümüze kadar yaşamıştır. Bu yaşam 20. yüzyıl boyunca hep yeraltında gerçekleşmiştir. Cumhuriyet döneminin belki de tek başat politikası, sürekli olarak sol düşünce ve siyasete kapalı oluşudur. TKP ve yandaşları seksen yıl boyunca çeşitli takibatlara, cezalara uğratılmış, kurmak istedikleri legal partiler kapatılmıştır. 1961 Anayasası'nın getirdiği sınırlı özgürlüklerden yararlanarak kurulan İşçi Partisi, 1965 seçimlerinde Meclise' girmiş, 12 Mart cuntasıyla bu parti kapatılmıştır. Türkiye'deki sivil ve askeri partiler daima kendilerini sol düşünceye kapatmışlardır. Gerçek anlamdaki sol partileri yasaklamışlar, sürmüşler, yeraltına itmişlerdir. Günümüzdeki sınırlı özgürlük havasında bile siyasi kanalların, gene de sola yasaklarla dolu olduğunu bilmemizde yarar vardır. Sol düşünceye sahip olan aydınların, sanatçıların ülkemizdeki son yüz yıldır çektikleri nice romana, öyküye, kitaba konu olmuştur. Sovyetler Birliği'nin tarihe karışmasından sonra da bu hava, en azından altan alta sürüp gitmektedir.

12) Cumhuriyetin sekseninci yılını idrak ettiğimiz dönemde ne siyasal katılım kanalları ne de ekonomik kriz açısından olumlu bir noktaya gelebildik. 1980'den itibaren Özal'la başlayıp Tayyip Erdoğan'la devam eden irticayı destekleyerek halk yığınlarını arkasına alan iktidarların, "küresel kapitalizm"le ne pahasına olursa olsun eklemlenme mücadelesine tanık oluyoruz. Bu süreç içersinde Türkiye ekonomisi kendine yeterli olma yeteneğini yitirdi, tüm Kamu İktisadi Teşekkülleri yağmalandı, Türk lirası akıl almaz boyutlarda değer yitirdi, sanayi, ticari, finansal kurumları bir yağma odağı olarak kullanıldı. Radikal dinsel söylemler ve örgütlenmeler yaygınlaştı, Avrupa Birliği tutkusu nedeniyle anayasa ve diğer kurumlarda yapılan sözde reformların Türkiye'yi daha aydınlık bir yoldan ziyade, daha da bağımlı bir duruma doğru sürüklediği iyice ortaya çıktı. 20. yüzyıla yarısömürge olarak giren Türkiye, 21. yüzyıla da aynı koşullarla ayak bastı. Siyasal katılım kanalları hemen hemen tümüyle kapatılmış durumda. Siyasal partilerde lider sultası artarak devam etmektedir. De-

lege, taban bir tek şeye, genel başkan ve ekibine ubudiyet yarışı içerisindedir. İç ve dış siyaset bir anlamda dış güçlere bağlı olarak belirlenmektedir. Sivil toplum örgütü diye nitelediğimiz gruplar çaresiz ve güçsüzlük içerisinde çırpınmaktadır. Sendikalar sindirilmiş ve küçültülmüştür. İşsizlik en üst düzeye ulaşmıştır. Bu duruma yönelik en küçük bir duyarlı karşı koyma söz konusu bile değildir. Seksen yaşındaki cumhuriyet bu yapısıyla hâlâ demokratikleşme umudu içinde çırpınmaktadır.

Kaynakça

Abadan, Nermin, *1965 Şeçimlerinin Tahlili*, Ankara, 1966.

Ağaoğlu, Samet, *Arkadaşım Menderes*, İstanbul, 1967.

Ağaoğlu, Samet, *Marmara'da Bir Ada,* İstanbul, 1972.

Aksoy, Suat, *Türkiye'de Toprak Meselesi,* İstanbul, 1970.

Altan, Çetin, *Onlar Uyanırken*, İstanbul, 1967.

Altan, Çetin, *Suçlanan Yazılar*, İstanbul, 1969.

Altan, Çetin, *Ben Milletvekili İken*, Ankara, 1971.

Altuğ, Kurtul, *12 Mart ve Nihat Erim Olayı*, Ankara, 1973.

Anadol, Kemal, *12 Eylül Günleri*, Ankara, 1987.

Arar, İsmail, *Hükümet Programları, 1920-1965*, İstanbul, 1968.

Aren, Sadun, *TİP Olayı*, İstanbul, 1994.

Arcayürek, Cüneyt, *Açıklıyor (1-10)*, Ankara, 1983-1986.

Avcıoğlu, Doğan, *Türkiye'nin Düzeni*, (2 cilt), Ankara, 1969.

Avcıoğlu, Doğan, *Devrim Üzerine*, Ankara, 1971.

Aybar, Mehmet Ali, *Bağımsızlık, Demokrasi, Sosyalizm, Seçmeler 1945-1967*, İstanbul, 1968.

Aybar, Mehmet Ali, *TİP Tarihi* (3. Cilt), İstanbul, 1986-1988.

Aydemir, Şevket Süreyya, *İkinci Adam*, İstanbul, 1968.

Aydemir, Şevket Süreyya, *Menderes'in Dramı*, İstanbul, 1969.

Aydemir, Talat, *Ve Talat Aydemir Konuşuyor*, İstanbul, 1966.

Başgil, Ali Fuat, *Demokrasi Yolunda*, İstanbul, 1961.

Başgil, Ali Fuat, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, İstanbul, 1966.

Belli, Mihri, *Yazılar 1965-1970*, Ankara, 1970.

Belli, Sevim, *Boşuna mı Çiğnedik*, İstanbul, 1995.

Beşikçi, İsmail, *Doğu Anadolu'nun Düzeni*, İstanbul, 1969.

Bilâ, Fikret, *Sivil Darbe Girişimi ve Ankara'da Irak Savaşları*, Ankara, 2003.

Boran, Behice, *Türkiye ve Sosyalizm Sorunları*, İstanbul, 1968.

Boran, Behice, *İki Açıdan TİP Davası*, Ankara,, 1975.

Cem, İsmail, *Türkiye Üzerine*, İstanbul, 1970.

Cem, İsmail, *12 Mart* (2 cilt), İstanbul, 1969.

Çavdar, Tevfik, *Türkiye 1968*, İstanbul, 1969.

Çavdar, Tevfik, *Türkiye'de Liberalizm*, Ankara,, 1992.

Çavdar, Tevfik, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1939-1950)*, Ankara, 1995.

Ecevit, Bülent, *Ortanın Solu*, İstanbul, 1966.

Ecevit, Bülent, *Bu Düzen Değişmelidir*, Ankara, 1968.

Ecevit, Bülent, *Perdeyi Kaldırıyorum*, Ankara, 1972.

Erdost, Muzaffer, *"Türkiye Sosyalizmi" ve Sosyalizm*, Ankara, 1969.

Erkanlı, Orhan, *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*, İstanbul, 1972.

Eroğlu, Cem, *Demokrat Parti*, Ankara, 1970.

Feroz, Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, Ankara, 1994.

Genç, Süleyman, *12 Mart'a Nasıl Gelindi*, Ankara, 1971.

Gevgilili, Ali, *Türkiye'de 1971 Rejimi*, İstanbul, 1973.

Gevgilili, Ali, *Yükseliş ve Düşüş*, İstanbul, 1982.

İpekçi, Abdi, *Liderler Diyor ki*, İstanbul, 1969.

İpekçi, Abdi ve Ömer Sami Coşar, *İhtilalin İçyüzü*, İstanbul, 1965.

Kemal, Mehmet, *Acılı Kuşak*, Ankara, 1967.
Kemal, Yaşar, *Bu Diyar Baştan Başa*, İstanbul, 1971.
Kılıç, Muharrem, *18 Nisan 1999 Milletvekili Seçimleri*, Sonuç ve Analiz, BİLAY, Ağustos 1999.
Kıvılcımlı, Hikmet, *27 Mayıs ve YÖN Hareketinin Sınıfsal Eleştirisi*, İstanbul, 1970.
Küçükömer, İdris, *Tüm Eserleri* (5 cilt), İstanbul, 1994.
"Kurtuluş", 1965-1971 *Türkiye'de Devrimci Mücadele ve Dev-Genç*, Ankara, 1971.
Madanoğlu Dosyası, Töre-Devlet Yay., Ankara, 1973.
Nadi, Nadir, *Perde Aralığından*, İstanbul, 1965.
Nadi, Nadir, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, İstanbul, 1971.
Özdemir, Hikmet, *YÖN Hareketi*, Ankara, 1986.
Özek, Çetin, *Türkiye'de Laiklik*, İstanbul, 1962.
Satır, Kemal, *CHP'de Bunalım*, Ankara, 1972.
Sayılgan, Aclan, *Türkiye'de Sol Hareketler*, İstanbul, 1976.
Sencer, Oya, *Türk Toplumunun Tarihsel Evrimi*, İstanbul, 1969.
Sertel, Sabiha, *Roman Gibi*, İstanbul, 1969.
Sertel, Yıldız, *Türkiye'de İlerici Akımlar*, İstanbul, 1969.
Soysal, Mümtaz, *Dinamik Anayasa Anlayışı*, Ankara, 1969.
Soysal, Mümtaz, *Anayasanın Anlamı*, İstanbul, 1969 ve sonraki baskılar.
Taner, Timur, *Türk Devrimi*, Ankara, 1971.
Toker, Metin, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları* (7 cilt), Ankara, 1994.
Toker, Metin, *Tek Partiden Çok Partiye*, İstanbul, 1970.
Türkiye İşçi Partisi, *TİP Programı*, İstanbul, 1964.
Ulay, Sıtkı, *Harbiye Silah Başına*, İstanbul, 1968.
Yetkin, Çetin, *Türkiye'de Soldaki Bölünmeler*, İstanbul, 1970.
Yücekök, Ahmet, *Türkiye'de Örgütlenmiş Dinin Sosyo-Ekonomik Tabanı*, 1946-1958, Ankara, 1971.
Yücekök, Ahmet, *Türkiye'de Din ve Siyaset*, İstanbul, 1971.

DÖNEMSEL YAYINLAR

Gazeteler:

Akşam
Cumhuriyet
Kudret
Zafer
Ulus
Yeni Sabah
Vatan
Tercüman
Yeni Ortam
Milliyet
Sabah
Demokrat İzmir
Yeni Asır
Yeni Adana
Hürriyet

Dergiler:

Akis
Ant
Arayış
Aydınlık
Devrim
Emek
Özgür İnsan
Proleter Devrimci Aydınlık
Aydınlık Sosyalist Dergi
Kurtuluş
Yön
Sosyal Adalet
Yürüyüş
Dönüşüm